

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЄМЕЦЬ ІВАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 343.13:343.12 (477)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

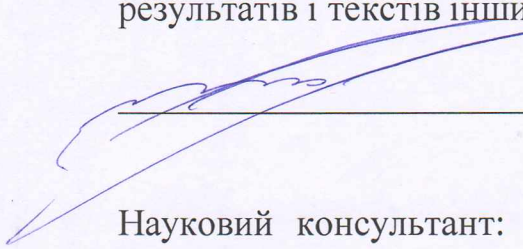
**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ
ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність»

Юридичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. О. Ємець

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор Спіцина Ганна
Олександрівна

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Ємець І. О. Концептуальні засади представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, Харків, 2025.

У дисертації вперше проведено комплексне дослідження концептуальних основ представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, їх теоретичних і праксеологічних засад.

У розділі 1 «Теоретико-праксеологічні засади представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: український та міжнародний виміри» на підставі аналізу тих законодавчих змін, яких зазнавала правова система нашої держави протягом свого історичного розвитку, з урахуванням теоретичного аналізу наукових праць учених, ураховуючи сформовану практику Європейського суду з прав людини і національних судів України, а також беручи до уваги міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини, сформульовано ряд науково обґрунтованих положень. Насамперед розкрито особливості генези інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі України, з'ясовано сутність і наукову розробленість проблематики інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, піддано аналізу особливості зарубіжного і національного досвіду регламентації кримінальної процесуальної діяльності представника потерпілого, визначено принципи представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини, систематизовано та надано характеристику міжнародно-правовим стандартам представництва потерпілого у кримінальному провадженні.

Розроблено періодизацію становлення інституту представництва інтересів потерпілих осіб у кримінальному процесі. Визначено, що знаковими у ній є сім етапів, які пов'язані зі становленням системи римського права, із розвитком розшукової діяльності часів Київської Русі, формуванням інституту адвокатури на території України, особливостями конституційного розвитку та побудовою чинної доктрини кримінального процесуального права.

Під час визначення сутності представництва інтересів потерпілого з'ясовано, що засада змагальності гарантована положеннями Конституції України та Кримінального процесуального кодексу України, є універсальною та притаманна будь-якому провадженню, адже наявність потерпілої особи та суб'єкта, який посягнув на охоронювані законні інтереси іншої особи, вже породжує існування спору, який є фундаментом для змагального процесу. Аргументовано, що виникнення інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі зумовлено забезпеченням змагального процесу і дотримання принципу рівності сторін.

Визначено, що представництво інтересів потерпілого у кримінальному провадженні – це форма адвокатської діяльності, що полягає в наданні жертві кримінального правопорушення професійної правничої допомоги щодо забезпечення її прав і законних інтересів на стадіях досудового розслідування та судового провадження, а також під час процесуальних дій, що можуть проводитися до початку досудового розслідування. Визначено, що представництво потерпілих у кримінальному провадженні наразі є неодмінною гарантією реалізації засад рівності перед законом і судом, доступу до правосуддя й обов'язковості судових рішень, а також змагальності сторін і свободи у поданні ними до суду своїх доказів та у доказуванні перед судом їх переконливості тощо.

Аргументовано, що спрямованість діяльності представника потерпілого у широкому сенсі визначається завданнями кримінального провадження, а у вузькому – полягає в задоволенні інтересів потерпілого щодо захисту та поновлення його порушених прав, відшкодування завданої кримінальним

правопорушенням шкоди. Установлено, що задля виконання означених завдань представник потерпілого уповноважений користуватися низкою прав, гарантованих йому законом.

Установлено, що законодавство України відповідає базовим стандартам у сфері представництва жертв злочинів щодо забезпечення їх прав. Визначено основні правомочності представника потерпілого у кримінальному судочинстві. Установлено, що право потерпілого мати представника є базовим, але випадки обов'язкової участі представника-адвоката потерпілого у кримінальному провадженні на законодавчому рівні не визначені. Визначено, що це питання потребує нагального вирішення, шляхом внесення змін та доповнень до законодавчих актів. На підставі аналізу міжнародно-правових договорів визначено ті фундаментальні принципи, яким має відповідати правова система будь-якої правової та соціальної держави. З урахуванням отриманих висновків, сформульовано рекомендації щодо вдосконалення законодавства України. З'ясовано, що основоположні міжнародні засади у сфері захисту інтересів потерпілого представлені засадами доступу до правосуддя, забезпеченням права на справедливу реституцію жертвам, їх сім'ям або утриманцям, відшкодування державою потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, можливість потерпілого вільного вираження своєї думки та її врахування, забезпечення потерпілого правовою, медичною, соціальною і психологічною допомогою, право потерпілого на безпеку, права на інформацію, а також засади забезпечення правосуддя, дружнього до дитини. У контексті визначення міжнародно-правових стандартів представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні виокремлено такі: рівність, доступність, професійність, належної поінформованості.

У розділі 2 «Адвокат-представник потерпілого у кримінальному провадженні» проведено системний аналіз правової природи, особливостей статусу та процесуальної ролі адвоката як представника потерпілого у кримінальному провадженні. З'ясовано, що у разі залучення адвоката до захисту інтересів потерпілої особи, він набуває окремого процесуального

статусу, який, однак, не є чітко визначеним у чинному кримінальному процесуальному законодавстві. Це створює низку проблем правозастосування та викликає необхідність законодавчого врегулювання правового статусу адвоката-представника потерпілого з метою його однозначного тлумачення всіма учасниками кримінального процесу.

Обґрунтовано, що адвокат-представник потерпілого повинен бути активним учасником процесу доказування, зокрема в частині встановлення обставин, які підлягають доказуванню за ініціативою потерпілої сторони (розмір завданої шкоди, особистісні характеристики обвинуваченого, фактичні підстави цивільного позову, підтвердження моральної шкоди тощо). Акцентовано увагу на тому, що така активна участь у збиранні, ініціюванні та поданні доказів формує повноцінну доказову базу та сприяє забезпеченню змагальності сторін і реального впливу потерпілого на результати розслідування та судового розгляду.

Розкрито особливості процесуальної діяльності представника потерпілого на етапах досудового та судового провадження, зокрема – збирання відомостей, ініціювання проведення допитів і експертиз, забезпечення доказів, складання клопотань, участь у слідчих (розшукових) і судових діях. Підкреслено значення представництва під час реалізації потерпілим права на відшкодування шкоди, у тому числі у разі необхідності складання цивільного позову, а також в умовах особливих правових режимів – зокрема, під час воєнного стану та у справах про торгівлю людьми. Наголошено, що постраждалі у таких провадженнях є особливо вразливими особами, і саме тому потребують не лише захисту, а й активного супроводу у межах всього кримінального провадження, включно з етапом доказування ключових обставин справи.

Проаналізовано чинне законодавство та практику, на підставі чого сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення КПК України. Запропоновано доповнення нового змісту у вигляді статті 58-1, яка повинна чітко окреслити повноваження адвоката-представника потерпілого, встановити його професійні обов'язки та передбачити механізми відповідальності у разі їх

неналежного виконання.

Узагальнення матеріалів правозастосовної практики та аналіз процесуальної динаміки участі представника потерпілого свідчать, що адвокат не лише реалізує делеговані права, а й виступає активним суб'єктом формування правової позиції потерпілого. Обґрунтовано потребу в методичному супроводі його діяльності, спрямованому на підвищення ефективності функції доказування з дотриманням процесуальних гарантій. Визначено, що розвиток правового інституту представництва потерпілого на пряму пов'язаний із дотриманням стандартів справедливого судочинства та забезпеченням прав людини в умовах кримінального переслідування.

У розділі 3 «Представництво неповнолітніх потерпілих, обмежено дієздатних і недієздатних осіб у кримінальному провадженні» досліджено принципи та особливості законного та договірної представництва окреслених суб'єктів. На підставі вивчення теоретичних положень наукових досліджень українських учених констатовано, що правники вже тривалий час детально аналізують питання захисту прав і законних інтересів неповнолітніх підозрюваних і обвинувачених. Водночас, сучасна криміногенна ситуація свідчить про зростання кількості злочинів, жертвами яких стають саме діти, особливо у справах, пов'язаних із насильством, а тому актуалізоване завдання щодо впровадження ефективних механізмів захисту та реалізації найкращих інтересів неповнолітніх потерпілих, що дозволить мінімізувати психологічні наслідки злочину, запобігти ретравматизації й забезпечити ресоціалізацію дитини. Відтак, на підставі аналізу законодавчих норм, які визначають засади забезпечення прав дітей, а також положень міжнародних стандартів «дружнього до дитини правосуддя», встановлено, що ключовим інструментом реалізації процесуального інтересу неповнолітнього потерпілого є принцип компетентного юридичного представництва. Цей підхід є цілком здійсненим у межах чинного Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». У зв'язку з цим особливої уваги набуває питання повноцінної реалізації права дитини на професійного захисника, оскільки інтереси дитини не завжди

збігаються з інтересами її батьків чи інших законних представників, які, до того ж, можуть не володіти необхідними знаннями для захисту її прав.

Обґрунтовано позицію, згідно з якою ані органи обвинувачення, ані суд не мають процесуальної компетенції для самостійного забезпечення реалізації процесуального інтересу неповнолітнього потерпілого – цю функцію має здійснювати виключно його представник. У зв'язку з цим роль адвоката на етапі досудового розслідування слід розглядати не як формальну, а як активну і відповідальну. Аргументовано, що адвокат, який представляє неповнолітнього потерпілого, повинен: 1) роз'яснювати права доступною для дитини мовою з урахуванням її віку та особистісних особливостей; 2) готувати неповнолітнього до слідчих (розшукових) дій, забезпечуючи психологічний комфорт та запобігаючи повторній травматизації; 3) складати необхідні процесуальні документи (клопотання, скарги, цивільні позови, угоди про примирення тощо); 4) налагоджувати комунікацію з експертами і фахівцями у сфері дитячої психології; 5) визначати доцільну тактику процесуальних дій відповідно до принципів потерпілоорієнтованого підходу.

В аспектів вирішення питання про призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи відносно неповнолітнього потерпілого запропоновано застосовувати критерій «достовірних відомостей та очевидних підстав». Наголошено, що неповнолітні мають гарантоване законом право на отримання правничої допомоги, яка включає, зокрема, представництво їхніх інтересів у судових інстанціях, державних органах, органах місцевого самоврядування та перед третіми особами. У цьому контексті законний представник неповнолітнього потерпілого має право самостійно обирати форму такої правничої допомоги – або звернутися до системи безоплатної вторинної правової допомоги, зокрема до відповідного регіонального центру, або укласти договір із приватним адвокатом, адвокатським бюро чи об'єднанням, досвід і кваліфікація якого відповідають очікуванням представника.

Установлено, що законний представник володіє похідною правосуб'єктністю, тобто реалізує лише ті права, що надані дитині, і не може

перевищувати меж, встановлених законом. Проте навіть ті права, які гарантовані національним законодавством та міжнародними договорами, часто залишаються декларативними через відсутність ефективних механізмів їх реалізації на практиці.

У розділі 4 «Представництво інтересів юридичної особи, яка є потерпілою у кримінальному провадженні» з'ясовано, що правова природа відносин, пов'язаних із представництвом юридичних осіб у кримінальному процесі, визначається обсягом повноважень представника, які, своєю чергою, залежать від його процесуального статусу. Дослідження показали, що відповідно до норм кримінального процесуального законодавства, представник наділяється визначеними правами й обов'язками, які він реалізує від імені юридичної особи з метою захисту її інтересів.

Визначено, що центральним елементом представницької функції є діяльність представника, яка полягає у вжитті процесуальних заходів, спрямованих на забезпечення та захист прав і законних інтересів юридичної особи як сторони кримінального провадження. Окрім того, завдання представника полягає у відновленні майнових прав та інтересів організації, що були порушені внаслідок вчинення злочину.

Установлено, що до сфери процесуальної активності представника належить, зокрема, ініціювання розгляду справи шляхом подання відповідної заяви про скоєння кримінального правопорушення, а також передача документів, які підтверджують його повноваження діяти від імені юридичної особи. У подальшому представник бере участь у проведенні слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів, пов'язаних із забезпеченням правової позиції організації в рамках кримінального провадження.

Запропоновано розглядати представництво інтересів юридичної особи, яка постраждала внаслідок кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, як форму процесуальної активності суб'єкта, уповноваженого законом і належним чином документально підтвердженого. Ця особа виконує функцію захисту прав і забезпечення виконання обов'язків

юридичної особи в межах кримінального провадження. Уточнено, що діяльність такого представника є процесуально тотожною тій, що передбачена для потерпілого, оскільки він реалізує аналогічний спектр прав: має право подавати клопотання та скарги, надавати докази, брати участь у проведенні слідчих (розшукових) і процесуальних дій, знайомитися з матеріалами справи та отримувати копії рішень і документів.

Констатовано, що для здійснення представництва юридичної особи у кримінальному провадженні повинні одночасно бути дотримані дві умови. По-перше, має бути наявним сам факт вчинення щодо неї кримінального правопорушення, у результаті якого було заподіяно майнову шкоду. По-друге, необхідна наявність відповідного підтвердження у вигляді документу, що передбачений частиною третьою статті 58 КПК України, яким конкретній особі надано повноваження здійснювати дії від імені юридичної особи з метою захисту її прав та інтересів.

Проведений аналіз частини першої статті 303 КПК України дозволив дійти висновку про нечіткість формулювання, яке міститься в пункті 1 цієї статті, а саме щодо можливості оскарження бездіяльності з боку слідчого, дізнавача чи прокурора, яка виражається у невиконанні ними інших процесуальних дій у строки, встановлені кримінальним процесуальним законом. Було підкреслено, що таке формулювання суперечить логіці та відкриває простір для довільного або розширеного тлумачення, що в свою чергу спричиняє формування непослідовної судової практики.

На підставі вивчення слідчої та судової практики встановлено, що поширеними помилками представників юридичних осіб, постраждалих від кримінального правопорушення, є, зокрема, ненадання належних документів, які підтверджують їхні повноваження на участь у провадженні, а також спроби оскаржити дії сторони обвинувачення, які згідно із законом не підлягають оскарженню. Подібні недоліки у правозастосуванні допускають як адвокати, так і представники, які є штатними працівниками чи керівниками юридичної особи.

Ключові слова: кримінальне провадження, потерпілий, інститут представництва, представник потерпілого, законний представник, адвокат, статус, засада, досудове розслідування, судовий розгляд, представник юридичної особи.

SUMMARY

Iemets I. O. Conceptual Principles for Representing Victim Interests in Criminal Proceedings. – Qualifying scientific work on manuscript.

The thesis for a doctor's degree by the specialty 12.00.09 «Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Expertise; Operative and Search Activity». – National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» of the Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, 2025.

The dissertation presents, for the first time, a comprehensive study of the conceptual foundations of representing the victim's interests in criminal proceedings, including their theoretical and praxeological aspects.

In section 1, «Theoretical and Praxeological Principles of Representing the Interests of the Victim in Criminal Proceedings: Ukrainian and International Dimensions», this analysis examines the legislative changes undergone by our state's legal system throughout its historical development. It takes into account the theoretical analysis of scholarly works, the established practices of the European Court of Human Rights, national courts in Ukraine, and international standards in human rights protection, leading to the formulation of several scientifically substantiated provisions. First, it reveals the characteristics of the genesis of the victim's representation institution in Ukraine's criminal process, clarifies the essence and scientific developments surrounding this institution, and analyzes both foreign and national experiences in regulating the criminal procedural activities of the victim's representative. Furthermore, it establishes the principles of victim representation in criminal proceedings in accordance with the practices of the European Court of Human Rights and characterizes the international legal standards

pertaining to this representation.

A periodization of the development of the institution of victim representation in criminal proceedings has been created. It identifies seven significant stages linked to the formulation of the Roman law system, the evolution of detective activities during Kyivan Rus, the establishment of advocacy in Ukraine, and the nuances of constitutional development and the formation of the current criminal procedural law doctrine.

In determining the essence of victim representation, it was found that the principle of adversarial proceedings is guaranteed by the provisions of the Constitution of Ukraine and the Criminal Procedure Code. This principle is universal and intrinsic to any legal proceedings, as the presence of a victim and an entity infringing upon another person's protected interests inherently establishes a dispute, forming the foundation for an adversarial process. It is asserted that the institution of victim representation in criminal proceedings emerged to ensure an adversarial process and uphold the principle of equality among parties.

Victim representation in criminal proceedings is defined as a form of advocacy that involves providing the victim of a criminal offense with professional legal assistance to safeguard their rights and legitimate interests during pre-trial investigations, court proceedings, and any procedural actions that may occur before the pre-trial investigation begins. It is affirmed that victim representation in criminal proceedings is essential for implementing the principles of equality before the law and the court, ensuring access to justice, the binding nature of court decisions, adversarial proceedings, and the freedom to present evidence and persuade the court, among other aspects.

The broad focus of the victim's representative's activities is determined by the tasks of criminal proceedings, while the narrow focus involves addressing the victim's interests in protecting and restoring their violated rights and compensating for the damage incurred due to the criminal offense.

It has been determined that the representation of a victim in criminal proceedings in Ukraine must comply with the general principles of criminal

proceedings, as well as specific principles. It has been established that Ukraine's legislation meets the basic standards regarding the representation of crime victims in ensuring their rights. The main powers of the victim's representative in criminal proceedings have been outlined. It has been determined that the victim's right to have a representative is fundamental, but the cases requiring the mandatory participation of a victim's representative-lawyer in criminal proceedings have not been specified at the legislative level. This issue requires urgent resolution through amendments and additions to legislative acts. Based on the analysis of international legal treaties, it has been identified that the fundamental principles that any legal and social state must adhere to have been established. Considering the findings, recommendations have been formulated for improving Ukraine's legislation. It has been found that the fundamental international principles regarding the protection of victims' interests include access to justice, ensuring victims, their families, or dependents the right to fair restitution, state compensation for damages caused by a criminal offense, the opportunity for victims to freely express their opinions and have them considered, provision of legal, medical, social, and psychological assistance to victims, as well as the victims' right to safety and information. Additionally, the principles of ensuring child-friendly justice are emphasized. In defining international legal standards for representing victims' interests in criminal proceedings, the following principles are emphasized: equality, accessibility, professionalism, and proper information.

In section 2, «Attorney-at-law representing the victim in criminal proceedings», a systematic analysis of the legal nature, specifics of the status, and procedural role of an attorney as a representative of the victim in criminal proceedings was conducted. It was found that when an attorney is involved in protecting the interests of the injured party, he acquires a separate procedural status that is, however, not clearly defined in the current criminal procedural legislation. This situation creates several problems in law enforcement and necessitates the legislative regulation of the legal status of an attorney-at-law representing the victim to ensure unambiguous interpretation by all participants in the criminal proceedings. It is substantiated that an attorney-at-law representing the victim must be an active

participant in the process of proving, particularly in establishing the circumstances subject to proof at the initiative of the injured party (the extent of the damage caused, the personal characteristics of the accused, the factual grounds for the civil claim, confirmation of moral damage, etc.). It is emphasized that such active participation in the collection, initiation, and submission of evidence forms a comprehensive evidentiary base and contributes to ensuring the adversarial nature of the parties and the genuine influence of the victim on the outcomes of the investigation and trial.

The features of the procedural activities of the victim's representative at the stages of pre-trial and judicial proceedings are revealed, particularly regarding collecting information, initiating interrogations and examinations, providing evidence, drafting motions, and participating in investigative (search) and judicial actions. The importance of representation during the exercise of the victim's right to compensation for damage is emphasized, including when filing a civil lawsuit, as well as under special legal regimes – particularly during martial law and in cases of human trafficking. It is highlighted that victims in such proceedings are particularly vulnerable individuals, and therefore, they require not only protection but also active support throughout the entire criminal proceedings, including the stage of proving the key circumstances of the case.

The current legislation and practice have been analyzed, from which specific proposals for improving the Code of Criminal Procedure of Ukraine have been formulated. It is proposed to add new content in the form of Article 58-1, which should clearly outline the powers of the lawyer-representative of the victim, establish his professional duties, and provide mechanisms for liability in case of improper performance.

A generalization of the materials of law enforcement practice and an analysis of the procedural dynamics of the participation of the victim's representative indicate that the lawyer not only exercises delegated rights but also acts as an active subject in forming the victim's legal position. The need for methodological support of his activities aimed at increasing the efficiency of the evidentiary function while observing procedural guarantees has been substantiated. It has been determined that

the development of the legal institution of victim representation is directly related to compliance with fair trial standards and ensuring human rights in the context of criminal prosecution.

In section 3, «Representation of minor victims, persons with limited legal capacity, and incapacitated persons in criminal proceedings», the principles and features of legal and contractual representation for the outlined subjects are examined. Based on the study of the theoretical provisions from scientific research by Ukrainian scholars, it is noted that lawyers have long analyzed the issue of protecting the rights and legitimate interests of minor suspects and accused individuals in detail. Simultaneously, the current criminogenic situation highlights an increase in the number of crimes involving child victims, particularly in cases related to violence. Consequently, the need to implement effective mechanisms for protecting and realizing the best interests of minor victims has become more urgent, which aims to minimize the psychological consequences of crime, prevent re-traumatization, and ensure child resocialization. Thus, through analyzing legislative norms that define the principles of ensuring children's rights, as well as the provisions of international standards for «child-friendly justice», it has been established that the key instrument for implementing the procedural interest of a minor victim is the principle of competent legal representation. This approach is quite feasible within the framework of the current Law of Ukraine, «On Free Legal Aid». In this context, the complete implementation of a child's right to a professional lawyer receives particular attention, since a child's interests do not always align with those of their parents or other legal representatives, who may lack the necessary knowledge to protect the child's rights. It is posited that neither the prosecution nor the court possesses the procedural competence to independently ensure the minor victim's procedural interest – this function should be performed exclusively by their representative. Therefore, the role of a lawyer during the pre-trial investigation stage should be regarded as active and responsible rather than formal. It is argued that a lawyer representing a minor victim must: 1) explain rights in a way that is accessible to the child, considering age and personal characteristics; 2) prepare the minor for investigative

(search) actions, ensuring psychological comfort and preventing re-traumatization; 3) draft the necessary procedural documents (petitions, complaints, civil lawsuits, reconciliation agreements, etc.); 4) establish communication with experts and specialists in child psychology; and 5) determine appropriate procedural tactics in line with victim-oriented principles. When considering the issue of ordering a comprehensive psychological and psychiatric examination for a minor victim, it is proposed to apply the criterion of «reliable information and obvious grounds». It is underscored that minors have the legally guaranteed right to receive legal aid, which includes, in particular, the representation of their interests in courts, state bodies, local self-government bodies, and before third parties. In this context, the legal representative of a minor victim is entitled to independently choose the form of such legal aid – either by applying for free secondary legal aid, specifically to the relevant regional center, or by entering into an agreement with a private lawyer, law firm, or association whose experience and qualifications meet the representative's expectations.

It is established that the legal representative possesses a derivative legal personality, meaning they exercise only those rights granted to the child and cannot exceed the limits established by law. However, even the rights guaranteed by national legislation and international treaties often remain declarative due to the absence of effective mechanisms for their practical implementation.

In section 4, «Representation of the interests of a legal entity that is a victim in criminal proceedings», it is clarified that the legal nature of relations related to the representation of legal entities in criminal proceedings is determined by the scope of the representative's powers, which, in turn, depend on their procedural status. Studies show that in accordance with the norms of criminal procedural legislation, a representative is endowed with specific rights and obligations that they exercise on behalf of a legal entity in order to protect its interests. It is indicated that the central element of the representative function is the representative's activity, which involves taking procedural measures aimed at ensuring and protecting the rights and legitimate interests of a legal entity as a party in criminal proceedings. Furthermore, the

representative's task is to restore the property rights and interests of the organization that were violated.

It is established that the scope of the representative's procedural activity includes, in particular, initiating the consideration of the case by submitting a relevant statement regarding the commission of a criminal offense, as well as transferring documents that confirm the authority to act on behalf of the legal entity. Subsequently, the representative participates in conducting investigative (search) actions and other procedural measures aimed at ensuring the legal position of the organization within the context of criminal proceedings.

It is proposed to view the representation of the interests of a legal entity that has suffered due to a criminal offense or a socially dangerous act as a form of procedural activity carried out by an authorized and properly documented subject. This individual performs the function of protecting the rights and ensuring the fulfillment of the obligations of the legal entity within criminal proceedings. It is clarified that the activities of such a representative are procedurally identical to those designated for the victim, as they exercise a similar range of rights: they have the right to file petitions and complaints, provide evidence, participate in investigative (search) and procedural actions, review case materials, and receive copies of decisions and documents.

It is stated that to represent a legal entity in criminal proceedings, two conditions must be met simultaneously. First, there must be an actual instance of a criminal offense committed against it, resulting in property damage. Secondly, there must be appropriate confirmation in the form of a document, as specified in Part Three of Article 58 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, granting a specific person the authority to act on behalf of the legal entity to protect its rights and interests.

The analysis of part one of Article 303 of the Criminal Procedure Code of Ukraine led us to conclude that the wording in paragraph 1 of this article is unclear, particularly regarding the possibility of appealing the inaction of an investigator, inquirer, or prosecutor, which is indicated by their failure to perform other procedural

actions within the timelines established by criminal procedural law. It was highlighted that such wording contradicts logic and allows for arbitrary or broad interpretation, which in turn contributes to inconsistent judicial practices. Through the examination of investigative and judicial practice, it was observed that common mistakes made by representatives of legal entities affected by criminal offenses include, notably, the failure to provide appropriate documents confirming their authority to participate in the proceedings, as well as attempts to challenge the prosecution's actions that are, by law, not subject to appeal. Similar shortcomings in law enforcement are found among both lawyers and representatives who are full-time employees or managers of a legal entity.

Keywords: criminal proceedings, victim, institution of representation, victim's representative, legal representative, lawyer, legal status, basis, pre-trial investigation, trial, representative of a legal entity.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Ємець І. О. Концептуальні засади представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: теорія та практика: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Г. О. Спіциної. Харків: ТОВ «Майдан», 2025. 420 с.

Статті у фахових виданнях України:

2. Iemets I. O. Representation of the Victim as Implementation of the Principle of Competitiveness in Criminal Proceedings. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2023. № 8 (2). P. 65–72.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.8.2023.03>.

3. Ємець І. О. Принципи представництва потерпілого у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105). С. 138–148.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.13>.

4. Ємець І. О. Участь законного представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні. *Соціологія права*. 2024. Вип. 1–2 (46–47). С. 27–31.

DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-1-2.5>.

5. Ємець І. О. Адвокатські розслідування: можливості та особливості використання зібраних представником потерпілого матеріалів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106). Ч. 1. С. 155–167.

DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.155-167>.

6. Spitsyna H., Iemets I. Protecting The Rights Of War Crimes Victims: Determining Ways To Prevent Their Secondary Victimization. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 1 (9). P. 84–92.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.9.2024.04>.

7. Ємець І. О. Становлення та сутність інтересів представництва у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 3 (36). С. 184–197.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.12>.

8. Ємець І. О. Міжнародно-правові стандарти представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 304–313.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.21>.

9. Ємець І. О. Процесуальний статус адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні: перспективи вдосконалення. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 3 (107). С. 80–88.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.80-88>.

10. Ємець І. О. Реалізація обов'язку доказування потерпілим і його представником у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (106). С. 171–182.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.14>.

11. Ємець І. О. Інститут представництва потерпілого у кримінальному процесі: особливості становлення та історичного розвитку. *Соціологія права*. 2024. Вип. 3-4 (48-49). С. 47–52.

DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.8>.

12. Ємець І. О. Надання правозахисними неурядовими організаціями правничих послуг населенню: форми та межі компетенції. *Адміністративне право і процес*. 2024. № 3. С. 5–20.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2024.3.01>

13. Ємець І. О. Участь представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Право і безпека*. 2024. № 4 (95). С. 20–31.

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.4.02>.

14. Ємець І. О. Представництво інтересів недієздатного чи обмежено

дієздатного потерпілого у кримінальному провадженні. *Архів кримінології та судових наук*. 2024. № 2 (10). С. 146–152.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.12>.

15. Ємець І. О. Роль і місце представника потерпілого у встановленні майнової шкоди та збитків, завданих йому кримінальним правопорушенням. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 276–283.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.24>.

16. Ємець І. О. Представництво потерпілої юридичної особи, якій завдано шкоду кримінальним правопорушенням, на стадії досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 164–174.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.15>.

17. Ємець І. О. Підхід, орієнтований на потерпілого: окремі кроки на шляху запровадження під час розслідування насильницьких злочинів. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 4 (108). С. 55–64.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.108.4.55-64>.

18. Ємець І. О. Підхід, орієнтований на потерпілого в діяльності представника (правові, організаційно-тактичні та психологічні засади). *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 2. С. 149–156.

DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.2.15>.

19. Ємець І. О. Зміст представництва інтересів юридичної особи, яка є потерпілою у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (108). Ч. 1. С. 285–294.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.1.23>.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав, проіндексованих наукометричними базами Scopus, Web of Science:

20. Kolomoitsev M., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Iemets I. The

defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (77). P. 135–144 (*Web of Science Core Collection*).

DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.10>.

21. Iemets I., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Kolomoitsev M. Justice for victims: a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (78). P. 134–144 (*Web of Science Core Collection*).

DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.12>

22. Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I. Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci Lekarskie*. 2025. № 78(2). P. 435–441. (*Scopus*).

DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/197137>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

23. Ємець І. О. Доказування у кримінальному провадженні потерпілим і його представником обставин, покладених в основу цивільного позову. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану: матеріали міжкафедрального круглого столу (в авторській редакції) (м. Кривий Ріг, 20 вересня 2024 року)*. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2024. С. 138–141.

24. Ємець І. О. Роль адвоката-представника потерпілого у доказуванні об'єктивної сторони торгівлі людьми. *Теорія та практика протидії злочинності в умовах правового режиму воєнного стану: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 листопада 2024 року) / упор. Р. М. Андрусишин*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 76–80.

25. Ємець І. О. Взаємодія представника потерпілого з носіями спеціальних знань у процесі збирання доказів на стадії досудового розслідування. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і*

перспективи розвитку: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 05 грудня 2024 року). Київ: Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2024. С. 134–136.

26. Ємець І. О. Актуальні напрями вдосконалення діяльності щодо представництва інтересів потерпілих у кримінальному провадженні. *Державно-правові засади формування безпекового середовища в Україні: сучасні виклики*: III Всеукраїнська наукова конференція (м. Одеса, 18 грудня 2024 року). Одеса: ОДУВС, 2024. С. 162–164.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	25
ВСТУП	27
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПЕРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ	45
1.1. Генеза інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі України	45
1.2. Інститут представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: сутність і наукова розробленість проблематики	78
1.3. Національний і зарубіжний досвід регламентації кримінальної процесуальної діяльності представництва інтересів потерпілого	106
1.4. Принципи представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі відповідно до практики Європейського суду з прав людини	118
1.5. Міжнародно-правові стандарти представництва потерпілого у кримінальних провадженнях	133
Висновки до розділу 1	138
РОЗДІЛ 2. АДВОКАТ-ПРЕДСТАВНИК ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	144
2.1. Правовий статус адвоката-представника потерпілого у кримінальному провадженні	144
2.2. Представництво інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування	160
2.3. Місце і роль представника потерпілого у доказуванні обставин, що становлять предмет доказування у кримінальному провадженні	177
2.4. Участь адвоката-представника потерпілого у судовому провадженні	196
2.5. Особливості участі адвоката-представника потерпілого в умовах	

	24
особливих правових режимів	209
2.6. Потерпілоорієнтований підхід у діяльності представника потерпілого	230
2.7. Надання правничих послуг населенню неурядовими організаціями	247
Висновки до розділу 2	261
РОЗДІЛ 3. ПРЕДСТАВНИЦТВО НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ, ОБМЕЖЕНО ДІЄЗДАТНИХ І НЕДІЄЗДАТНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	269
3.1. Статус і підстави участі представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні	269
3.2. Гарантії прав неповнолітнього потерпілого	290
3.3. Участь законного представника неповнолітнього потерпілого у процесуальних діях	305
3.4. Представництво у кримінальному провадженні особи, визнаної в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною	321
Висновки до розділу 3	338
РОЗДІЛ 4. ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ, ЯКА Є ПОТЕРПІЛОЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	341
4.1. Правове регулювання участі представника юридичної особи, яка є потерпілою у кримінальному провадженні	341
4.2. Зміст представництва інтересів юридичної особи, яка є потерпілою у кримінальному провадженні	353
4.3. Представництво інтересів потерпілого (юридичної особи) в стадії досудового розслідування та судового розгляду	364
Висновки до розділу 4	379
ВИСНОВКИ	382
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	398
ДОДАТКИ	450

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВР – Верховна Рада

ВС – Верховний Суд

ВССУ – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ

ВСУ – Верховний Суд України

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини

ЄРДР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

НААУ – Національна асоціація адвокатів України

НДЕКЦ – Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр

НДУСЕ – Науково-дослідна установа судових експертиз

НПУ – Національна поліція України

ОГП – Офіс Генерального прокурора

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ППВСУ – Постанова Пленуму Верховного Суду України

РАУ – Рада адвокатів України

СОГ – слідчо-оперативна група

СПЕ – судово-психіатрична експертиза

США – Сполучені Штати Америки

ст. – стаття

ст.ст. – статті

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК – Цивільний кодекс

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Інститут представництва потерпілого у кримінальному провадженні, реалізований через участь адвоката, є гарантією права на правничу допомогу, що закріплене в Конституції України. Він є основоположним принципом правової системи будь-якої сучасної держави та реалізується завдяки діяльності насамперед адвокатури, що має спеціальні функції у сфері захисту прав громадян і забезпечення представництва. Зокрема, відповідно до статті 2 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, серед основних завдань кримінального провадження визначено охорону прав і законних інтересів його учасників, що повністю узгоджується з загальною правозахисною парадигмою Конституції України (ст. 3).

З метою наближення механізму національного правового регулювання до міжнародних стандартів у сфері прав людини, законодавством передбачено низку важливих гарантій, зокрема: право на доступ до професійної правничої допомоги, змагальність сторін, чітке визначення процесуального статусу учасників провадження, а також інструменти реалізації адвокатських функцій захисту та представництва. Проте, чинна система кримінальних процесуальних норм, що регламентує процедуру участі потерпілого та його представника в кримінальному провадженні, не в усіх аспектах відповідає міжнародно-правовим орієнтирам, через що потребує оновлення.

Аналіз сучасної правозастосовної практики засвідчує, що представництво потерпілого у кримінальному провадженні є не просто правом, а необхідною умовою ефективного забезпечення його інтересів. Проте існує низка суттєвих труднощів, пов'язаних із формальним підходом до участі адвоката, обмеженим доступом до безоплатної правничої допомоги, а також перешкодами в реалізації процесуальних прав безпосередньо потерпілого й інших осіб, залучених до представництва його інтересів. Усе це вказує на нагальну потребу у створенні чіткого, функціонального правового механізму реалізації

представницької функції адвоката в інтересах потерпілого. Відтак актуальною залишається потреба в удосконаленні чинного законодавства з урахуванням європейських стандартів захисту прав людини, що передбачає перегляд статусу представника потерпілого, розширення гарантій його діяльності, а також упровадження дієвих процесуальних механізмів для реалізації правозахисної функції, забезпечення їх відповідності міжнародно-правовим стандартам. Оновлення та гармонізація правових підходів у цій сфері сприятиме не лише більш ефективному досудовому розслідуванню, справедливому та неупередженому судовому розгляду кримінальних справ, а й загальному підвищенню довіри до правосуддя.

Більш того, у затвердженій Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки серед ключових викликів вказано недосконали структуру адвокатури, складність доступу до професії та недовіра існуючих механізмів правового захисту самих адвокатів. Тобто передбачалося впровадження низки реформ: посилення гарантій адвокатської діяльності, розширення її функціональних можливостей, удосконалення механізмів самоврядування, підвищення прозорості дисциплінарних процедур і спрощення кваліфікаційного відбору. Однак повномасштабна агресія РФ проти України зірвала повноцінне втілення зазначених змін, переформатування діяльності суб'єктів, які забезпечили б професійне представництво інтересів потерпілих у кримінальному судочинстві.

Попри наявність у чинному КПК України низки прогресивних положень і розвиток законодавства, що регулює адвокатську діяльність, досі залишаються невирішеними важливі питання, пов'язані з діяльністю адвоката, який представляє інтереси потерпілого у кримінальному провадженні. Значна частина правових норм побудована без належного урахування засад принципу змагальності, що фактично призводить до обмеження прав потерпілого. Наявна ситуація засвідчує, що ефективне представництво потерпілого адвокатом у кримінальному провадженні є визначальним чинником у реалізації його правового статусу, однак ця сфера не позбавлена системних порушень. Серед

них – незабезпечення участі адвоката у випадках, коли така участь передбачена законом, обмеження вільного вибору захисника, ускладнення доступу до безоплатної правничої допомоги, а також створення перешкод у реалізації інших передбачених процесуальних прав. Отже, участь адвоката-представника потерпілого є не лише важливим проявом принципу змагальності, а й ключовим механізмом реалізації права особи на правничу допомогу, що зумовлює постійний науковий інтерес до цієї проблематики.

Дослідження ролі адвокатів у кримінальному провадженні в аспекті представництва інтересів особи знайшли своє відображення у працях багатьох українських і зарубіжних науковців, зокрема Ю. І. Азарова, Ю. П. Аленіна, О. В. Бауліна, О. Я. Баєва, В. В. Боярова, Т. В. Варфоломеевої, В. І. Галагана, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевого, А. Я. Дубинського, В. В. Заборовського, В. С. Зеленецького, О. В. Капліної, В. О. Коновалової, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, Т. О. Лоскутова, Є. Д. Лук'янчикова, А. О. Ляша, В. Т. Маляренка, Д. М. Мірковця, М. М. Михеєнка, В. В. Назарова, В. Т. Нора, Г. М. Омеляненко, М. А. Погорецького, М. М. Полянського, Д. П. Письменного, В. О. Попелюшка, О. М. Скрябіна, С. М. Стахівського, О. Ю. Татарова, В. М. Тertiшника, В. В. Топчія, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, О. Ю. Хабло, М. С. Цуцкірідзе, В. Ю. Шепітька, О. Г. Шило, Д. О. Шумейка, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та інших.

Окремі доктринальні аспекти, що стосуються забезпечення прав потерпілих, у тому числі неповнолітніх потерпілих і визнаних недієздатними й обмежено дієздатними, досліджувались також у працях таких науковців, як С. Є. Абламський, В. Г. Андрусів, М. Р. Аракелян, О. Р. Балацька, М. О. Буртовий, В. В. Введенської, В. В. Грисюк, І. В. Дубівка, Р. О. Ємельянов, Д. Ю. Кавун, Л. В. Кирилюк, М. В. Корнієнко, С. В. Михайлів, Н. М. Обрізан, В. Г. Пожара, О. О. Сольонова, К. О. Стоянов, М. І. Тлепова, О. В. Щиголь, О. В. Якимчук та ін. Попри значний інтерес до теми адвокатського захисту в науковому середовищі, комплексного дослідження, яке б системно охоплювало як теоретичні, так і прикладні аспекти участі представника потерпілого у

кримінальному провадженні, в українській правничій науці досі не проведено.

Не применшуючи вагомість наукових напрацювань зазначених учених та інших правників, більшість із них або ґрунтуються на аналізі норм законодавства, чинного до впровадження КПК України 2012 року, або ж підготовлені вже після його ухвалення, проте не охоплюють усю проблематику теми, тим паче із урахуванням сучасних трансформацій доктрини кримінального процесуального права, що відбувається впродовж дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Більше того, деякі теоретичні й практичні положення залишаються дискусійними або недостатньо опрацьованими. Це стосується, зокрема, самого поняття представництва потерпілого, специфіки діяльності адвоката на різних етапах кримінального провадження (досудове розслідування, судовий розгляд), а також його участі в особливих порядках кримінального провадження. Відтак, із урахуванням масштабної трансформації правозастосовної практики та змін у законодавстві, існує об'єктивна потреба у всебічному комплексному аналізі процесуального статусу адвоката, який представляє потерпілого, а також законного представника особи. Результати цього дослідження слугуватимуть підґрунтям для формулювання чітких, науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства. Саме ці чинники й визначають актуальність, новизну та необхідність проведення дисертаційного дослідження з даної проблематики.

Отже, наявність певних прогалин і недоліків правового й організаційного характеру, відсутність комплексних наукових напрацювань, що стосуються представництва інтересів потерпілих у кримінальному провадженні, обґрунтовують актуальність і своєчасність цього дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає Цілям сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019), Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або

скасування воєнного стану в Україні (постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 року № 476), Стратегії зовнішньополітичної діяльності України (Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021), Комплексному стратегічному плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 рр. (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273), Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 06 серпня 2020 року № 695, Комплексному стратегічному плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 рр., (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023), Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020), Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 року № 722/2019, Глобальним цілям сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй на 2016–2030 рр., Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи (Указ Президента України від 12 січня 2011 року № 24/2011) та ін.

Вона також відповідає Пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року), Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 рр. № 1221), Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025–2029 роки (наказ МВС України від 21 травня 2024 р. № 326) та ін.

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (протокол № 12 від 18 грудня

2023 року), уточнено тему рішенням Вченої ради Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 25 грудня 2024 року (протокол № 17).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення й обґрунтування концептуальних засад представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, а також діяльності адвоката-представника потерпілого у кримінальному процесі України.

Окреслена мета знайшла свою конкретизацію у таких *завданнях*:

- розкрити генезу й особливості становлення інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні;
- визначити сутність законного представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, участі адвоката-представника фізичної та юридичної особи, постраждалої від кримінального правопорушення;
- окреслити сучасний стан наукового розроблення проблематики інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі України;
- з'ясувати особливості правового регулювання участі адвоката-представника та законного представника потерпілого у кримінальному провадженні на національному, міжнародному рівнях і за кордоном;
- узагальнити апробований зарубіжний досвід регламентації процедури представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні;
- визначити принципи представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, що знайшли закріплення у практиці Європейського суду з прав людини;
- охарактеризувати актуальні міжнародно-правові стандарти представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні та з'ясувати ступінь їх нормативного закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві України;
- розкрити особливості правового статусу адвоката, який представляє потерпілого у кримінальному провадженні;

- з'ясувати особливості надання правничої допомоги потерпілому на стадії відкриття кримінального провадження та представництва потерпілого на стадії досудового розслідування;

- охарактеризувати процесуальний порядок представництва інтересів потерпілого в суді першої інстанції та на підставі угод;

- виявити та запропонувати вирішення проблемних питань участі адвоката, який діє як представник потерпілого у кримінальному провадженні, щодо воєнних злочинів, застосування примусових заходів медичного характеру, у кримінальному провадженні на підставі угод, в умовах дії особливих правових режимів тощо;

- з'ясувати особливості реалізації потерпілоорієнтованого підходу у наданні правничої допомоги потерпілому на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні;

- розкрити зміст законного представництва особи в кримінальному провадженні;

- визначити співвідношення інтересів і правових можливостей представництва інтересів потерпілого законним представником і особою, яка має статус адвоката;

- надати характеристику правовим і організаційним засадам участі представника неповнолітнього потерпілого у процесуальних діях;

- окреслити роль представника потерпілої особи, яка визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною;

- визначити особливості правового регулювання представництва інтересів юридичної особи, яка є потерпілою у кримінальному провадженні, змістовні компоненти такої діяльності;

- охарактеризувати особливості участі адвоката-представника юридичної особи в стадіях досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні правовідносини, що виникають і розвиваються за участю потерпілого, його представників у

кримінальному процесі.

Предметом дослідження є концептуальні засади представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методологія наукового дослідження обрана на підставі врахування специфіки визначених об'єкта й обраного предмету, а тому представлена комплексом загальнонаукових, філософських і спеціальних методів наукового пізнання.

З огляду на те, що це дослідження пов'язане зі здійсненням історичного аналізу, основним методом, що сприяв реалізації завдань щодо визначення генези або сучасного стану наукової розробленості певної проблематики, є історико-правовий підхід. Цей підхід застосовано тому, що еволюція кожного правового інституту завжди відбувається за певною логікою, яка передбачає поступовість змін, впровадження нових елементів, збереження набутих результатів, а також взаємозв'язок між минулим і сучасним, зокрема у вигляді спадкоємності або переосмислення попередніх форм. Історичний метод у цьому контексті дає змогу простежити динаміку становлення правових конструкцій, виявити особливості їх трансформацій та заповнити прогалини в науковому розумінні окремих періодів розвитку правового явища. Саме тому, історико-правовий метод дозволив з'ясувати особливості становлення інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі України та сучасного стану наукової розробленості проблематики представництва інтересів потерпілої особи у кримінальному провадженні (підрозділи 1.1, 1.2).

Діалектичний метод слугував підґрунтям для виявлення взаємозв'язків між різними формами представництва та правовим статусом представника залежно від процесуальної ролі фізичної та юридичної особи (повнолітнього потерпілого, неповнолітнього потерпілого, недієздатної чи обмежено дієздатної особи, юридичної особи) (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 3.1, 3.3, 3.4, 4.1, 4.2, 4.3).

Формально-логічний метод використовувався для визначення ознак та структурних особливостей представництва, а також логічної послідовності

правових конструкцій (розділи 1–4). Метод системного аналізу дозволив визначити місце і роль представника потерпілої особи у загальній структурі кримінального провадження, виявити наявні колізії між нормами кримінального процесуального законодавства та іншими галузями права, системою положень міжнародно-правових актів, практикою ЄСПЛ та законодавства зарубіжних країн (підрозділи 1.3, 1.4, 1.5, 3.2, 3.3, 3.4, 4.2, 4.3).

Методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції використовувалися для формулювання наукових висновків щодо змісту й обсягу повноважень представника, особливостей реалізації захисту інтересів потерпілої особи, підстав виникнення та припинення представництва, а також визначення форм відповідальності представника (розділи 1–4).

Порівняльно-правовий метод застосовувався при дослідженні зарубіжного законодавства з метою виявлення кращих практик правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному процесі та визначення можливостей їх адаптації в Україні (підрозділи 1.3, 1.4, 1.5, 3.2, 3.3, 3.4, 4.2, 4.3).

Логіко-нормативний метод дав змогу встановити внутрішні суперечності та прогалини у чинному законодавстві України, що регламентує участь представника юридичної особи у кримінальному провадженні (розділи 1–4).

Метод герменевтики дозволив розкрити зміст правових норм і понять, якими оперує кримінальне процесуальне право у сфері представництва інтересів потерпілих (розділи 1–4). Формально-юридичний та моделюючий методи були використані для обґрунтування та розроблення пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового регулювання представництва інтересів юридичних осіб (розділи 1–4).

Статистичний метод дозволив проаналізувати судову практику та кількісні характеристики участі представників юридичних осіб у кримінальному процесі. Методи анкетування та соціологічного опитування слугували інструментом для з'ясування рівня обізнаності правників щодо представництва юридичних осіб та ставлення фахової спільноти до ідеї

адвокатської монополії у цій сфері.

Крім того, під час роботи над дисертацією застосовано сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, які дозволили здійснити глибокий текстуальний аналіз нормативно-правових актів, що визначають засади участі адвокатів у представництві інтересів потерпілих від кримінальних правопорушень. Зокрема, для обґрунтування наукових висновків використовувалися догматичний метод (для тлумачення правових норм), порівняльно-правовий (для виявлення відмінностей та подібностей у регулюванні адвокатської діяльності), логічний і узагальнюючий методи (для структурування матеріалу та формування висновків), а також метод правового аналізу, що забезпечив критичну оцінку чинного законодавства у досліджуваній сфері.

Теоретична основа дисертації представлена науковими працями українських і зарубіжних вчених у сфері кримінального процесу, кримінального права, судової експертизи, ювенальної юстиції, цивільного права та суміжних галузей знань. У дослідженні використано концептуальні підходи, методологічні засади й доктринальні позиції, що відображають сучасний стан наукових уявлень щодо проблематики, яка досліджується.

Здобуті результати, висновки, а також сформульовані пропозиції базуються на системному осмисленні положень національного законодавства, насамперед Конституції України як основного закону держави, міжнародних нормативно-правових актів універсального та регіонального рівнів; рішень ЄСПЛ, положень Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, Цивільного кодексу України, Законів України «Про судову експертизу», «Про психіатричну допомогу», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безоплатну правничу допомогу», а також актів підзаконного нормативного регулювання, зокрема нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, інших органів виконавчої влади та практики їх застосування, а також рішень Національної асоціації адвокатів України, Правил адвокатської етики тощо. Такий підхід дозволив забезпечити

належну правову обґрунтованість і актуальність положень, що викладені в дисертаційній роботі.

Нормативно-інформаційне підґрунтя дослідження охоплює широкий спектр джерел, що відображають як чинну, так і попередню судову та законодавчу практику. Зокрема, до нього включено практику Верховного Суду України (ВСУ), а також актуальні правові позиції Верховного Суду (ВС), які відіграють ключову роль у формуванні єдиного підходу до тлумачення та застосування норм кримінального процесуального законодавства.

Окреме місце посідають аналітичні матеріали та інформаційні листи Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ), які здійснюють значний внесок в уніфікацію судової практики та визначення орієнтирів для правозастосування. Використано також офіційні джерела узагальнення правозастосовної діяльності, що дозволяють виявити тенденції у вирішенні кримінальних проваджень різної категорії складності.

Крім того, дослідження базується на положеннях Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року (КПК 1960 р.), що зберігає значення для аналізу еволюції процесуальних норм та інститутів. Задля забезпечення компаративного аналізу та впровадження позитивного зарубіжного досвіду враховано також положення кримінального процесуального законодавства інших держав, що надало дослідженню більшої глибини й можливості сформулювати обґрунтовані висновки з урахуванням кращих міжнародних практик.

Емпіричний базис дослідження сформовано на підставі комплексного аналізу різномірних джерел, що охоплюють як офіційні звітні документи, так і результати авторських емпіричних досліджень. До таких джерел належать звіти судів першої та апеляційної інстанцій щодо розгляду матеріалів кримінальних проваджень та апеляційних скарг за 2019–2024 рр., оприлюднені на офіційному порталі «Судова влада України». Використано також звітність Офісу Генерального прокурора України, яка відображає динаміку діяльності органів прокуратури за 2019–2025 рр.

Важливою складовою емпіричної бази є результати авторського моніторингу рішень, ухвал і вироків, що внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень і відібрані з урахуванням визначеного напрямку наукового пошуку. Для якісного вивчення практичної складової проблематики проведено опитування фахівців правничої сфери. Також до уваги було взято тематичні матеріали, розміщені на інтернет-ресурсах, що дозволили оперативно відстежити актуальні тенденції у сфері дослідження. Сукупно ці емпіричні джерела забезпечили глибину, об'єктивність і достовірність проведеного наукового аналізу.

Наукова новизна отриманих результатів. Проведене дослідження, за предметом, характером і змістом вирішуваних завдань, є однією із перших в Україні комплексних наукових розробок концептуальних засад представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, їх теоретичних і праксеологічних засад. На підставі проведеної розвідки отримано такі концептуальні та науково обґрунтовані положення, серед яких:

уперше:

- визначено й охарактеризовано специфіку захисту прав потерпілих, що постраждали від воєнних злочинів і пов'язаних із війною кримінальних правопорушень, торгівлею людьми, сформульовано рекомендації щодо підвищення ефективності цієї діяльності, зокрема, з метою недопущення ретравматизації потерпілих;

- розкрито засади представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, серед яких: добровільність, законність, компетентність, ініціативність, співпраці й ефективної комунікації з іншими учасниками кримінального провадження;

- визначено засади та процедуру реалізації потерпілоорієнтованого підходу у кримінальному провадженні за участю представника потерпілого;

- узагальнено сучасний стан наукового забезпечення розв'язання проблем представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні;

- визначено принципи забезпечення потерпілоорієнтованого підходу в

діяльності адвоката, який представляє інтереси особи, постраждалої від кримінального правопорушення;

- обґрунтовано підхід про те, що виникнення інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі зумовлено забезпеченням змагального процесу у кримінальному судочинстві;

- визначено, що система основоположних міжнародних засад у сфері захисту інтересів потерпілого представлена засадами доступу до правосуддя, забезпеченням права на справедливу реституцію жертвам, їх сім'ям або утриманцям, відшкодування державою потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, можливість вільного вираження потерпілим своєї думки та її врахування, забезпечення потерпілого правовою, медичною, соціальною і психологічною допомогою, право потерпілого на безпеку, права на інформацію, а також засади забезпечення правосуддя, дружнього до дитини;

удосконалено:

- етапізацію історичного розвитку інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі України;

- основи понятійно-термінологічного апарату інституту представництва інтересів потерпілого в кримінальному провадженні;

- процедуру проведення адвокатських розслідувань як способу захисту інтересів потерпілого, використання зібраних адвокатами матеріалів як доказів у кримінальному провадженні;

- структурну модель спеціальних повноважень представників потерпілих залежно від статусу особи, представництво якої забезпечується;

- запропоновано застосовувати критерій «достовірних відомостей та очевидних підстав» під час вирішення питання про призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи щодо неповнолітнього потерпілого, що унеможливить зайве втручання у його психоемоційний стан, попередить вторинну травматизацію особи;

- місце і роль представника потерпілого у процесі доказування;

дістали подальшого розвитку:

- позиція, згідно з якою представництво інтересів потерпілого у кримінальному провадженні є формою реалізації засади змагальності сторін у кримінальному процесі;

- доктринальні положення щодо процесуального статусу осіб, котрі представляють інтереси потерпілих у кримінальному судочинстві;

- наукові підходи до перевірки наявності й обсягу повноважень представника у кримінальному провадженні з урахуванням цивільно-правових обмежень і процесуального контексту;

- аргументація доцільності нормативного закріплення повноважень адвоката-представника потерпілого у кримінальному провадженні;

- наукова думка щодо засади компетентного юридичного представництва неповнолітніх потерпілих;

- наукове обґрунтування позиції про те, що ані органи обвинувачення, ані суд не мають процесуальної компетенції для самостійного забезпечення реалізації процесуального інтересу неповнолітнього потерпілого – цю функцію має здійснювати виключно його представник (законний представник);

- концептуальні підходи до залучення правозахисних неурядових організацій до представництва інтересів осіб у судах, органах державної влади та інших інституціях;

- теоретичні уявлення про необхідність гармонізації процесуальних кодексів України з метою забезпечення уніфікованого підходу до самопредставництва юридичних осіб у судовому провадженні.

- наукові погляди щодо нормативної регламентації законного представництва та правничої допомоги в контексті участі адвоката як представника потерпілої особи та ін.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертації науково обґрунтовані висновки та пропозиції впроваджені та використовуються:

- у *законотворчій діяльності* – з метою внесення змін і доповнень у кримінальне процесуальне законодавство задля підвищення ефективності

захисту прав потерпілого та його законних інтересів залученим адвокатом-представником, законним представником;

– у правозастосовній діяльності – задля підвищення якості досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, а також удосконалення діяльності інституту адвокатури;

– в освітньому процесі – у розробленні освітніх та освітньо-наукових програм, інших навчальних матеріалів і навчально-методичного забезпечення дисциплін криміналістичного циклу підготовки, а також у підготовці навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій тощо (*акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого від 10 червня 2025 року; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 25 червня 2025 року*);

– у науковій і науково-дослідній діяльності – під час розробки науково-методичних і науково обґрунтованих рекомендацій щодо вирішення проблем, які виникають у практичній діяльності адвоката, під час його взаємодії із іншими учасниками кримінального провадження (*акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в наукову діяльність Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого від 10 червня 2025 року*).

Особистий внесок здобувача. Проведене дослідження є самостійною й оригінальною роботою, виконання якої забезпечено на підставі ґрунтовного аналізу положень кримінального процесуального законодавства та наук кримінально-правового циклу, узагальнення правозастосовної практики. Сформульовані у дослідженні пропозиції, рекомендації та висновки, обґрунтовано на підставі особистих досліджень автора.

Автором опубліковано чотири наукові статті у співавторстві, серед яких:

- 1) Spitsyna H., Iemets I. Protecting The Rights Of War Crimes Victims: Determining Ways To Prevent Their Secondary Victimization. *Archives of Criminology and*

Forensic Sciences. 2024. № 1 (9). P. 70–78; 2) Kolomoitsev M., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Iemets I. The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (77). P. 135–144; 3) Iemets I., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Kolomoitsev M. Justice for victims: a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (78). P. 103–113; 4) Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I., Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci Lekarskie*. 2025. № 78 (2). P. 435–441; водночас напрацювання співавторів у дисертації не використовувалися. Так у статті, опублікованій з Г. О. Спіциною «Protecting The Rights Of War Crimes Victims: Determining Ways To Prevent Their Secondary Victimization», в якій охарактеризовано особливості захисту прав потерпілих від воєнних злочинів, внесок автора полягає у розкритті особливостей і механізмів відшкодування завданої кримінальним правопорушенням потерпілому шкоди та процесуальних витрат, зокрема, у випадках, коли підозрюваного, або обвинуваченого обміняли як військовополоненого.

У статті, присвяченій аналізу реалізації права особи на захист і з'ясування правового статусу захисника в кримінальному провадженні, опублікованій у співавторстві з М. М. Коломойцевим, С. А. Тюленєвим, С. І. Перепелицею та В. Ю. Поповим «The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards», внесок автора полягає у з'ясуванні співвідношення національної адвокатської монополії на представництво особи в кримінальному провадженні та міжнародних стандартів щодо надання професійної правничої допомоги. На підставі цього констатовано, що позиція законодавця з цього питання є обґрунтованою, а міжнародні стандарти проголошують, що кожен має право звертатися за допомогою до адвоката, є вільними в обранні свого представника і визначенні правових засобів захисту. Завданням держави у такому разі є забезпечення доступу до ефективних процедур і механізмів щодо рівного доступу до адвокатів для всіх осіб, що

перебувають на території країни або в межах її юрисдикції тощо.

Стаття підготовлена за участю С. А. Тюленєва, С. І. Перепелиці, В. Ю. Попова та М. М. Коломойцева «Justice for victims: a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards» спрямована на вирішення питання про відповідність положень національного законодавства правовим системам і стандартам європейських держав, а також міжнародним стандартам у сфері захисту прав потерпілих. На підставі проведеного аналізу запропоновано рекомендації щодо вдосконалення нормативних положень з метою приведення їх у відповідність до міжнародних правових актів. Авторський внесок у межах цього дослідження полягає в розкритті сутнісного вираження діяльності представника потерпілого, що, зокрема, знаходить своє зовнішнє відображення у наданні консультацій правового характеру; забезпеченні законності, збиранні та поданні доказів, участі у судових дебатах; оскарженні судових рішень; участі у підписанні угоди про примирення у кримінальному провадженні тощо. Автором обґрунтовано тезу, що повноваження адвоката, який діє як представник потерпілого у кримінальному провадженні, на законодавчому рівні не визначені, що порушує баланс між правами потерпілого та підозрюваного (обвинуваченого, підсудного).

У статті, підготовленій за участю О. П. Макарової, М. М. Коломойцева, І. В. Яценка, І. І. Шинкаренка «Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards», авторський внесок полягає у визначенні правових засад взаємодії адвоката з іншими учасниками кримінального провадження під час вирішення питання щодо залучення носіїв спеціальних знань у галузях медицини та психіатрії, розкритті співвідношення правових засад такої діяльності за міжнародними стандартами.

Апробація матеріалів дослідження. Результати наукових розробок, зокрема, отримані висновки, узагальнення та сформульовані рекомендації знайшли належну апробацію. Їх оприлюднено на міжнародних і всеукраїнській науково-практичній конференціях, а також міжкафедральному круглому столі,

серед яких: *«Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану»*: міжкафедральний круглий стіл (м. Кривий Ріг, 20 вересня 2024 року); *«Теорія та практика протидії злочинності в умовах правового режиму воєнного стану»*: міжнародна науково-практична конференція (м. Львів, 08 листопада 2024 року); *«Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку»*: Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Київ, 05 грудня 2024 року); *«Державно-правові засади формування безпекового середовища в Україні: сучасні виклики»*: III Всеукраїнська наукова конференція (м. Одеса, 18 грудня 2024 р.).

Публікації. Основні результати дослідження знайшли своє висвітлення у монографії, двадцяти одній науковій статті, з яких 18 опубліковано у наукових виданнях, визнаних фаховими з юридичних наук Міністерством освіти і науки України, а 3 наукові статті – у зарубіжних виданнях (2 з яких проіндексовано наукометричною базою Web of Science Core Collection та 1 – Scopus). Також сформульовані в дисертації положення відображено у тезах чотирьох наукових доповідей, оприлюднених на міжнародній і всеукраїнських науково-практичних конференціях, Всеукраїнському науково-практичному семінарі.

Структура та обсяг дисертації зумовлені специфікою обраних об'єкта та предмета дослідження, а також визначеною метою та завданнями дослідження. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, які об'єднали дев'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, двох додатків. Загальний обсяг дисертації складає 463 сторінки (19,29 друк. арк.), із яких основний текст дисертації становить 372 сторінки (15,5 друк. арк.), список використаних джерел (439 найменувань) розміщено на 52 сторінках, а додатки – на 14 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ

1.1. Генеза інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі України

Представництво особи з метою захисту й охорони її прав, забезпечення реалізації її свобод і законних інтересів займає важливе місце у системі суспільних відносин в сучасному світі. Після завершення світових воєн міжнародне право дедалі активніше зосереджується на розвитку механізмів захисту прав і свобод людини. У цьому напрямі діють створені післявоєнним світом міжнародні інституції, які реалізують комплексні заходи – від політичних і юридичних до соціально-економічних – задля посилення ролі прав людини у глобальному та національному контекстах.

Прийняті міжнародні документи впродовж XX–XXI ст.ст. задають орієнтири для державної політики у сфері правозахисту, визначаючи мінімальні стандарти, яких мають дотримуватися національні уряди країн. Україна, зокрема, задекларувала прихильність цим цінностям і взяла курс на впровадження міжнародно визнаних стандартів прав людини у свою внутрішню правову систему [170, с. 71], а тому має оперативно реагувати на тенденції формування правових систем зарубіжних країн, усталення практик ЄС у сфері захисту прав людини.

Як правило, діяльність суб'єктів, уповноважених на здійснення представництва інтересів третіх осіб, пов'язують із таким різновидом соціальної діяльності, як правозахисна [55, с. 137; 170, с. 71]. Правозахисна діяльність є важливою складовою серед форм і напрямів діяльності будь-якої

сучасної держави, що позиціонує себе як правова, демократична та соціальна, якою є і Україна [166]. Таку діяльність у юридичній літературі нині пропонують визначати ще і як самостійну функцію сучасної держави.

У сутнісному аспекті правозахисна функція зародилася ще в період антифеодальних революцій і охарактеризована таким державно-організованим суспільством, яке засноване на правових принципах рівності, поваги прав людини, народного суверенітету та поділу влади. З огляду на це погоджуємося з позицією В. В. Копчі про те, що правозахисна функція сучасної держави є невід'ємною складовою конституціоналізму в рамках національного правопорядку сучасної держави. На сучасному етапі вона займає пріоритетне місце серед функцій держави та полягає у здійсненні діяльності щодо захисту та втілення прав людини і громадянина, утвердження фундаментальних конституційних принципів, на яких заснована держава [167, с. 137]. Саме правозахисна діяльність спрямована на виконання завдань щодо створення належних умов для ефективної реалізації прав і свобод людини, підтвердження та відновлення оскаржених або порушених прав [55].

Принагідно зауважимо, що у законодавстві Європейського Союзу (далі – ЄС) правозахисну діяльність із її ґрунтовним нормативним визначенням не формалізовано в нормативних актах. Водночас її зміст і цілі чітко окреслюються в основоположних документах ЄС, насамперед у Хартії основних прав Європейського Союзу [352], Договорі про Європейський Союз [91] та інших нормативно-правових джерелах.

Згідно зі статтею 2 Договору про Європейський Союз [91], Союз ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави та поваги до прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин [91]. Саме ці цінності формують основу для реалізації правозахисної політики в межах ЄС як у внутрішньому, так і в зовнішньому вимірі. Водночас Хартія основних прав ЄС, яка має юридичну силу на рівні первинного права ЄС, конкретизує права, що підлягають захисту, серед яких – право на життя, недоторканність особи, заборона катувань і дискримінації,

свобода вираження поглядів, право на справедливий суд, захист персональних даних та ін. [351, 352].

Отже, правозахисна діяльність у законодавстві ЄС визначається як складова забезпечення правосуддя та просування основоположних прав і свобод людини, що становлять ціннісну основу самої системи.

У практичному вимірі правозахисна діяльність реалізується через функціонування спеціальних інституцій і механізмів. Однією з ключових установ, що забезпечує захист основоположних прав на території ЄС, є Агентство Європейського Союзу з основних прав, що здійснює аналітичну та моніторингову діяльність, надає консультації та звіти щодо дотримання прав людини в країнах-членах. Крім того, Європейська комісія та інші інституції ЄС фінансують правозахисну діяльність через інструменти зовнішньої підтримки, зокрема Європейський інструмент для демократії та прав людини, що спрямований на підтримку правозахисників, неурядових організацій та ініціатив із просування прав людини у світі.

Особливе значення ЄС надає захисту правозахисників у країнах за межами Союзу, що підтверджується наявністю окремих «Керівних принципів ЄС щодо захисників прав людини», які визнають правозахисну діяльність як будь-які мирні зусилля з просування або захисту прав людини, гарантованих міжнародним правом [147]. У такий спосіб ЄС не лише забезпечує правову рамку для функціонування правозахисної діяльності, а й надає інституційну та практичну підтримку її реалізації як на рівні окремих держав-членів, так і на міжнародній арені.

Таким чином, у правовій системі ЄС правозахисна діяльність є важливим напрямом забезпечення демократії, правової держави і захисту людської гідності, а її здійснення є пріоритетним завданням як для інституцій Союзу, так і для кожної окремої держави-члена.

Реалізація правозахисної функції держави може здійснюватися у різних формах. Під такими формами в юридичній літературі пропонують розуміти відповідні процедури, закріплені у нормативно-правових актах, реалізовані на

професійній основі спеціально уповноваженими суб'єктами і спрямовані на відновлення порушених прав і свобод людини [55, с. 140].

Зауважимо, що використання передбачених законом можливостей захисту й охорони, а також відновлення порушених прав повною мірою можливе за умови наявності професійного представника. Законодавством більшості держав визначено, що головним суб'єктом, який здійснює правозахисну діяльність на професійному рівні, є адвокат.

У сучасному світі значно зростає тенденція залучення адвоката не тільки до діяльності щодо захисту особи від кримінального переслідування, але і в питаннях представництва інтересів жертв кримінальних правопорушень, тобто потерпілих. З огляду на потребу ґрунтовного аналізу і на цій підставі вдосконалення теоретичних і праксеологічних засад важливо, ураховуючи, що природа та сутність будь-якого правового явища охарактеризовані послідовністю, спрямованістю, збереженням досягнутих результатів. Тому вважаємо за потрібне звернутися до аналізу історичних витоків становлення інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі України. Це дозволить установити чинники, що негативно позначились на його формуванні і досі чинять негативний вплив на повноцінну реалізацію передбачених законом гарантій в аспекті досліджуваної проблематики або зумовили закладення інших суттєвих обставин, які свого часу сформували певний вектор розвитку процесуальної діяльності адвокатів у кримінальному провадженні.

Інститут представництва, який сьогодні посідає вагоме місце в кримінальному судочинстві, не завжди мав такий рівень визнання та правової значущості. Погоджуємося, що доцільно починати таке дослідження з аналізу римського правового спадку, оскільки рецепція римського права мала суттєвий вплив на формування всіх сучасних правових систем. Особливості представництва, що зародилося у Стародавньому Римі, справили безпосередній вплив і на розвиток аналогічних інститутів у правовій системі Київської Русі, що зумовлює необхідність більш поглибленого історико-правового аналізу.

Спочатку в Римі судовий процес передбачав виключно особисту участь сторін і залучення третіх осіб до представництва інтересів було заборонено. Згодом унаслідок ускладнення судових процедур з'явилася потреба у діях через представників – осіб, які надавали юридичну допомогу або правозаступництво. Саме тоді виникли первинні представницькі правовідносини, які можна визначити як ситуацію, коли одна особа діє у правовому полі з юридичними наслідками для іншої на підставі визнаного зв'язку між ними.

Римське право започаткувало одну з форм сучасного кримінально-процесуального представництва – законне представництво. Його особливістю була не добровільність або договір, а наявність у представника обов'язку, що впливав із громадянського статусу. Такий обов'язок, наприклад, мали тutori – опікуни осіб з обмеженою дієздатністю (неповнолітніх або жінок), а також куратори – особи, що управляли майном недієздатних. Пізніше виникла й опіка над людьми з фізичними вадами. У римському праві вперше з'являються підходи до класифікації учасників процесу залежно від віку: діти до семи років вважалися безумовно неосудними, від семи до чотирнадцяти років – умовно осудними, а до вісімнадцяти – осудними, але такими, що заслуговували на м'якше покарання.

Окремою формою законного представництва був інститут *Mandatum praesumptum*, тобто передбачуваного повноваження, за яким родичі могли виступати один за одного в суді без спеціального доручення. Представництво могло також мати місце у разі втрати особою статусу римського громадянина: тоді клієнт переходив під правовий захист патрона, який представляв його інтереси в суді на підставі законного обов'язку [397].

Із плином часу, починаючи з періоду пізньої Республіки та Принципату, визнавалося право дієздатних осіб призначати представників для участі в судовому процесі. Так сформувалася друга форма представництва – добровільна. У цьому контексті виокремлюють когніторів і прокураторів. Когнітор призначався формально в присутності опонента і виступав у процесі замість сторони, несучи при цьому особисту відповідальність у разі програшу

справи. Натомість прокуратор призначався неформально через домовленість із довірителем без обов'язкової присутності іншої сторони. Такий договір базувався на довірі та добросовісності. Залежно від обсягу повноважень, прокуратори розподілялися на *procurator specialis* (для ведення однієї справи) та *procurator generalis* (із більш широкими повноваженнями). Бували випадки, коли прокуратор діяв навіть без офіційного доручення, взявши на себе справу добровільно. Таким чином, інститут представництва, витoki якого закладені ще в римському праві, пройшов складний і багатогранний шлях розвитку, формуючи у своїй основі як законні, так і добровільні механізми захисту інтересів осіб, що надалі були рециповані в європейські правові системи і вплинули на становлення українського кримінального процесу [242, с. 13–15].

На пізньому етапі існування Римської Республіки офіційно визнано можливість прямого представництва у судовому процесі. Основною передумовою цього нововведення стало зростання складності суспільних і господарських відносин, що вимагало гнучкіших механізмів захисту прав та інтересів учасників судочинства. Так, політичний діяч Гай Юлій Цезар зазначав, що в рамках старого судового порядку подання позову від імені третьої особи було забороненим, однак згодом така практика стала допустимою — за умови наявності відповідного уповноваження або статусу опікуна чи представника [398].

Представницькі правовідносини набули поширення і в адвокатській діяльності Стародавнього Риму. Адвокати у судовому процесі виконували функцію радників, а їх участь у розгляді справ демонструє поступову інституціоналізацію юридичної допомоги. Як слушно зазначає Л. М. Загурський, уже на ранніх етапах розвитку римського права простежується чітке розмежування між адвокатами (*patroni*) та юрисконсультами (*jurisperiti*): перші брали безпосередню участь у судових засіданнях, а другі надавали правові висновки щодо суті конкретної справи (*res concreta*), не вступаючи у процесуальну діяльність особисто [128, с. 278–281].

Варто окремо згадати і про діяльність ораторів (*oratores*), які виступали як

представники у кримінальних процесах, виконуючи як обвинувачувальні, так і захисні функції. Особливістю цього типу представництва було те, що оратори, як правило, не мали спеціальної юридичної підготовки. Їх участь у суді більше ґрунтувалася на мистецтві переконання та риториці, ніж на знанні права. З часом це призвело до витіснення ораторів із процесу кримінального судочинства інститутом адвокатури, який передбачав професійну правову підготовку та відповідальність. Так, попри відсутність чітко сформульованих загальних дефініцій, еволюція ідеї представництва в римському праві, а також потреби правозастосовної практики, врешті-решт, сприяли формуванню повноцінного інституту представництва. Його фундаментальні принципи стали основою для подальшого нормативного закріплення представницьких правовідносин як у кримінальному, так і в цивільному судочинстві більшості європейських держав, включно з Україною [242, с. 16].

Становлення інституту представництва потерпілого на території нашої держави розпочалося ще за часів дії звичаєвого права та Київської Русі, зокрема, із прийняттям Руської Правди. У цьому аспекті перш за все слід зазначити про зародження розшукової діяльності й такі форми діяльності, як «звід» і «гоніння сліду». Так, під «звідом» розуміли ініціативний розшук потерпілим імовірного злочинця, а також установлення місцезнаходження викраденого майна. Це здійснювалося переважно шляхом публічної заяви про скоєння злочину у громадських місцях – «заклича», а також «зводин» різних людей, що розумілося як очна ставка для з'ясування походження та встановлення дійсного власника майна, на яке претендував потерпілий. «Гоніння сліду», як форма проведення розшукової діяльності, полягає у встановленні особи злочинця і його місцезнаходження по виявлених слідах [227]. Окреслені форми розшукової діяльності реалізовувалися безпосередньо потерпілими. З огляду на характер, форми діяльності, мету та суб'єкта, котрий їх реалізовував, можемо констатувати, що окресленими нормами проголошувалися можливості самостійного з'ясування суті обставин справи постраждалим, установлення особи винного та його розшуку,

з'ясування місцезнаходження викраденого майна, проголошення вимоги отримання компенсації на посягання його родича тощо.

У стародавньому судочинстві існували особи, функції яких частково нагадували сучасних представників. Зокрема, у судових поєдинках малолітні, жінки, люди похилого віку, хворі або каліки могли замість себе виставляти так званих «наймитів» – осіб, що діяли від їхнього імені в бою. Близькими за своїм правовим статусом до представників були так звані «добрі люди» – сторони мали право залучити по дві такі особи, які час від часу виконували представницькі функції на безоплатній основі. Ці особи не потребували спеціальної освіти чи професійної підготовки – головною умовою була їхня репутація, життєвий досвід і довіра з боку спільноти. Таким чином, ще в період Княжої доби сформувався прототип сучасного розуміння завдань кримінального провадження, проте ключовим у цьому аспекті є те, що їх вирішення покладалося саме на особу, на інтереси якої і відбулося таке посягання [116].

Така позиція знаходить своє відображення і в дослідженнях інших учених. Зокрема, О. В. Синєокий указує, що прообраз сучасної адвокатури «зародився ще в часи Київської Русі (IX-XII ст.), коли роль захисників у суді виконували рідні та друзі сторін, «послухи» (свідки обвинуваченого), «видоки» (свідки вчиненого стороною або спірного факту). На цьому етапі судочинство характеризувалося суцільним пануванням звичаєвого права та повною його перевагою над писаним законом, робота захисника у судах мала характер громадського, товариського, а не професійного заняття» [310, с. 57]. Аналогічних висновків дійшли Р. А. Чайка та П. В. Кучевський. Відповідно до позицій авторів підставою для організації професійних захисників і представників було судове представництво, що сформувалось у часи Київської Русі, у тому числі за допомогою родичів «сутяжників», їх «суседей» тощо [189, с. 8; 362, с. 9].

Упродовж дії Новгородської і Псковської судних грамот, які містили норми цивільного і кримінального матеріального і процесуального права

(додатково не класифікуючи їх за видами), гарантувалося право позивача на залучення до справи представника, однак ним мав право скористатися обмежений перелік суб'єктів. Це, зокрема, стосувалося ченців, жінок, дітей, престарілих і глухих [83, с. 65; 383, с. 15]. Зародилися в той час і певні правові засади так би мовити законного представництва. Наприклад, представництво інтересів жінок могли здійснювати їх сини чи чоловіки. Особи, котрі представляли інтереси потерпілих, наділялися правами щодо скріплення протоколів, подання клопотань, викладу виправдувальних аргументів та ін. [138, с. 219–223].

Продовжився розвиток інституту представництва інтересів потерпілих за часів дії Литовських статутів 1529, 1566, 1588 рр. Ними також закріплювалися засади приватного характеру розшукової діяльності, котрі, зокрема, знаходили своє закріплення в обов'язку розслідування вбивства близькими родичами загиблого [60, с. 32; 194]. Тобто усвідомлюючи неможливість самостійного захисту окремими постраждалими своїх інтересів, керуючись тим, що шкоду різного виду через загибель особи отримують її близькі родичі, тогочасним законодавцем було передбачено можливість участі як потерпілого у справі третіх осіб.

Принагідно зауважимо, що на теперішній час відповідно до ч. 6 ст. 55 КПК України, якщо через кримінальне правопорушення настала смерть особи чи вона перебувала в стані, що унеможлиблював би подання нею відповідної заяви, то набути статусу потерпілої сторони у кримінальному провадженні можуть близькі родичі або члени сім'ї цієї особи. Так, зокрема, у кримінальному процесуальному законодавстві визначено, що «потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб» [182].

Прийняття та поширення дії на деякі території сучасної України Магдебурзького права і Литовських статутів у подальшому стало підставою для повноцінного формування інституту адвокатури, що здійснювала захист особи

та в цілому забезпечувала її представництво. Відтак погоджуємося, що дія магдебурзького права, яке визнавалося на той момент доволі прогресивним, створило передумови для організаційного оформлення інституту адвокатури [67, с. 34]. Саме тому цілком погоджуємося із позицією, що своє формування професійна адвокатура розпочала на території нашої держави все ж таки у період польсько-литовської доби [30; 125, с. 69; 239; 308, с. 15–16; 384].

Так, зокрема, Магдебурзьким правом запроваджено інститут представництва – «прокураторів», котрі діяли на підставі листа доручень чи «прокурацій». Щодо вимог, які висувалися до таких представників, то перш за все це стан осудності та належного розвитку інтелектуального й емоційного розвитку (заборонялося займатися адвокатською діяльністю розумово відсталим), а також досягнення 21-річного віку. Категорична заборона щодо здійснення адвокатської діяльності стосувалася священиків, єретиків, євреїв, людей, котрі мали досвід відбування покарання. Суттєві покарання застосовувалися до прокураторів, коли вони нехтували своїми обов'язками чи вводили в оману своїх довіритель. За перехід на сторону опонента прокуратору відрізали язика, а за програу через недбалість справу він мав сплатити збитки чи його поміщали до в'язниці [9, с. 99–103]. Окреслені засади містилися й у Статуті Великого князівства Литовського 1529 р. Згідно з його положеннями допускалася заміна в судовому процесі однієї особи іншою, зокрема, «заступниками» й «прокураторами» [325, с. 246]. Отож, в науковій літературі висловлюються пропозиції, що День адвокатури має відзначатись 29 вересня 1529 р., коли ухвалено перший Литовський Статут [245].

У західних губерніях адвокати діяли при всіх судах: головних (губернаторських) і нижчих (повітових і міських). Діяльність адвокатури була організована та діяла на підставі польських Конституцій 1726 і 1764 рр., а також литовського Статуту. Серед тогочасних вимог, яким мав відповідати адвокат, були такі: дворянство; власний маєток; знання закону; вірність присязі і відсутність у біографії фактів, що порочать власну гідність [195, с. 22]. Крім

того, під час оцінки професійних та особистісних якостей особи, котра могла набути статусу адвоката, приділялася вагома увага ще і його благонадійності.

Розвиток суспільних відносин відповідно до тенденції їх нормативного врегулювання закономірно забезпечив той факт, що всі подальші суттєві реформи інституту адвокатури були зумовлені прийняттям відповідних нормативно-правових актів. З огляду на це, слід згадати про існування проєкту Кодексу українського процесуального права «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.). Саме в цьому документі використовувався термін «адвокат», а його положення активно застосовувалися в практичній діяльності, яка мала характер правозахисної [316], і це попри те, що окреслений законодавчий акт так і залишився тільки в статусі проєкту.

Окрім того, як зазначають у юридичній літературі, у другій половині XIX – на початку XX ст. зародилася та розвивалася ідея про те, що роль адвоката полягає не тільки у відстоюванні інтересів конкретної особи в суді, а й у його участі у політичних подіях краю, захисті державницьких інтересів українського народу, боротьбу за його права [19, с. 7]. Загалом учені зазначають, що період з кінця XIX ст. й до 1914 р. є золотим періодом розвитку української адвокатури на територіях, що знаходилися під владою Австро-Угорщини [8].

Суттєві зміни в діяльності адвокатури відбулися із прийняттям у 1864 р. «Статуту кримінального судочинства», у якому закріплювалася низка фундаментальних засад здійснення кримінально-процесуальної діяльності, таких як: презумпція невинуватості, гласність, право обвинуваченого на захист, змагальність, забезпечення всебічного та об'єктивного дослідження й оцінювання доказів на підставі внутрішнього переконання суддів, можливість апеляційного та касаційного оскарження вироків, принципів виконання судових рішень [201, с. 75].

Також у період здійснення судово-правової реформи у 1864 р. в Україні було запроваджено інститут помічників присяжних повірених. Водночас у «Судових статутах» 1864 р. згадки про нього містяться тільки опосередковані. Зокрема, правовий статус присяжних повірених визначено розділом II глави IX

«Заснування судових установ»: «Про осіб, що знаходяться при судових місцях». Відповідно до них кожен помічник мав бути приписаний до певного присяжного повіреного, котрий ставав його патроном і повинен був контролювати його діяльність.

Разом із тим, на той час продовжувала існувати й відносно неоднозначна практика. У багатьох округах України помічниками могли бути особи з вищою юридичною освітою, які отримали атестати чи свідоцтва про прослуховування курсу юридичних наук в університетах, і про те, що вони склали іспит у закладах вищої освіти.

Щодо обмежень, які застосовувалися до повірених, так це те, що присяжними повіреними не могли бути:

1) особи, які прослужили менше п'яти років у судових відомствах і на посадах, що не були пов'язані з отриманням практичних навичок провадження судових справ;

2) особи, які менше п'яти років перебували в статусі кандидатів на посади по судовому відомству чи займалися судовою практикою, як їх помічники.

Помічникам присяжних повірених у ті часи дозволялося провадити свою діяльність у таких формах:

1) судове представництво;

2) участь у роботі юридичних консультацій;

3) надання допомоги присяжним повіреним під час роботи в судових установах (ст.ст. 353, 354, 355 «Судових Статутів») [336, с. 137–138].

Тобто судова реформа 1864 року стала визначальною в становленні адвокатури як окремої професійної спільноти, що базувалася на принципах самоврядування та професійної компетентності. Унаслідок цієї реформи відбулася інституціоналізація адвокатської діяльності, що фактично поклало початок існуванню адвокатської професії в її сучасному розумінні. Адвокатський корпус було поділено на дві основні категорії: присяжних повірених і приватних повірених. Перші складали професійну присягу та діяли в межах спеціалізованих адвокатських корпорацій, що функціонували на

територіальній основі. Саме присяжні повірені становили провідний прошарок адвокатури, адже серед них були представники найосвіченіших верств суспільства. Натомість приватні повірені здійснювали адвокатську практику самостійно, без входження до професійних об'єднань [96, с. 13]. Інститут приватних повірених офіційно введено в дію у 1874 р. [199]. Під приватними повіреними розуміли адвокатів, які брали участь у справі на підставі довіреності від однієї зі сторін спору і за наявності відповідного дозволу суду [198]. У юридичній літературі саме із запровадженням інституту приватних повірених пов'язують формування інституту представництва інтересів потерпілих у кримінальному процесі.

Щодо діяльності приватних повірених, то слід зауважити, що такий правовий статус отримували тільки особи чоловічої статі, котрі досягли 18-річного віку, отримали свідоцтво на зайняття адвокатською діяльністю, за результатами складання іспиту в окружному суді чи у судовій палаті, після чого ще додатково отримували свідоцтво на право ведення судових справ. За умов дотримання окреслених вимог особа отримувала статус приватного повіреного [199].

У 1922 році започатковано новий етап становлення інституту представництва в радянському кримінальному судочинстві України. Колегія Народного Комісаріату Юстиції УСРР ухвалила проєкт Положення про адвокатуру, який 2 жовтня затвердив Центральний Виконавчий Комітет. Відповідно до цього Положення, при губернських радах народних судів створювалися колегії захисників (оборонців), до складу яких допускалися особи з практичним досвідом роботи в органах юстиції не менше двох років, або, як виняток, ті, чия кваліфікація була підтверджена Наркомом Юстиції. Ці правила містили й обмеження: особи з судимістю, під слідством або позбавлені виборчих прав не могли бути захисниками. Представництво у суді також дозволялося певним категоріям осіб – близьким родичам, службовцям державних установ, членам громадських організацій, що було закріплено у Положенні про народний суд УСРР від 1920 року. Вперше юридичним особам

дозволялося реалізовувати свої права в суді через юрисконсультів.

З прийняттям КПК УСРР 1922 року інститут представництва отримав законодавче закріплення в новій термінології. Термін «повірений» замінений на «представник». Закон визнавав право мати представника для потерпілого, цивільного позивача та обвинуваченого (через законного представника – батьків, опікунів, представників установ).

КПК УСРР 1922 року чітко визначав вік кримінальної відповідальності неповнолітніх – з 14 років, а за окремі злочини – з 12. Проте вік для представництва потерпілого або цивільного позивача не регламентувався.

Закон дозволяв потерпілому мати представника лише у справах приватного обвинувачення. Представниками могли бути члени колегії захисників, близькі родичі або законні представники. У випадку неявки представника потерпілого у справах приватного обвинувачення справа підлягала закриттю, а у разі неявки представника цивільного позивача – позов залишався без розгляду [181].

КПК УСРР також передбачав заборону бути представником у справі тим, хто був свідком у цьому ж провадженні. Спочатку не було регламентовано процесуальну участь цивільного відповідача та його представника, однак ця прогалина була усунена «Основами судоустрою СРСР і союзних республік». У 1938 році для надання юридичної допомоги населенню та судового захисту його інтересів засновувалися колегії правозаступників (оборонці).

Перші колегії захисників (оборонців) почали діяти в червні 1925 року при окружних судах. Статус професійної діяльності правозахисна діяльність в інтересах населення набула в жовтні 1929 року у зв'язку із набуттям чинності Статуту «Про колективні форми роботи колегії оборонців у зв'язку із скасуванням приватної практики». Такі кроки владної верхівки стали підставою для врегулювання єдиного порядку спеціальної підготовки та ряду інших законодавчих вимог, дотримання яких ставало законною підставою для набуття статусу правозахисника.

Перший вагомий ряд вимог, яким мали відповідати адвокати суттєво

реалізовувався у Новому Положенні про адвокатуру, котрий був затверджений 16 серпня 1939 р. Радою Народних Комісарів СРСР. Згідно із ними, члени колегії адвокатів повинні були: 1) або здобути вищу освіту за спеціальністю право, отримати стаж практичної діяльності не менше одного року в органах, уповноважених на здійснення правозастосовної діяльності; 2) або за відсутності юридичної освіти, повинні були мати стаж практичної діяльності не менше трьох років на певних посадах.

Суттєвих змін інститут представництва інтересів потерпілих зазнав із прийняттям Кримінально-процесуального кодексу УРСР у 1960 році. Фундаментальним стало те, що обвинувач, захисник, підсудний, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, а також їх представники на етапі судового розгляду наділялися рівними правами у поданні доказів, участі в їх дослідженні і поданні певних клопотань. Тобто представники прирівнювалися за своїми правами до інших учасників кримінального судочинства, адже могли:

- заявляти клопотання;
- подавати докази;
- ознайомлюватися з матеріалами справи з моменту закінчення попереднього слідства, а у справах, в яких попереднє слідство не провадилося,
- після скерування обвинувачення до суду;
- заявляти відводи;
- брати участь у судовому розгляді;
- подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду;
- підтримувати обвинувачення;
- здійснювати захист неповнолітнього обвинуваченого;
- підтримувати чи заперечувати цивільний позов [185].

Також саме в другій половині XX ст. інститут представництва у кримінальному судочинстві УРСР зазнав істотних змін і розширень. Одним із проявів представництва стала діяльність громадських обвинувачів і громадських захисників. Вони були представниками громадських організацій,

трудових колективів, підприємств, установ або організацій, де навчався або працював неповнолітній, а також комісій чи інспекцій у справах неповнолітніх. Відповідно до ст. 265 КПК УРСР 1960 року, суд міг допустити їх до участі у кримінальному процесі з правами сторони.

Стаття 44 КПК УРСР 1960 року розширила перелік осіб, які могли бути захисниками: крім адвокатів, це могли бути представники профспілок, інших громадських організацій, а також за ухвалою суду близькі родичі чи законні представники обвинуваченого та інші особи. Таке розширення, хоч і мало демократичний характер, на думку дослідників, не завжди сприяло належному рівню правового захисту, адже не забезпечувало належної кваліфікації осіб, що виступали як захисники. При цьому до «близьких родичів» у порівнянні з КПК 1922 року, віднесено не лише батьків, дружину, дітей, братів і сестер, але й діда, бабу та внуків [185].

Подальше законодавче вдосконалення інституту представництва відбулося в 1984 році. Згідно з Указом Президії ВР УРСР від 16 квітня 1984 р. нова редакція ст. 391 КПК передбачала можливість участі представників у перегляді вироків, постанов або ухвал, що набрали законної сили, в порядку нагляду. До участі в такому засіданні могли бути запрошені засуджені, виправдані, їхні захисники, законні представники неповнолітніх, потерпілий і його представник, цивільні позивачі й відповідачі та їхні представники. Щоправда, формулювання щодо участі «законних представників неповнолітніх» викликало певні сумніви. Ймовірно, законодавець мав на увазі лише представників неповнолітніх засуджених або виправданих, хоча з тексту статті цього не випливало прямо. Така неточність свідчила про потребу чіткого окреслення меж представництва в судових процедурах.

Значні трансформації у сфері адвокатської діяльності відбулися у 1984 році внаслідок внесення змін до статті 69 Кримінально-процесуального кодексу 1960 року. Відповідно до нової редакції цієї норми, статус носія адвокатської таємниці було розширено: окрім адвоката, до числа осіб, зобов'язаних зберігати конфіденційність відомостей, що стали їм відомі у зв'язку з виконанням

представницьких функцій, були включені також представники професійних спілок та інших громадських організацій. Йшлося про ситуації, коли вони виступали в якості представників потерпілих, цивільних позивачів чи відповідачів, і, відповідно, набували доступу до інформації, що підлягала захисту як така, що стосується прав і законних інтересів особи [263].

Із прийняттям у 1992 р. Закону України «Про адвокатуру», закріплено право адвоката на: 1) надання консультацій і роз'яснень з юридичних питань, усних і письмових довідок з питань нормативного врегулювання суспільних відносин; 2) складання заяв, скарг та інших документів правового характеру; 3) посвідчення копій документів у справах, в яких вони беруть участь; 4) здійснення представництва в суді та інших державних органах, перед громадянами та юридичними особами; 5) надання юридичної допомоги підприємствам, установам, організаціям; 6) здійснення правового забезпечення підприємницької і зовнішньоекономічної діяльності громадян та юридичних осіб; 7) виконання своїх обов'язків відповідно до кримінального процесуального законодавства у досудовому слідстві [259].

Наступний етап розвитку інституту представництва у кримінальному судочинстві України умовно можна охарактеризувати як етап експансії, що розпочався з прийняттям Конституції України 28 червня 1996 року. Основою цього етапу стало визнання права кожного на правову допомогу та закріплення діяльності адвокатури як інституції, що забезпечує це право. Стаття 59 Конституції проголосила: «Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» [166].

Це положення заклало конституційні гарантії наявності представника (юриста або адвоката) у кримінальному провадженні не лише для підозрюваного чи обвинуваченого, а також для інших учасників процесу — потерпілого, свідка, цивільного позивача чи відповідача. Таке розширення

демократизувало кримінальне судочинство, адже законодавець закріпив пріоритет прав людини у судовій процедурі.

Водночас, статтею 129 Конституції України визначено основні засади судочинства, зокрема:

- змагальність сторін,
- забезпечення права на захист,
- рівність усіх учасників процесу перед законом і судом,
- доступність правової допомоги. Ці принципи стали основою для реформування кримінального процесуального законодавства та розвитку добровільного професійного представництва в суді.

Наступним важливим кроком цього етапу стала «Мала судова реформа» 2001 року, внаслідок якої було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21 червня 2001 року. Цей закон:

- змінив 106 статей КПК України;
- доповнив кодекс 10 новими статтями;
- запровадив нові підходи до процесуальних інститутів, зокрема апеляційного й касаційного провадження;
- оновив термінологію, наблизивши її до міжнародних стандартів;
- впровадив процедуру попереднього розгляду справи суддею (глава 23);
- ввів новий розділ IV «Проведення по перевірці вироків, постанов і ухвал суду», що чітко регламентував апеляцію, касацію та перегляд рішень у порядку виключного провадження.

Слушно вказав Ю. М. Грошовий, що найбільш істотними новаціями кримінально-процесуального законодавства України стали ті, що стосуються посилення гарантій прав людини та процесуального оновлення інститутів перегляду судових рішень. Зокрема, він приділив увагу таким ключовим аспектам:

- 1) посиленню ролі суду в забезпеченні основоположних прав особи:

- недоторканності особи та житла;
- захисту таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, закріплених в ст.ст. 28–31 Конституції України;
- 2) зміцненню принципів кримінального судочинства, таких як:
 - змагальність сторін;
 - реальне забезпечення права на захист для підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та засудженого (статті 55, 59 Конституції України);
 - презумпція невинуватості та право не свідчити проти себе (статті 62, 63 Конституції України);
- 3) створенню апеляційної інстанції та запровадження апеляційного провадження, що дало змогу ефективніше виправляти судові помилки та забезпечити більш якісний судовий контроль за рішеннями судів першої інстанції;
- 4) наданню касаційному провадженню нової процесуальної форми, яка стала більш чітко врегульованою та функціональною;
- 5) суттєвим змінам у процедурі перегляду судових рішень у порядку виключного провадження, що підвищили ефективність цього інституту та відповідність його європейським стандартам правосуддя.

Таким чином, на думку Ю. М. Грошового, зазначені зміни не лише наблизили українське кримінальне процесуальне законодавство до конституційних норм, але й заклали основу для подальшої європеїзації кримінального процесу, забезпечивши баланс між ефективністю правосуддя та захистом прав і свобод людини [223, с. 3].

Отже, на цьому етапі розширився правовий простір для інституту представництва: як у частині переліку суб'єктів, які мають право на представника, так і в частині процедур, у яких може брати участь представник. Це стало логічним продовженням європейського вектору розвитку кримінального процесу та створило основу для майбутньої кодифікації кримінального процесуального права у вигляді Кримінального процесуального кодексу України 2012 року.

Наступні суттєві зміни відбулися 05 липня 2012 року із прийняттям Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», саме ним врегульовано діяльність адвокатів й зараз. Позитивними аспектами цього закону є те, що ним визначено поняття представництва інтересів клієнта, інших аспектів здійснення професійних обов'язків адвоката. Разом із тим заслуговує на увагу позиція О. Заруцького, згідно з якою збільшення кількості професійних прав адвокатів, закріплених у новому законодавстві, відбулося переважно не за рахунок запровадження принципово нових чи якісно вдосконалених правових інструментів. Натомість таке розширення здебільшого носить формальний характер і полягає у відокремленні певних повноважень з уже існуючих раніше положень, які й до того часу фактично гарантувались адвокатам у межах чинної правової практики [129].

Принагідно також зауважимо, що упродовж майже тринадцятирічної дії закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», він піддавався редакції 13 разів, проте на нашу думку, а також урахувуючи пропозиції вчених, можемо констатувати, що законодавцеві й іншим зацікавленим і уповноваженим суб'єктам ще є над чим працювати.

Не можна оминати увагою зміни, яких у червні 2016 року зазнала Конституція України. Їх теоретики та практики небезпідставно називають легалізацією адвокатської монополії, адже відповідно до них виключно адвокат уповноважений на здійснення представництва іншої особи у суді, а також на захист від кримінального обвинувачення в суді. Разом із тим, основним законом передбачено і певні винятки з окресленого правила. До них належать трудові спори, спори щодо захисту соціальних прав, виборчі справи та пов'язані із проведенням референдумів, а також малозначні спори і представництво малолітніх або неповнолітніх осіб, а також осіб, визнаних судом недієздатними чи які мають обмежену дієздатність [166]. Таким чином, Конституцією України гарантовано право кожної особи на отримання правничої допомоги, яку мають право надавати професійні адвокати. З огляду на це, можемо сформулювати проміжний висновок про те, що представництво

інтересів потерпілого адвокатом у кримінальному судочинстві є основним апробованим засобом захисту його прав і законних інтересів [116].

Важливо зауважити, що міжнародна спільнота також не оминає своєю увагою питання забезпечення прав і законних інтересів осіб, постраждалих від злочинів. Так, у XIX ст. у міжнародній практиці почали підійматися питання відшкодування шкоди, завданої особі кримінальним правопорушенням. Ці питання знайшли своє нормативне врегулювання у Резолюції (77) 27, що прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи «Про відшкодування потерпілим від злочину» [429].

Окрім того, у 1983 році Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) прийнято «Європейську конвенцію про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів» [395]. У подальшому засади захисту прав осіб, постраждалих від злочинів та правові засади здійснення правосуддя щодо них визначено ООН у листопаді 1985 року шляхом прийняття «Декларації щодо основних принципів правосуддя для жертв злочинів». Головна ідея цього міжнародно-правового договору – це справедливе ставлення до жертви, гарантування права постраждалій особі на доступ до правосуддя для захисту та відновлення порушених прав, а також забезпечення компенсації за шкоду, що завдана кримінальним правопорушенням [430]. Зауважимо, що на теперішній час наведені міжнародно-правові договори не ратифіковано нашою державою, а отже, наразі в Україні немає закону, яким урегулювалися б відносини щодо надання державою компенсацій постраждалим від кримінальних правопорушень, у яких не встановлено особу винного.

Таким чином, усі ті багатотомні кримінальні провадження, у яких продовжується досудове розслідування до спливу строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності жодною мірою не гарантують потерпілому можливість відновлення його порушених прав. На підставі аналізу матеріалів кримінальних проваджень можемо зауважити, що в багатьох таких кримінальних провадженнях як потерпілі залучаються родичі постраждалих, адже непоодинокими є випадки, коли впродовж тривалого часового відрізка,

упродовж якого триває досудове розслідування настає природня смерть потерпілих з причин, не пов'язаних із обставинами події, що стали об'єктом слідчого інтересу. Можемо резюмувати, що в таких справах потерпілий за життя не отримав реальної фактичної можливості відновлення своїх порушених прав, хоча через скоєння щодо нього кримінального правопорушення міг отримати каліцтво, інвалідність тощо. Тобто окремі завдання кримінального провадження можуть так і залишатися невиконаними навіть попри відкриття та розслідування справи, а законодавчі положення щодо захисту інтересів потерпілих достатньо часто залишаються лише декларативними.

Щодо кроків, учинених міжнародною спільнотою на шляху реалізації заходів задля забезпечення можливості представництва потерпілого від кримінального правопорушення, то тут слід згадати Основні положення про роль адвокатів, що прийняті у серпні 1990 року VIII Конгресом ООН із запобігання із злочинності та кримінального правосуддя. Важливо, що ними закріплено таку вимогу щодо представництва потерпілого як професійність [228], яка відіграє важливу роль у здійсненні ефективного представництва інтересів особи.

Також Радою Європейського Союзу у 2001 році прийнято обов'язкове для всіх країн-членів «Рішення про статус потерпілих у кримінальному провадженні», яким закріплено право потерпілих на доступ до правової допомоги, до інформації, а також право на посередництво (представництво) [394].

У контексті захисту прав потерпілого слід зауважити, що Комітетом Міністрів Ради Європи оприлюднено 14 червня 2006 р. «Рекомендацію Res (2006) 8 державам-членам про допомогу потерпілим від злочинів». Цим документом визначено порядок розроблення стандартів добору і навчання працівників, а також волонтерів, які надають допомогу потерпілим з тим, щоб надавати допомогу жертвам злочинів з дотриманням професійних стандартів, забезпечення їх захисту від вторинної віктимізації [393]. Тобто владні структури, розуміючи вагомість значення для громадян правових консультацій,

закріпили порядок підготовки фахівців, котрі можуть надавати її на професійному рівні на волонтерських засадах, чого поки ще немає в Україні.

Ще одним кроком в аспекті врегулювання правового статусу потерпілих є Директива Європейського Союзу 2012/29/ЄС, якою на всіх країн-членів цього союзу покладено обов'язок унормування переліку прав жертв злочинів, забезпечення їх різнобічною підтримкою та допомогою [401].

Таким чином, становлення інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі України розпочалося з часів Київської Русі, адже саме з тих пір сформувався принцип кровної помсти, що полягав у реалізації інтересів постраждалого та його родичів за рахунок помсти кривднику.

Саме принцип соціальної справедливості став фундаментальним для подальшого формування засад приватної розшукової діяльності, що тривалий час мала характер приватної, тобто спрямована і на встановлення особи злочинця, і в аспекті захисту своїх інтересів, що здійснювалося потерпілими самотійно.

Історичний розвиток нашої держави, який відбувався не без впливу зарубіжних інституцій, закономірно зумовив те, що професійна адвокатура в Україні розпочала своє формування у період польсько-литовської доби, а отже, переважно під впливом Магдебурзького права та Литовських статутів. Наступні суттєві зрушення у формуванні адвокатури в Україні та в інституті представництва інтересів потерпілих пов'язані з подіями, що відбулися у другій половині XIX ст. Так, у 1864 році у Російській імперії проведено судову реформу, що супроводжувалося прийняттям Статуту кримінального судочинства, унаслідок чого відбулося відмежування цивільного і кримінального процесуального права. Тобто кримінально-процесуальне право нарешті перетворилося на самотійну галузь права [133, с. 128]. Відповідно до тогочасних нормативних положень потерпілою особою визнавалась «особа, якій злочином завдано матеріальну або моральну шкоду». Тобто потерпілою визнавалась особа чи організація, інтересам якої завдано шкоду.

Визначальними кроками на шляху нормативного врегулювання правового статусу представника потерпілого у кримінальному провадженні свого часу також стало прийняття ряду нормативно-правових актів, зокрема, Кримінально-процесуального кодексу (1960 р.), Закону «Про адвокатуру» (1992 р.), Кримінального процесуального кодексу України (2012 р.), Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012 р.).

У контексті з'ясування особливостей формування інституту представництва не можна оминати увагою також той факт, що розвиток ринкових відносин, зумовив стрімкий розвиток організації суспільства, а також появу таких організаційних форм об'єднань громадян-фізичних осіб, як «юридична особа». З часом розуміння того, що існування юридичної особи в якості фіктивної та абстрактної особи, котра не існує фізично, а отже, не в змозі здійснювати будь-які дії, зокрема щодо захисту та представництва своїх інтересів, не інакше як через фізичних учасників суспільних відносин, актуалізувало завдання щодо пошуку способів їх реалізації. Результатом цього стало закріплення цієї процесуальної процедури в інституті представництва [382, с. 23].

Розвиток інституту представництва юридичних осіб розпочався у межах цивільного права, тобто відбувався нерозривно із формуванням цивільно-правової доктрини [75, с. 10]. А остання, своєю чергою, бере витоки ще з римського права, де ідея представництва спочатку знайшла своє вираження у формі мандату (договору доручення). Представництво мало два види у римському праві – добровільне й обов'язкове. Обов'язкове представництво виникало незалежно від волі осіб – на підставі певних особливостей особи і приписів закону. Саме такий вид представництва притаманний представництву юридичних осіб [382, с. 26].

Щодо розвитку інституту представництва інтересів юридичних осіб на землях сучасної України, слід зауважити, що у пам'ятках права Київської Русі відсутні будь-які згадки про нього. Водночас примітним є те, що представництво інтересів церковної установи, укладання правочинів і

представлення церкви у випадках вчинення злочинів проти неї здійснювалося представниками монастирів (ігуменами, старостами). У науковій літературі допускають версії, що на той час заклич або свод, якщо злочин вчинено проти церкви чи верви (общини), мав зробити їх представник [382, с. 32].

Про те, що церква, а з часом і верви стали сторонами судового процесу у княжу добу вказує Я. Падох [231, с. 42]. І. Терлюк та Д. Забзалюк зазначають, що правове становище церкви як однієї з перших юридичних осіб у Київській Русі визначалося не лише загальнодержавними нормами, а й окремими положеннями, закріпленими у Церковних Уставах. Саме ці документи регламентували процесуальну участь церковних установ і служителів у правовідносинах того часу, забезпечуючи автономність церковного права в окремих сферах суспільного життя [330, с. 64].

За часів Литовсько-Руської держави церква, а також об'єднання ремісників і торговців (частково) могли виступати потерпілою стороною, зокрема, у майнових злочинах. Виступ у суді вони здійснювали через уповноважених, котрі повинні були мати повну судову та процесуальну дієздатність. На той час це були чоловіки, які досягли повноліття [231, с. 96].

У період Гетьманщини стороною судового процесу був позовник чи обвинувач (істець, жалоблива сторона, з польської «повод»). Юридичних осіб (правних осіб) представляли тоді заступники. Цю роль могли виконувати всі, хто мав судову здібність, за винятком осіб із заплямованою честю, невільників, «виклятих» церквою. Також допускалося представництво юридичних осіб найнятими виборними. «Виборних заступників» називали адвокатами, прокураторами, патронами та повіреними.

Тоді ж набули вагомого значення в питаннях життєзабезпечення козацтва цехи. У справах щодо порушень майнових прав цеху, інтереси останнього представляв цехмістер чи старший цеху. Також існували і цехові суди, де головував цехмістер чи старший цеху. До компетенції таких судів належали спори про цехові внутрішні непорозуміння між членами цеху щодо трудової дисципліни, порушення цехових моральних засад.

Упродовж XVIII-XIX ст. на території України продовжувався стрімкий промисловий розвиток, це призвело до кризи феодально-кріпосних відносин. Так, зросла кількість ремісничих об'єднань, цехів, з'явилися перші заводи та фабрики. На той час основним джерелом кримінального процесуального права, як ми вже вказували, були «Права, за якими судиться малоросійський народ», прийняті у 1743 році. У позитивному контексті варто наголосити, що у цих нормативних актах вперше нормативно закріплено інститут представництва. Зокрема, визнавалося, що особа, яка за дорученням іншого веде її справи в суді – під захисною, відповідальною чи представницькою формою – називається адвокатом, повіреним, патроном, прокуратором або пленіпотентом. Таким чином, законодавчо формувалося правове підґрунтя для участі представника у судовому процесі від імені довірителя [253, с. 151]. Так, зокрема, священики, диякони, ігумени і монахи виступали в судах не лише як приватні особи, а й як представники відповідних організацій (церкви, монастиря тощо). Правова процедура представництва полягала в такому:

- 1) необхідних представників могло бути декілька;
- 2) повірений міг призначатися для здійснення представництва на весь час розгляду справи, а також для здійснення декількох процесуальних дій;
- 3) відносини з повіреними ґрунтуватися на довірі.

У Статутах кримінального судочинства 1864 р. жодних норм про представництво установ і підприємств не було визначено. Водночас у кримінально-процесуальному законодавстві СРСР представництво юридичних осіб регулювалося більш ґрунтовно, хоча перелік суб'єктів, до яких належали юридичні особи, не був широким. Це зумовлено тим, що всі юридичні особи тоді мали державну форму власності.

Відповідно до Зasad кримінального процесуального судочинства СРСР і союзних республік (1960 р.) юридичні особи не визнавалися потерпілими. У разі завдання юридичній особі шкоди злочином, її представник мав право подати цивільний позов і брати участь у кримінальному процесі як цивільний позивач, а також вимагати в суді спростування принижуючих його честь і

гідність відомостей. Щодо обмежень, які висувались на той час, то представником, у тому числі підприємства, організації чи установи, не могла бути особа, котра бере участь у справі як прокурор, слідчий, суддя, секретар, експерт, спеціаліст, перекладач, свідок, а також близькі родичі названих суб'єктів (ст.ст. 52, 63 КПК УРСР) [185].

Свої повноваження представники юридичних осіб у кримінальному судочинстві здійснювали за:

- договором;
- дорученням (за умови представництва юридичної особи позаштатним працівником);
- трудовим договором, у випадку представництва керівником або іншим штатним працівником юридичної особи [185]. При цьому їх повноваження представника (підприємства, організації, установи) підтверджувались довіреністю, ордером, виданим юридичною консультацією (якщо представник адвокат), документами, що підтверджують службові відносини (статут, наказ про призначення, рішення тощо).

Керівники підприємств та установ СРСР представляли і захищали інтереси цих організацій на підставі статуту, а тому для участі у судочинстві від них не вимагалось наявності довіреності. Їх повноваження в радянському кримінальному процесі посвідчували документи, які підтверджують їх службове або посадове становище. Представники колгоспних або кооперативних організацій надавали слідчим органам і суду для підтвердження своїх повноважень рішення щодо обрання їх головами цих організацій. Громадські обвинувачі, а також захисники діяли за рішенням громадської організації чи колективу працівників про висунення громадського обвинувача чи захисника. Рішення оформлювалося у формі протоколу загальних зборів колективу або громадської організації щодо виділення представника в суд для підтримання обвинувачення або ж захисту обвинуваченого. Ці повноваження надавалися вказаним особам для представлення інтересів об'єднання громадян в кримінальній справі [3, с. 80–83].

Отже, проблематика етапізації та наукової розробленості становлення, а також функціонування інституту представництва інтересів потерпілого вже неодноразово ставала предметом дослідження українських вчених. Водночас попри це, деякі аспекти генези цього інституту, його сутності і досі залишаються дискусійними, а отже, мають різне тлумачення в літературі, що негативно позначається на можливостях об'єктивного пізнання окремих правових явищ.

Так, наприклад, щодо дослідження історичних аспектів становлення інституту представництва, О. А. Копиленко зазначає, що адвокатура та судове представництво мають відмінне походження й природу. Він підкреслює, що історичний досвід і спостереження за правовою системою інших країн свідчать: адвокатура й судове представництво виникли у відповідь на різні соціальні й правові потреби, формувалися окремо й мають відмінні функції. Більше того, у низці європейських країн ці два інститути продовжують існувати як самостійні, зберігаючи власні правові особливості та межі діяльності [357, с. 15]. Деякі вчені погоджуються з такою пропозицією і зауважують, що правозаступництво (у сучасному розумінні – правозахист) та представництво мають власну самостійну історію розвитку та зміст. Окрім того, окреслені види діяльності, як зазначають учені, навіть здійснюються спеціальними суб'єктами [149]. Вказане вкотре актуалізує потребу дослідження окреслених аспектів.

В аспекті дослідження історичного розвитку інституту представництва інтересів потерпілого слід звернутися до аналізу робіт, предметом дослідження в яких стали особливості кримінальної процесуальної діяльності адвоката-представника. Традиційно виникнення та розвиток адвокатури на територіях сучасної України представляють такими періодами:

- 1) княжий період та становлення у польсько-литовський період;
- 2) адвокатура України XVII-XVIII ст.;
- 3) адвокатура й судова реформа 60-х років XIX ст.;
- 4) інститут адвокатури на території Східної Галичини, Закарпаття і Буковини наприкінці XVIII – на початку XX ст.;

5) Українська адвокатура в СРСР;

6) адвокатура доби визвольних змагань (Української народної республіки, Гетьманат, Західноукраїнської Народної Республіки) та в часи Української РСР (УСРР);

7) український адвокатський корпус у Другій Речі Посполитій (1918-1939 рр.), міжвоєнних Буковині та Карпатській Русі;

8) відродження української адвокатури з 1991 р. та до теперішнього часу [12; 139].

Починаючи з 1991 року, адвокатура України увійшла в новий етап свого розвитку, який у науковій та професійній літературі часто називають періодом новітньої історії. У цьому контексті формування й трансформація адвокатської діяльності відбувається у тісному зв'язку з ключовими суспільно-політичними подіями, які стали поворотними для держави загалом.

Серед таких подій вирізняються Помаранчева революція 2004 року та Революція Гідності 2013-2014 років. Обидві революції стали не лише каталізаторами суспільних змін, а й визначили кардинальний розворот внутрішньої й зовнішньої політики України в напрямі європейської інтеграції. Вихід України із зони впливу Росії, що послідував за цими подіями, активізував агресивну політику останньої, яка вилилася у військову інтервенцію.

Російське вторгнення до Криму у лютому-березні 2014 року, подальша окупація півострова, збройний конфлікт на сході України (в регіоні Донбасу) з квітня того ж року, а згодом – повномасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 року та запровадження правового режиму воєнного стану – усе це суттєво вплинуло і на функціонування адвокатури як інституції. Нові виклики, що постали перед суспільством і правовою системою, спричинили адаптацію адвокатської діяльності до умов воєнного часу, трансформували правозахисну функцію адвокатів і водночас посилили їхню роль у забезпеченні прав і свобод людини в умовах надзвичайних правових реалій [157, с. 76–77].

Так, не можна оминати увагою висновки та положення, сформульовані в роботі Р. О. Ємельянова. Автором розроблено періодизацію історичного

розвитку інституту представництва інтересів потерпілого, згідно з якою його розвиток відбувався протягом семи відносно відокремлених періодів. Серед них, зокрема, такі: «I) звичаєвий (XI ст. – II пол. XIV ст.); II) козацький (1529 р. – II пол. XVIII ст.); III) імперський (1864–1917 рр.); IV) радянський (1917–1960 рр.); V) класичний (1960–1992 рр.); VI) незалежний (1992–2012 рр.); VII) сучасний (2012 р. – наш час)» [98]. Піддаючи оцінці такі висновки, можемо резюмувати, що автором виокремлено означені періоди на підставі узагальнення нормативних джерел, що здебільшого врегульовували порядок діяльності адвокатів, які виступали на стороні захисту. Водночас діяльність адвоката, як представника потерпілого, автором не відокремлена від діяльності захисника, що на нашу думку, декілька розширює отримані автором висновки.

В. Г. Пожар у своїх дослідженнях виокремлює сім історичних етапів становлення й розвитку інституту представництва у вітчизняному кримінальному судочинстві, підкреслюючи його еволюційний характер та органічний зв'язок із загальними трансформаціями правової системи.

Початковий етап (друга половина X – кінець XIV ст.) пов'язаний із зародженням інституту представництва на тлі рецепції норм римського права, які проникали на терени Київської Русі через візантійське церковне право. Саме в цей період починається формування первинних форм представництва, зокрема через церковні устави.

Другий етап (кінець XIV ст. – 1864 р.) ознаменувався самостійним розвитком інституту представництва в умовах розшукової форми кримінального процесу. У цей період представники все ще не мали рівного статусу з іншими суб'єктами процесу, однак поступово набували ознак стабільної процесуальної фігури.

Третій етап (1864–1917 рр.) охоплює період запровадження судової реформи та змішаного типу кримінального судочинства. У цей час інститут представництва зазнає істотних змін – відбувається перегляд його значення та статусу, а представники учасників процесу (зокрема адвокати) починають діяти на підставі чіткої правової регламентації.

Четвертий етап (1918–1922 рр.) характеризується фактичною ліквідацією інституту представництва — унаслідок революційних змін та зламу старої судової системи відбувається повний демонтаж правового поля, яке забезпечувало функціонування представників у кримінальному процесі. Інститут повірених було скасовано, а правові гарантії для представників були відсутні.

П'ятий етап (1922–1960 рр.) знаменується поступовим відновленням інституту представництва в межах нової радянської правової доктрини. Його елементи закріплюються у першому кодифікованому кримінально-процесуальному акті радянського періоду, де представництво знову набуває офіційного статусу, однак зазнає ідеологічного впливу.

Шостий етап (1960–1996 рр.) можна вважати класичним періодом процесуального закріплення інституту представництва. Його правове регулювання в цей час набуло високого рівня системності та деталізації, а участь представників у кримінальному процесі отримала чітке нормативне оформлення, що перевершувало попередні етапи як за обсягом, так і за якістю законодавчої техніки.

Останній, *сьомий етап* (з 1996 року до сьогодні), позначений як період експансії (розширення сфери) інституту представництва. У цьому контексті розширюється як коло суб'єктів, що мають право на представництво (включно зі свідками), так і спектр дій, які вони можуть здійснювати в процесі. Конституційне закріплення права кожного на правову допомогу створює підґрунтя для всебічного посилення ролі представників у кримінальному судочинстві та підвищення гарантій процесуального захисту [241, с. 12].

О. В. Якимчук у своїх дослідженнях пропонує власну концепцію етапізації становлення інституту представництва юридичних осіб у кримінальному процесі України, виокремлюючи три основні періоди, які відповідають ключовим змінам у кримінально-процесуальному законодавстві та практиці його застосування. Перший етап охоплює період з 24 серпня 1991 року — дня проголошення незалежності України — до 19 листопада 2012 року.

Цей відрізок часу характеризується продовженням дії радянського Кримінально-процесуального кодексу 1960 року, у межах якого представництво юридичних осіб у кримінальному процесі залишалося фактично незмінним у порівнянні з радянською моделлю. Взаємовідносини юридичних осіб з органами досудового розслідування та судом були неформалізованими, а їх участь у провадженні – обмеженою, без чітко визначеного правового статусу.

Другий етап триває з 20 листопада 2012 року – дати набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України – до 26 квітня 2014 року. Цей період позначений початком інтенсивного залучення юридичних осіб до участі в кримінальному провадженні. Уперше в історії українського кримінального процесу юридичні особи отримали процесуальне визнання як потерпілі, цивільні позивачі, цивільні відповідачі та заявники. КПК 2012 року закріпив за юридичними особами право на представництво, при цьому відкривши їм можливість самостійно обирати представника – це може бути як їхній керівник, так і адвокат. Водночас значна частина положень про представництво має бланкетний характер і передбачає відсилку до норм цивільного та господарського законодавства.

Третій етап розпочинається 27 квітня 2014 року, з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб». Саме цим законом уперше в історії національного кримінального права введено можливість застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Це радикально змінило їхній процесуальний статус – поряд з раніше закріпленими формами участі юридичні особи вперше були визнані об'єктами кримінального провадження. У зв'язку з цим у процесуальну систему введено нового суб'єкта – представника юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження. Цей представник отримав чітко визначені процесуальні повноваження та гарантії, що фактично завершило формування

повноцінного інституту представництва юридичних осіб у кримінальному процесі. Таким чином, дослідження О. В. Якимчук дозволяє простежити еволюцію процесуального становища юридичних осіб – від маргінального статусу в радянській правовій системі до визнання їх повноцінними учасниками кримінального провадження із комплексом прав та інструментів захисту [382, с. 46–47].

З огляду на окреслені підходи, ураховуючи всі ті законодавчі зміни, яких зазнавала правова система нашої держави, зокрема, в аспекті правового врегулювання діяльності представників потерпілого у кримінальному судочинстві, вважаємо, що етапізація інституту представництва інтересів потерпілих у кримінальному процесі має бути представлена таким чином:

– *перший етап* (з часів дії звичаєвого права до періоду роздроблення Київської Русі і до появи Великого Князівства Литовського) – характеризується становленням приватної розшукової діяльності, коли представництво особи здійснювалося самостійно або членами її родини, близькими особами;

– *другий етап* (XIII-XVI ст.ст) – ознаменований започаткуванням інституту адвокатури, яка здійснювала захист особи та її представництво, зокрема, на тих територіях, де діяло Магдебурзьке право і Литовські статuti, вдосконаленням правового механізму процедури професійного відбору осіб, які могли займатися представництвом третіх осіб, закладенням основ інституту «заступництва»;

– *третій етап* (XVI ст. – 1864 р.) – зумовлений стрімким розвитком ремесла, створенням цехів, фабрик, заводів, а також, професійних об'єднань і потребою представлення інтересів не тільки фізичних осіб, а й юридичних;

– *четвертий етап* (1864 – 1960 рр.) – становлення інституту приватних повірених, стрімке збільшення кількості юридичних осіб (недержавних), заснування колегій правозаступників;

– *п'ятий етап* (1960 – 2012 рр.) – період дії кримінального процесуального кодексу УРСР 1960 р., згідно з яким суб'єктами адвокатської таємниці визнавалися адвокат, представник професійної спілки та іншої

громадської організації у зв'язку з виконанням ним обов'язків представника потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача, тобто положеннями законодавства гарантувалося представництво і фізичних, і юридичних осіб;

– *шостий етап* (2012 – 2016 рр.) – перехідний період від положень застарілого кримінального процесуального законодавства до введення «адвокатської монополії», а також пов'язаний із реформуванням правового механізму регулювання професійної діяльності адвокатів в Україні;

– *сьомий етап* (2016 р. – по теперішній час) – характеризується приведенням системи положень національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, зокрема і представництва потерпілих. Вважаємо, що саме така періодизація відображає ті суттєві зміни, котрих зазнавав протягом свого історичного розвитку інститут представництва інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві на теренах України.

1.2. Інститут представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: сутність і наукова розробленість проблематики

Окремим аспектам захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінальних процесуальних відносин, зокрема і потерпілого, присвячено дослідження таких видатних учених: С. Є. Абламського, Ю. П. Аленіна, В. П. Бож'єва, О. Д. Бойкова, Т. В. Варфоломеєвої, В. В. Введенської, О. П. Герасимчук, В. Г. Гончаренка, І. В. Гловюк, М. Л. Грібова, Ю. М. Грошевого, Ю. О. Гурджі, С. В. Давиденко, П. С. Дагель, В. Г. Даєв, Є. В. Діденко, О. В. Капліної, Н. С. Карпова, Х. Р. Кахнич, О. П. Кучинської, Ю. О. Кухарчук, О. О. Кочури, А. В. Лапкіна, О. В. Мартовицької, В. Т. Нора, Т. В. Омельченко, О. В. Панчук, В. О. Попелюшка, І. І. Потеружа, Т. І. Присяжнюк, М. В. Сенаторов, Т. Л. Сироїд, М. С. Строговича,

С. В. Толокольніков, Л. Д. Удалової, Л. В. Франк, Н. Б. Федорчук, Л. І. Шаповалова, О.О. Юхна, Ю. П. Яновича та багатьох інших.

Проблематиці забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні присвячено чимало наукових праць, зокрема таких дослідників, як С. Є. Абламський, Ю. П. Аленін, В. О. Боняк, В. М. Гузела, С. В. Давиденко, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, А. В. Лапкін, Л. М. Лобойко, Н. В. Михайлова, В. Т. Нор, С. І. Остапенко, Т. І. Панасюк, М. А. Погорецький, Н. З. Рогатинська, Д. Б. Сергєєва, О. С. Старенький, В. М. Тertiшник, М. І. Тлепова, Л. Д. Удалова, О. О. Юхно, Л. І. Шаповалова, В. П. Шибіко та інших. У своїх роботах розглядали питання процесуального статусу потерпілого, механізмів його реалізації в кримінальному провадженні, удосконалення правового регулювання та забезпечення балансу прав, а також участі потерпілого у процесі доказування в межах змагального кримінального процесу. Ці вчені розкрили сутність багатьох правових явищ, визначили поняття й іманентні ознаки низки категорій науки кримінального процесу, а також заклали фундаментальні основи для визначення сучасного вектору розвитку та вдосконалення практичних засад реалізації кримінальних процесуальних відносин. Утім, проблематика представництва потерпілих, у тому числі й надання їм професійної правничої допомоги в межах кримінального провадження, все ще залишається недостатньо дослідженою в науковій літературі.

У контексті з'ясування сутності представництва інтересів потерпілого погоджуємося з позицією Н. В. Михайлової, котра констатує, що захист прав потерпілого – це сенс кримінального процесу і ще за становлення Київської Русі існує правовий інститут потерпілого, відновленню порушених прав якого в життєдіяльності суспільства приділялася належна увага [214, с. 203].

Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Саме права і свободи людини, а також їх гарантії визначають напрями і зміст діяльності держави, яка несе відповідальність перед

громадянами за свої дії. Основним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Реформа кримінального судочинства вимагає глибокого аналізу питань, пов'язаних із гарантуванням прав і свобод осіб, які є потерпілими. Наразі особливої актуальності набувають аспекти участі представника в кримінальному провадженні як одного з ключових учасників процесу, а також проблеми, пов'язані з реалізацією законних прав та інтересів людини і громадянина. З огляду на це, інститут представництва є невід'ємним елементом демократичного суспільства, оскільки виконує важливу функцію – захист прав і законних інтересів як фізичних, так і юридичних осіб.

Надання правничої допомоги у кримінальному провадженні дозволяє людині почуватися захищеною, а також визначати межі взаємодії з правоохоронними органами, прокуратурою та судом. Отже, інститут представництва у кримінальному провадженні має важливе значення в контексті кримінального процесуального законодавства, адже визначає процесуальні особливості статусу осіб, які мають право представляти інтереси учасників кримінального провадження, а тому потребує свого подальшого розвитку і вдосконалення, унормування відповідних правил і практичних процедур під час їх реалізації у правозастосовній діяльності. Тим паче, що із повномасштабною збройною агресією РФ проти України актуалізувалися проблеми забезпечення прав і свобод потерпілих від кримінальних правопорушень. Перш ніж перейти до з'ясування сучасного концепту розуміння інституту представництва потерпілого у кримінальному судочинстві, вважаємо за потрібне звернутися до розробок видатних учених, присвячених цій проблематиці.

Сучасний стан наукового забезпечення інституту представництва інтересів потерпілої сторони охарактеризований інтенсифікацією наукових розвідок, що вказують на глибоку зацікавленість правників у розробленні проблематики процесуального становища потерпілого в кримінальному провадженні, а також забезпечення його прав, зокрема права на відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди.

Так, М. В. Гузела (1999) вперше підняв проблему відшкодування шкоди за ініціативою суду. У своїй дисертації він проаналізував процесуальну природу такого механізму, визначив його нормативні підстави та сформулював пропозиції щодо удосконалення законодавства [77].

Л. І. Шаповалова (2001) зосередилася на статусі потерпілого в досудовому провадженні, запропонувала визначення «постраждалої особи», дослідила правову природу шкоди та участь юридичних осіб як потерпілих, а також підкреслила значення поведінки потерпілого як елемента предмета доказування [369].

С. В. Давиденко (2007) у першому в Україні монографічному дослідженні розкрила роль потерпілого як суб'єкта кримінально-процесуального доказування. Вона запропонувала авторське визначення процесуальних механізмів доступу потерпілого до правосуддя, а також обґрунтувала його право формувати власну правову позицію, що має бути враховано в обвинувальному акті чи вироку [78].

Т. І. Панасюк (2009) звернула увагу на захист свідків і потерпілих, зокрема крізь призму міжнародного досвіду. Вперше вона запропонувала інтегрувати соціальний захист, як складову інституту безпеки учасників процесу, та запропонувала вдосконалення Закону України «Про забезпечення безпеки осіб...» [232].

Водночас С. І. Остапенко (2010) провів комплексний аналіз гарантій права на відшкодування шкоди, визначив види шкоди, форми її компенсації та сформував систему кримінально-процесуальних гарантій щодо захисту майнових прав потерпілого [229].

А. В. Лапкін (2011) дослідив роль прокурора у забезпеченні прав потерпілого, запропонував трактувати відповідну діяльність як самостійний міжфункціональний напрям роботи прокуратури, окреслив її зміст, завдання та методику реалізації [192].

Своєю чергою Є. В. Діденко (2013) звернувся до питання процедур доступу до матеріалів кримінального провадження, запропонував зміну

редакції ч. 10 ст. 290 КПК з метою уточнення строків і механізмів ознайомлення потерпілого з матеріалами справи [89].

Д. О. Пилипенко (2014) дослідив реалізацію функції обвинувачення потерпілим, розкрив особливості її здійснення у справах приватного обвинувачення, механізми припинення її реалізації та взаємодії з функцією прокурора [236].

Натомість М. І. Тлепова (2015) присвятила свою роботу процесуальному становищу потерпілого на стадії досудового розслідування, акцентувала на міжнародних стандартах захисту прав потерпілого, проаналізувала угоду про примирення як інструмент процесуальної взаємодії, запропонувала систему гарантій при укладенні таких угод [335].

Вагомий внесок у розроблення теоретичних засад інституту потерпілого в кримінальному провадженні належить Т. І. Присяжнюк. Авторка у дисертаційному дослідженні «Інститут потерпілого у кримінальному праві України» (2006) сформулювала концепцію потерпілого та наголосила на потребі звуження публічно-правових регуляторних механізмів кримінального права з метою охорони прав потерпілих, визначила дефініцію поняття «інститут потерпілого», зауважила про потребу розширення його прав. Зокрема, учена констатувала, що тогочасний стан кримінального законодавства (до 2006 р.) вказував на наявність істотних проблем у визначенні правового статусу потерпілого, зокрема в аспекті забезпечення ефективного відшкодування шкоди, завданої злочином, що свідчило про недостатню дієвість існуючих правових механізмів захисту інтересів таких осіб. У межах наукових пошуків Т. І. Присяжнюк сформулювала новий підхід до розуміння постраждалого як ключового суб'єкта, права якого потребують особливого захисту. Нею ж розроблено доктринальну модель інституту потерпілого, яка охоплює кримінально-правові положення щодо його ролі у процесі реагування на злочин, регламентації відшкодування завданої шкоди та механізмів впливу на ступінь і форму відповідальності правопорушника.

Також Т. І. Присяжнюк уточнила змістовні характеристики потерпілого

як особи, яка зазнала або потенційно може зазнати шкоди. При цьому ця особа отримує право впливати на вирішення питань, пов'язаних із кримінально-правовими наслідками вчиненого діяння, і вказала, що, попри спільність поняття потерпілого для кримінального права, кримінального процесу та кримінології, його зміст варіюється залежно від функціонального навантаження в кожній з галузей. Не оминула увагою вчена й питання захисту юридичних осіб. Як вона зазначає у своєму дослідженні, юридичні особи, у зв'язку з наявністю спільних ознак із потерпілими, можуть мати право на компенсацію шкоди, заподіяної злочином, а також брати участь у вирішенні питань щодо кримінальної відповідальності винних осіб, що покладаються на їх представників. Також ученою звернено увагу на можливість урахування поведінки самого потерпілого у формуванні злочинної ситуації [257].

Грунтовну увагу кримінально-процесуальним гарантіям реалізації права на юридичну допомогу особі, котра постраждала від злочину, приділила В. В. Веденська (2009). Авторка вважає, що інтеграція України до європейського правового простору передбачає наближення судочинства до стандартів, встановлених у країнах ЄС, що потребує подальшого розвитку змагальності в кримінальному процесі. На підставі проведеного дослідження авторка констатувала, що положення КПК 1960 року не тільки не збігалися із цілями кримінального судочинства в контексті визначення інтересів осіб, які постраждали від злочину, а й могли суперечити їм. Відтак особливого значення набуває забезпечення права на захист для таких осіб, як важливої процесуальної гарантії.

У контексті специфіки предмету дослідження, зазначимо, що В. В. Веденською обґрунтовано підхід, згідно з яким близькі члени родини потерпілого не повинні здійснювати представництво інтересів останнього, адже цим повинні займатися органи прокуратури. Також концептуальний підхід авторки вбачається у пропозиції введення до сфери кримінального провадження таких суб'єктів, як постраждалий і відстоювач. На відміну від заявника, який інформує органи правопорядку про злочин, але не є

безпосередньо потерпілим, постраждалий є особою, яка зазнала шкоди і, відповідно, повинна мати процесуальні гарантії захисту. Водночас реальне користування процесуальними правами такими особами на пряму залежить від їх здатності усвідомлювати значення цих прав і самостійно їх реалізовувати. Це особливо ускладнюється у випадку, коли йдеться про осіб з обмеженою або повною недієздатністю, зокрема неповнолітніх чи людей із психічними розладами. Серед форм представництва інтересів потерпілих В. В. Веденська виокремила такі: самозахист, допоміжне представництво, професійний захист та посадовий (офіційний) супровід. Водночас лише дві з них передбачають надання кваліфікованої юридичної допомоги – це професійне представництво й офіційний захист.

Вчена також наголосила, що професійне представництво інтересів потерпілого повинно здійснюватися виключно тими особами, які наділені відповідними правами на підставі закону та мають укладену з потерпілим угоду про надання правничої допомоги, такими є адвокати. Водночас вона відмітила, що у майбутньому, за умови нормативного врегулювання, до такої категорії осіб можуть бути віднесені й приватні детективи, які спеціалізуватимуться на збиранні доказової інформації в межах кримінального провадження. Своєю чергою відстоювач дозволяє значно розширити обсяг прав у порівнянні з іншими представниками потерпілого. Це також відкриває можливість законодавчо забезпечити належну якість правової допомоги через запровадження чітких процесуальних обов'язків для таких осіб [31, с. 9].

У 2010 році опубліковано працю, в якій інститут представництва у кримінальному судочинстві України та особливості реалізації захисту прав потерпілої від злочину особи вкотре став центральною проблемою комплексного дослідження. У своєму монографічному дослідженні В. Г. Пожар уперше визначив етапи становлення і розвитку інституту представництва в кримінальному судочинстві України, розробив конструкцію набуття особою процесуального статусу представника, а також обґрунтував тезу про існування представництва прокурором інтересів громадянина або держави в

кримінальному судочинстві тощо. Зокрема, у межах дослідження вченим сформульовано правову модель набуття особою процесуального статусу представника, що включає комплекс нормативних і суб'єктних передумов, а також визначені матеріально-правові й процесуальні підстави, які забезпечують таке набуття. Обґрунтовано позицію щодо необхідності надання особі, яка здійснює провадження у справі, права самостійно визначати представника юридичної особи у випадках його фактичної відсутності або неможливості належного оформлення відповідних повноважень. Такий підхід обумовлений потребою у забезпеченні повноцінного захисту прав юридичних осіб у кримінальному провадженні. Крім того, у межах наукового аналізу В. Г. Пожар наголосив на існуванні специфічної форми представництва – здійснення прокурором захисту інтересів громадянина або держави у кримінальному судочинстві. Це представництво розглядається автором як процесуальна діяльність, що ґрунтується на нормах Конституції України та КПК, й виконується прокурором, як спеціально уповноваженим суб'єктом. Така діяльність спрямована на захист публічних інтересів шляхом подання або підтримання цивільного позову, а також у зв'язку з цим активної участі прокурора на всіх стадіях кримінального провадження. Також із метою гарантування процесуальних прав свідка запропоновано механізм офіційного допуску його представника до участі в допиті, який реалізується шляхом винесення відповідної процесуальної постанови або ухвали [242].

У подальшому автори приділяли увагу проблематиці забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі, імплементації міжнародних стандартів у таку діяльність тощо. Такі питання стали предметом вивчення Є. В. Діденко [89], О. В. Капліної [145], О. В. Мартовицької [207] та багатьох інших.

Також вагомий внесок у розвиток досліджуваної нами проблематики здійснила О. П. Кучинська. Опублікована нею у 2013 р. монографія «Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників», стала значним внеском у розвиток положень щодо сутності, реалізації, охорони

та захисту прав особи потерпілої від кримінальних правопорушень. Авторкою докладено зусилля у вдосконалення механізму дотримання прав потерпілого у кримінальному провадженні [190].

У подальшому, у 2015 році вийшла друком монографія С. Є. Абламського «Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні», у якій автором на підставі системного підходу опрацьовано проблему захисту прав і законних інтересів потерпілого. Авторський внесок в удосконалення концептуальних положень правового механізму захисту прав потерпілих полягає в такому: 1) обґрунтовано потребу розширення змісту поняття «потерпілий», зокрема, в аспекті включення до цієї категорії ще й державу (у ситуаціях, коли злочинними діяннями принижено авторитет її органів чи коли державі завдано матеріальних збитків); 2) запропоновано розширити перелік засад кримінального провадження шляхом їх доповнення положенням про відшкодування шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням; 3) аргументовано позицію щодо розширення прав потерпілого, як учасника кримінального провадження тощо [1].

У дослідженні О. В. Кавуна «Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні» (2016) автором сформульовано оригінальні наукові положення та висновки, що є результатом його особистих напрацювань. Учений вперше обґрунтував власне визначення поняття кримінального процесуального механізму, покликаного гарантувати дотримання прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи) на етапі досудового розслідування, а також детально розкрив його внутрішню будову, функціональне призначення і порядок реалізації. Автором виявлено й описано особливості реалізації прав потерпілого кожним із елементів правозахисного механізму, доведено важливу роль ключових процесуальних учасників досудового розслідування, зокрема, слідчого, прокурора та слідчого судді у системі забезпечення прав постраждалої особи. Висунуто аргументи на користь необхідності чіткого нормативного закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України

повного переліку процесуальних прав потерпілого, що реалізуються під час його безпосередньої участі у провадженнях, контрольованих судом.

Також О. В. Кавун удосконалив наукове уявлення про роль потерпілого в кримінальному процесі, обґрунтувавши потребу перегляду його статусу та доцільність запровадження у правове поле України нової правової презумпції, яка б визнавала першочерговість і пріоритетність прав жертви злочину. Запропоновано нові науково-практичні підходи щодо законодавчого запровадження обов'язкової участі адвоката, як представника потерпілого в межах кримінального провадження. Ним розроблено концепцію, згідно з якою статус потерпілого потребує розширення з можливістю визнання його стороною обвинувачення. Крім того, у межах дослідження автором розвинуті практичні пропозиції щодо розширення переліку процесуальних рішень, прийняття яких слідчим або прокурором повинно супроводжуватися врахуванням позиції потерпілого [140, с. 9–10].

Розкрито сутність діяльності адвоката, як представника потерпілого у кримінальному провадженні, цивільного позивача, цивільного відповідача, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт у контексті реалізації ними своїх процесуальних прав та захисту законних інтересів у монографічній роботі Ю. І. Азарова, І. В. Дубівки «Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування» (2018 р.) [4].

У 2021 році О. В. Якимчук завершено роботу над дисертаційним дослідженням, присвяченим представництву юридичних осіб у кримінальному провадженні. Суттєвий авторський внесок вченої полягав у визначенні дефініцій понять «представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні», «представник юридичної особи у кримінальному провадженні», визначенні механізму самопредставництва юридичної особи [382].

Монографічне дослідження М. О. Буртового «Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування» (2022 р.) присвячене правовому статусу потерпілого, гарантіям забезпечення і реалізації його прав, прокурорського нагляду за дотриманням цих прав – на стадії

досудового розслідування. Автором встановлено, що наукове розроблення проблем реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування натеper є фрагментарним – увага вчених досі зосереджувалась переважно на окремих аспектах правового статусу потерпілого, зокрема отриманні й оцінці показань, відшкодуванні шкоди, правових підставах участі. Розглянуто наукові підходи до визначення поняття «потерпілий у кримінальному процесі» та особливості його процесуального статусу. З урахуванням конкуренції норм КПК України та підзаконних актів, М. О. Буртовим обґрунтовано необхідність удосконалення положень законодавства з метою зміцнення правового статусу потерпілого та посилення гарантій захисту його прав. Автор відзначає, що з прийняттям чинного КПК України, процесуальні права потерпілого були розширені. Водночас законодавство в частині збирання та подання доказів є недосконалим і створює необґрунтовані обмеження, що вимагає усунення вказаних недоліків. Також у межах дослідження ним здійснено ретроспективний аналіз національного законодавства, міжнародних правових актів, рішень ЄСПЛ із метою визначення правового забезпечення процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування. Установлено, що така система охоплює Конституцію України, міжнародні договори, КПК України та інші закони. Звернуто увагу, що державна політика у сфері захисту прав потерпілого має орієнтуватися на вдосконалення нормативної бази з урахуванням міжнародного законодавства [24].

Р. О. Ємельянов у роботі «Адвокат-представник потерпілого у кримінальному процесі» (2023 р.) зосередив свою увагу на вирішенні проблемних питань у сфері надання правничої допомоги потерпілому в кримінальному провадженні. Автором розроблено рекомендації щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині правового статусу адвоката-представника потерпілого. Також ним сформульовано наукове визначення адвоката-представника потерпілого як особи, яка має право на заняття адвокатською діяльністю, внесена до Єдиного

реєстру адвокатів України та здійснює професійну правничу допомогу особам, яким завдано шкоди кримінальним правопорушенням, відповідно до положень КПК України та в межах укладеного договору про надання правової допомоги.

Р. О. Ємельяновим проведено періодизацію розвитку інституту представництва потерпілого в кримінальному процесі України (від XI ст. до сучасності), що дало змогу простежити еволюцію правового статусу представника й створити наукову базу для подальших удосконалень. Також автором доведено, що ефективна взаємодія потерпілого й адвоката забезпечує поєднання юридичних знань із безпосереднім знанням обставин злочину. Основні напрями адвокатського консультування охоплюють надання правової інформації, підготовку процесуальних документів, роз'яснення норм законодавства й вирішення процесуальних завдань. Виокремлено функції адвоката-представника потерпілого на стадії досудового розслідування: консультативна, захисна, забезпечувальна та запобіжна. Наголошено, що адвокат забезпечує прибуття потерпілого за викликами, запобігає розголошенню таємниці досудового розслідування та перешкоджанню встановленню обставин кримінального правопорушення.

Також у межах дослідження вченим запропоновано напрями діяльності адвоката у досудовому провадженні щодо реалізації прав потерпілого: допомога у поданні заяви, участь у слідчих діях, оцінка законності дій сторін, відновлення порушених прав, ініціювання компенсації шкоди. Автором обґрунтовано важливість участі адвоката в процесі укладення угоди про примирення – формування її змісту, зокрема з питань моральної й майнової шкоди, відповідальності обвинуваченого та усунення міжособистісного конфлікту. Р. О. Ємельяновим визначено правові гарантії реалізації прав потерпілого при укладенні угод, зокрема інформування, участь представника при фізіологічній неспроможності потерпілого, створення спеціальних підрозділів для захисту потерпілих [98].

Окремі аспекти захисту прав потерпілих у кримінальному провадженні знайшли своє відображення також у монографічних дослідженнях низки

авторів, зокрема Л. А. Гарбовського, Г. В. Дідківської, В. В. Топчія, А. В. Мельниченка, А. А. Коваля та інших.

Л. А. Гарбовський, Г. В. Дідківська та В. В. Топчій у монографії «Правовий статус потерпілого у кримінальному процесі Україні» здійснили комплексний аналіз поняття «потерпілий», як суб'єкта кримінального провадження. Дослідниками розглянуто особливості правового статусу особи, яка постраждала внаслідок кримінального правопорушення, механізми захисту її процесуальних прав, а також процедури відшкодування матеріальних і моральних збитків у межах кримінального та кримінального процесуального законодавства. Автори виокремили низку проблем і запропонували шляхи їхнього вирішення з метою підвищення ефективності правозастосування [64].

А. В. Мельниченко у монографії «Теорія і практика забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні» розкрив як загальнотеоретичні, так і практичні аспекти реалізації прав осіб, залучених до досудового розслідування. Дослідження охоплює не лише учасників кримінального провадження, але й осіб, права чи законні інтереси яких обмежуються без надання їм відповідного процесуального статусу. Автор проаналізував поточний стан правового захисту на цій стадії та запропонував конкретні напрями удосконалення механізмів гарантування прав у досудовому провадженні [210].

У науковому доробку О. В. Щигolia «Гарантії прав потерпілого на досудовому розслідуванні» (2024 р.) уперше системно проаналізовано весь комплекс гарантій прав потерпілого в межах досудового провадження. Автор запропонував їх оригінальну класифікацію, виокремивши дві принципово відмінні категорії:

- універсальні гарантії, що мають загальну дію й охоплюють усі стадії досудового розслідування;
- темпоральні, які залишаються актуальними лише в межах певних етапів цього процесу – початкового, проміжного або завершального.

Також заслугою О. В. Щигolia є те, що за результатами дослідження законодавчої дефініції поняття «потерпілий», закріпленої у частині першій

статті 55 КПК України, здобувачем запропоновано істотно розширити її, спираючись на доктринальні й інші джерела. Зокрема, пропонується надати статус потерпілого громадським об'єднанням, фермерським господарствам та іншим утворенням без статусу юридичної особи, можливість створення та діяльності яких прямо передбачені законом, окрім філій, представництв, структурних підрозділів юридичних осіб, трудових колективів. З'ясовано місце гарантій прав потерпілого в системі гарантій прав учасників кримінального провадження, досліджено їх роль та функціональне призначення, визначено ознаки, а також запропоновано власний варіант класифікації таких гарантій за відповідними критеріями. Автором окреслено основні наукові підходи щодо процесуального статусу (становища) потерпілого, моменту його виникнення, співставлено їх з положеннями чинного КПК України, висловлено власну позицію щодо цих аспектів. Запропоновано закріпити на рівні закону право потерпілого на відмову від свого процесуального статусу, посиляючись на позитивний досвід іноземних правових систем. У межах дослідження переліку процесуальних інтересів потерпілого, насамперед на стадії досудового розслідування, доведено потребу виокремлення нової кримінально-процесуальної функції, орієнтованої на інтереси потерпілої особи (віктимоспрямованої), з визнанням її як однієї з основних функцій кримінального провадження. Підкреслюється значущість цієї функції як у теоретичному, так і в прикладному аспекті.

На підставі аналізу місця потерпілого в системі кримінального процесуального провадження доведено необхідність надання йому центрального (чільного) положення. У зв'язку з цим, сформульовано нову засаду кримінального провадження – процесуальний віктимоецентризм, яку запропоновано закріпити у кримінальному процесуальному законодавстві України та в практиці його застосування. Ученим розроблено концепцію процесуального становища потерпілого та його представників, яка передбачає наділення їх статусом окремої, потерпілої сторони, що функціонує нарівні з обвинуваченням і захистом. У разі системного реформування кримінального

процесуального законодавства реалізація цієї концепції суттєво посилить обсяг процесуальних прав і гарантій потерпілого та його представників. Також заслугою О. В. Щиголя є вдосконалення наявних наукових напрацювань, які стосуються запровадження інституту правонаступництва потерпілого, а також запропоновано часткову трансформацію інституту законного представництва потерпілого. Охарактеризовано право потерпілого на участь у досудовому розслідуванні, а також на вплив на його хід і результати. Незважаючи на відсутність буквального закріплення цього права у чинному КПК України, його сутність виводиться із змісту відповідних положень та визнається у кримінально-процесуальній науці.

Серед основних гарантій реалізації вказаних прав автором визначено право потерпілого на інформацію, при цьому звернуто увагу на його недостатню дієвість, запропоновано шляхи вдосконалення. Теоретично обґрунтовано право потерпілого на збирання та подання доказів, включаючи можливість самостійного залучення експертної установи, експерта або експертів для підготовки висновку на стадії досудового розслідування. Розглянуто також інші питання, пов'язані з гарантуванням прав потерпілого на досудовому розслідуванні. За результатами системного аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України, судової практики, правового регулювання в іноземних державах і наукових праць сформульовано низку пропозицій щодо внесення змін і доповнень до КПК України та інших нормативно-правових актів. Метою цих змін є розширення процесуальних можливостей потерпілого, удосконалення існуючих та запровадження додаткових гарантій його прав, а також усунення наявних у законодавстві прогалин, недоліків і колізій. Сформульовано ряд теоретичних положень і висновків, що виносяться на захист, які стосуються участі потерпілого та його представників у досудовому провадженні, а також особливостей їх статусу на кожному з його етапів [377].

У 2024 році В. В. Червінський захистив дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії «Представництво потерпілого від дорожньо-транспортної

пригоди в кримінальному провадженні», предметом якого стали особливості представництва потерпілого від дорожньо-транспортної пригоди. Внесок автора в окреслену проблематику перш за все полягав у розкритті змісту представництва потерпілого від дорожньо-транспортної пригоди у кримінальному провадженні (суб'єктів, мети, завдань), а також виокремленні особливого різновиду криміналістичної тактики – «тактики представництва потерпілого у кримінальному провадженні» тощо [365]. Тобто перед авторами натеper актуалізувалося завдання щодо розроблення теоретичних і практичних засад «галузевого» представництва.

Серед останніх досліджень слід констатувати превалювання таких проблемних аспектів, що висвітлюються авторами:

- вирішення проблемних питань, що виникають у правозахисній діяльності цього напрямку [172; 299; 300]
- специфіка представництва інтересів потерпілого адвокатом у кримінальному провадженні на підставі угод [137]
- представництво неповнолітніх потерпілих [175; 283];
- захист процесуальних прав потерпілих на різних стадіях кримінального провадження;
- механізми компенсації завданої шкоди;
- гарантування прав осіб, які формально не мають статусу учасника провадження, але на практиці зазнають обмежень.
- врегулювання порядку обов'язкового представництва окремих категорій потерпілих, а також як спосіб забезпечення засади змагальності сторін [213; 142; 180; 203];
- визначення статусу потерпілого та його меж тощо.

Ці праці суттєво доповнюють науковий дискурс і підтверджують необхідність подальшого комплексного реформування правового механізму захисту потерпілих у кримінальному судочинстві.

Однак попри чисельність праць у межах досліджуваної нами проблематики, низка питань залишається невирішеною, тому ми вчергове

можемо наголосити на важливості їх теоретичного осмислення. Пріоритетним у цьому контексті є проблема визначення сутності представництва особи у кримінальному провадженні.

Визначаючи сутність представництва інтересів потерпілого, не можна оминати увагою ті нормативні визначення, що закріплені в нормах чинного законодавства. Так, частиною 1 статті 58 КПК України визначено, що представляти потерпілого у кримінальному провадженні може представник, тобто особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником [182].

При цьому згідно з положеннями ст. 45 КПК України, захисником (а відповідно і представником потерпілого) у кримінальному провадженні може бути лише адвокат, про якого відповідні відомості внесено до Єдиного реєстру адвокатів України та стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України не міститься згадки про зупинення чи припинення права на зайняття адвокатською діяльністю [182].

Отже, реалізацію представництва інтересів потерпілого в кримінальному провадженні доцільно тісно пов'язувати саме з адвокатською професійною діяльністю. У цьому контексті обґрунтованою видається думка, згідно з якою інститут представництва у кримінальному процесі надає потерпілому можливість захищати свої права та законні інтереси як особисто, так і через обраного ним за власним переконанням адвоката – представника з-поміж професійних учасників адвокатського співтовариства України, який спроможний забезпечити належний рівень правової підтримки [142, с. 163–169].

Під «адвокатською діяльністю» у чинних нормативних джерелах розуміють «незалежну професійну діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту» [258]. При тому адвокатом є фізична особа, котра здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Таким чином,

адвокатська діяльність є самостійною, незалежною професійною формою здійснення захисту, представництва та надання іншої правничої допомоги клієнту. При цьому під представництвом у контексті чинного законодавства слід розуміти одну з форм адвокатської діяльності, яка передбачає забезпечення реалізації прав та виконання обов'язків клієнта у різних видах юрисдикційного провадження – цивільному, господарському, адміністративному, конституційному, у взаємодії з органами державної влади, фізичними й юридичними особами. Також представництво охоплює здійснення прав і виконання обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення та участь у кримінальному провадженні як потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача [258].

Своєю чергою представництво, згідно із положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», це різновид адвокатської діяльності, спрямованої на забезпечення реалізації прав та обов'язків клієнта у цивільному, господарському, адміністративному і конституційному судочинстві, а також в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав та обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав та обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні [258].

З огляду на вказану дефініцію можемо дійти висновку, що в рамках кримінального провадження адвокат може здійснювати представництво інтересів таких учасників кримінальних процесуальних відносин, як потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач. Такий підхід до захисту та відновлення порушених прав особи є виваженим та обґрунтованим, адже саме професійний представник здатний повною мірою сприяти швидкому та повноцінному вирішенню завдань кримінального провадження. Погоджуємося також із думкою, що утвердженню гарантій змагальності та процесуальної рівності сторін в кримінальному процесі сприяє представництво суб'єктів кримінально-процесуального провадження [98, с. 25].

У науковій літературі також приділяють увагу з'ясуванню сутності представництва. Зокрема, В. Г. Пожар вказує, що це заміщення однієї особи іншою [243, с. 621]. Згідно з позицією Г. В. Остафійчука, представництво у кримінальному провадженні є інститутом, який визначає процесуальний статус осіб, котрі представляють інтереси учасників під час кримінального провадження [243, с. 190]. Таким чином, представництво визначають як правові відносини, у яких одна сторона – представник, зобов'язаний чи має право вчинити процесуальні дії від імені іншої особи, яку представляє.

На підставі узагальнення особливостей нормативного закріплення засад представництва інтересів потерпілого можемо резюмувати, що зародження інституту представництва інтересів потерпілого є результатом розвитку і віднесення до концептуальних засад кримінального судочинства принципу «змагальності сторін». З-поміж інших засад її визначають, як основну засаду кримінального провадження. Такий підхід цілком узгоджено з нормами міжнародного права, адже саме вони покладені в основу забезпечення справедливості під час розгляду та вирішення кримінальних проваджень. Це, зокрема, гарантовано ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав і свобод людини 1950 р. [97]. Подібного висновку також свого часу дійшов і ЄСПЛ у своєму рішенні «Лоулесс проти Ірландії» (1960 р.), указавши, що змагальність у процесі є засобом досягнення справедливості [292].

Засада змагальності судочинства впроваджена й у систему положень національного кримінального процесуального законодавства. Вона проголошена нормами Конституції – основного закону України [166]. Водночас Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. визначив її як одну з тих, яким має відповідати зміст і форма кримінального провадження (ч. 1 ст. 7 КПК України) [182]. На підставі узагальнення теоретичних розробок можемо констатувати, що засада змагальності є фундаментальною основою для багатьох інших засад кримінального провадження, наразі визначених і закріплених законодавцем. Така позиція підкріплюється й іншими авторськими підходами. Наприклад, Г. Мамка вказує, що засада змагальності, разом з

іншими, належать до загально процесуальних (універсальних) засад [202]. Аналогічного висновку доходять і інші вітчизняні вчені, які вивчали окремі засади кримінального провадження. Так, наприклад, О. Дегтяр у своєму дослідженні зробила висновок, що засада безпосередності («обов'язок суду особисто досліджувати докази, забезпечення можливості безпосередньої участі інших учасників кримінального процесу у проведенні процесуальних дій, ознайомлення їх з матеріалами кримінальної справи») впливає із засади змагальності судочинства [86].

На реалізацію засади змагальності спрямовано численну низку положень кримінального процесуального законодавства. Водночас порушення останніх, згідно з узагальненнями слідчо-судової практики, можуть визнаватися достатніми підставами для визнання доказів недопустимими. Через це виникає потреба постійного дослідження практики, сформованої за результатами провадження правозастосовної діяльності, задля визначення типових проблем, що унеможливають реалізацію засади змагальності та з урахуванням цього – розроблення відповідних рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства і проблем, що виникають у практичній діяльності зі здійснення досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень.

Окрім засади змагальності, національними та міжнародними нормативно-правовими актами кожному гарантовано право на розгляд його справи компетентним судом. Це у повній мірі стосується й стадії досудового розслідування, адже лише компетентний слідчий, дізнавач, прокурор здатні забезпечити здійснення ефективного розслідування. Водночас чинним законодавством також передбачено право потерпілого на залучення представника, що у певних випадках стає цілком обґрунтованим кроком на шляху забезпечення виконання завдань кримінального провадження. У зв'язку з тим, що Єдиний державний реєстр судових рішень містить численну сукупність судових рішень щодо задоволення скарг потерпілих на рішення слідчих, прокурорів, виникають питання про те, чи здатен слідчий у повній мірі забезпечити задовільнення інтересів потерпілого, чи можна його ототожнювати

з «представником» потерпілого, адже обидва є представниками сторони обвинувачення, чи можна його вважати зацікавленим суб'єктом у захисті та відновленні порушених прав потерпілого або він є суб'єктом, уповноваженим на встановлення об'єктивної істини у справі, та ін.

Особливості реалізації засади змагальності у кримінальному провадженні розкрили С. Ковальчук [158], Д. Крикливець [179], М. Маркуш [205], О. Мохонько [217], М. Ноздріна [225], І. Подолінська [240], Ю. Хоматов [354], Б. Яворський [380], О. Яновська [384; 385] та ін. Визначенням правових засад представництва потерпілого у кримінальному провадженні й особливостей їх реалізації займалися С. Абламський [1], Р. Пожар [241], В. Самолук [307], Є. Щербань [375], О. Якимчук [382] та багато інших. Окремі аспекти представництва потерпілого у кримінальному провадженні піддавали аналізу А. Маринич і П. Степанов. Останні, зокрема, запропонували залучати адвоката для представлення інтересів потерпілого у випадку, якщо прокурор відмовляється від підтримання державного обвинувачення [203].

Сформулювали дефініцію поняття «представник» і розробили класифікацію різновидів представництва В. Канюка та Р. Олійничук [144]. Визначили й охарактеризували особливості процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні Н. Рогатинська та К. Склярчук [300]. Проте незважаючи на проведені численні дослідження та значний рівень теоретичної розробленості окремих питань представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, усе ж таки деякі питання цієї проблематики, серед яких і визначення ролі інституту представництва потерпілого у змагальному кримінальному процесі, продовжують залишатися поза увагою вчених.

Згідно з нормативно визначеним розумінням засади змагальності, сутність останньої полягає в самостійному обстоюванні «стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбачених КПК України» [182]. Окрім того статтею 22 КПК України також визначено, що сторона захисту та сторона

обвинувачення мають рівні права на збирання та подання до суду доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, гарантованих їм законом. Реалізація функцій захисту та державного обвинувачення покладається на різних суб'єктів кримінальних процесуальних відносин, а «суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків» [182].

Щодо визначення місця суду у змагальному провадженні, слушною вважаємо позицію Д. А. Пешого, який зауважив, що на етапі досудового розслідування суд, реалізуючи свої контрольні повноваження, має забезпечувати права учасників провадження відповідно до закону і правозастосовної практики та з урахуванням рішень Європейського суду з прав людини, залишаючись при цьому об'єктивним і неупередженим. За таких умов, визнаючи рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування, прокурора незаконними та необґрунтованими, суд не може давати будь-яких вказівок органу досудового розслідування, прокурору, залишатися байдужим до кінцевого результату розслідування [235].

У контексті аналізу правових засад функціонування кримінального процесу вчені, які здійснювали доктринальне тлумачення положень чинного Кримінального процесуального кодексу України, виокремили три ключові складові принципу змагальності. До таких елементів вони віднесли:

- 1) функціональний розподіл між органами обвинувачення, захисту та суду, що розглядає справу;
- 2) процесуальну рівність сторін у можливостях реалізації своїх функцій;
- 3) провідну роль суду як нейтрального арбітра, якому надано виключне повноваження ухвалювати рішення у справі. Саме змагальна форма провадження покликана забезпечити всебічний, об'єктивний і справедливий розгляд справи та винесення судом законного й обґрунтованого рішення [183].

Щодо теоретичного розуміння та визначення засади «змагальності», то у теорії кримінального процесу знаходять місце різні пропозиції. Так, наприклад,

досить широко до його трактування підійшла М. А. Маркуш. Остання запропонувала розуміти під принципом змагальності правовий інститут і внесла пропозиції щодо розширення структури означеного принципу. Окрім традиційних складових, таких як: поділ процесуальних функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи, наявність активних рівноправних сторін і суду, що вирішує справу і є гарантом забезпечення сторонам їх прав при виконанні ними своїх функцій, вчена наголосила на потребі включення ще й таких як: доступ до правосуддя, свобода оскарження всіх рішень до суду, процесуальна рівноправність суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, що здійснюють обвинувачення і захист [205].

О. О. Мохонько досліджуючи поняття та визначаючи сутність засади змагальності сторін у кримінальному процесі запропонувала виокремлювати такі складові елементи змісту засад змагальності, як:

- 1) розподіл функцій: функція обвинувачення, функція захисту, функція вирішення справи;
- 2) наявність сторони захисту і сторони обвинувачення;
- 3) наявність незалежного, самостійного суду;
- 4) наявність у сторін певного обсягу прав і обов'язків, які повинні бути збалансованими;
- 5) регламентовані чинним законодавством процесуальні процедури, через які реалізується засада змагальності [216].

Д. Крикливець наголосив на потребі більш широкого розуміння категорії «змагальність». Останнім запропоновано розуміти під нею певний процесуальний режим, що охоплює організаційний і функціональний аспекти. За винятком традиційних положень, вченим узагальнено, що змагальність охоплює, ще й деякі правові положення, серед яких: 1) забезпеченість сторін правом користуватися процесуальними інструментами (одним з яких є інститут судового контролю за досудовим розслідуванням) задля доказування власних і спростування інших правових позицій; 2) досудове провадження проходить максимально відкрито для сторони захисту та потерпілого [179].

На підставі викладеного, можемо узагальнити, що основні складові елементи засади змагальності вчені, як правило, пов'язують із тими, що визначені ст. 22 КПК України. Нам імпонує підхід Д. Є. Крикливця, який вказує, що змагальність можна ототожнити з певним процесуальним режимом, однак виникає логічне запитання про те, чи відповідає сучасний кримінальний процес (положення сучасного кримінального процесуального законодавства) таким критеріям як змагальний процесуальний режим. І хоча у юридичній літературі вказують про такі іманентні ознаки останнього як процесуальна рівність сторони обвинувачення та сторони захисту, забезпеченість та рівноправність у використанні окремих процесуальних інструментів, однак поки що їх повноцінно не впроваджено. Так, наприклад, це полягає в обмеженості сторони захисту в можливостях оскарження окремих рішень слідчого та прокурора, непоінформованості сторони захисту щодо прийнятих у кримінальному провадженні процесуальних рішень та ін. Нерівнозначні й можливості у представників сторони обвинувачення та сторони захисту в залученні до кримінального провадження носіїв спеціальних знань. Так, для забезпечення проведення судової експертизи у кримінальному провадженні, постановленні на розв'язання судового експерта «своїх» питань на етапі досудового розслідування, стороні захисту, як правило, слід звертатися до слідчого судді з відповідним клопотанням. Крім того, варто зазначити, що сторона захисту наділена правом самостійного залучення експерта (відповідно до ст. 242, ст. 243 КПК України), але таке залучення має відбуватися на договірних засадах, тобто за оплату. Зважаючи на це, дещо сумнівною виглядає теза про те, що сторона захисту та сторона обвинувачення наділені рівними процесуальними правами й інструментами реалізації своєї процесуальної волі у контексті провадження кримінальної процесуальної діяльності.

Ще одне запитання, яке поки що залишається невирішеним – це те, яка роль і місце органів досудового розслідування у кримінальному провадженні: доказування обставин, що підлягають установленню у кримінальному провадженні, чи встановлення об'єктивної істини? Беззаперечно, загальною

метою діяльності і сторони обвинувачення, і сторони захисту, є виконання завдань кримінального провадження, що передбачає «забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [182].

Водночас, відкритим залишається питання, чому потерпілий зобов'язаний надавати тільки правдиві показання, натомість підозрюваний, обвинувачений не зловживає своїми правами, коли повідомляє слідству або дізнанню чи іншим уповноваженим особам інформацію, що не відповідає дійсності. У цьому випадку твердження про рівність сторін є сумнівною ініціативою.

Також логічним видається запитання про те, чи потребує потерпілий на стадії досудового розслідування компетентного представника у галузі права або ж у цьому немає потреби, зважаючи на те, що слідчий, дізнавач і прокурор є представниками сторони обвинувачення і спрямовують свою діяльність на забезпечення його прав і законних інтересів. На підтвердження цієї тези варто зауважити, що досить часто в слідчій практиці трапляються випадки, коли через помилки представників органи досудового розслідування можуть втрачати джерела інформації або матеріальні об'єкти, що могли б набути статусу доказів у кримінальному провадженні.

Інколи потерпілому не роз'яснюються належним чином його права, через що він не користується гарантованими йому законом процесуальними правами в повному обсязі. Так, досить часто потерпілі звертаються до адвокатів за допомогою для складення цивільних позовів з метою забезпечення подальшого відшкодування підозрюваним, обвинуваченим, підсудним завданої їм шкоди через вчинення кримінального правопорушення. На користь цієї позиції свідчать і результати проведеного аналізу судової практики. Згідно з останніми, типовими слід вважати випадки відмови слідчими у інформуванні потерпілих

про проведені процесуальні дії у кримінальному провадженні, у задовольненні клопотань про проведення слідчих (розшукових) дій, а подекуди навіть відкритті кримінального провадження тощо. При тому, досить часто слідчі судді за результатами розгляду скарги по суті задовольняють їх, що свідчить про те, що поширеними є випадки, коли слідчі (дізнавачі) вдаються до бездіяльності.

На користь запровадження ідеї представництва потерпілого у кримінальному провадженні слугує процесуальний обов'язок слідчого залучати неповнолітньому потерпілому або особі, визнаній законом недієздатною чи обмежено дієздатною, законного представника, а також здійснювати допит неповнолітнього свідка у присутності законного представника, педагога або психолога. Саме через нездатність розуміти окремі процесуальні особливості здійснення провадження, останні потребують законного представника, однак чи здатен законний представник у повній мірі розуміти та користуватися своїми процесуальними правами, це питання залишається відкритим.

Таким чином, цілком обґрунтованим і виваженим є підхід законодавця щодо гарантування права потерпілого на представництво його інтересів у кримінальному провадженні особою, яка в кримінальному провадженні може бути захисником (ч. 1 ст. 58 КПК України) [182]. Натомість поки що законодавцем не вирішено питання на користь того, щоб такий представник залучався до кожного кримінального провадження.

Щодо поняття та процесуального становища представника потерпілого, то згідно із сучасною доктриною кримінального процесу представник потерпілого у кримінальному провадженні наділяється похідним статусом, що гарантує йому право користуватися тими правами, які передбачені для потерпілого, за винятком тих, які можуть бути безпосередньо реалізовані саме потерпілим.

За результатами текстуального аналізу положень законодавства, а також узагальнення теоретичних напрацювань доходимо висновку, що за загальним правилом представник потерпілого у кримінальному провадженні

уповноважений на:

- 1) надання правничих консультацій;
- 2) забезпечення законності під час проведення процесуальних дій, у формі контролю за дотриманням законодавства з боку працівників уповноважених на досудове розслідування кримінальних правопорушень та інших учасників справи;
- 3) реалізацію заходів щодо відновлення порушених прав, поданні клопотань про проведення процесуальних дій;
- 4) збирання та подачу доказів у справі;
- 5) участь у судових дебатах;
- 6) оскарження судових рішень;
- 7) підписання угоди про примирення у кримінальному провадженні [116].

У юридичній літературі зазначають про можливість виокремлення двох різновидів діяльності, пов'язаних із реалізацією прав, обов'язків і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні іншими особами. Серед них, зокрема:

- 1) «представництво», що розуміється, як юридична, правозахисна діяльність адвоката з надання потерпілому кваліфікованої правничої допомоги за ініціативою останнього);
- 2) «законне представництво», що не пов'язане з наданням правничої допомоги [362].

Такий підхід породжує додаткові питання щодо співвідношення напрямів діяльності уповноважених суб'єктів і визначення специфіки реалізації правових статусів означених учасників кримінального провадження в контексті забезпечення інтересів потерпілого. Сутність та особливості здійснення законного представництва ми розглянемо у межах третього розділу.

Ураховуючи норми, закріплені в положеннях кримінального процесуального законодавства, вважаємо, що представництво інтересів потерпілого у кримінальному провадженні – це форма адвокатської діяльності, що полягає в наданні жертві кримінального правопорушення професійної

правничої допомоги щодо забезпечення його прав і законних інтересів на стадіях досудового розслідування та судового провадження, а також під час процесуальних дій, що можуть проводитися до початку досудового розслідування.

Спрямованість діяльності представника потерпілого у широкому сенсі визначається завданнями кримінального провадження, а у вузькому – в задоволенні інтересів потерпілого щодо захисту та поновлення його порушених прав, відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Задля виконання означених завдань представник потерпілого уповноважений:

- 1) надавати правничі консультації потерпілому;
- 2) забезпечувати дотримання законності під час проведення процесуальних дій, у формі контролю за дотриманням законодавства з боку працівників, уповноважених на досудове розслідування кримінальних правопорушень, та інших учасників справи, оскарженні бездіяльності останніх тощо;
- 3) вживати заходів щодо відновлення порушених прав, подавати клопотання про проведення процесуальних дій, залучати експерта на договірних засадах для проведення експертизи;
- 4) збирати та подавати докази;
- 5) брати участь у судових дебатах;
- 6) оскаржувати судові рішення, передбачені законом;
- 7) підписувати угоду про примирення у кримінальному провадженні.

Отже, сторона обвинувачення вдається до прийняття рішень, які не завжди узгоджуються з правовою позицією потерпілих, а подекуди взагалі недостатньо роз'яснює потерпілому його права, і навіть вдається до бездіяльності. Такі факти пояснюють дії потерпілих, пов'язані із залученням представників, наділених правом бути захисниками у кримінальному провадженні. Тим паче, що і слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані діяти об'єктивно, застосовувати процесуальний інструментарій задля повного та неупередженого пізнання події кримінального правопорушення, обставин, що

передували йому та виникали після цього. Ураховуючи це, зважаючи на нерівномірність процесуальних статусів, вважаємо, що подекуди залучення представника потерпілого є досить виваженим і обґрунтованим кроком, а отже, сприяє повноцінній реалізації засади змагальності в кримінальному провадженні.

1.3. Національний і зарубіжний досвід регламентації кримінальної процесуальної діяльності представництва інтересів потерпілого

Національне законодавство кожної держави складається з відповідних джерел національного права та міжнародних стандартів. На теперішній час одним із міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини є право на розгляд її справи неупередженими і компетентними фахівцями [435].

Європейською конвенцією з прав людини (далі – ЄКПЛ) також гарантовано право кожного на ефективний спосіб правового захисту порушених прав і свобод в національному органі, навіть попри те, що таке порушення могло бути вчинене особами, які реалізували свої офіційні повноваження [436].

Захисту, що отримує особа, має бути притаманна така ознака, як ефективність. Це стосується захисту прав тих осіб, котрі вчинили злочин і які стали жертвами злочину. Ми доходимо висновку, що, попри рівність прав усіх громадян у сфері кримінального судочинства, спостерігається певна нерівність прав представників сторони захисту та сторони обвинувачення. Такий висновок сформульовано на підставі аналізу нормативних положень багатьох міжнародно-правових договорів. Наразі у законодавчих актах різної юридичної сили приділено увагу способам захисту особи від кримінального переслідування. При тому малодослідженими наразі залишаються питання захисту прав жертв злочинів, особливостей їх представництва у суді.

Підтверджують недостатність участі представників потерпілих у кримінальному провадженні й отримані нами результати аналізу емпіричних даних. Так, нами проаналізовано судові справи, що розглядалися національними судами України впродовж 2019–2024 рр. За результатами аналізу, встановлено, що за вказаний період у кримінальних правопорушеннях проти життя та здоров'я особи розглянуто 538 712 справ, з яких представники потерпілих брали участь у 62359 справах, що становить 12% від загальної кількості розглянутих справ цієї категорії. Щодо справ за категорією «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» розглянуто 27 161 справ, а залучено представника – у 6280 справ, що складає 23% від загальної кількості облікованих правопорушень. Отже, залучення представників потерпілих досі відбувається на низькому рівні.

Загальновизнано, що у кримінальному судочинстві сторони є рівними перед законом і судом. До міжнародних стандартів здійснення кримінального судочинства належить засада змагальності сторін. Тому вважаємо, що актуальною проблемою стає роль представника потерпілого у кримінальному провадженні щодо захисту прав жертв злочину. Це вимагає здійснення аналізу нормативного забезпечення механізмів національної системи захисту та з'ясування того, чи узгоджуються вони із міжнародними нормами. Тож перш за все звернімося до аналізу національного досвіду правової регламентації участі представника потерпілого у кримінальному провадженні.

Як вже згадувалося, Конституцією України гарантовано право кожного на правничу допомогу. Ефективну та кваліфіковану допомогу можуть надавати адвокати. Представництво адвокатом інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві є основним засобом захисту його прав та законних інтересів [166]. Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає можливість забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні фахівцем-правником. За загальним правилом це можуть бути адвокати [182]. Адвокатом в Україні є фізична особа, яка здійснює адвокатську

діяльність на підставах і в порядку, що передбачені законодавством України. Адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту [258]. Таким чином, до спеціаліста, який здійснює захист прав особи, висувається вимога щодо професійності, а до його діяльності – ефективності.

«Представництвом» є різновид адвокатської діяльності, що полягає у забезпеченні прав та обов'язків клієнта у адміністративному, цивільному, господарському, конституційному судочинстві, перед фізичними й юридичними особами, у інших державних органах, а також прав та обов'язків потерпілого у справах про адміністративні правопорушення, прав та обов'язків потерпілого, цивільних відповідача та позивача у кримінальному провадженні [258]. У сутнісному аспекті представником потерпілого у кримінальному процесі є учасник кримінального провадження, котрий вчиняє дії, спрямовані на відновлення та забезпечення прав і інтересів особи, яку він представляє.

Представник потерпілого у кримінальному провадженні наділений похідним статусом, що гарантує йому право користуватися тільки тими правами, якими наділено потерпілого. При цьому представнику забороняється користуватися правами, що безпосередньо можуть бути реалізовані виключно потерпілим.

Щодо правових засад участі представника потерпілого у кримінальному провадженні, то згідно із сучасною доктриною кримінального процесуального права представляти потерпілого, яким є фізична особа, має право той суб'єкт, котрий у кримінальному провадженні може бути захисником, що підтверджується свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю. Представником потерпілого, уособленого юридичною особою, можуть бути:

- 1) її керівник;
- 2) особа, котра уповноважена законом чи установчими документами;
- 3) працівник юридичної особи за довіреністю чи особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні [182]. Ми проаналізували 180

кримінальних проваджень, де шкоду було завдано юридичній особі. У 84 % цих кримінальних проваджень, як представника юридичної особи, було залучено її працівника. Свої повноваження він посвідчував довіреністю, підписаною керівником цієї юридичної особи. У таких ситуаціях складно погодитися із тим, що представництво потерпілої сторони буде забезпечено на належному рівні. Тобто буде компетентним та ефективним. Це пов'язано з тим, що такі суб'єкти найчастіше навіть не мають юридичної освіти.

На підставі аналізу законодавчих норм і теоретичних напрацювань слід вказати, що діяльність представника потерпілого полягає у:

- наданні правничих консультацій;
- забезпеченні законності під час проведення процесуальних дій, у формі контролю за дотриманням законодавства з боку працівників, уповноважених на досудове розслідування кримінальних правопорушень, та інших учасників справи;
- реалізації заходів щодо відновлення порушених прав, поданні клопотань про проведення процесуальних дій;
- збирання та подання доказів у справі;
- взяття участі у судових дебатах;
- оскарженні судових рішень;
- взятті участі у підписанні угоди про примирення у кримінальному провадженні.

Тобто адвокат користується майже всіма правами, що й особа, яку він представляє. Дана позиція підтверджується і п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів». Відповідно до її положень представник потерпілого, повноваження якого засвідчуються відповідним дорученням, користується тими ж правами, що й потерпілий, і може діяти як разом із ним, так і замість нього [273].

Прогалиною у вітчизняному законодавстві ми вважаємо відсутність окремої норми, яка б прямо містила чіткий перелік прав та обов'язків

представника-адвоката потерпілої особи. Загальна згадка в законі про те, що представник може користуватися правами потерпілого по-різному трактується учасниками правових відносин. Саме тому в судовій практиці збільшується кількість фактів, коли представники потерпілих вимушені оскаржувати дії учасників провадження, які намагаються обмежити їх правовий статус. Підтримуємо позицію Д. Ю. Кавуна про необхідність внесення змін до КПК України, а саме, передбачити окрему ст. 58-1, яка мала б назву «Обов'язкова участь представника (адвоката) потерпілого», змістом якої було б виокремлення випадків обов'язкової участі адвоката потерпілого у кримінальному процесі, а саме, на стадіях досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження [141].

Також важливою є участь представника потерпілого у тих справах, коли прокурор відмовляється від підтримання державного обвинувачення. У цьому вважаємо раціональною ідею запровадження обов'язкової участі адвоката, як представника потерпілого в таких випадках. Якщо потерпілий не має змоги самотійно залучити адвоката, суд мав би постановляти ухвалу, якою б доручав відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення представництва за призначенням і забезпечити його прибуття в зазначені в ухвалі час і місце для участі в кримінальному провадженні [203, с. 127].

Національне законодавство країн світу по-різному визначає порядок представництва інтересів жертв злочинів. Схожа ситуація спостерігається й в аспекті здійснення представництва прав потерпілих у судах. Однак у законах інших країн, на відміну від правової системи України, чітко закріплено права представників жертв злочинів.

Злочинність підриває сталий розвиток, перешкоджає інвестиційним можливостям; успішна боротьба зі злочинністю стала важливим елементом у досягненні такого розвитку. Сталий розвиток має забезпечувати доступ до правосуддя для всіх і створювати ефективні, підзвітні та інклюзивні інституції на всіх рівнях). Ці цілі згадуються в резолюції Генеральної Асамблеї ООН від

25 вересня 2015 року, а 1 січня 2016 року 17 цілей сталого розвитку були включені до відповідного Порядку, що розроблено до 2030 року. У рамках боротьби зі злочинністю законодавець відводить роль громадськості у сприянні наданню підтримки та інформації органам кримінальної юстиції, що сприяє захисту прав жертв злочинів, оскільки громадськість відіграє важливу роль у повідомленні про злочин, а також у допомозі службам безпеки в затриманні злочинців [387].

Щодо участі громадськості в захисті прав жертв злочинів вважаємо доречним навести позитивний досвід Великобританії, зокрема Англії та Уельсу. Нещодавно на території цих країн, сторонам, які беруть участь у судовому провадженні самостійно, надавали (за потреби) правничу допомогу на волонтерських засадах Відділи персональної підтримки – «Personal Support Unit». Тепер вже це юридична благодійна організація «Support Through Court, що надає допомогу у цивільних і сімейних справах (спорах), і хоча це не поширюється в контексті здійснення юридичного представництва осіб під час слухань та на категорії кримінальних справ, однак такі відділи можуть висловити власну позицію щодо того, чи варто особі звертатися за професійною допомогою адвоката, вказати на проблемні моменти або слабкі сторони в її справі тощо [428].

Наприклад, відповідно до КПК Чеської Республіки представнику дозволено вносити пропозиції та подавати запити від імені потерпілої сторони. Також він може реалізовувати інші засоби правового захисту, брати участь у всіх діях, в яких може брати участь потерпілий. Представник має право бути присутнім при проведенні слідчих дій, що спрямовані на з'ясування обставин, важливих для забезпечення прав осіб, яких він представляє. Отримані результати можуть бути використані як докази у провадженні в суді. Представнику гарантовано право задавати питання обвинуваченому та іншим допитуваним, але тільки тоді, коли поліцейський орган закінчить допит і надасть йому слово. У справах, де потерпілих декілька, суд може вимагати залучення тільки одного спільного для всіх жертв представника. Така позиція

пояснюється тим, що участь декількох представників може збільшити строки розгляду справи [415].

Різний рівень життя громадян закономірно зумовлює той факт, що не кожен потерпілий може залучити кваліфікованого представника. Інколи потерпілі не обізнані щодо свого права на отримання безоплатної правової допомоги. Наразі в світі закономірно сформувалися декілька тенденцій. У деяких країнах постійно вдосконалюються механізми отримання безоплатної правової допомоги адвоката. В інших країнах навпаки – такі центри або відсутні, або не функціонують повною мірою і доступ до їх послуг надано зовсім обмеженій категорії осіб.

Позитивним є приклад законодавства Республіки Чехія. Відповідно до норм закону адвокат залучається для захисту інтересів:

- 1) потерпілого, котрий надає свідчення за вчинення умисного злочину, що спричинило тяжке ушкодження здоров'я;
- 2) якщо настала смерть потерпілого, котра була спричинена злочинним діянням;
- 3) неповнолітнього потерпілого;
- 4) особливо вразливих жертв.

Окремим законом Республіки Чехія «Про жертв злочинів» визначено, що особливо вразливими жертвами є:

- діти;
- особи похилого віку;
- особи, які мають фізичні, психічні, психологічні чи сенсорні вади, і це позначається на можливості реалізації прав в суспільстві порівняно з іншими його членами;
- жертви злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми [416];
- жертви зґвалтування;
- жертви жорстокого поводження з довіреною особою;
- особи, потерпілі від домашнього насильства;
- жертви терористичного нападу;

- жертви сексуального насильства;
- потерпілі від дискримінації за будь-якою ознакою;
- жертви злочину, що учинено організованою злочинною групою, якщо в конкретному випадку існує підвищений ризик заподіяння вторинної шкоди.

Надають таку допомогу тільки адвокати, інші особи згідно із законодавством мають право лише на здійснення правового консультування [416].

У Республіці Болгарія з 2005 року безоплатну правову допомогу надає Національне Бюро правничої допомоги. Законодавство Болгарії також передбачає можливість залучення довіреної особи від імені приватного обвинувача, приватного скаржника. Якщо особа надає докази того, що вона не в змозі сплатити гонорар адвокату, і цього вимагають інтереси юрисдикції, то суд призначає їй довірену особу [417].

Аналогічний Закон про безоплатну правову допомогу діє і в Грузії. Ним передбачено, що захист прав жертви у кримінальному провадженні може здійснювати за державний кошт [414].

В Україні право на безоплатну правничу допомогу мають:

- діти;
- особи, середньомісячний дохід, яких менше двох розмірів прожиткового мінімуму;
- біженці та особи, які потребують додаткового або тимчасового захисту;
- внутрішньо переміщені особи;
- громадяни, які проживають на тимчасово окупованій території або на територіях, що розташовані в районі проведення воєнних дій;
- ветерани війни та члени сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, члени сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України, особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною;
- особи, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, та особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань;
- особи, які постраждали від торгівлі людьми;

- особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі;
- потерпілі від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, катування або жорстокого поводження під час воєнних дій чи збройного конфлікту;
- іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні [260].

Відповідно до проаналізованих нами матеріалів судових справ, рівень залучення згаданими категоріями осіб представників є занадто низьким. На нашу думку, це пов'язано із тим, що ті з небагатьох потерпілих, які належать до наведеного вище переліку, зазвичай, просто не знають про своє право на безоплатне залучення адвоката. Така негативна практика має бути виправлена. На нашу думку, до обов'язків слідчого має належати і такий, як роз'яснення потерпілому права мати представника згідно із Законом України «Про безоплатну правничу допомогу». На наш погляд, особи з обмеженими можливостями також повинні бути наділені правом на безоплатне залучення захисника. Тим паче, що така практика вже є успішно апробованою [298], а тому потребує врегулювання на законодавчому рівні без будь-яких обмежень.

Щодо наукових поглядів із цього приводу, то, вчені висловлюють ідеї проте, що послуги адвоката мають надаватися потерпілому на безоплатній основі (за рахунок держави) в усіх без винятку випадках і незалежно від будь-яких обставин, на першу ж вимогу [424]. На відміну від підозрюваного, обвинуваченого, чий права можуть бути порушені *in perspective*, права потерпілого є порушеними *de facto* та потребують реального захисту. Водночас першочергове значення в питаннях захисту й відновлення прав потерпілого має доступ до правової допомоги. На нашу думку, адвокат має представляти обов'язково інтереси потерпілих від злочинів. За ініціативою потерпілого має відбуватися залучення захисника виключно у категоріях справ, що віднесені до кримінальних проступків.

Першочергово у міжнародній практиці почали підніматись і нормативно врегульовуватись питання щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним

правопорушенням потерпілому. Ці питання визначено Резолюцією (77) 27 Комітету Міністрів Ради Європи «Про відшкодування потерпілим від злочину» [422].

У 1983 р. прийнято Європейську конвенцію про відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів [394, 395]. Деякі засади захисту прав жертв злочинів та особливості здійснення правосуддя щодо них визначено Організацією Об'єднаних Націй. У листопаді 1985 р. цією організацією прийнято Декларацію щодо основних принципів правосуддя для жертв злочинів. Основні ідеї цього документа – справедливе ставлення до жертви, гарантування права потерпілого на доступ до правосуддя, забезпечення йому компенсації за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням (Declaration № 40/34, 1985). У подальшому була закріплена така вимога щодо представництва потерпілого, як професійність. Вона знайшла своє звідображення в Основних положеннях про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинності та поведженню із правопорушниками у серпні 1990 р. [228, с. 179]. Згодом, у 2001 р., Рада ЄС прийняла обов'язкове для всіх країн-членів Рішення про статус потерпілих у кримінальному провадженні, де було закріплено право потерпілого на доступ до інформації, правової допомоги, а також право на так зване посередництво (представництво) [393].

14 червня 2006 р. Комітет Міністрів Ради Європи видав Рекомендацію Res (2006) 8 державам-членам про допомогу потерпілим від злочинів. Цим документом визначено порядок розроблення стандартів добору та навчання працівників і волонтерів, які надають безпосередню допомогу потерпілим з тим, щоб надавати допомогу жертвам злочинів відповідно до професійних стандартів, забезпечити їх захист від вторинної віктимізації [393]. Тобто влада, усвідомлюючи вагомість значення для громадян правових консультацій, закріпила порядок підготовки фахівців, які б могли надавати її на професійному рівні на волонтерських засадах. Наступним помітним кроком щодо регламентації правового статусу потерпілих стала Директива ЄС 2012/29/ЄС,

якою на усіх країн-членів Європейського Союзу було покладено обов'язок унормування переліку прав жертв злочинів, забезпечення їх різнобічною підтримкою та допомогою [401]. Ще одним стандартом, що має забезпечуватися при здійсненні правосуддя, є рівність сторін. Принцип рівності сторін неодноразово знаходив своє тлумачення у рішеннях Європейського суду з прав людини. Він полягає у встановленні «справедливого балансу» між сторонами – щоб кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво не вигідне становище відносно іншої сторони (Наприклад, справа «Надточій проти України» (2008) [293], справа «Dombo Beheer B. V. v. the Netherlands» (1993) [288], справа «Ankerl v. Switzerland» (1996) [286],; справа «Гурепка проти України» (2010) [290]).

Апробованими та перспективними слід вважати правила представництва потерпілих у Міжнародному кримінальному суді. Наприклад, секретар цього суду має надавати потерпілим допомогу в отриманні юридичної консультації та організації їхнього юридичного представництва, надання їхнім законним представникам належної підтримки, допомоги та інформування. Потерпілий є вільним у виборі законного представника. Якщо є декілька потерпілих, то Палата може за допомогою Реєстру обрати спільного законного представника для всіх потерпілих. Це здійснюється з метою забезпечення реалізації інтересів потерпілих, окремих груп потерпілих.

Для сприяння координації представництва потерпілих, Секретаріат Міжнародного кримінального суду може надавати допомогу в обранні представника. Це може здійснюватися шляхом надання списку зареєстрованих адвокатів чи надання пропозиції щодо одного або кількох спільних законних представників. Якщо потерпілі не можуть обрати собі спільного законного представника або представників протягом терміну, який установлює Палата, Остання може запросити Секретаря вибрати одного або кількох законних представників; потерпілий або група потерпілих, які не мають необхідних коштів для оплати послуг представника, можуть отримати допомогу від

Секретаріату.

Представнику потерпілого гарантовано право бути присутнім та брати участь у засіданні, брати участь у слуханнях, якщо за обставинами справи відповідна палата не визнає думки, що втручання представника повинно обмежуватися письмовими зауваженнями або поданнями. Представнику надано право задавати питання прокурору та стороні захисту під час проведення допиту свідка, експерта або обвинуваченого [409].

На підставі аналізу зарубіжного досвіду та міжнародних засад представництва потерпілого у кримінальному провадженні з'ясовано, що той похідний статус, яким наділено представника потерпілого, гарантує йому право користуватися тільки тими правами, якими наділено потерпілого. Визначено, що діяльність представника потерпілого полягає у наданні правничих консультацій; забезпеченні законності, збиранні та поданні доказів, участі у судових дебатах; оскарженні судових рішень; участі у підписанні угоди про примирення у кримінальному провадженні та інші. Для забезпечення їх реалізації важливо, щоб всі вони прямо були закріплені в окремій статті, як це зроблено в законах інших країн.

Запропоновано внести зміни до законодавства України щодо підстав обов'язкової участі представника потерпілого у справі. Це стосується тих ситуацій, коли прокурор відмовляється від підтримання державного обвинувачення та коли вчинено тяжкий насильницький злочин.

Ще одним перспективним напрямом для вдосконалення законодавства є залучення громадськості. Такий позитивний досвід активно впроваджено у Великобританії, зокрема Англії та Уельсі. Неурядові організації можуть надавати правничу допомогу на волонтерських засадах, а також психологічну підтримку жертвам домашнього насильства, торгівлі людьми та інших злочинів [408].

Отже, на підставі проведеного аналізу нами встановлено, що законодавство України відповідає базовим стандартам у сфері представництва жертв злочинів щодо забезпечення їх прав. Визначено основні правомочності

представника потерпілого у кримінальному судочинстві. Установлено, що право потерпілого мати представника є базовим, але випадки обов'язкової участі представника-адвоката потерпілого у кримінальному провадженні на законодавчому рівні не врегульовані. Доведено, що це питання потребує нагального вирішення, шляхом внесення змін та доповнень до законодавчих актів. Такі зміни повинні бути внесені з метою відновлення та встановлення балансу між правами потерпілого та підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, а також для забезпечення принципу рівності і змагальності сторін.

На прикладі аналізу законодавства таких країн, як Чехія, Болгарія, Грузія окреслено особливості представництва потерпілих у кримінальному судочинстві за законодавством цих країн. На підставі міжнародно-правових договорів виявлено ті фундаментальні принципи, яким має відповідати правова система будь-якої правової та соціальної держави. З урахуванням отриманих висновків, сформульовано рекомендації щодо вдосконалення законодавства України.

1.4. Принципи представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі відповідно до практики Європейського суду з прав людини

В Україні неодноразово висвітлювалися твердження про те, що найменш захищеним державою учасником кримінального правопорушення є потерпілий. Як зауважують правники-практики, це зумовлено певним дисбалансом між забезпеченням процесуальних гарантій підозрюваного та правами потерпілого [186]. З огляду на потребу вдосконалення теоретичних і праксеологічних засад представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, актуалізовано завдання ґрунтовного аналізу відповідності правових та організаційних засад представництва інтересів потерпілого

міжнародним стандартам. Вважаємо, що вирішення окресленого завдання неможливе без історичного аналізу процесу становлення інституту представництва інтересів потерпілого.

Кримінальний процесуальний закон гарантує кожному потерпілому можливість мати представника. Це не впливає на межі його правового статусу, тобто сукупність прав, якими він може користуватися. Скоріше навпаки, гарантія мати представника забезпечує вирішення багатьох організаційних запитань, що виникають під час досудового розслідування, а отже, сприяє підвищенню його якості. Представник потерпілого, яким є адвокат, надає потерпілому належну правову допомогу, у той час, коли інші представники сторони обвинувачення намагаються з'ясувати обставини, що підлягають доказуванню і реалізують свої процесуальні повноваження в напрямках виконання завдань кримінального провадження. З огляду на це, уявляється слушною позиція, відповідно до якої представництво забезпечує засаду рівності усіх учасників кримінального провадження перед законом і судом, що є неодмінною складовою реалізації засади змагальності у кримінальному провадженні [243, с. 612].

Задля вдосконалення правових механізмів представництва інтересів потерпілого, приведення норм національного законодавства у відповідність до положень міжнародно-правових договорів і формулювання рекомендацій щодо впровадження апробованої практики зарубіжних держав у цьому напрямі, тому зупинимося на визначенні й охарактеризуванні принципів представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні.

Теорія пізнання проголошує, що будь-яке знання ґрунтується на достовірних засадах, під якими розуміють принципи, базові фундаментальні ідеї, вихідні положення, правила поведінки тощо [315]. Конкретне знання має вибудовуватися згідно із такими загальноприйнятими засадами. Цим засадам має відповідати і діяльність суб'єктів, наділених владними повноваженнями, а також інших учасників правових відносин. Відтак слушно вказують, що своє закріплення знаходять окреслені тези і в Конституції України [60, с. 49], якою

передбачено, що «правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [166]. Не становлять у цьому питанні винятку й особи, які представляють інтереси потерпілих осіб у кримінальному провадженні.

Таким чином, розвиток правових явищ пов'язаний з соціальним, політичним і економічним розвитком держави. Тобто це зумовлює та формує відповідним чином вектор розвитку правової системи. Саме закріплені свого часу конституційні засади стали фундаментом для визначення засад кримінального процесуального права, які знайшли своє закріплення в КПК України, прийнятому у 2012 р. У зв'язку з цим Г. М. Мамка під час дослідження науково-правових основ принципів кримінального провадження запропонував класифікувати їх на три групи. Серед них він виокремив:

«1) загальноправові (конституційні) засади: верховенства права; законність; повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканість; недоторканість житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання у приватне життя; недоторканість права власності; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень;

2) загальнопроцесуальні (універсальні) засади: рівність перед законом і судом; змагальність сторін та свобода в поданні ними до суду своїх доказів і у доведенні перед судом їхньої переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження;

3) галузеві (спеціальні): презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів своєї сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення

права на захист; публічність» [202, с. 26–27].

На нашу думку, вчений ґрунтовно підійшов до вирішення питання щодо визначення і класифікації засад кримінального провадження, однак, переконані, що окреслений перелік потребує свого розширення, оскільки така засада, як представництво особи, залишилась без уваги науковця. Саме тому, вважаємо за потрібне докладніше зупинитися на обґрунтуванні можливості надання їй самостійного місця серед загальних засад кримінального провадження.

Згідно зі ст. 59 Конституції України кожному гарантується право на отримання професійної правничої допомоги, яка у передбачених законом випадках може бути надана особі безоплатно. Основним законом також проголошується свобода кожного у виборі захисника своїх прав [166]. Ця гарантія поширюється на всіх людей, зокрема, громадян України, а також іноземців та осіб без громадянства, котрі перебувають на території України. Право на правничу допомогу засноване на таких фундаментальних засадах, як дотримання засади рівності всіх перед законом, а також відсутності дискримінації [256].

Відповідно до Європейської конвенції з прав людини кожен має право «на ефективний засіб правового захисту порушених прав і свобод у національному органі, навіть попри те, що таке порушення могло бути вчинене особами, які реалізували свої офіційні повноваження» [163]. Тобто, захисту, що отримує особа, має бути притаманна така ознака, як ефективність. Під «ефективним» прийнято розуміти те, що призводить до отримання потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект [315]. Своєю чергою під «ефектом» розуміють результат, наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів, засоби, прийоми, пристосування, за допомогою яких створюється враження, ілюзія чого-небудь [315]. Отже, реалізація ефективних засобів правового захисту передбачає і вимагає відшукування та використання тих процесуальних заходів, знарядь і засобів, які забезпечать повноцінне, своєчасне і швидке досудове розслідування, відновлення порушених прав і свобод людини та прийняття законного та обґрунтованого рішення по справі.

Положення Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» гарантують можливість надання безоплатної первинної і вторинної правничої допомоги. Під безоплатною вторинною правничою допомогою розуміють окремий вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу до правосуддя та яка пов'язана з наданням послуг у виді захисту особи, здійсненні представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, у судах, інших органах державної влади та місцевого самоврядування, перед іншими особами, а також складенні документів процесуального характеру [260]. Ураховуючи змістове навантаження послуг, у формі яких надається правнича допомога, слід зауважити, що законодавцем чітко розмежовано захист особи та представництво її інтересів, як дві відокремлені форми діяльності.

У контексті здійснення представництва у кримінальному провадженні, законодавцем чітко визначено три категорії осіб, щодо яких адвокат може здійснювати представництво. Це потерпілий, цивільний позивач і цивільний відповідач. Ураховуючи окреслений законодавчий підхід, М. Л. Глібов і В. В. Червінський запропонували розуміти під представництвом потерпілого у кримінальному провадженні один із різновидів адвокатської діяльності, який полягає в наданні потерпілому від кримінального правопорушення професійної правової допомоги щодо забезпечення його прав і законних інтересів на стадіях досудового розслідування та судового провадження, а також під час процесуальних дій, які можуть проводитися до початку досудового розслідування [76].

Зауважимо, що згідно із сучасною доктриною кримінального процесуального права представляти потерпілого, яким є фізична особа, має право той суб'єкт, котрий у кримінальному провадженні може бути захисником, що підтверджується свідомством про право на зайняття адвокатською діяльністю. Представником потерпілого, уособленого юридичною особою, можуть бути її керівник, особа, котра уповноважена законом чи установчими документами, а також працівник юридичної особи за

довіреністю чи особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні [182].

У 84% кримінальних проваджень представником юридичної особи був працівник юридичної особи, який діяв на підставі довіреності посвідченої керівником. Така ситуація вимагає унормування діяльності щодо представництва інтересів особи у кримінальному провадженні, адже і той представник, котрий є адвокатом, і той, який є представником іншої професії в діяльності щодо представництва потерпілої особи, має діяти згідно із одними й тими ж правилами, принципами. Щодо суб'єктів, які є адвокатами, дещо простіше з розв'язанням цього питання, а от стосовно інших декілька складніше, адже на визначення меж їхньої правосуб'єктності не поширюється дія профільних законів, що врегульовують діяльність адвокатури, та інших нормативно-правових актів. Тому вбачаємо за необхідне визначити загальні принципи представництва інтересів потерпілої особи у кримінальному провадженні.

Щодо нормативного врегулювання порядку здійснення представництва в окремих зарубіжних країнах, зокрема, визначених нормативно-правовими актами міжнародної дії та правовими актами ЄС, то доцільно звернутися до Хартії основоположних прав Європейського Союзу. Важливо, що Хартією диференційовано участь захисника та представника особи, однак обов'язку щодо надання правничої допомоги кожному потерпілому нею не закріплено, як не закріплено цього й іншими нормативно-правовими документами більшості країн Європи. Принагідно зауважимо, що дещо суперечливою (у контексті чинних актів законодавства) є прецедентна практика ЄСПЛ.

Наприклад, у справі «Р., С. та S. проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ вказав, що «неотримання заявником допомоги адвоката може визнаватися як порушення ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, зокрема в тих справах, де правнича допомога необхідна для ефективного доступу до правосуддя, де юридичне представництво є обов'язковим або якщо справа є особливо складною» [289]. Проте ця справа стосувалася вирішення питань, пов'язаних із

застосуванням норм цивільного та сімейного законодавства, що виникли через оскарження права на удочеріння.

Варто відзначити й ті випадки, в яких учасники судового розгляду вказували, що не могли вирішити певні юридичні питання, зокрема й пов'язані з отриманням професійної правничої допомоги на етапі судового розгляду справи національним судом через брак фінансових ресурсів. Так, у справі «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» одна із заявниць вказала, що не змогла продовжити процедуру апеляції з причини, що заяву про надання їй безоплатної правничої допомоги було відхилено [295].

У рішенні по справі «Цоньо Цонєв проти Болгарії (№2)» Європейський суд з прав людини наголосив на тому, що факт відсутності у заявника достатніх коштів для оплати правничої допомоги може бути підтверджений низкою обставин. До таких, зокрема, належать:

- 1) попереднє призначення йому безоплатного захисника або представника у попередньому провадженні;

- 2) заявлене самим заявником твердження про неможливість самостійно забезпечити собі юридичне представництво. За умови відсутності переконливих доказів протилежного, Суд визнав таке твердження обґрунтованим і встановив порушення пунктів 1 і 3 статті 6 Європейської конвенції з прав людини, які гарантують право на справедливий суд та ефективну юридичну допомогу [296]. Зауважимо, що в цій справі заявник мав статус підозрюваного, а потім обвинуваченого, тому це опосередковано стосується проблематики представлення інтересів потерпілого у кримінальному провадженні.

Наголошував ЄСПЛ у своїх рішеннях також на тому, що правнича допомога має бути обов'язковою у процесах, які є складними, а тому вимагають постійної участі представника, котрий є досвідченим спеціалістом у сфері права [295].

В умовах євроінтеграційних процесів перед Україною постає обов'язок гармонізації національного законодавства з положеннями Директиви Європейського парламенту і Ради ЄС № 2012/29/EU від 25 жовтня 2012 року

про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів, яка, зокрема, замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/JHA. Згідно з вказаною Директивою, потерпілі під час досудових розслідувань мають гарантоване право на захист (ст. 20) [88]. Це включає, серед іншого, забезпечення можливості бути супроводженими законним представником або іншою уповноваженою особою за вибором потерпілого, за винятком випадків, коли існує обґрунтоване рішення про відмову в такому супроводі [88]. У зв'язку з наведеним у найближчій перспективі Україні необхідно переглянути низку норм, що регламентують участь представника потерпілого у кримінальному провадженні. Це обумовлено, зокрема, низьким рівнем довіри до правоохоронних органів, який формується через недостатню увагу слідчих до прав і потреб потерпілих. Унаслідок цього потерпілі часто вказують на потребу в додаткових консультаціях фахівців у галузі права або змушені самостійно залучати адвоката для реалізації своїх процесуальних прав і захисту законних інтересів.

Водночас ідея обов'язкового представництва потерпілих працівниками центрів надання безоплатної вторинної правової допомоги наразі виглядає малореалістичною через брак належного фінансування та кадрового забезпечення. У цьому контексті заслуговує на увагу позитивний досвід Великобританії, зокрема Англії та Уельсу, де створено волонтерські ініціативи правничої підтримки — Personal Support Unit (нині — благодійна організація «Support Through Court»). Попри те, що ця організація спеціалізується переважно на цивільних та сімейних справах і не здійснює представництва в суді у кримінальних провадженнях, її діяльність може бути цінною з точки зору первинної оцінки справи, роз'яснення процесуальних кроків, а також надання рекомендацій потерпілій стороні щодо доцільності залучення професійного адвоката [428].

З огляду на норми національного та міжнародного права, а також ураховуючи правові позиції, сформовані у практиці ЄСПЛ, слід зазначити, що інститут представництва потерпілого у кримінальному провадженні в Україні

функціонує відповідно до основоположних засад кримінального процесу. Водночас його реалізація має ґрунтуватися на дотриманні таких ключових принципів:

1. Принцип добровільності – означає, що представник залучається виключно з волі самого потерпілого, обирається ним на власний розсуд, а також сам представник виявляє добровільну згоду на участь у відповідному провадженні.

2. Принцип законності – передбачає, що представництво має здійснюватися виключно в межах і у спосіб, визначені кримінальним процесуальним законодавством.

3. Принцип професійної компетентності – реалізується шляхом участі у кримінальному провадженні осіб, які мають відповідний освітній рівень у галузі права, переважно адвокатів, що забезпечує належний рівень правової допомоги.

4. Принцип ініціативності – полягає у можливості представника самостійно формувати правову позицію та реалізовувати процесуальні механізми для захисту прав та інтересів потерпілого, у тому числі шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій.

5. Принцип партнерської взаємодії – вимагає конструктивної співпраці представника з іншими учасниками кримінального провадження на засадах відкритої комунікації, поваги до процесуальних прав сторін і спрямованості на досягнення результативності правозахисної діяльності [111, с. 146].

Разом із тим, обґрунтованою вважаємо позицію, що в контексті з'ясування принципів представництва інтересів потерпілого на адвоката-представника поширюється і ряд інших, зокрема тих, що зумовлені родом його професії. У цьому аспекті не можна оминути увагою положення, передбачені Правилами адвокатської етики. Відповідно до встановлених норм, основоположними засадами адвокатської етики визнаються такі принципи:

1) незалежність адвоката, що полягає у свободі його діяльності від будь-якого зовнішнього тиску чи впливу;

2) неухильне дотримання вимог законодавства у процесі надання правничої допомоги;

3) пріоритет клієнтських інтересів, що передбачає їх домінування над особистими інтересами адвоката;

4) недопущення ситуацій конфлікту інтересів, які можуть вплинути на об'єктивність або неупередженість виконання доручення;

5) збереження конфіденційності усієї інформації, отриманої внаслідок професійної взаємодії з клієнтом;

6) фаховість і сумлінність у здійсненні адвокатської діяльності;

7) шанобливе ставлення до інституту адвокатури та дотримання високих стандартів професійної поведінки;

8) чесність і бездоганна репутація, які формують довіру до адвокатської професії;

9) суворе дотримання етичних норм у питаннях реклами, що включає утримання від оцінних суджень щодо себе, публічної критики колег, обіцянок гарантованого результату або іншого роду заяв, які можуть створити в клієнтів необґрунтовані очікування або спотворене уявлення про індивідуальну перевагу конкретного адвоката над іншими представниками професії [255]. Тож вважаємо за потрібне зупинитися на деяких з них більш детально.

Принцип незалежності адвоката слід розуміти як самостійність у реалізації певних напрямів діяльності – здійсненні захисту, представництва, наданні інших видів правничої допомоги особі. Тобто він самостійно обирає клієнта, визначає умови надання правничої допомоги, а також є вільним в обранні засобів захисту та власної правової позиції, яка при цьому має бути узгоджена з клієнтом. Погоджуємось при цьому, що дотримання принципу незалежності адвокатів – це не тільки спосіб збереження їх корпоративних правил, однак і спосіб забезпечення захисту прав клієнтів [29, с. 10].

Принцип конфіденційності адвокатської діяльності пов'язують із фундаментальними основами адвокатської професії, якими є такі засади: «1) адвокат через специфіку своєї професійної діяльності зобов'язаний

дотримуватися адвокатської таємниці та тримати в таємниці всю інформацію, яка стала йому відомою не лише від клієнта чи в процесі виконання доручення, а й у разі самого звернення до адвоката; 2) адвокат не має розголошувати таку інформацію до отримання дозволу клієнта, а також якщо цього вимагатиме закон; 3) усі суб'єкти правовідносин, не лише адвокати й клієнти, мають розуміти, що зобов'язання дотримуватися принципу конфіденційності покладається на адвоката безстроково» [310, с. 122].

Принцип неприпустимості конфлікту інтересів має на меті унеможливлення порушення об'єктивності, а отже, передбачає обрання неупередженої позиції адвокатом під час виконання професійних обов'язків.

Щодо рекламування себе та адвокатської діяльності слід зауважити, що в більшості європейських країн спостерігається тенденція до лібералізації правил рекламування адвокатської діяльності. Увагу цьому питанню приділяє і ЄСПЛ, висловивши у справі «Casado Cosa v. Spain» такі міркування:

1. Адвокатська професія має особливий характер діяльності, адже будучи слугами правосуддя, на адвокатів поширюється імунітет від судового переслідування за виступи у залі суду, а отже, їх поведінка має бути чесною, скромною і достойною.

2. Обмеження на рекламу є виправданими з огляду на такі особливі ознаки:

– головна мета заборони членам колегії адвокатів рекламувати свою діяльність зумовлена потребою захисту прав інших осіб, зокрема, прав громадськості й інших членів колегії;

– заборона членам колегії адвокатів використовувати будь-яку рекламу є надмірною та несумісною зі свободою поширювати інформацію і відповідним правом її отримувати;

– оголошення спрямовані на рекламування послуг адвоката повинні містити відомості нейтрального характеру (ім'я, рід занять, адреса контори та номер телефону адвоката), недопустимим є використання інформації, що не відповідає дійсності чи була б образливою для його колег-адвокатів;

– допустиме різноманіття підходів до рекламування діяльності членів адвокатської корпорації у положеннях законодавства, зумовлені їхніми культурними традиціями;

– реклама адвокатських послуг за жодних обставин не може ґрунтуватися на порівняннях чи недостовірній інформації.

3. При визначенні засад рекламування адвокатських послуг важливо забезпечити рівновагу між різними інтересами, зокрема, вимогами щодо належного відправлення правосуддя, поваги до професії, реалізації права кожного на отримання інформації щодо юридичної допомоги та наданням членам колегії адвокатів можливості рекламувати свою адвокатську практику [291].

Проблематиці принципів діяльності адвокатів приділяють увагу і вчені. Так, на думку В. Пузирного, у справах про адміністративні правопорушення до принципів адвокатської діяльності слід відносити:

- принцип чесності;
- принцип розумності;
- принцип сумлінності;
- принцип справедливості;
- принциповість та своєчасність виконання своїх обов’язків.

Щодо сутності цих принципів, то згідно з позицією вченого «принцип чесності, зокрема, передбачає, що адвокат не має права давати особі, яка звернулася за наданням юридичної допомоги, або довірителю обіцянки позитивного результату виконання доручення. Більш того, якщо після прийняття доручення, крім доручення на захист у кримінальній справі на стадії досудового розслідування й у суді першої інстанції, виявляться обставини, за яких адвокат не мав права приймати доручення, він повинен розірвати угоду. Ніякі побажання, прохання чи вимоги довірителя, спрямовані до недотримання закону або порушення правил, передбачених українським законодавством, не можуть бути виконані адвокатом. Принцип розумності є актуальним не тільки для професійної діяльності адвоката, а й для самого провадження у справі про

адміністративне правопорушення. Зокрема, процес роботи адвоката повинен бути розумним і логічним. Професіонал не має права приймати доручення на надання юридичної допомоги в обсязі, свідомо більшому, ніж адвокат у змозі виконати. Зміст принципу сумлінності слід розглядати за аналогією сумлінності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, інтереси якої захищає адвокат. Сумлінність у провадженні у справах про адміністративні правопорушення передбачає дотримання обов'язків, обмежень і заборон, встановлених для адміністративного провадження. Стосовно самої професійної діяльності адвоката, під сумлінністю, на наше переконання, варто розуміти внутрішній критерій дотримання правил, що забезпечують незалежність і свободу у процесі вираження свого переконання, впевненість у неупередженості та справедливості адвокатського захисту. При цьому справедливість, необхідною умовою якої є законність і обґрунтованість, виявляється тісно пов'язаною з принципом доцільності. Щодо принципу справедливості адвокатської діяльності необхідно зазначити, що це практична реалізація адвокатом моральних критеріїв у процесі здійснення захисту із застосуванням диференціації вартості юридичних послуг на основі законності для отримання належного результату. При цьому обов'язки адвоката в разі надання ним юридичної допомоги безплатно у випадках, передбачених законодавством, не повинні відрізнятися від обов'язків, якщо юридична допомога надається за гонорар» [277, с. 88].

Розробленням проблематики принципів адвокатської діяльності займалася також В. В. Грисюк. На її думку, до принципів, які не визначені законом, однак яких також слід дотримуватися в адвокатській діяльності, належать:

- принцип професійної рівноправності адвокатів;
- принцип професійної активності адвоката;
- принцип розумного співвідношення інтересів довірителя (підзахисного) з інтересами адвоката. На думку авторки, принцип професійної рівноправності адвокатів зумовлює спільність їх професійних інтересів та обов'язок

дотримання адвокатськими об'єднаннями й окремими адвокатами. Принцип професійної рівноправності передбачає, що суб'єкти, наділені статусом адвоката, як повноправні члени адвокатської спільноти, мають рівні права та обов'язки. Принцип професійної активності адвоката, що полягає у відстоюванні інтересів особи, яку він представляє, має реалізовуватися і в життєвій позиції адвоката. Цей принцип представлений професійно-правовими знаннями, уміннями і навичками, що сукупно характеризують високий ступінь правового розвитку адвоката і його вплив на правову культуру суспільства завдяки здійсненню професійної діяльності. Принцип розумного співвідношення інтересів адвоката й особи, яку він представляє згідно з позицією авторки, полягає в тому, що незалежно від позиції клієнта про обрання лінії захисту його інтересів або застосування засобів виконання доручення, адвокат не має права виконувати таку вказівку, якщо вона не відповідає закону. При цьому одностороння відмова адвоката від виконання прийнятого доручення є крайнім, виключним заходом, який має застосовуватись досить виважено лише у випадках, коли були реалізовані всі можливі розумні інструменти для врегулювання розбіжностей у позиціях адвоката і його клієнта. Водночас узгодженими мають бути і фінансові питання взаємовідносин. Адвокат має враховувати, що, окрім матеріальної вигоди, він є гарантом забезпечення належної реалізації правозахисту, а отже, у своїй діяльності має застосовувати й механізми безоплатної правової допомоги [73, с. 28–29].

Ми не можемо у вказаному аспекті у повній мірі погодитися з позицією В. В. Грисюк, адже тлумачення принципу розумного співвідношення інтересів адвоката й особи, яку він представляє, фактично авторкою приведено до потреби дотримання засади законності. Так можна й усі інші принципи адвокатської етики прирівняти до принципу розумного співвідношення інтересів адвоката та його клієнта. Більш того, застосування механізмів безоплатної правничої допомоги є достатньо складним і не може бути спрощено до виконання діяльності щодо представництва особи на безоплатній

основі, тобто без отримання гонорару.

Разом із аналізом положень національних законодавчих актів, з метою визначення принципів представництва інтересів особи у кримінальному судочинстві, не можна оминати увагою і міжнародні принципи, які знаходять своє закріплення у нормативно-правових актах міжнародної дії. Так, слушним з цього приводу вважаємо узагальнення положень Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятого делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 р. Змістом цього нормативно-правового акту визначено, що адвокат у процесі професійної діяльності зобов'язаний керуватися принципами незалежності, довіри й особистої порядності, конфіденційності, додержання правил інших об'єднань адвокатів, неприпустимості зайняття іншими видами діяльності й особистої реклами для здобуття широкої популярності, урахування інтересів клієнта, які мають превалювати над особистими [127]. З огляду на окреслені положення можемо вказати, що майже всі вони відповідають тим засадам, які закріплені у Правилах адвокатської етики, котре вчергове засвідчує їх загальність і обов'язковість дотримання у практичній діяльності.

Керуючись викладеним, вважаємо, що представництво інтересів потерпілих у кримінальному судочинстві має здійснюватися із дотриманням загальних засад кримінального провадження, їх слід визначати, як загальні принципи представництва особи. До спеціальних принципів представництва особи, незалежно від того чи здійснює це представництво особа, яка є адвокатом або ж вона не має такого статусу, слід відносити принципи:

1) добровільності, що передбачає залучення представника з власної ініціативи потерпілого, його вільного обрання, наявності в особи, яка представлятиме інтереси потерпілого бажання та добровільної волі на участь у кримінальному провадженні;

2) законності, що означає здійснення представництва виключно у спосіб і межах, визначених чинним законодавством;

3) компетентності, що полягає здебільшого в залученні як представника

особи, котра є адвокатом або має вищу освіту в галузі «Права» (це може здійснюватися як самим потерпілим, так і його законним представником);

4) незалежності й ініціативності, що полягає в самостійному визначенні стратегії реалізації прав і законних інтересів потерпілого, гарантує можливість ініціювання проведення окремих процесуальних заходів;

5) співпраці та ефективної комунікації з іншими учасниками кримінального провадження.

Щодо адвокатів-представників потерпілих, то на них також поширюється дій принципів, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і Правил адвокатської етики. Їх ми пропонуємо визначати, як окремі принципи представництва інтересів потерпілого, що поширюються не на всіх представників потерпілих, а лише тих, котрі мають професійну кваліфікацію «адвокат».

Отже, у системі принципів представництва інтересів потерпілої сторони у кримінальному судочинстві слід виокремлювати загальні, спеціальні й окремі. Дія цих принципів поширюється на всі етапи процесуальної діяльності представника, однак може змінюватися з урахуванням професійної кваліфікації, якою наділений представник потерпілого.

1.5. Міжнародно-правові стандарти представництва потерпілого у кримінальних провадженнях

Основним Законом України гарантовано кожному право на професійну правничу допомогу. Для його реалізації державою вживаються заходи, спрямовані на забезпечення реальної можливості безперешкодного отримання будь-якою особою високоякісних правничих послуг. Також Конституцією закріплено, що надання окреслених послуг має здійснюватися виключно професійним адвокатом [252]. Приведення цих положень свого часу зумовило

встановлення монополії адвокатури на представлення особи в кримінальному провадженні.

Монополія представництва адвокатом інтересів особи в суді свого часу стала необхідною умовою в контексті приведення положень національного законодавства у відповідність до положень Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ). Адже згідно з пунктом 3 (с) статті 6 ЄКПЛ, кожному обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення гарантоване право захищати себе особисто або шляхом використання правничої допомоги захисника, обраного на власний розсуд, чи за браком достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника – гарантоване право на одержання такої допомоги безоплатно, у випадках, коли цього вимагають інтереси правосуддя [97].

На виконання зазначених положень ЄКПЛ в систему положень кримінального процесуального законодавства запроваджено й інші норми. Водночас виникає цілком логічне запитання: яким чином інші норми національного законодавства узгоджуються та якою мірою вони відповідають міжнародно-правовим стандартам представництва інтересів особи, яка набула статусу потерпілого, свідка, цивільного позивача чи цивільного відповідача в кримінальному провадженні?

У спеціальній літературі вчені періодично приділяють увагу визначенню правових засад представництва потерпілого у кримінальному провадженні. Ці питання відображено в роботах Є. В. Щербань [375], В. Г. Уварова [340], А. О. Бабешко [11], М. О. Буртового [25], К. С. Стоянова [326; 327] та багатьох інших. Проте стрімкий розвиток правових відносин, наразі вчергове актуалізує потребу приведення національних положень у відповідність до міжнародних стандартів.

Під міжнародними стандартами у галузі прав людини в юридичній літературі пропонують розуміти загальновизнані керівні принципи, які знайшли своє закріплення у міжнародно-правових нормах і на загальнолюдському рівні зафіксували статус особистості, установили перелік основоположних прав і

свобод, обов'язок усіх держав, що ратифікували відповідні міжнародно-правові договори дотримуватися цих прав і свобод, і одночасно меж можливого чи припустимого їх обмеження [85, с. 124; 314, с. 31; 371, с. 8].

Міжнародно-правові стандарти мають своїм основним завданням установлення позитивних обов'язків держави в аспекті забезпечення, охорони й захисту прав і свобод людини, передбачення санкцій політико-юридичного або ж політичного характеру за їх порушення [281, с. 26].

Серед міжнародно-правових стандартів, що знаходять своє опосередковане закріплення у положеннях кримінального процесуального законодавства, перш за все, варто виокремити право на інформацію в кримінальному провадженні. Під ним розуміють передбачену законодавством України можливість і порядок отримання, використання, поширення, а також зберігання та захисту інформації, що визначається положеннями кримінального процесуального законодавства, зокрема, засадами кримінального провадження та забезпечує вирішення його завдань [279, с. 269].

Право на інформацію потерпілого та його представника, зокрема і законного, знаходить своє закріплення у положеннях, що гарантують:

- отримання чітких і своєчасних повідомлень про свої права та їх роз'яснення;
- ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, а також судової справи та інших доказів, що подаються іншою стороною у справі;
- одержання копій процесуальних документів та письмових повідомлень;
- отримання роз'яснень щодо порядку проведення окремих процесуальних дій;
- інформування потерпілого про сутність підозри та обвинувачення, про обрання, зміну або ж скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження і закінчення досудового розслідування;
- завчасне інформування про час і місце судового розгляду тощо [182].

Так, в аспекті права на інформацію особливу увагу слід приділити

належному інформуванню про початок досудового розслідування потерпілого, зокрема, у тих ситуаціях, коли заява чи повідомлення про скоєння кримінального правопорушення надійшло від потерпілої особи, її законного представника та інших суб'єктів. У контексті національних положень слід наголосити на обов'язковості дотримання вимог повноти, офіційності і конфіденційності під час повідомлення особі про реєстрацію її заяви, а також внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Цих же вимог слід дотримуватися й в аспекті належного повідомлення про інші процесуальні рішення потерпілого і його представника.

Щодо негайного прийняття і реєстрації заяви про скоєне кримінальне правопорушення, надання особі статусу потерпілої, повідомлення особі про прийняття і реєстрацію її заяви, слід зауважити, що саме у цих засадах знаходить своє втілення такий міжнародний стандарт, як доступ до правосуддя.

Водночас попри нормативне закріплення окреслених законодавчих гарантій, їх дотримання у правозастосовній діяльності забезпечується не повною мірою. Так, у Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР) розміщено цілу низку ухвал, прийнятих за результатами розгляду скарг на рішення слідчих і дізнавачів щодо закриття кримінального провадження. Як правило, під час розгляду більшості з них слідчий суддя встановлював факт несвоєчасного отримання потерпілим і його законним представником відповідного процесуального рішення у вигляді постанови про закриття кримінального провадження. У подібних ситуаціях не дотримано права на інформацію, що негативно позначилося на можливості відновлення порушених прав потерпілого. В аспекті необхідності актуалізації права на інформацію, на нашу думку, прирівняти до загальних засад кримінального провадження, зокрема, шляхом їх доповнення. Саме такий підхід здатний мінімізувати порушення, що мають місце у правозастосовній практиці.

До міжнародних стандартів захисту прав потерпілих належать: забезпечення права на справедливу реституцію жертвам, їхнім сім'ям або утриманцям; відшкодування державою шкоди, завданої кримінальним

правопорушенням; можливість потерпілого вільно висловлювати свою думку та її враховувати; забезпечення правовою, медичною, соціальною і психологічною допомогою; а також гарантії безпеки потерпілого [150, с. 158–161]. Майже всі ці стандарти знайшли своє відображення у національному законодавстві України. Водночас, одним із винятків є питання відшкодування державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Стандарт відшкодування шкоди державою закріплено у таких міжнародних документах, як Резолюція (77) 27 Комітету Міністрів Ради Європи «Про відшкодування потерпілим від злочину», Європейська конвенція про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів, Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів, а також Директива Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу № 2012/29/EU, яка встановлює мінімальні стандарти прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину. Проте Україною досі не ратифіковані відповідні міжнародні договори, що регулюють порядок відшкодування державою шкоди потерпілим унаслідок кримінальних правопорушень. Така невідповідність негативно впливає на реалізацію основного завдання захисту прав і законних інтересів людини.

Крім того, Директива Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу № 2012/29/EU гарантує право потерпілих на захист під час кримінальних розслідувань (стаття 20), зокрема, шляхом супроводу законним представником або обраною потерпілим особою, якщо не було прийнято обґрунтованого рішення про протилежне [88]. Цей стандарт актуалізує потребу розширення переліку підстав для безоплатної участі адвокатів, як представників потерпілих у кримінальному процесі.

Отже, ключові міжнародні принципи у сфері захисту прав потерпілих включають забезпечення доступу до правосуддя, гарантії справедливої реституції жертвам, їхнім сім'ям або утриманцям, а також відшкодування державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Важливим є також право потерпілого на вільне висловлення власної думки та її належне врахування, надання правової, медичної, соціальної та психологічної допомоги,

гарантії безпеки, а також право на доступ до інформації. Особлива увага приділяється принципам правосуддя, дружнього до дитини, що спрямоване на ефективне впровадження універсальних і європейських стандартів захисту прав дітей, у тому числі неповнолітніх потерпілих, а також їхніх представників і законних опікунів відповідно до міжнародних норм.

Отже, у контексті визначення міжнародно-правових стандартів представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, слід виокремлювати такі принципові засади, як: професійність, доступність, належна поінформованість і рівність.

Професійність передбачає, що представник потерпілого повинен відповідати вимогам, визначеним у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Доступність означає, що правова допомога має бути забезпечена потерпілому відповідно до порядку, встановленому Законом України «Про правничу допомогу».

Стандарт належної поінформованості впливає з права на інформацію та гарантує, що представник потерпілого має бути повністю поінформований про всі рішення та обставини кримінального провадження, так само як і сам потерпілий.

Стандарт рівності засвідчує, що представник потерпілого має рівні процесуальні права як із потерпілим, так і зі стороною захисту, що є передумовою дотримання принципів рівності та змагальності сторін [105, с. 310–311].

Висновки до розділу 1

На підставі аналізу тих законодавчих змін, яких зазнавала правова система нашої держави протягом свого історичного розвитку, з урахуванням

теоретичного аналізу наукових робіт вчених, ураховуючи сформовану практику Європейського суду з прав людини і національних судів України, а також беручи до уваги міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини, сформульовано ряд науково обґрунтованих положень, серед яких основними є такі:

1. Розроблено періодизацію становлення інституту представництва інтересів потерпілих осіб у кримінальному процесі. Визначено, що знаковими у ній є сім етапів, серед яких: *перший етап* (з часів дії звичаєвого права до періоду роздроблення Київської Русі і до появи Великого Князівства Литовського) – характеризується становленням приватної розшукової діяльності, коли представництво особи здійснювалося самотійно або членами її родини, близькими особами; *другий етап* (XIII–XVI ст.ст) – ознаменований започаткуванням інституту адвокатури, яка здійснювала захист особи та її представництво, зокрема, на тих територіях, де діяло Магдебурзьке право і Литовські статuti, вдосконаленням правового механізму процедури професійного відбору осіб, які могли займатися представництвом третіх осіб, закладенням основ інституту «заступництва»; *третій етап* (XVI ст.–1864 р.) – зумовлений стрімким розвитком ремесла, створенням цехів, фабрик, заводів, а також, професійних об'єднань і потребою представлення інтересів не тільки фізичних осіб, але й і юридичних; *четвертий етап* (1864–1960 рр.) – становлення інституту приватних повірених, стрімке збільшення кількості юридичних осіб (недержавних), заснування колегій правозаступників; *п'ятий етап* (1960–2012 рр.) – період дії кримінального процесуального кодексу УРСР 1960 р., згідно з яким суб'єктами адвокатської таємниці визнавалися адвокат, представник професійної спілки та іншої громадської організації у зв'язку з виконанням ним обов'язків представника потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача; *шостий етап* (2012–2016 рр.) – перехідний період від положень застарілого кримінального процесуального законодавства до введення «адвокатської монополії», а також пов'язаний із реформуванням правового механізму регулювання професійної діяльності адвокатів в Україні;

сьомий етап (2016 р.–наш час) – характеризується приведенням системи положень національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, зокрема і представництва потерпілих.

Наведена періодизація засвідчує, що ця проблематика не втрачає своєї актуальності для всієї системи правосуддя, а отже, і держави, з огляду на низку конституційних гарантій, якими проголошено соціальну цінність людини у правовій державі. Оновлена періодизація вказує на напрями вдосконалення інституту представництва потерпілого у кримінальному судочинстві.

2. З'ясовано, що засада змагальності, гарантована положеннями Конституції України та Кримінального процесуального кодексу України, є універсальною та притаманна будь-якому провадженню, адже наявність потерпілої особи та суб'єкта, який посягнув на охоронювані законні інтереси іншої особи, вже породжує існування спору, який є правовою основою для змагального процесу. Аргументовано, що виникнення інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі зумовлено забезпеченням змагального процесу.

3. Визначено, що представництво інтересів потерпілого у кримінальному провадженні – це форма адвокатської діяльності, що полягає в наданні жертві кримінального правопорушення професійної правничої допомоги щодо забезпечення його прав і законних інтересів на стадіях досудового розслідування та судового провадження, а також під час процесуальних дій, що можуть проводитися до початку досудового розслідування. Визначено, що представництво потерпілих у кримінальному провадженні наразі є неодмінною гарантією реалізації засад рівності перед законом і судом, доступу до правосуддя й обов'язковості судових рішень, а також змагальності сторін і свободи у поданні ними до суду своїх доказів та у доведенні перед судом їх переконливості тощо. У зв'язку з цим запропоновано віднести таку засаду, як представництво потерпілого, до переліку загальних засад кримінального провадження. Обґрунтовано, що така позиція з огляду на проведений аналіз прецедентної практики ЄСПЛ і на чинні джерела права ЄС, міжнародно-

правові договори, є необхідною, а в подальшому вимагатиме законодавчої регламентації підстав обов'язкової безоплатної участі представника потерпілого у положеннях КПК України.

Аргументовано, що спрямованість діяльності представника потерпілого у широкому сенсі визначається завданнями кримінального провадження, а у вузькому – полягає в задоволенні інтересів потерпілого щодо захисту та поновлення його порушених прав, відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

Установлено, що задля виконання означених завдань представник потерпілого уповноважений: 1) надавати правничі консультації потерпілому; 2) забезпечувати дотримання законності під час проведення процесуальних дій, у формі контролю за дотриманням законодавства з боку працівників уповноважених на досудове розслідування кримінальних правопорушень та інших учасників справи, оскарженні бездіяльності останніх тощо; 3) вживати заходи щодо відновлення порушених прав, подавати клопотання про проведення процесуальних дій, залучати експерта на договірних засадах для проведення експертизи; 4) збирати та подавати докази; 5) брати участь у судових дебатах; 6) оскаржувати судові рішення, передбачені законом; 7) підписувати угоду про примирення у кримінальному провадженні.

4. Визначено, що представництво потерпілого у кримінальному провадженні в Україні має здійснюватися із дотриманням загальних засад кримінального провадження, а також таких специфічних, як: 1) добровільність, що передбачає залучення представника з власної ініціативи потерпілого, його вільного обрання, наявності в особи, яка представлятиме інтереси потерпілого, бажання та добровільної згоди на участь у кримінальному провадженні; 2) законність, що означає здійснення представництва виключно у спосіб і межах, визначених чинним законодавством; 3) компетентність, що полягає здебільшого в залученні, як представника особи, котра є адвокатом або має вищу освіту в галузі права; 4) ініціативності, що полягає в самостійному визначенні стратегії реалізації прав і законних інтересів потерпілого, та

гарантує можливість ініціювання проведення окремих заходів; 5) співпраця та ефективна комунікація з іншими учасниками кримінального провадження.

5. Аргументовано, що законодавство України відповідає базовим стандартам у сфері представництва жертв злочинів щодо забезпечення їх прав. Визначено основні правомочності представника потерпілого у кримінальному судочинстві. Доведено, що право потерпілого мати представника є базовим, але випадки обов'язкової участі представника-адвоката потерпілого у кримінальному провадженні на законодавчому рівні не врегульовані.

Доведено, що це питання потребує нагального вирішення шляхом внесення змін та доповнень до законодавчих актів. Такі зміни мають бути внесені з метою відновлення та встановлення балансу між правами потерпілого та підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, а також забезпечення принципу рівності і змагальності сторін. На прикладі аналізу законодавства таких країн, як Чехія, Болгарія, Грузія розкрито особливості представництва потерпілих у кримінальному судочинстві за законодавством цих країн. На підставі міжнародно-правових договорів окреслено ті фундаментальні принципи, яким має відповідати правова система будь-якої правової та соціальної держави. З урахуванням отриманих висновків, сформульовано рекомендації щодо вдосконалення законодавства України.

6. З'ясовано, що основоположні міжнародні принципи у сфері захисту інтересів потерпілого представлені засадами доступу до правосуддя, забезпечення права на справедливу реституцію жертвам, їх сім'ям або утриманцям, відшкодування державою потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, можливості потерпілого стосовно вільного вираження своєї думки та її врахування, забезпечення потерпілого правовою, медичною, соціальною і психологічною допомогою, правом потерпілого на безпеку, правом на інформацію, а також засади забезпечення правосуддя, дружнього до дитини.

У контексті визначення міжнародно-правових стандартів представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні виокремлено такі: рівність,

доступність, професійність, належна поінформованість. Доступність означає, що правничу допомогу потерпілий має отримувати і в порядку, передбаченим Законом України «Про безоплатну правничу допомогу». Стандарт належної поінформованості витікає з права на інформацію і має означати, що представник потерпілого має право бути поінформованим про всі рішення та обставини, з'ясовані у кримінальному провадженні, що й сам потерпілий. Стандарт рівності передбачає рівність представника потерпілого у процесуальних правах із самим потерпілим, а також із стороною захисту, адже лише тоді можна буде констатувати дотримання засад рівності і змагальності сторін. Аргументовано, що здебільшого зазначені засади знаходять своє закріплення у нормах національного законодавства, однак деякі не відповідають положенням міжнародного законодавства, тому вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати в окресленні шляхів імплементації міжнародних стандартів в національне кримінальне процесуальне законодавство.

РОЗДІЛ 2

АДВОКАТ-ПРЕДСТАВНИК ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Правовий статус адвоката-представника потерпілого у кримінальному провадженні

Природа правозахисної діяльності у цілому та адвокатської зокрема, полягає у наданні професійної правничої допомоги будь-якій особі. Надання такої допомоги на належному рівні може бути реалізоване виключно тими особами, які здобули відповідну кваліфікацію та відповідають низці вимог, передбачених законом. З огляду на це, вбачаємо слушною позицію, згідно з якою «поняття «адвокат» складається з двох частин: перша визначає його правову (статусну) сторону, друга – функціональну, тобто призначення адвоката» [124, с. 353–354].

Як ми вже зазначали, представник потерпілого у кримінальному провадженні набуває похідного статусу. Тобто він користується правами потерпілого, інтереси якого представляє. Однак є в цьому правилі виняток. Адвокат, який представляє інтереси потерпілого, не може користуватися тими правами, які може реалізувати лише безпосередньо потерпілий. Зауважимо, що норма, закріплена законодавцем, має характер бланкетної. Тобто у кримінальному процесуальному законодавстві не міститься вичерпного переліку прав, обов'язків і гарантій діяльності адвоката-представника потерпілого. Така позиція законодавця періодично зазнає критики серед представників наукової спільноти. Ми погоджуємося із зауваженнями С. Є. Абламського, який зазначає, що чинне кримінальне процесуальне законодавство не закріплює ані статті, яка б визначала права представника потерпілого, ані положень щодо того, які права потерпілого можуть бути

реалізовані безпосередньо ним, а отже, не поширюються на його представника [2, с. 83]. У спеціальній літературі таке явище отримало назву «прогалина в праві», що також іменується як «кваліфіковане мовчання законодавця», який у сутнісному сенсі є своєрідним прийомом законодавчої техніки, коли законодавцем навмисно залишено питання без правового врегулювання, а отже, віддано його на розсуд правозастосовувачів [120, с. 111]. Така практика недопустима з огляду на те, що в практичному аспекті це завжди призводить до ускладнення правозастосовної практики через неоднозначне її тлумачення відповідними суб'єктами.

Невизначеною в юридичній літературі залишається й можливість давання представником потерпілого показань і пояснень. Відповідно до позиції С. Є. Абламського, необхідно закріпити окрему статтю, яка б визначала специфічні права представника потерпілого. Адже це б сприяло повноцінному захисту і реалізації прав, свобод і законних інтересів потерпілого. Тим паче, що така практика є апробованою в багатьох зарубіжних країнах [3, с. 83].

Ця проблема не єдина, вона лише «одна з». Так, невирішеним є питання щодо співвідношення повноважень адвоката, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», і адвоката, які гарантовані йому у зв'язку із набуттям статусу представника потерпілого. Окрім того, до категорії дискусійних слід віднести й питання обов'язків представника потерпілого. Усі ці складові категорії правового статусу представника потерпілого є нормативно невизначеними, а отже, знаходять різне тлумачення як серед представників правоохоронних органів, органів судової влади, так і інших учасників кримінальних процесуальних відносин.

У контексті з'ясування особливостей правового статусу адвоката-представника потерпілого, ще одним питанням, що потребує свого наукового, осмислення, є також види та підстави юридичної відповідальності, до якої може бути притягнуто представника потерпілого, зокрема, за неналежне виконання своїх процесуальних обов'язків як адвоката, а також гарантії його професійної діяльності. Розв'язання даних завдань, на нашу думку, неможливе без

наукового дослідження цієї проблематики. Ураховуючи дискусійність цієї проблематики, вважаємо за потрібне зупинитися на цих питаннях більш ґрунтовно.

Теоретичним розробленням проблематики представництва потерпілого у кримінальному провадженні присвятили свою увагу Р. О. Ємельянов [98], В. Г. Пожар [241], В. В. Самолук [307], В. В. Червінський [364; 365], О. В. Якимчук [382] та ін. У своїх монографічних дослідженнях автори розглянули особливості становлення інституту представництва особи у кримінальному процесі, визначили сучасний стан наукової розробки проблематики представництва потерпілого, надали оцінку теоретичним і практичним аспектам реалізації повноважень щодо представництва інтересів потерпілої особи, якою в кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа тощо.

Щодо питань співвідношення повноважень адвоката-представника потерпілого, гарантованих йому положеннями КПК України, та передбачених профільним законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», то на них вчені ґрунтовно не зупинялися. Науковим обґрунтуванням проблематики правового статусу адвоката у загальному сенсі займалися П. В. Хотенець [355], В. В. Заборовський [122], М. Ю. Єфименко [119], А. Дутко, Л. Остапенко, І. Ткач [95] та багато інших. Узагальнюючи напрацювання вчених, слід звернути увагу на те, що чисельними є розробки, присвячені особливостям правового статусу адвоката у кримінальному провадженні [5], в адміністративному провадженні [365; 368], у цивільному судочинстві [123] тощо.

Також окрему увагу приділяють вітчизняні науковці й з'ясуванню особливостей юридичної відповідальності адвоката. Так, питання його відповідальності за надання неякісної правничої допомоги висвітлювалося Є. В. Большаковим [20]. Однак наразі розроблені автором положення втратили свою актуальність через зміни у законодавстві. Ці питання також були предметом вивчення Л. І. Бойка [18], Т. Б. Вільчик [56], Л. О. Волошиної [58],

А. В. Кухар [188], О. І. Русанової [305], Л. Ю. Чекмарьової [363] та багатьох інших. Водночас з огляду на законодавчі новели, активне запровадження апробованого міжнародного досвіду у діяльність щодо представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, ми більш детально зупинимося на питаннях правового статусу адвоката-представника потерпілого, особливостях правового регулювання його діяльності.

Адвокатура України є єдиним професійним об'єднанням, яке забезпечує реалізацію права потерпілого на захист від кримінального правопорушення шляхом представництва його інтересів у кримінальному провадженні. Участь адвоката-представника потерпілого у кримінальному провадженні є формою надання кваліфікованої правничої допомоги особі, постраждалій від кримінального правопорушення щодо відстоювання її прав і свобод, а також законних інтересів.

Однією з неодмінних концептуальних умов діяльності представника потерпілого у провадженні є належне виконання ним своїх процесуальних функцій у напрямі реалізації процесуального інтересу самого потерпілого. Саме якісне виконання обов'язків у відповідності до процесуального інтересу потерпілого у науковій літературі визначають як гарантію належного виконання представником потерпілого своїх процесуальних функцій [98, с. 48].

Спосіб реалізації сторонами кримінального провадження своїх процесуальних прав обов'язково має відповідати положенням чинного законодавства. Так, правовою основою діяльності адвоката-представника потерпілого у кримінальному провадженні є: Конституція України, міжнародно-правові договори, ратифіковані Верховною Радою України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про безоплатну правничу допомогу», Правила адвокатської етики тощо. Таким чином, засади законності і верховенства права є фундаментальними принципами, якими мають керуватися у своїй професійній діяльності адвокати.

З метою забезпечення прав потерпілого у кримінальному судочинстві

законодавець визначив таке: залучений представник наділяється відповідними межами правосуб'єктності, що зумовлені його правовим статусом, – проте стосовно самого статусу представника потерпілого ці аспекти законодавцем ґрунтовно не деталізовано.

Категорія «правовий статус» є однією з найскладніших до розуміння, про що неодноразово зазначали вчені [121, с. 166; 126, с. 110]. Це пояснюється не тільки вагомістю змістовних складових, а й специфікою, пов'язаною з контекстом теоретичного розуміння та складністю застосування в практичній сфері. Водночас потреба пізнання й осмислення цієї наукової категорії пов'язана із її вагомим значенням, що полягає у наданні можливості визначити права, свободи й обов'язки особи в цілісному, системному вигляді, а також надає можливостей проведення порівнянь статусів з метою подальшого їх удосконалення.

Погоджуємося, що під «правовим статусом» необхідно розуміти «комплексну категорію, що акумулює та відтворює всю сукупність взаємовідносин особи в суспільстві, яка не тільки формує юридичний базис діяльності особи в ньому, але й дає можливість з'ясувати фактичне (реальне) правове становище особи в суспільстві та є основою для розмежування такого становища однієї особи порівняно з іншою» [122, с. 150].

Не можна у цьому контексті оминати увагою питання підтвердження професійних повноважень представника потерпілого, яким є адвокат. Згідно із положеннями кримінального процесуального законодавства такий учасник провадження засвідчує свої повноваження одним із таких документів:

1) свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю, а також ордером або договором із захисником чи дорученням органу (установи), уповноваженим на надання безоплатної правничої допомоги (якщо представником потерпілого є особа, котра має право бути захисником у кримінальному провадженні);

2) належним чином завіреними копіями установчих документів юридичної особи (якщо представником потерпілого є керівник юридичної

особи або інша уповноважена законом чи установчими документами особа);

3) довіреністю (якщо представляє інтереси потерпілої особи, яка має статус юридичної, її працівник) [182].

Складовими категорії «статус адвоката» у юридичній літературі пропонують визначати: права й обов'язки адвоката, гарантії його професійної діяльності і відповідальність. Ці елементи становлять загальний статус адвоката. Водночас вирізняють ще і його статус в окремих правозастосовних процедурах [355, с. 11]. З огляду на це, вважаємо, що в разі залучення адвоката, як представника потерпілого, слід вказати про набуття ним у цьому разі спеціального правового статусу.

Перш за все, такий спеціальний статус, на нашу думку, вказує на певну спрямованість діяльності адвоката-представника потерпілого у кримінальному провадженні. Так, безпосередніми завданнями представника-адвоката потерпілого визначають: «1) сприяння всебічному, повному і неупередженому дослідженню всіх обставин кримінального правопорушення та досягнення істини по справі; 2) з'ясування розміру завданої потерпілому шкоди та забезпечення її компенсації; 3) попередження та/або убезпечення необґрунтованих, незаконних і несправедливих рішень слідчого, прокурора, слідчого судді, прийнятих щодо потерпілого» [341, с. 101].

Стосовно з'ясування змістовного наповнення складових правового статусу представника потерпілого та його тлумачення правозастосовними органами зокрема, то на сайті «Судова влада України» розміщено пам'ятку про процесуальні права та обов'язки представника та законного представника потерпілого у кримінальному провадженні. Відтак права представника потерпілого в кримінальному провадженні полягають у наступному:

1. Інформованість про права та обов'язки, передбачені КПК України.
2. Право знати сутність підозри або обвинувачення, отримувати інформацію про застосування, зміну чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження щодо підозрюваного/обвинуваченого, а також про закінчення досудового розслідування.

3. Подання доказів суду.
 4. Заявлення відводів та клопотань.
 5. Забезпечення безпеки (у разі наявності відповідних підстав) – щодо себе, членів сім'ї, близьких родичів, майна, житла.
 6. Право давати або відмовитися давати показання та пояснення.
 7. Оскарження дій, бездіяльності та рішень слідчого, прокурора, слідчого судді, суду – у передбаченому КПК України порядку.
 8. Право користування рідною мовою або іншою, якою володіє, із забезпеченням перекладу за рахунок держави в разі потреби.
 9. Ознайомлення з матеріалами провадження, що стосуються вчиненого проти потерпілого кримінального правопорушення – у т.ч. після відкриття матеріалів (ст. 290 КПК України) або при закритті провадження.
 10. Використання технічних засобів під час процесуальних дій – із дотриманням вимог КПК України.
 11. Отримання копій процесуальних документів та письмових повідомлень, якщо це передбачено КПК України.
 12. Висловлення думки:
 - під час визначення покарання обвинуваченому;
 - при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.
 13. Ознайомлення із судовими рішеннями, журналом судового засідання, технічним записом судового провадження.
 14. Реалізація інших прав, передбачених КПК України.
 15. Оскарження судових рішень у встановленому КПК України порядку.
- Цей перелік базується на нормах статті 56 КПК України, яка визначає права потерпілого, а також права його представника (див. ч. 8 ст. 56 КПК України), і фактично дублює або конкретизує їх з урахуванням процесуальної ролі [327].

Цією ж пам'яткою визначено, що представники потерпілого зобов'язані:

- 1) прибути за викликом судді до суду, а в разі неможливості своєчасного

прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття;

2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення;

3) не розголошувати без дозволу суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні, які становлять охоронювану законом таємницю [329]. Тобто, у судовому засіданні представнику потерпілого та його законному представникові роз'яснюються ті права й обов'язки, гарантовані КПК України потерпілому. Отже, жодного розширеного тлумачення тут немає, а працівники суду буквально тлумачать законодавчі положення, не розмежовуючи окремо при цьому повноважень представника, залученого на договірних засадах, і законного представника. Аналогічної позиції щодо обсягу прав та обов'язків адвоката-представника потерпілого дотримуються й окремі представники наукової спільноти.

Наприклад, О. Ю. Костюченко повністю дотримується такої позиції, зазначаючи при цьому, що представник потерпілого має доволі широкий, проте недостатньо повний обсяг процесуальних прав. Ретельну увагу авторка приділяє також правам потерпілого, а отже, і його представника, що можуть бути реалізовані на етапах судового розгляду справи, незалежно від інстанції, в якій вона слухається. Відповідно до позиції вченої, до таких прав належать: «1) бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду; 2) брати участь у судовому провадженні; 3) брати участь у безпосередній перевірці доказів; 4) підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення; 5) висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; 6) знайомитися з судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді; 7) оскаржувати судові рішення в порядку, передбаченому цим Кодексом» [173].

У зв'язку з викладеним, зауважимо, що похідний характер повноважень адвоката, зумовлений інтересами особи, яку він представляє, указує на те, що його не доцільно розглядати, як самостійного учасника судочинства. Ми в цьому контексті прихильники тієї позиції, що похідний характер виникнення повноважень адвоката та сприйняття його, як самостійного учасника провадження, усе ж таки є необхідним і обґрунтованим, хоча безперечно правовий статус адвоката тісно взаємозв'язаний із правовим статусом клієнта, інтереси якого він представляє [122, с. 150].

Таким чином, забезпечується врівноваженість повноважень адвокатів, що діють як учасники різних сторін кримінального провадження. Отож проблема дисбалансу у кримінальному провадженні адвоката-представника потерпілого та захисника полягає у невірноваженості статусів підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) та потерпілого. У цілому ж на обох із них покладається обов'язок «щодо захисту вищої конституційної цінності: прав і свобод людини» [122, с. 151], незалежно від того, який процесуальний статус у кримінальному провадженні такий учасник має.

Поряд із наданням представнику потерпілого широкого кола прав, закріплених його процесуальним статусом у кримінальному провадженні, не менш значущим є й розгляд особливостей реалізації адвокатських повноважень, визначених у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Згідно з положеннями цього акта, адвокат користується такими професійними правами:

1. Надсилати адвокатські запити з метою отримання відомостей, що не становлять охоронюваної законом таємниці, а також запитувати у державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, юридичних осіб усіх форм власності та фізичних осіб (за згодою останніх) документи або їх копії;

2. Мати доступ підприємств, установ, організацій до документів, які потрібні для здійснення адвокатської діяльності, за винятком матеріалів з обмеженим доступом;

3. Складати та подавати процесуальні документи – зокрема заяви, клопотання, скарги, а брати участь у розгляді цих документів і домагатися отримання вмотивованих письмових відповідей;

4. Здійснювати збирання доказів, отримувати інформацію про обставини, що можуть мати доказове значення, вилучати речі, документи, ознайомлюватися з ними, отримувати копії, а також опитувати осіб за їхньої згоди;

5. Користуватися технічними засобами з метою фіксації ходу слідчих або судових дій, зокрема для копіювання матеріалів справи, а також запису перебігу судових засідань у межах установлених законом процедур;

6. Засвідчувати копії документів, що стосуються справи, в якій він бере участь, за винятком ситуацій, коли нормативно передбачено інший обов'язковий порядок посвідчення;

7. Отримувати письмові висновки від експертів і спеціалістів, якщо певні аспекти справи вимагають спеціальних знань або фахової оцінки;

8. Користуватися всіма іншими повноваженнями, наданими не лише спеціальним законом про адвокатуру, але й іншими нормативно-правовими актами, що регулюють здійснення правничої допомоги [258].

Отже, у наведених законодавчих положеннях втілено ті практичні дії, що є засобами реалізації повноважень адвоката. Вони реалізуються ним незалежно від того, який статус він має у кримінальному провадженні: представника потерпілого чи захисника. Той перелік прав, що визначено у ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», не є вичерпним, а тому, може бути деталізований в інших законах, залежно від сфери їх дії і предмету правового регулювання.

Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено, що на адвоката покладається виконання таких обов'язків, як:

- 1) дотримання присяги адвоката України і правил адвокатської етики;
- 2) надання звіту про виконання договору про надання правничої допомоги;

- 3) своєчасне повідомлення клієнта про виникнення конфлікту інтересів;
- 4) підвищення професійного рівня;
- 5) виконання рішень органів адвокатського самоврядування;
- 6) виконання інших обов'язків, передбачених законодавством і договором про надання правничої допомоги [258].

Крім того, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено перелік засад, які слід визначити, як гарантії адвокатської діяльності. Щодо гарантій професійної діяльності адвоката-представника потерпілого у кримінальному провадженні, то слід відзначити певну наукову розробленість цієї проблематики. На комплексному монографічному рівні їх дослідила С. Л. Савицька. Згідно з позицією авторки, під кримінальними процесуальними гарантіями адвокатської діяльності доцільно розуміти передбачені КПК України та профільним законом правові засоби, що сукупно забезпечують реалізацію таких принципів адвокатської діяльності, як незалежність і конфіденційність. З огляду на це, свого часу висловлювалися позиції, що кримінально-процесуальні гарантії адвокатської діяльності слід класифікувати на дві групи: «1) гарантії незалежності здійснення адвокатської діяльності; 2) гарантії конфіденційності адвокатської діяльності» [306, с. 20–24].

Мають місце й дещо інші позиції. Так, О. С. Старенький вказує, що у сутнісному аспекті кримінальні процесуальні гарантії адвокатської діяльності «це умови, регламентовані кримінальним процесуальним законодавством, спрямовані на: реалізацію повноважень адвоката; захист й охорону прав, свобод і законних інтересів адвоката; забезпечення вирішення завдань кримінального провадження» [322, с. 68].

Щодо таких гарантій, то О. Р. Балацька, зокрема, на підставі аналізу рішень ЄСПЛ до гарантій участі адвоката у кримінальному провадженні, віднесла такі гарантії, як: реалізація права на вільне обрання захисника; принцип раннього забезпечення правовою допомогою; принцип ефективності захисту; обов'язки посадових осіб органів кримінального переслідування щодо надання інформації особам про право на доступ до правничої допомоги; доступ

до заходів і послуг, пов'язаних з кваліфікованою правничою допомогою; конфіденційність спілкування з адвокатом та ін. [13, с. 11].

Також у юридичній літературі вказують, що натеper актуалізовано завдання щодо впровадження міжнародно-правових стандартів захисту захисника або представника особи, зокрема, від втручання у їхню діяльність.

Як зазначають М. П. Климчук і Б. В. Стечик, реалізація міжнародних стандартів щодо захисту адвоката або представника особи від незаконного втручання у їхню професійну діяльність, втілених у національному законодавстві через засади кримінального провадження – такі як право на захист, право на справедливий суд, свобода та особиста недоторканність, рівність усіх перед законом і судом тощо – має на меті створення належних умов для ефективного виконання ними своїх функцій. Водночас неналежне впровадження положень міжнародних нормативно-правових актів може проявлятися у формі перешкоджання законній діяльності захисника або представника особи з надання правової допомоги, а також у порушенні встановлених законом гарантій їх професійної діяльності. За таких обставин відповідні дії повинні кваліфікуватися відповідно за ст. 397 Кримінального кодексу України як посягання на права захисника або представника особи [153]. Отже, потреба кримінально-правового захисту представника потерпілого від втручання у його діяльність є вимушеною й обґрунтованою з огляду на явища й прояви суспільно небезпечної поведінки окремих представників суспільства.

Вважаємо, що окремі обмеження, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», також може бути віднесено до гарантій забезпечення професійної діяльності адвоката і виконання ним процесуальних функцій, що покладаються на нього у зв'язку із набуттям відповідного процесуального статусу.

Серед порушень професійної етики адвоката слід виокремити, зокрема, такі:

- використання адвокатом своїх професійних прав всупереч правам,

свободам або законним інтересам клієнта;

- розголошення адвокатської таємниці або відомостей, що її становлять, в особистих інтересах чи в інтересах третіх осіб;

- зайняття правової позиції у справі, яка суперечить волі клієнта, за винятком випадків, коли адвокат обґрунтовано переконаний, що має місце самообмова клієнта;

- безпідставна відмова в наданні правничої допомоги, за винятком випадків, прямо передбачених законом [258].

Також зауважимо, що, враховуючи похідний статус повноважень представника потерпілого у кримінальному провадженні, не можна заперечити, що гарантії прав потерпілого поширюються і на його представника. Такими, зокрема, є:

1. Право потерпілого на інформацію.
2. Право потерпілого на збирання та подання доказів.
3. Право потерпілого на участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, його права під час проведення таких дій.

4. Право потерпілого на оскарження рішень, дій та бездіяльності уповноважених осіб на стадії досудового розслідування.

5. Право потерпілого на професійну правничу допомогу [376, с. 4–5]. Щодо останнього, то зрозуміло, що воно може поширюватися виключно на законного представника потерпілого, який бере участь у кримінальному провадженні.

Не можна оминати увагою і той факт, що законодавцем гарантовано потерпілому та його представникові право на забезпечення безпеки. Така гарантія поширюється й на представника юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження. Так, у разі прийняття відповідним органом щодо представників потерпілого рішення про взяття під захист, вони наділяються таким переліком прав: а) подавати клопотання про вжиття заходів безпеки або про їх скасування; б) знати про застосування щодо них заходів безпеки; в) вимагати від слідчого, дізнавача, прокурора, суду застосування додаткових

заходів безпеки або скасування здійснюваних заходів; г) оскаржити незаконні рішення чи дії органів, які забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня, прокурору або до суду [268].

Щодо їхніх обов'язків, то такими є: «а) виконувати умови здійснення заходів безпеки і законні вимоги органів, які забезпечують безпеку; б) негайно інформувати названі органи про кожен випадок погрози або протиправних дій щодо них; в) поводитися з майном та документами, виданими їм у тимчасове користування органом, який забезпечує безпеку, згідно з установленими законодавством правилами» [268]. Таким чином, гарантії безпеки також становлять левову частину гарантій професійної діяльності адвоката-представника потерпілого.

Отже, керуючись викладеним, беручи до уваги нормативно закріплені засади, вважаємо, що гарантіями діяльності адвоката-представника потерпілого у кримінальному провадженні є такі:

- 1) загальні засади кримінального провадження;
- 2) гарантії незалежності у здійсненні діяльності щодо представництва інтересів потерпілого;
- 3) гарантії конфіденційності;
- 4) гарантії кримінально-правового захисту професійної діяльності представника потерпілого від втручання у таку діяльність;
- 5) гарантія відмови від надання правничої допомоги, за винятком випадків, установлених законом;
- 6) гарантії безпеки у разі прийняття рішення про взяття під захист.

Щодо видів відповідальності адвоката-представника потерпілого, котрий неналежно виконує свої процесуальні обов'язки, слід звернути увагу на той факт, що чинний КПК України таких положень не визначає. Вважаємо допустимим у вирішенні цього питання керуватися положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Згідно із закріпленими ним правовими засадами, підстави й умови дисциплінарної відповідальності адвоката за скоєння дисциплінарних поступків становлять невиконання чи

неналежне виконання своїх професійних обов'язків, порушення інших зобов'язань адвоката, передбачених законом [258]. Щодо інших видів і підстав юридичної відповідальності, то дія правових норм поширюється на адвоката у тій мірі та спосіб, що й на інших суб'єктів кримінально-процесуальних відносин.

У контексті наведених положень не слід не звернути увагу на той факт, що ані законне представництво, ані представництво юридичної особи її керівником або уповноваженим працівником на підставі довіреності, ані самотійне здійснення захисту потерпілим своїх прав не можуть забезпечити належного рівня професійності та ефективності, який здатен гарантувати адвокат. Саме адвокат, як суб'єкт правничої діяльності, наділений додатковими повноваженнями, передбаченими законодавством, що дає йому можливість у повному обсязі реалізовувати функцію представництва в кримінальному провадженні.

Отже на це, можна стверджувати про фактичну нерівність учасників кримінального провадження щодо обсягу процесуальних повноважень, які вони можуть використовувати для захисту своїх прав та законних інтересів. Така ситуація, хоч і не суперечить положенням чинного законодавства, все ж свідчить про необхідність удосконалення нормативного регулювання у сфері процесуального представництва потерпілих.

З метою недопущення будь-яких обмежень у реалізації представницьких функцій адвоката, доцільним є законодавче закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України положення, згідно з яким адвокат, який представляє інтереси потерпілого, користується всіма професійними правами та виконує відповідні обов'язки, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Крім того, слушною видається пропозиція щодо включення до КПК України окремої норми, яка б чітко визначала процесуальні права та обов'язки адвоката як представника потерпілого, що сприятиме підвищенню гарантій захисту прав осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень [2].

Саме тому вважаємо за потрібне доповнити чинний КПК України статтею 58-1 «Повноваження адвоката-представника потерпілого» із таким змістом:

«1. У кримінальному провадженні представник потерпілого користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, а також професійними правами, гарантованими йому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність, за винятком передбаченого п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК України.

2. Адвокат, який є представником потерпілого, зобов'язаний неухильно виконувати обов'язки, що покладаються на потерпілого, інтереси якого він представляє, та інші обов'язки, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правилами адвокатської етики.

3. За неналежне виконання своїх професійних обов'язків представник потерпілого несе дисциплінарну відповідальність у порядку, передбаченому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також підлягає юридичній відповідальності відповідно до закону» [112].

З урахуванням викладених положень, вважаємо, що зміст пам'ятки адвоката, – представника потерпілого, має бути чітко визначений та нормативно врегульований. Такий документ доцільно вручати після офіційного підтвердження його повноважень на здійснення представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні – як стороною обвинувачення, так і судом. Це забезпечить належну інформованість адвоката про процесуальні права й обов'язки під час виконання ним представницької функції.

Таким чином, чинне кримінальне процесуальне законодавство України потребує системного вдосконалення шляхом внесення змін і доповнень, спрямованих на законодавче закріплення правового статусу адвоката – представника потерпілого. Наведений підхід не лише сприятиме однозначному розумінню іншими учасниками кримінального провадження обсягу прав і обов'язків адвоката, але й гарантуватиме ефективне та професійне здійснення представництва потерпілих, відповідно до принципів верховенства права та забезпечення права на правову допомогу. Як уявляється, чинне кримінальне

процесуальне законодавство потребує доповнення положеннями, які закріплюють правовий статус адвоката-представника потерпілого.

2.2. Представництво інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування

Представник потерпілого у кримінальному провадженні діє від імені потерпілого, а подекуди й зі сторони обвинувачення. При цьому його участь жодною мірою не обмежує та не звужує прав особи, інтереси якої він представляє. Як і сторону захисту, представника потерпілого наділено процесуальними правами щодо збору речей і документів, інших доказів, а також подання клопотань і скарг, реалізацію інших прав, що передбачені нормами чинного кримінального процесуального законодавства.

Доктринальним положенням в аспекті представництва інтересів особи є те, що залучений представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого представляє [182]. У межах цього підрозділу ми вважаємо за потрібне зупинитися на процесуальних гарантіях діяльності адвоката-представника потерпілого, що можуть бути використані ним на стадії досудового розслідування, зокрема, з метою встановлення обставин, що підлягають установленню і доказуванню під час розслідування.

Згідно із положеннями ст. 93 КПК України, потерпілому гарантовано право збирання доказів. Відповідно до ч.ч. 2, 3 ст. 93 КПК України, це право можливо реалізувати у три способи. Зокрема, шляхом:

- 1) ініціювання перед відповідними суб'єктами владних повноважень проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій;

- 2) витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та

фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок;

3) здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [182].

У контексті з'ясування повноважень представника потерпілого зауважимо, що і він, і сторона захисту, відповідно до закріплених процесуальних гарантій, наділені консеквентними повноваженнями у проведенні й ініціюванні окремих процесуальних дій, що відповідають засадам рівності та змагальності сторін [99, с. 158].

У цьому контексті погоджуємося з позицією, відповідно до якої реалізація засади змагальності в кримінальному процесі знаходить свій зовнішній прояв у таких ключових елементах:

- чіткий розподіл функцій обвинувачення, захисту та вирішення справи;
- наділення сторін рівними процесуальними правами для ефективного здійснення покладених на них функцій;
- провідна роль суду в кримінальному провадженні та надання лише йому повноваження ухвалювати остаточні рішення у справі.

Змагальний характер процесу забезпечує активну участь сторін у доведенні своєї позиції та спонукає суд об'єктивно й неупереджено оцінювати надані матеріали, що, у свою чергу, є запорукою постановлення законного й обґрунтованого судового рішення [183].

Таким чином, беззаперечно погодитися із позицією, що сторона обвинувачення наділена більш широкими повноваженнями, аніж сторона захисту, які знаходять закріплення в юридичній літературі, ми не можемо, адже ці тези не виправдовують себе. Вважаємо, що подібна позиція не повинна застосовуватися як аксіома, тому що представники органів досудового розслідування й органів прокуратури, самостійно визначають для себе стратегію розслідування, організовують його у межах наданих їх повноважень і обирають відповідний комплекс слідчих (розшукових) і процесуальних дій, ігноруючи при цьому інколи навіть клопотання сторони захисту у тій же мірі,

що і представника потерпілого. Спростовують таку позицію, на нашу думку, чисельні виправдувальні вирoki, які ухвалені на підставі відсутності належних і допустимих доказів вини особи, визнані такими у зв'язку із суттєвими порушеннями стороною обвинувачення прав і законних інтересів особи в процесі збирання доказів. До того ж, правові позиції сторони обвинувачення, тобто слідчого та прокурора, не завжди узгоджуються із правовими позиціями представника потерпілого і самого потерпілого.

На нашу думку, участь представника потерпілого є надважливою у кримінальному провадженні в цілому, і на стадії досудового розслідування зокрема. Це важливо у зв'язку із тим, що інколи потерпілому належним чином не роз'яснюються його права, а отже, він не може користуватися в повній мірі гарантованими йому законом процесуальними правами та гарантіями.

Так, достатньо часто потерпілі звертаються до адвокатів за допомогою для складення цивільних позовів щодо забезпечення подальшого відшкодування підозрюваним, обвинуваченим, підсудним завданої їм шкоди унаслідок скоєння кримінального правопорушення. На користь цієї позиції слід навести і результати проведеного нами аналізу судової практики. Згідно із ними, типовими порушеннями слід вважати випадки відмови слідчими в інформуванні потерпілих про проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні, у задоволенні клопотань щодо проведення слідчих (розшукових) дій, а інколи навіть й у відкритті кримінального провадження та ін. При цьому, достатньо часто слідчі судді за результатами розгляду скарг задовольняють їх, а це свідчить про визнання бездіяльності представників органів досудового розслідування [407, с. 70].

Важливо, щоб представник потерпілого, будучи залученим до кримінальної процесуальної діяльності, також виконував свої професійні обов'язки на належному рівні. Адже в протилежному випадку існуватимуть всі підстави для притягнення його до юридичної відповідальності, зокрема дисциплінарної, за зверненням особи, інтереси якої він представляв [258].

Адвокатам слід дотримуватися своїх професійних обов'язків,

передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», серед яких: «1) дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики; 2) на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги; 3) невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; 4) підвищувати свій професійний рівень; 5) виконувати рішення органів адвокатського самоврядування; 6) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством та договором про надання правової допомоги» [258].

Важливість ефективного провадження кримінальної процесуальної діяльності представником потерпілого у межах наданих йому повноважень на стадії досудового розслідування значною мірою зумовлена тим, що повідомлення особі про підозру переважно здійснюється на підставі п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України «за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення» [182]. У зв'язку з цим, одразу після відкриття кримінального провадження важливо докладати якомога більше зусиль в аспекті налагодження ефективної комунікації з представниками сторони обвинувачення щодо збирання доказів, і подекуди забезпечувати контроль за такою діяльністю. Нехтування вимогам оперативності, своєчасності може зумовити втрату окремих доказів, знищення їх стороною захисту тощо [99, с. 159].

Необхідно звернути увагу і на той факт, що важливою є участь представника у провадженнях, де потерпілою особою є іноземець чи іноземна юридична особа. З огляду на те, що досить часто такі особи не володіють мовою кримінального провадження, не розуміються на особливостях нашої правової системи чи взагалі перебувають поза межами нашої держави, важливим є забезпечення їхніх процесуальних прав і законних інтересів. У правозастосовній практиці поширеними є випадки, за яких сторона обвинувачення навіть відмовляє у визнанні особи потерпілою, тобто фактично постраждалий навіть не отримує правової можливості здійснювати захист своїх прав. Разом із тим, вважаємо за потрібне навести рішення, ухвалене у судовій

справі, розгляд якої здійснювався колегією суддів Київського апеляційного суду. Остання своїм рішенням не тільки скасувала постанову слідчого про закриття кримінального провадження, але й підтримала доводи представника особи щодо того, що чинним кримінальним процесуальним законодавством України прямо не передбачено можливості прийняття процесуального рішенням слідчим або ж прокурором у формі постанови відносно відмови у визнанні потерпілим у кримінальному провадженні [344]. Подібний підхід підтверджує, що саме представник потерпілого інколи стає тією визначною процесуальною фігурою, яка здатна захистити порушені права особи, постраждалої від кримінального правопорушення. Тим паче, що слідчі часто передчасно приймають рішення про закриття кримінального провадження (тобто, вони є необґрунтованими). Погоджуємося із думкою, що порушення законних прав та інтересів потерпілих, зокрема і юридичних осіб, на практиці відбуваються у зв'язку із відсутністю регламентованого на законодавчому рівні алгоритму дій адвоката-представника потерпілого, а також через відсутність сталої практики із цього питання [211, с. 668].

У науковій юридичній літературі функціональна роль адвоката – представника потерпілого в кримінальному провадженні, зазвичай розглядається через кілька ключових напрямів, кожен із яких відображає специфіку його функцій:

1. Інформаційно-консультативна функція – охоплює надання потерпілому фахових роз'яснень щодо його процесуального статусу, прав і обов'язків, формулювання правових позицій, а також підготовку первинних процесуальних документів, зокрема заяви про вчинення кримінального правопорушення.

2. Правозахисна функція – полягає у представництві інтересів потерпілого на всіх стадіях кримінального процесу, включно з формуванням і відстоюванням правової позиції, оскарженням рішень, дій або бездіяльності інших учасників провадження, а також участю в судових засіданнях з метою досягнення справедливого вирішення справи.

3. Гарантувально-забезпечувальна функція – спрямована на ініціювання

заходів, які унеможливають порушення або обмеження прав потерпілого, включаючи підготовку звернень щодо застосування заходів безпеки чи вжиття інших процесуальних механізмів реагування на ризики.

4. Превентивно-запобіжна функція — реалізується через активну правову позицію адвоката з метою недопущення необґрунтованого залучення потерпілого до кримінального переслідування, а також забезпечення дотримання принципу презумпції невинуватості у випадках, коли існують ризики подвійного процесуального тлумачення статусу особи [98, с. 108].

Ми вважаємо, що окрім означених функцій представник потерпілого може здійснювати ще й функцію доказування. Остання, хоча і не покладена на нього положеннями чинного кримінального процесуального законодавства, однак за власною ініціативою може реалізовуватися ним.

Виходячи з аналізу норм чинного кримінального процесуального законодавства та положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», можемо стверджувати, що дії представника потерпілого, які спрямовані на встановлення істини у справі й досягнення цілей кримінального провадження, мають охоплювати низку ключових напрямів та положень:

1. Накопичення й передача слідству інформації, що характеризує потерпілого. Зокрема, це особливо актуально в ситуаціях, коли:

- потерпілий у минулому мав судимість за умисне введення суду в оману чи неправдиве повідомлення про злочин;
- злочин було вчинено шляхом обману, зловживання довірою або із застосуванням погроз;
- постраждала сторона представлена юридичною особою;
- злочин було спрямовано проти дитини тощо.

Важливість цієї діяльності підвищується в провадженнях щодо злочинів у сфері господарської діяльності, де потерпілими є підприємства. У такому разі представник має право ініціювати отримання у посадових осіб підприємства таких даних, як:

- місцезнаходження (юридичне й фактичне), розмір статутного

капіталу, інформація про засновників;

- дані про активи: нерухомість, автотранспорт тощо;
- судові рішення, що стосуються стягнення боргів;
- склад найманого персоналу;
- наявність технічних засобів контролю, наприклад, відеоспостереження.

2. Документування збитків і шкоди, яких зазнав потерпілий внаслідок учинення стосовно нього злочину. Це завдання має виконуватись оперативно – одразу після вчинення правопорушення. Нерідко потерпілі не надають значення фіксації втрат, через що ускладнюється подальше доведення шкоди. Представник перш за все, має подбати про те, щоб були задокументовані обставини, які підтверджують моральну чи матеріальну шкоду. Також представник повинен вжити всіх можливих заходів, аби забезпечити компенсацію завданих збитків на будь-якому етапі процесу.

3. Ідентифікація свідків й ініціювання їхнього допиту. До обов'язків представника входить виявлення осіб, які можуть володіти важливою інформацією, організація їхнього опитування, а також подання відповідних клопотань до слідчих органів про проведення допиту. Якщо слідчий або прокурор задовольняє таке клопотання, відповідно до ч. 6 ст. 223 КПК України, допит має відбуватись у присутності ініціатора – представника потерпілого [182].

Винятковими є лише ті випадки, коли характер слідчої (розшукової) дії не дозволяє участі представника, або ж коли сам потерпілий у письмовій формі відмовився від такої участі. Саме тому, особа, яка представляє інтереси потерпілого, повинна заздалегідь і ґрунтовно готуватися до проведення відповідних процесуальних дій. Доцільним є підхід, за яким рівень залученості адвоката, як і обрана ним тактика під час участі в слідчій (розшуковій) дії, визначаються спільно з потерпілою особою. При цьому враховуються статус особи, яку представляє адвокат, конкретна процесуальна ситуація, характер справи та її складність [94, с. 229].

4. Збирання інформації для підтвердження обставин учинення кримінального правопорушення, тобто участь у процесі доказування. Одним із основних аспектів діяльності адвоката-представника потерпілого є збирання фактичних даних, які можуть підтверджувати обставини вчинення кримінального правопорушення. У цьому контексті особливе значення має використання інструменту адвокатського запиту, який може надсилатися до організацій, підприємств, установ незалежно від форми власності, відомчої підпорядкованості або правового статусу.

Згідно із законодавством, адвокат, виконуючи свої професійні обов'язки, має право самостійно збирати інформацію, що потенційно може набути статусу доказу. Це включає: витребування, отримання та ознайомлення з документами (включаючи копії) й речовими доказами; опитування осіб (за їх добровільною згодою); звернення до експертів або фахівців з питань, що потребують спеціальних знань, для отримання письмових висновків [258].

При цьому, як адвокатський запит, так і запит на інформацію стосуються вже існуючих, за фіксованих даних. Тобто, адвокат звертається не з метою створення нових документів, а для доступу до інформації, яка вже зафіксована та наявна у відповідній установи чи органу в межах їхніх повноважень. Такий підхід відповідає положенням ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації», яка визначає публічну інформацію як задокументовану будь-яким способом та на будь-якому носії інформацію [26]. Також це узгоджується з вимогами ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з ч. 3 якої адвокатський запит не може бути спрямований на отримання правових консультацій або роз'яснень норм чинного законодавства [258].

Слід мати на увазі, що в правозастосовній практиці часто трапляються ситуації, коли органи досудового розслідування або інші уповноважені особи не визнають належними доказами ті документи, які були отримані на підставі адвокатського запиту. Таку позицію вони обґрунтовують тим, що порядок одержання цих документів не відповідає вимогам, встановленим Кримінальним процесуальним кодексом України. У зв'язку з цим, у наукових публікаціях

висловлюється критика щодо положення КПК, яке начебто дозволяє стороні захисту здійснювати збирання доказів шляхом отримання копій документів, витребування речей, експертних висновків, матеріалів ревізій чи перевірок – ця можливість вважається недостатньо обґрунтованою [156, с. 98]. Здебільшого документи, які надходять адвокату у відповідь на запит, набувають юридичного статусу доказів лише після того, як уповноважений орган провадить їх процесуальний огляд, або за результатами експертизи [196, с. 125]. Відтак під час подання клопотання про приєднання таких матеріалів до кримінального провадження захисник повинен одночасно заявити клопотання про їх офіційний огляд, що дозволить закріпити їх як повноцінні докази в межах провадження.

На нашу думку, потерпілий і його представник мають обов'язок доводити у кримінальному провадженні обставини, викладені в цивільному позові, зокрема – свої вимоги та докази, які їх підтверджують. Це зумовлено кількома підставами. По-перше, потерпілим може бути як фізична особа, яка зазнала моральної, фізичної чи матеріальної шкоди, так і юридична особа, якій завдано майнових збитків, спричинено шкоду діловій репутації тощо. Також до потерпілих належать адміністратори облігацій в інтересах інвесторів згідно із законом про ринки капіталу. Отже, саме наявність факту заподіяння шкоди і є ключовим у визначенні статусу потерпілого [182].

По-друге, встановлення характеру і обсягу заподіяної шкоди зазвичай є предметом експертного дослідження. Наприклад, встановлення причин смерті, ступеня тілесних ушкоджень, матеріальних втрат, а також моральної шкоди чи шкоди довкіллю відбувається шляхом призначення експертизи, якщо потерпілий не може самостійно надати необхідні розрахунки чи документи.

Закон визначає загальні механізми для з'ясування фактів завдання шкоди, однак не дає чітких орієнтирів щодо порядку обрахунку суми компенсації, яка може бути присуджена на користь постраждалого. Залишається також неврегульованим аспект встановлення моральної шкоди та грошової оцінки такого страждання.

Окрему увагу варто звернути на доказування факту моральної шкоди. У фаховій юридичній думці зазначається, що це здатна зробити лише та особа, яка цю шкоду зазнала, адже тільки вона може достовірно передати глибину емоційного болю, який спричинило кримінальне правопорушення. Отже, доказування в такому випадку лежить не лише на інтересі у позові, а й на природі самої шкоди, яку не можна передати через третіх осіб.

Таким чином, ми поділяємо позицію, що обов'язок доводити як сам факт завдання шкоди, так і вимоги про її відшкодування (у тому числі моральної, фізичної та матеріальної) лежить на потерпілому або його представникові. Вони мають забезпечити подання належних доказів.

Щодо моральної шкоди, в окремих випадках може бути призначена психологічна експертиза [59, с. 208]. Такий крок є науково обґрунтованим і практично випробуваним. Водночас потрібно розуміти, що висновок експерта не є беззаперечним доказом, який зобов'язує суд, до прийняття певного рішення, адже відповідно до принципів кримінального процесу жоден доказ не має наперед визначеної сили. Згідно з Цивільним кодексом України, моральна шкода може проявлятися у вигляді фізичного болю від поранень, емоційного потрясіння через протиправні дії проти себе чи близьких, втрати чи пошкодження майна, а також приниження честі чи репутації [358]. Проте не всі з цих проявів потребують експертного аналізу психоемоційного стану – деякі можна підтвердити показаннями свідків, аудіо- чи відеоматеріалами, іншими електронними носіями.

Суд, ухвалюючи рішення про задоволення цивільного позову, повинен спиратися лише на перевірені докази. Також враховуються такі аспекти, як матеріальне становище обвинуваченого, стан його здоров'я тощо. Саме тому, представник потерпілого повинен зібрати й подати відповідні відомості, спираючись на свої професійні права, закріплені в Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Судова практика Верховного Суду свідчить, що потерпілий має підтверджувати належними доказами, зокрема, реальність понесених витрат –

наприклад, достовірність наданих чеків. Тому висновуємо, що перелік обставин, які мають бути доведені потерпілим і його адвокатом у процесі обґрунтування позовних вимог у межах кримінального провадження, охоплює: витрати, пов'язані з процесом, включно з витратами на отримання джерел доказів; відомості про обвинуваченого, зокрема його фінансовий стан; і, головне, факт і обсяг заподіяної шкоди, на якому ґрунтується позов [102, с. 140–141].

5. Ініціювання отримання доступу до речей і документів, які можуть мати доказове значення на етапі досудового розслідування або в судовому процесі, шляхом звернення до слідчого судді з відповідним клопотанням. Найчастіше йдеться про дані, які перебувають:

- у мобільних операторів (зокрема про геолокацію абонента, факти з'єднань – за умови доведення, що номер належить клієнту, і отримання дозволу на розкриття цих даних);
- у державних інформаційних системах і реєстрах;
- у фінансових установах (наприклад, про банківські рахунки та транзакції).

6. Ініціювання призначення та подальшого проведення судової експертизи у спеціалізованих установах за заявою представника. Найпоширенішим способом є звернення із відповідним клопотанням у порядку, визначеному статтею 220 КПК України. Як альтернатива – самостійне укладення угоди з експертом, який може надати висновок на договірній основі. Водночас зазначимо, що КПК України не містить норми про залучення потерпілим судового експерта самостійно, що потребує врегулювання.

Нагадаємо, що однією з основних засад кримінального провадження є рівноправність і змагальність сторін. Проте на практиці ці принципи не завжди забезпечують справжню збалансованість процесуальних можливостей. Якщо порівнювати процесуальні інструменти сторони захисту й обвинувачення, стає помітно, що перевага в збиранні доказів частіше перебуває на боці обвинувачення. Ситуація для потерпілого ще складніша, оскільки він не

належить до жодної зі сторін процесу в розумінні кримінального процесуального закону, що фактично позбавляє його повноцінного доступу до інструментів доказування. Потерпілий зазвичай надає лише власні свідчення або документи, які вже має при собі, і лише в окремих випадках такі матеріали піддаються перевірці, оцінці або навіть експертизі.

Певні можливості в цій сфері мають адвокати, які представляють інтереси потерпілих. Завдяки законодавчо закріпленим повноваженням, зокрема відповідно до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», вони можуть самостійно здобувати докази, залучати спеціалістів та експертів, організовувати одержання експертних висновків на основі вирішення питань, що потребують спеціальних знань [258].

За результатами проведеного нами опитування правників, більшість з них – 69% – на практиці частіше звертаються до судових експертів, ніж до спеціалістів, коли йдеться про представлення інтересів потерпілих. Це пояснюється тим, що чинне законодавство прямо дозволяє таку взаємодію. Так, згідно з ч. 1 ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу», ініціатором проведення експертизи, окрім правоохоронних органів і суду, може бути й будь-яка інша заінтересована особа. У цьому випадку експертиза відбувається за договором [275].

Погоджуючись із таким підходом, слід зазначити, що договірне регулювання правовідносин у цій сфері – це форма диспозитивного правового впливу. Тобто йдеться не про імперативні приписи, а про вільне волевиявлення сторін. Послуги з проведення експертиз, що надаються експертними установами Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України чи Міністерства юстиції України, оплачуються, і механізм їх замовлення – це або укладання договору, або подання письмової заяви, або підтвердження у вигляді платіжного документа чи іншого рівнозначного юридичного кроку [358]. За суттю це є договором на надання послуг, який цілком відповідає вимогам ст. 901 Цивільного кодексу України [358].

Тим не менш, якщо прокурор або слідчий без зайвих труднощів ініціює

проведення експертизи, то для потерпілого та його адвоката доступні лише два варіанти: або звернутися з клопотанням до сторони обвинувачення, або ж організувати експертизу самостійно, уклавши договір із фахівцем. Саме ці два шляхи наразі залишаються єдиними законними можливостями реалізувати право на збирання доказів [155, с. 182].

Варто відзначити, що в жодному з розглянутих випадків суди не задовольнили скарги представників потерпілих на відмову прокурора чи слідчого у призначенні експертизи. Свою позицію суди пояснюють тим, що закон дозволяє потерпілим самостійно ініціювати проведення експертного дослідження. Проте, відповідно до ч. 1 ст. 122 КПК України, усі витрати, пов'язані з участю експертів, спеціалістів, перекладачів чи свідків, покладаються на сторону, яка ініціювала їх залучення – за винятком передбачених законом випадків [182]. У разі обвинувального вироку ці витрати можуть бути відшкодовані за рахунок засудженого, але до моменту винесення вироку їх має нести сама потерпіла сторона. Таким чином, поширена практика, коли саме потерпілий або його представник змушені оплачувати участь експертів чи спеціалістів на етапі досудового розслідування, демонструє істотну диспропорцію в можливостях сторін. Це становище потребує змін, оскільки потерпілий нерідко знаходиться у вразливому становищі, яке стало причиною або наслідком злочину.

Щодо залучення спеціалістів, то тут ситуація така: адвокати переважно звертаються до них із проханням надати певні роз'яснення або консультації. Це необхідно для належного обґрунтування подальших звернень до слідчого, прокурора або суду, зокрема у формі заяв, клопотань чи скарг. На етапі судового розгляду отримані висновки й матеріали можуть бути використані для аргументації потреби призначення додаткової або повторної експертизи, а також для обґрунтування доцільності виклику й допиту експерта. Зауважено, що КПК України не містить норму про додаткову та повторну експертизи, що на нашу думку, потребує врегулювання.

Отже, адвокат, який представляє інтереси потерпілого, має можливість

діяти як активний учасник процесу збору доказів, залучаючи до цього осіб із фаховими знаннями. Ця взаємодія зазвичай обумовлена необхідністю отримання експертного аналізу тих аспектів, що не охоплені увагою сторони обвинувачення, або ж з метою глибшого розуміння фактів і обставин, пов'язаних із злочином.

Хоча обсяг можливостей потерпілого й його представника в частині призначення експертиз залишається обмеженим порівняно з можливостями сторони обвинувачення, варіанти реалізації свого права на збирання доказів усе ж існують. Проте нинішній підхід до правового врегулювання цього питання є недосконалим і потребує суттєвих змін, зокрема з урахуванням реального процесуального становища потерпілих.

7. Формування і подання позовної заяви про відшкодування завданої шкоди в межах кримінального провадження.

8. Подання клопотання слідчому чи прокурору щодо виявлення активів, відкритих рахунків, відомостей про персонал підприємства, а також вжиття заходів для забезпечення позовних вимог потерпілого.

9. Проведення роз'яснювальної роботи з потерпілим щодо норм Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та ініціювання запровадження заходів безпеки за необхідності.

Серед інших важливих дій представника потерпілого можна виокремити такі:

- подання слідчому судді заяви про відвід слідчого або прокурора, якщо є підстави вважати їх дії упередженими чи неправомірними;
- оскарження дій, рішень або бездіяльності слідчих, дізнавачів, прокурорів у випадках порушення процесуальних прав потерпілого [99, с. 160–162].

Більшість із наведених нами заходів можуть бути реалізовані й під час судового розгляду, проте на цьому етапі слід займати активну позицію в аспекті забезпечення оцінки доказів, доказування вини особи та вжиття заходів щодо призначення обґрунтованого та справедливого покарання. Тим паче, що як

слушно зауважують вчені, від процесуальної активності адвоката залежить не тільки встановлення обставин учиненого кримінального правопорушення, а й прийняття судом обґрунтованого, законного та справедливого рішення [184, с. 173].

Отже, однією з визначальних фігур на стадії досудового розслідування стає представник потерпілого. Його діяльність, як і інших учасників кримінального провадження, спрямована на виконання завдань правосуддя, зокрема тих, що визначені ст. 2 КПК України. Керуючись загальними засадами кримінального провадження, такими як законність, змагальність сторін, а також рівність перед законом і судом, слід зважати на те, що представник потерпілого повинен займати ініціативну позицію в аспекті реалізації прав і законних інтересів клієнта, представництво якого він здійснює. Натепер розвиток кримінальних процесуальних відносин, дотримання гарантій захисту й охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження відбувається в контексті створення рівних можливостей для сторін кримінального провадження.

Адвокат, який є представником потерпілого у кримінальному провадженні, виконує важливі функції. Водночас деякі його повноваження можуть використовуватися, як спосіб здійснення власного розслідування в частині з'ясування обставин скоєння кримінального правопорушення, фіксації окремих відомостей щодо їх використання у процесі доказування. Вважаємо, що до основних заходів, що можуть реалізовуватися представником потерпілого на етапі досудового розслідування, слід відносити такі: «1) збирання та надання слідчому, дізнавачу, прокурору відомостей про потерпілого; 2) з'ясування виду і розміру завданої потерпілому шкоди; 3) установлення та проведення опитування свідків, ініціювання заходів щодо здійснення їх допиту слідчим, дізнавачем; 4) збирання інформації на підтвердження обставин учинення кримінального правопорушення; 5) отримання доступу до речей і документів, які матимуть значення під час досудового розслідування та судового розгляду справи на підставі ухвали

слідчого судді; 6) призначення експертиз у судово-експертних установах, приватних судово-експертних установах, зокрема на договірних засадах; 7) складання та подання цивільного позову; 8) подання на розгляд слідчого чи прокурора клопотання про встановлення майна, рахунків, інформації щодо кількості працюючих на підприємстві осіб, а також щодо забезпечення цивільного позову тощо; 9) роз'яснення потерпілому положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні» та ініціювання їх застосування за наявності достатніх підстав» [99, с. 163]. У розвиток наведеної думки зазначимо, що призначення судових експертиз здійснюється не тільки до державних судово-експертних установ, а й судовим експертам, що не є їх працівниками.

Нами визначено найбільш апробовані, на наш погляд, заходи адвокатської діяльності, однак найважливішим під час реалізації кожного із них є неухильне дотримання закону.

Окрім того, в юридичній науковій спільноті дедалі частіше лунають заклики щодо впровадження обов'язкового представництва потерпілих у кримінальному провадженні виключно адвокатами — особами, які мають офіційне право на здійснення адвокатської діяльності. Варіанти реалізації цієї ідеї варіюються: від універсального залучення адвоката для кожного потерпілого до представництва окремих соціальних груп через адвокатів, що співпрацюють із регіональними центрами надання безоплатної правничої допомоги. Потребу в доступності правничої допомоги підкреслюють і рішення Європейського суду з прав людини. Водночас, поки наукові дискусії тривають, варто акцентувати увагу на інших аспектах захисту інтересів осіб, що стали жертвами кримінальних діянь.

Насамперед варто переосмислити підходи, які практикують правоохоронні органи при здійсненні процесуальних дій із потерпілими. Непоодинокі випадки багаторазових допитів, слідчих експериментів чи оглядів речових доказів за участю потерпілого не відповідають принципам підходу, зорієнтованого на його становище та потреби. Сучасні стандарти вимагають

виключення подібних практик як таких, що можуть мати травматичний ефект для постраждалої від злочину особи.

Крім того, в українському законодавстві досі не передбачено ефективного способу витребування сплачених адвокату коштів у разі його непрофесійної або недбалої поведінки. Проблема посилюється тим, що доступ до адвокатської професії залишається відносно простим, через що адвокатською діяльністю можуть займатися особи без належного досвіду. Часто, взявшись за справу, такі адвокати обіцяють потерпілим результативне представництво, але на практиці подають, наприклад, скарги на процесуальні рішення, які взагалі не можуть бути оскаржені відповідно до положень статті 303 КПК України. Подібна діяльність тільки ускладнює роботу правоохоронців і суддів, оскільки створює непотрібне навантаження у вигляді необґрунтованих справ.

Ще однією проблемною ланкою є відсутність належного доступу представника потерпілого до процедур, пов'язаних із призначенням судової експертизи. Якщо мова не йде про ініціювання експертизи на договірній основі, то реальні можливості потерпілого суттєво звужуються. Особливо гостро це проявляється у випадках потреби в судово-медичній чи психіатричній експертизі. На відміну від криміналістичних та інших видів досліджень, які здійснюються в експертних установах або на договірних засадах, або за рахунок державного бюджету, у сфері медицини та психіатрії процедури не мають усталених механізмів, що ускладнює їх проведення. Тому порядок ініціювання експертиз з боку потерпілого та його адвоката вимагає вдосконалення.

Не менш важливою є проблема бездіяльності з боку слідчих і дізнавачів, які хоча формально погоджуються із клопотаннями адвоката, але надалі їх не реалізують. У таких випадках має бути встановлений ефективний механізм впливу на бездіяльність посадових осіб. На думку автора, ігнорування законних вимог адвоката має кваліфікуватися як підстава для судового звернення з метою зобов'язати слідчого чи дізнавача до виконання своїх обов'язків.

Окрему увагу варто приділити складності доведення у суді розміру

витрат на правничу допомогу. Суди вимагають наявності обґрунтованих доказів реальності й розумності витрат. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 19.02.2020 року у справі № 755/9215/15-ц зазначено, що розмір компенсації має відповідати як обсягу послуг, так і фінансовим можливостям сторін. Подібне роз'яснення міститься і в постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19.08.2024 у справі № 521/3869/22, де підкреслено необхідність відповідності витрат складності справи та часу, витраченому адвокатом. Через відсутність уніфікованих критеріїв ці положення можуть трактуватися судами по-різному, що лише ускладнює застосування цих норм на практиці [251]. У зв'язку з цим доречно покласти завдання щодо формалізації таких критеріїв на законодавця або профільні правничі організації, зокрема, Національну асоціацію адвокатів України.

Таким чином, система професійного захисту інтересів потерпілих у кримінальному процесі стикається з численними проблемами, які мають як нормативне, так і практичне походження. Вирішення цих проблем вимагає системного підходу, активного залучення державних і громадських структур, а також ретельних досліджень і законодавчих ініціатив.

2.3. Місце і роль представника потерпілого у доказуванні обставин, що становлять предмет доказування у кримінальному провадженні

Адвокат, який виступає представником потерпілого у кримінальному провадженні, здійснює ключову процесуальну функцію, яка поширюється на всі його стадії та не обмежується виключно реалізацією правової позиції підзахисного в межах судового розгляду. Зокрема, у період досудового розслідування представник потерпілого уповноважений ініціювати проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій, брати у них участь, здійснювати збирання джерел доказової інформації – речей, документів, пояснень, що мають

значення для кримінального провадження, – та подавати їх слідчому з метою долучення до матеріалів справи в порядку, передбаченому КПК України.

У цьому контексті заслуговує на окрему увагу положення ч. 1 ст. 92 КПК України, відповідно до якого тягар доказування обставин, визначених ст. 91 цього Кодексу, покладається насамперед на сторону обвинувачення – слідчого і прокурора, однак у передбачених законом випадках така функція може здійснюватися й потерпілим. Таким чином, представник потерпілого, у тому числі адвокат, наділений правом брати активну участь у встановленні фактичних обставин справи, що відповідає загальній концепції змагального кримінального процесу та принципу рівності сторін.

Відтак діяльність адвоката-представника потерпілого набуває процесуально-важливого значення не лише в частині захисту прав та законних інтересів клієнта, але й як складова реалізації функції доказування в кримінальному провадженні [182].

Беручи до уваги той факт, що представник потерпілого реалізує обсяг процесуальних прав тієї особи, інтереси якої він представляє, видається обґрунтованим визнання за ним права брати участь у діяльності зі збирання, подання та дослідження доказів у кримінальному провадженні. Така участь корелює з принципом процесуальної рівності сторін та забезпечує ефективну реалізацію функції захисту інтересів потерпілого.

У зв'язку з цим виникає необхідність розширеного аналізу процесуального статусу представника потерпілого в аспекті його залучення до доказування, а також удосконалення правових механізмів реалізації ним цієї функції. У сучасному правознавстві зазначена проблематика вже отримала певне концептуальне опрацювання. Так, у вітчизняній науковій доктрині висвітлювались питання становлення інституту представництва потерпілого, особливості реалізації доказової функції в межах цього інституту, а також коло повноважень суб'єктів доказування у кримінальному провадженні.

Певну наукову цінність становлять праці, присвячені теоретико-методологічному осмисленню поняття «предмет доказування», його структури

та меж, а також ролі окремих категорій та обставин у системі доказів. У цьому контексті заслуговує на увагу дослідницька позиція В. М. Фігурського, який зосередився на вивченні феномену фидуціарних фактів та обставин, як особливого виду доказової інформації, а також визначенні їх значущості в системі кримінального процесуального доказування [350, с. 67–72].

У науковій літературі предметом дослідження неодноразово ставили питання реалізації потерпілим деяких процесуальних прав у межах його участі як суб'єкта доказування у кримінальному провадженні. Зокрема, С. І. Ципа зосередив увагу на особливостях здійснення потерпілим права звернення до слідчого судді з клопотанням про надання тимчасового доступу до речей і документів, визначаючи відповідні процесуальні механізми й умови їх застосування [361]. Своєю чергою, С. О. Данькова дослідила специфіку доказування у суді першої інстанції крізь призму функціонального призначення суб'єктів доказування, запропонувавши класифікацію останніх відповідно до їх процесуальної ролі та обсягу повноважень [79].

Таким чином, ряд наукових підходів вже сформували цілісне бачення ролі потерпілого в системі доказування. Водночас залишається недостатньо розробленим питання щодо участі адвоката – представника потерпілого – у діяльності з доказування. Попри активну розробку загальної проблематики доказування, функціональний аспект діяльності представника потерпілого, його процесуальні межі, можливості ініціювання і забезпечення доказів не отримали належного наукового опрацювання, що актуалізує необхідність їх цілеспрямованого дослідження.

Слід також зауважити, що категорія обставин, які підлягають встановленню в ході кримінального провадження, має міждисциплінарний характер. Її концептуальне осмислення здійснюється у межах щонайменше двох галузей – кримінального процесу та криміналістики. Хоча ці галузі використовують відмінний категоріальний апарат для опису відповідних явищ, ідеться про єдиний об'єкт наукового аналізу – сукупність фактів і даних, що ймають правове значення для оцінки настання, характеру, механізму вчинення

кримінального правопорушення, а також обґрунтування правової позиції сторін у провадженні.

Відповідно до положень сучасної доктрини кримінального процесуального права, встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, не зводиться виключно до їх фактичного з'ясування. Йдеться про необхідність підтвердження кожної з таких обставин системою доказів, які відповідають критеріям належності, допустимості, достовірності та достатності, що забезпечує беззаперечність їх правового значення [238, с. 33].

Закріплений у статті 91 КПК України перелік обставин утворює структуру загального предмета доказування. Проте в межах конкретного кримінального провадження він зазнає індивідуалізації залежно від юридичної природи діяння, що інкримінується, а також з урахуванням складу злочину, передбаченого відповідною нормою Особливої частини Кримінального кодексу України [349, с. 49]. У цьому контексті важливо зазначити, що в окремих випадках, зокрема під час досудового розслідування кримінальних правопорушень певного виду, виникає необхідність дослідження не лише фактів, які охоплюються предметом доказування відповідно до ст. 91 КПК України, а й інших фактологічних даних, які не мають самостійного статусу як предмет доказування, але суттєво впливають на об'єктивну оцінку обставин справи [280, с. 102]. У встановленні таких обставин активну роль відіграє потерпіла сторона – як безпосередньо потерпілий, так і його представник, зокрема адвокат, уповноважений на вчинення дій в межах наданих повноважень.

Процесуальні гарантії рівності сторін у частині збирання доказів закріплено у ст. 93 КПК України. Згідно з її положеннями, кожна сторона має право ініціювати витребування, отримання та подання речей, документів й інших доказів, що мають значення для кримінального провадження. У свою чергу, ст. 92 КПК України конкретизує розподіл обов'язку доказування, покладаючи його на слідчого, прокурора, а також – у визначених законом

випадках – на потерпілого [182]. Зокрема, потерпілий несе обов'язок доказування фактів, що стосуються розміру понесених процесуальних витрат, обставин, які характеризують обвинуваченого, та належності й допустимості наданих доказів.

Ці положення дозволяють зробити висновок, що представник потерпілого, який реалізує свої повноваження у похідному від потерпілого статусі, має законодавчо визначену можливість і, в окремих випадках, обов'язок брати участь у доказуванні, особливо тоді, коли йдеться про докази, на які спирається правова позиція потерпілого. Водночас чинне законодавче регулювання характеризується певною фрагментарністю, зокрема через використання відсильних конструкцій, що не забезпечують належної конкретизації правової природи участі потерпілого та його представника у доказуванні, та потребує вдосконалення.

У правничій доктрині, як було нами вже сказано, закріпилося явище, що отримало назву «прогалина в праві» або «кваліфіковане мовчання законодавця». Його сутність полягає у свідомому утриманні законодавця від нормативного врегулювання певного питання, що, відповідно, залишає його вирішення на розсуд правозастосовних органів [120, с. 111]. Такий підхід визнається одним із прийомів законодавчої техніки, однак його застосування в межах кримінального процесуального права, на нашу думку, є неприпустимим. Це пояснюється тим, що відсутність чітких законодавчих орієнтирів для реалізації відповідних норм кримінального процесу значно ускладнює практику правозастосування та породжує неоднозначне їх тлумачення суб'єктами провадження, що суперечить вимогам правової визначеності як складової принципу верховенства права.

У межах проведеного текстуального аналізу положень чинного кримінального процесуального законодавства України не виявлено норм, які б прямо покладали на потерпілого або його представника обов'язок доказування обставин, безпосередньо пов'язаних із подією кримінального правопорушення, за винятком окремих випадків (ч. 2 ст. 92 КПК України), які стосуються:

1) доведення розміру понесених процесуальних витрат; 2) характеристики особи обвинуваченого; 3) обґрунтування належності та допустимості доказів, що подає потерпілий у випадках, коли прокурор відмовився підтримувати обвинувачення. Разом з тим, до кола обставин, доказування яких може бути здійснено представником потерпілого, на нашу думку, доцільно віднести й ті фактичні дані, на які посиляється потерпілий у своїх клопотаннях, скаргах чи інших процесуальних зверненнях. Наприклад, при оскарженні постанови слідчого або прокурора про закриття кримінального провадження у зв'язку з відсутністю події або складу кримінального правопорушення, особа, яка подає скаргу, зобов'язана довести факт несвоєчасного отримання копії відповідної постанови, якщо строк оскарження перевищив 30 днів з моменту її винесення.

Особливої уваги заслуговує доведення факту завдання потерпілому моральної шкоди. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 55 КПК України, фізична особа набуває процесуального статусу потерпілого, якщо їй унаслідок вчинення кримінального правопорушення завдано моральної, фізичної чи майнової шкоди [182]. Таким чином, саме наявність шкоди виступає підставою для визнання особи потерпілим у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим, встановлення моральної шкоди, яка має нематеріальний характер, є особливо складним процесуальним завданням, що вимагає обґрунтованого підходу та використання доказів, зібраних самою стороною потерпілого.

При цьому, чинне законодавство України чітко передбачає можливість залучення експерта для встановлення таких фактів, як причина смерті, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, обсяг матеріальних збитків, шкоди довкіллю, а також розміру немайнової шкоди – у випадках, коли потерпілий не спроможний самотійно визначити ці обставини або не має відповідних документів на підтвердження (див. п. 2 ч. 1 ст. 242 КПК України). Отже, законодавець регламентував способи доказування фактів завдання фізичної або матеріальної шкоди, залишивши поза належним нормативним врегулюванням процедуру підтвердження моральної шкоди. Саме в цій сфері й виникає прогалина, яку на практиці має компенсувати потерпілий або його представник

шляхом подання додаткових доказів (пояснень, медичних довідок, психологічних висновків, показань тощо), здатних підтвердити факт морального страждання [182].

З огляду на викладене, потребує подальшого розвитку правове регулювання участі потерпілого та його представника у доказуванні фактів немайнового характеру, насамперед моральної шкоди, що не лише сприятиме уніфікації правозастосовної практики, а й забезпечить реалізацію принципу справедливості у кримінальному провадженні.

У спеціальній юридичній літературі обґрунтовано акцентується увага на тому, що належним суб'єктом доведення факту завдання моральної шкоди є виключно особа, яка безпосередньо постраждала від протиправної дії. Такий висновок базується на особливій природі моральної шкоди, яка, за своєю суттю, є нематеріальним наслідком протиправного посягання, що проявляється у внутрішньому психоемоційному стані потерпілого. Іншими словами, лише сам потерпілий (або цивільний позивач) спроможний адекватно передати зміст і глибину власних душевних переживань, спричинених кримінальним правопорушенням. Жодна інша особа – навіть у статусі представника – не здатна ідентифікувати та пояснити ці суб'єктивні відчуття з рівнем точності, достатнім для встановлення їх у межах доказового процесу.

У цьому контексті тягар доказування моральної шкоди, що покладається на потерпілого, є похідним не лише від його заінтересованості у задоволенні вимог цивільного позову в рамках кримінального провадження, але й від унікальної характеристики самого об'єкта доказування. Зміст цього тягара охоплює потребу ініціативного подання потерпілим належних та допустимих доказів, які підтверджують факт, інтенсивність та наслідки пережитих моральних страждань, а також обґрунтовують розмір грошової компенсації, що відповідає завданій шкоді.

У наукових джерелах зазначається можливість використання висновків психологічної експертизи як одного зі способів обґрунтування обставин, пов'язаних із настанням моральної шкоди, її характером і ступенем. Така

експертиза визнана науково апробованим і методологічно виваженим інструментом встановлення особливостей психоемоційного стану потерпілого [59, с. 208]. Водночас її призначення не є імперативним – воно залежить від конкретних обставин справи, характеру шкоди та рівня її очевидності.

Слід також враховувати, що ч. 2 ст. 23 Цивільного кодексу України визначає орієнтовний перелік форм прояву моральної шкоди, до яких належать:

- фізичні страждання, зумовлені ушкодженням здоров'я або каліцтвом;
- душевні переживання, пов'язані з неправомірним впливом на особу або її родичів;
- емоційні наслідки втрати або знищення майна;
- приниження честі, гідності або ділової репутації фізичної чи юридичної особи [356].

Очевидно, що не всі ці форми моральної шкоди безпосередньо пов'язані з необхідністю глибокого психологічного аналізу чи надання висновків експерта, оскільки в деяких випадках факт шкоди є очевидним і не потребує спеціальних знань для його доведення.

Натомість варто позитивно відзначити практику визнання висновку психолога письмовим доказом навіть за відсутності у цієї особи офіційного статусу експерта чи спеціаліста в розумінні кримінального процесуального законодавства. Якщо наданий висновок містить достовірні відомості про психоемоційний стан особи, що мають істотне значення для правильного вирішення питання щодо розміру моральної шкоди, суд має право враховувати його при постановленні рішення. При цьому остаточне визначення обсягу грошового відшкодування моральної шкоди, відповідно до законодавства, належить виключно до дискреційних повноважень суду, а не психолога чи іншого суб'єкта, який надає допоміжні висновки [248].

Таким чином, доказування моральної шкоди у кримінальному провадженні є складним багатоаспектним процесом, що поєднує суб'єктивний елемент пережитих страждань із потребою їх об'єктивного підтвердження

відповідними доказами – за ініціативою потерпілого або його уповноваженого представника.

У контексті вирішення питання про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, слід окремо звернути увагу на обов'язок суду здійснити всебічну перевірку обґрунтованості заявлених цивільним позивачем вимог. Відповідно до позиції Верховного Суду, викладеної у постанові за справою № 639/1910/19, під час постановлення вироку суд першої інстанції зобов'язаний ретельно оцінити всі надані докази, встановити наявність причинно-наслідкового зв'язку між шкодою та протиправними діями обвинуваченого, а також урахувати обставини, що мають значення для визначення розміру компенсації, зокрема – майновий та фізичний стан винної особи. У зазначеній справі місцевим судом було частково задоволено цивільний позов потерпілого щодо стягнення з обвинуваченого: витрат на лікування (4 734 грн), втрати заробітку (12 519 грн), компенсації моральної шкоди (100 000 грн), витрат на правничу допомогу (6 000 грн), що загалом становило 123 253 грн. Апеляційна інстанція залишила це рішення без змін. Натомість захисник, подавши касаційну скаргу, вказав на відсутність належної перевірки доказів, недоліки в оцінці поданих документів (незасвідчені чеки), а також на формальний підхід до визначення обґрунтованості розміру моральної шкоди.

Розглянувши касаційну скаргу, Верховний Суд дійшов висновку, що вирішення питання про цивільний позов судом першої інстанції було здійснене поверхово. Зокрема, не надано оцінки доказам на підтвердження витрат відповідно до вимог ст. 94 КПК України, не наведено обґрунтування розміру компенсації, що підлягає стягненню, а сам вирок не містить чіткої мотивації в цій частині. Верховний Суд підкреслив, що встановлення розміру компенсації за моральну шкоду повинно ґрунтуватися на реальних даних про характер і ступінь моральних та фізичних страждань потерпілого, а також враховувати обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність, серед яких – добровільне часткове відшкодування шкоди, зміна способу життя потерпілого, його стан здоров'я тощо.

Ключовим зауваженням Верховного Суду стало ігнорування судами нижчих інстанцій майнового стану обвинуваченого та стану його здоров'я. Внаслідок цього визнано, що рішення про стягнення моральної шкоди у розмірі 100 000 грн не відповідає принципам розумності, виваженості й справедливості, а тому постановлено скасувати вирок у частині вирішення цивільного позову з направленням цього питання на новий розгляд у порядку цивільного судочинства.

Таким чином, вищевказане судове рішення актуалізує необхідність забезпечення дотримання належної процедури доказування та обґрунтування судових рішень при вирішенні питань цивільного позову у межах кримінального провадження [250; 226].

Ураховуючи правові висновки, сформульовані Верховним Судом, слід зазначити, що обов'язок підтвердження достовірності документів, зокрема чеків, а також належного обґрунтування понесених витрат покладається безпосередньо на потерпілого або його представника. Сам факт задоволення позовних вимог судом першої інстанції не є беззаперечним підтвердженням їх обґрунтованості, оскільки кожна вимога має бути підтверджена належними та допустимими доказами, здобутими у процесуальному порядку.

Таким чином, до обставин, що підлягають доказуванню саме потерпілим або його представником, обґрунтовано віднести:

- розмір процесуальних витрат, понесених потерпілим;
- обставини, що характеризують особу обвинуваченого, які вказуються потерпілим;
- доводи, що обґрунтовують обставини, викладені у поданих клопотаннях і скаргах;
- обставини, пов'язані із завданням потерпілому моральної шкоди;
- обставини, покладені в основу цивільного позову.

Кримінальне процесуальне законодавство України гарантує рівність сторін у провадженні, зокрема в частині збирання та подання речових доказів, документів та інших відомостей, що мають доказове значення. Це право

поширюється і на потерпілого, і на його представника, враховуючи похідний характер повноважень останнього.

Нормативне закріплення обов'язку щодо доказування окремих обставин безпосередньо потерпілим міститься у частині другій статті 92 КПК України. Однак ці положення мають загальний характер і не визначають вичерпного переліку фактів, які мають бути доведені потерпілим.

Окрім того, положення чинного кримінального процесуального законодавства України гарантують можливість визнання потерпілим у кримінальному провадженні як фізичної, так і юридичної особи. Так, відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК України, потерпілим визнається фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа – у разі завдання їй майнової шкоди, спричинення шкоди діловій репутації тощо.

У разі, коли внаслідок кримінального правопорушення завдано шкоди потерпілому, одним із ключових завдань кримінального провадження стає встановлення розміру цієї шкоди, тобто конкретизація її у вигляді грошового еквіваленту, а також вжиття заходів щодо її відшкодування. У цьому контексті забезпечення відшкодування шкоди потерпілому виступає не лише елементом відновлення порушених прав, але й важливою гарантією процесуальної справедливості.

Як справедливо зазначає С. І. Ципа, відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є напрямом процесуальної діяльності потерпілого, цивільного позивача, його представника чи законного представника, слідчого і прокурора. Така діяльність спрямована на відновлення порушених кримінальним правопорушенням майнових або немайнових прав та інтересів потерпілої сторони або держави. Вона реалізується за допомогою процесуальних механізмів, передбачених кримінальним процесуальним законом, та в установленій ним формі [69; 361].

Визнаючи вагоме значення реалізації функції захисту прав та законних інтересів потерпілого, законодавець у положеннях чинного Кримінального

процесуального кодексу України надає особливої уваги категорії «школа, завдана потерпілому». Зокрема, така шкода може мати як матеріальний, так і нематеріальний (моральний) характер. У цьому контексті важливою є правильна кваліфікація та встановлення розміру заподіяної шкоди, що має вирішальне значення для подальшого відшкодування.

У системі процесуальних інструментів, спрямованих на забезпечення компенсації завданої шкоди, особливе місце посідає інститут судової експертизи. Відповідно до положень п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України, підставою для призначення експертизи є необхідність «визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди». Таким чином, законодавець чітко визначає компетенцію експерта в межах визначення грошового еквіваленту шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Положення Цивільного кодексу України, зокрема ч. 1 ст. 1166, встановлюють загальне правило: майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю фізичної або юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її завдала, незалежно від того, чи було завдано шкоди особистим немайновим правам, чи майну. Вказане положення кореспондується із нормами кримінального процесу, в яких шкода розглядається як підстава для визнання особи потерпілою (ч. 1 ст. 55 КПК України) [358].

Попри відсутність в чинному національному законодавстві легального визначення таких ключових понять, як «шкода» і «збитки», у вітчизняній юридичній доктрині та практиці спостерігається усталена тенденція до запозичення положень міжнародних актів, що формують засади сучасного європейського праворозуміння. У цьому контексті ми поділяємо підхід, закріплений у Принципах європейського договірної права (Principles of European Contract Law, PECL) 2002 року, навіть попри їх рекомендаційний (нон-біндинговий) характер.

Згідно з положеннями цих Принципів (зокрема, ст. 9:501), право на

відшкодування шкоди має кожен потерпілий, якому вона була спричинена внаслідок порушення договірної чи позадоговірної зобов'язання. При цьому, поняття «шкода» (damage) трактується широко і охоплює не лише фактичні збитки (actual loss), але й упущену вигоду (loss of profit), а також нематеріальні втрати (non-pecuniary loss), включаючи моральні страждання, а також майбутні збитки, якщо їх настання є достатньо ймовірним.

Такий підхід, на нашу думку, узгоджується з принципами справедливості, правової визначеності та доступу до ефективного захисту, які визнаються фундаментальними в системі прав людини та міжнародного права. Його імплементація у практику кримінального провадження, особливо в аспекті відшкодування шкоди потерпілій стороні, може сприяти гармонізації вітчизняного правозастосування із загальноєвропейськими стандартами [430].

Відмітимо, що, попри відсутність у кримінальному процесуальному законодавстві чіткого визначення понять «шкода» та «збитки», цивільне законодавство України пропонує усталену дефініцію, яку доцільно застосовувати і в межах кримінального провадження – з огляду на міжгалузеву природу інституту відшкодування шкоди.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 22 Цивільного кодексу України, збитками визнаються:

1) реальні збитки – втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права;

2) упущена вигода – доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Структура збитків охоплює як фактичну шкоду, так і потенційно недоотримані вигоди, що є орієнтаційними елементами для визначення розміру шкоди у кримінальному провадженні, особливо в контексті подання цивільного позову потерпілою стороною. Такий підхід забезпечує узгодженість між кримінальним процесом і приватноправовими механізмами захисту прав, сприяє повному відновленню прав та інтересів потерпілих, а також відповідає

вимогам доступу до правосуддя [358].

До складу реальних збитків, що можуть бути відшкодовані у кримінальному провадженні, входять, зокрема:

1) витрати на відновлення здоров'я потерпілого, які оцінюються в грошовому еквіваленті (оплата медичних послуг, придбання медикаментів, витрати на реабілітацію тощо);

2) витрати на поховання потерпілого у випадку настання смерті внаслідок злочину;

3) виплати, пов'язані з утриманням непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей, які втратили джерело матеріального забезпечення;

4) суми, витрачені закладом охорони здоров'я на надання стаціонарної медичної допомоги особі, яка стала жертвою кримінального правопорушення [156, с. 144].

Зазначені витрати можуть бути предметом доказування у межах розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні, і саме на потерпілому або його представникові покладено обов'язок підтвердження цих обставин належними доказами.

Таким чином, поняття "школа", на нашу думку, є узагальненим і широким. Воно охоплює не лише розмір прямих збитків, завданих особі внаслідок протиправних дій, але й упущену вигоду, якої особа не змогла отримати в результаті подій, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення. Такий підхід до трактування поняття «школа» свідчить про необхідність виваженого, науково обґрунтованого підходу як до визначення її змісту, так і до встановлення розміру. Відшкодування шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням, можливе лише за наявності таких умов:

1. Установлення вини особи у вчиненні кримінального правопорушення;
2. Наявності причинно-наслідкового зв'язку між протиправними діями та завданою шкодою;
3. Обґрунтування розміру шкоди підтверджено належними

процесуальними джерелами доказів.

Тільки за наявності зазначених умов може ставитися питання про реституцію.

Установлення розміру майнової шкоди у кримінальному провадженні здійснюється кількома способами. Формально обов'язок доказування цього елементу покладається на сторону обвинувачення, однак практична реалізація цього завдання нерідко здійснюється за активної участі представника потерпілого, зокрема адвоката або іншої уповноваженої особи.

Так, адвокат-представник потерпілого, користуючись повноваженнями, передбаченими Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», може:

1. Направляти адвокатські запити для отримання інформації про активи, що стали об'єктом посягання (зокрема – рахунки, дату їх відкриття/закриття, залишки тощо);
2. Ініціювати тимчасовий доступ до речей і документів, у тому числі таких, що містять охоронювану законом таємницю, на підставі ухвали слідчого судді;
3. Опитувати осіб з метою збору інформації щодо майна, його користувачів, вартості, джерел доходів та способу життя;
4. Укласти договір на проведення експертизи, спрямованої на встановлення обсягу та характеру завданої шкоди, зокрема економічної чи технічної.

Слід зауважити, що представник потерпілої юридичної особи, який діє на підставі довіреності та є її працівником, володіє доступом до внутрішньої документації відповідного суб'єкта господарювання. Завдяки цьому він має змогу безперешкодно отримати інформацію щодо розміру завданої майнової шкоди внаслідок протиправних дій винної особи або інших суб'єктів, причетних до вчинення кримінального правопорушення. Крім того, така особа може надати відомості й про упущену вигоду, якої підприємство не отримало через вказані дії, тобто збитки у значенні, визначеному Цивільним кодексом

України.

Документи, що підтверджують факт заподіяння шкоди, можуть бути долучені до матеріалів кримінального провадження в порядку, визначеному КПК України, зокрема шляхом подання клопотання про їх долучення або під час допиту представника потерпілого. У такому випадку особа, що представляє юридичну особу, може надати, зокрема, копії актів ревізій, аудиторських висновків, внутрішніх звітів, які засвідчують фактичний розмір заподіяної шкоди. Отже, участь представника юридичної особи у доказуванні є не лише допустимою, а й функціонально необхідною у межах захисту її інтересів у кримінальному процесі.

Що стосується порядку відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, то він у кримінальному провадженні може здійснюватися:

1. Добровільно.
2. Примусово – на підставі судового рішення, ухваленого в результаті розгляду цивільного позову потерпілого чи його представника.

Добровільне відшкодування шкоди не має чітко врегульованого процесуального механізму в КПК України [57, с. 159]. Законодавець обмежився лише узагальненим приписом: «Підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення» (ч. 1 ст. 128 КПК України) [182]. Це положення створює можливість для врегулювання питань компенсації ще до моменту вирішення справи по суті, що може вплинути на обсяг кримінальної відповідальності або стати підставою для укладення угоди між потерпілим і підозрюваним.

У контексті відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, варто акцентувати увагу на можливості її компенсування не лише підозрюваним або обвинуваченим, а й третіми особами, зокрема за згодою самого правопорушника. У юридичній літературі наголошується на необхідності процесуального оформлення такої згоди, якщо відшкодування

здійснює інша особа [70, с. 320]. Проте подібна вимога, на нашу думку, має бути критично переосмислена з огляду на кілька обставин.

По-перше, чи підлягає процесуальній фіксації згода неповнолітнього підозрюваного, обмежено осудної особи або юридичної особи, якщо відшкодування здійснюється їх законним представником? Очевидно, що в таких випадках волевиявлення делегується іншому суб'єкту, і наявність чи відсутність формальної згоди підозрюваного не має вирішального значення.

По-друге, слід звернути увагу на ймовірність психічної недієздатності або тимчасового розладу психіки підозрюваного, що може виключати осмислене прийняття ним рішення про надання згоди на компенсацію шкоди. Це особливо актуально для справ, в яких наявні ознаки обмеженої осудності або призначено судово-психіатричну експертизу.

По-третє, варто з'ясувати, чи існують у практиці випадки, коли підозрювані або обвинувачені виступали проти відшкодування шкоди третіми особами. Така ситуація виглядає малоймовірною з практичної точки зору, адже компенсація шкоди, навіть третіми особами, здебільшого позитивно впливає на правовий статус обвинуваченого у кримінальному процесі.

На нашу думку, обов'язкової фіксації у матеріалах кримінального провадження потребує заява потерпілого про відсутність претензій майнового характеру. Така заява може бути адресована як стороні обвинувачення (слідчому, прокурору), так і стороні захисту. Крім того, допит потерпілого з відповідними показаннями, письмове підтвердження у вигляді розписки або угода про примирення також мають визнаватися достатніми доказами факту відшкодування шкоди, що унеможлиблює в подальшому подання цивільного позову з аналогічним предметом.

Аналіз матеріалів досудового розслідування свідчить про те, що у переважній більшості випадків (86 % із загального масиву вивчених кримінальних проваджень) факт добровільного відшкодування шкоди ставав підставою для укладання угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним. Причому така компенсація стосувалася не лише прямої шкоди, а

й упущеної вигоди, витрат на лікування, судових витрат тощо. У подібних ситуаціях саме текст угоди про примирення слугував процесуальним документом, що підтверджував відшкодування завданої шкоди.

Аналіз статистичних даних судової практики свідчить, що кількість осіб, стосовно яких місцеві загальні суди України ухвалили рішення про закриття кримінального провадження, становила 18,2 тис. Із них на підставі примирення винного з потерпілим було закрито 24,5 % проваджень, що у кількісному вираженні становить приблизно 4,4 тис. осіб. Зокрема, у кримінальних провадженнях за публічним обвинуваченням провадження було закрито щодо 15,8 тис. осіб, з яких 25,1 % (понад 4 тис. осіб) – на підставі досягнення примирення з потерпілим. Важливо, що порівнювані показники фіксувалися і в попередні роки, зокрема у 2022 р. [6].

Такі дані свідчать про зростання ролі кримінального процесуального компромісу, що, безумовно, відповідає потребам сучасної правозастосовної практики. Як справедливо зазначають науковці, ефективне досягнення такого компромісу можливе лише за умов чіткого дотримання законодавчих приписів і забезпечення гарантій прав усіх учасників провадження [233, с. 55].

У цьому контексті слід наголосити на неоднаковості процесуальних гарантій, що супроводжують укладення різних типів угод. Так, угода про визнання винуватості, яка ініціюється стороною захисту, неможлива без обов'язкової участі захисника, що відповідає вимогам статей 474–476 КПК України. Водночас укладення угоди про примирення з потерпілим не супроводжується імперативною вимогою участі представника потерпілого, зокрема адвоката. Зважаючи на це, бачимо певну диспропорцію у процесуальних гарантіях, яка може впливати на реальну змагальність сторін та захист інтересів потерпілої сторони.

Ініціатива досягнення примирення у більшості випадків виходить саме від підозрюваного (обвинуваченого), що зумовлено усвідомленням пом'якшуючої ролі добровільного відшкодування шкоди, щирого каяття, а також бажанням уникнути кримінальної відповідальності. Особливо це

актуально для кримінальних проваджень приватного обвинувачення, де примирення є підставою для обов'язкового закриття провадження.

На нашу думку, з метою забезпечення рівності сторін, об'єктивності процедури, а також належної реалізації права потерпілого, при укладенні угоди про примирення на стадії досудового розслідування, має бути передбачена обов'язкова участь адвоката, як представника потерпілого. Такий підхід відповідає стандартам справедливого процесу, усуває ризики тиску на потерпілого і сприяє реалізації принципу добровільності та інформованості щодо правових наслідків укладення угоди.

Таким чином, залучення адвоката до укладання угоди про примирення має бути не лише рекомендованим, а й обов'язковим елементом процесуальної гарантії прав потерпілого. Це сприятиме підвищенню якості реалізації механізму кримінального компромісу, забезпеченню реальної реституції та балансу інтересів сторін кримінального провадження.

Одним із конституційно гарантованих прав людини є право на отримання відшкодування шкоди, завданої, зокрема, кримінальним правопорушенням. У межах кримінального провадження це право отримало процесуальне закріплення у вигляді самостійної функції кримінального процесу, реалізація якої забезпечується через відповідні процедурні інститути, передбачені нормами кримінального процесуального законодавства. Водночас аналіз чинного регулювання свідчить про наявність прогалин у правозастосовній практиці, зокрема щодо реалізації добровільного порядку відшкодування шкоди, а також у частині гарантій прав потерпілого на встановлення реального розміру спричиненої шкоди та визначення механізмів її відшкодування.

У зв'язку з викладеним, особливого значення набуває залучення адвоката як представника потерпілого, що дозволяє ефективно реалізувати процесуальні повноваження, передбачені, зокрема, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Адвокат має право на ініціювання збирання доказів, складання і подання цивільного позову, витребування документів, подання клопотань тощо. Участь адвоката як професійного представника потерпілого

також забезпечує змагальність сторін, дозволяє збалансувати їх процесуальні можливості та гарантує реалізацію принципу рівності у провадженні.

З огляду на потребу забезпечення ефективного механізму відшкодування шкоди, обґрунтовано пропонуємо:

1) законодавче закріплення поняття «шкоди» у широкому розумінні, що охоплює як реальні збитки, так і упущену вигоду, витрати на відновлення прав та інші втрати;

2) установлення обов'язковості участі адвоката, як представника потерпілого на етапі укладення угоди про примирення, з метою недопущення порушення його прав та нав'язування йому неприйнятних умов примирення;

3) визначення чіткого процесуального порядку фіксації відсутності матеріальних претензій з боку потерпілого, що забезпечить юридичну визначеність та унеможливить зловживання з обох боків у подальшому.

Таким чином, удосконалення процесуального механізму відшкодування шкоди потерпілому в кримінальному провадженні є необхідним кроком у напрямі зміцнення гарантій захисту його прав і законних інтересів, а також – досягнення справедливості в кримінальному судочинстві.

2.4. Участь адвоката-представника потерпілого у судовому провадженні

Сучасною доктриною кримінального процесу визначено, що «в судовому розгляді під час з'ясування обставин та перевірки їх доказами сторони кримінального провадження мають підтверджувати заявлені ними обставини доказами, шляхом подання їх судові. У межах судових дебатів сторони та інші визначені ч. 1 ст. 364 КПК України учасники провадження висловлюють власні правові позиції щодо окремих складових предмету кримінально-правового спору та обґрунтовують їх із посиланням на раніше досліджені за участі суду

джерела доказів. Тобто, сторони провадження на реалізацію тактики й стратегії обвинувачення і захисту, відповідно, подають судові докази для дослідження, висловлюють позиції щодо їх належності, достовірності, допустимості й достатності для прийняття судом певних рішень. Метою описаної поведінки сторін є формування в суду певного внутрішнього переконання щодо обставин кримінального правопорушення та результатів провадження, що стане підставою прийняття останнім власних процесуальних рішень [154, с. 579]. Тобто, ініціативність представника потерпілого зумовлює хід й характер досудового розслідування, а також й судового розгляду справи.

У суді першої інстанції судовий розгляд передбачає проведення підготовчого провадження та власне судовий розгляд. Підготовче провадження – це обов’язкова та самостійна стадія кримінального провадження, на якій створюються правові та фактичні передумови для повноцінного судового розгляду кримінального провадження. У зв’язку з цим вчені зазначають, що «підготовче провадження є своєрідним процесуальним фільтром, який унеможлиблює потрапляння в стадію судового розгляду неякісно підготовлених кримінальних проваджень, що створює додаткові гарантії захисту прав і свобод особи в кримінальному судочинстві» [15, с. 7].

Важливість участі представника потерпілого зумовлена тим, що на стадії підготовчого провадження визначаються межі майбутнього судового розгляду [311, с. 129], тобто представник потерпілого зобов’язаний роз’яснити потерпілому наслідки цієї стадії та визначитися із тим, яку позицію вони мають намір зайняти. Окрім того, суддею може буде прийняте рішення про виклик до судового засідання осіб, котрі братимуть участь у справі, зокрема й представника потерпілого (ст. 315 КПК України).

Важливо, що у разі, коли потерпілий, котрий належним чином повідомлений про дату, час і місце, не прибув за викликом в судове засідання, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за його відсутності з’ясувати всі обставини під час судового розгляду, вирішує питання про проведення судового розгляду без потерпілого чи про

відкладення судового розгляду. Суд має право накласти грошове стягнення на потерпілого [182]. Підготовче судове засідання відбувається за обов'язковою участю сторін: прокурора, обвинуваченого, захисника та інших учасників провадження – потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника (ст. 314 КПК України) [182].

На стадії підготовчого засідання адвокат-представник потерпілого може подавати заперечення на дії, рішення та бездіяльність слідчого, прокурора у порядку, визначеному ч. 2-3 ст. 303 КПК України. Окрім того, він:

- уповноважений на подання скарг щодо порушення процесуальних строків у кримінальному провадженні;
- перевіряє обвинувальний акт (або клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру) на відповідність вимогам, визначеним ст. 291 КПК України і бере участь в оцінці підстав для повернення цих процесуальних рішень прокурору.

Не можна оминути увагою ще й того факту, що відповідно до ч. 3 ст. 315 КПК України, суд за клопотанням учасників судового провадження під час підготовчого провадження має право обрати, змінити, продовжити або ж скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, у тому числі й обраний раніше стосовно обвинуваченого запобіжний захід. Тому адвокат-представник потерпілого має забезпечити належну підготовку до розгляду клопотань сторони обвинувачення щодо обрання, зміни чи скасування запобіжного заходу і здійснювати активний захист інтересів потерпілого під час розгляду зазначених клопотань судом. Така потреба зумовлена тим, що однією із цілей застосування запобіжного заходу є унеможливлення вчинення тиску обвинуваченим на інших учасників кримінального провадження.

У разі необхідності адвокат-представник потерпілого може подати до суду зустрічне клопотання щодо заперечення зміни або ж скасування раніше обраного запобіжного заходу – домашнього арешту або тримання під вартою. В інших випадках окреслене клопотання подається лише за умови, коли цього

вимагають обставини справи чи відомості про особу потерпілого. Клопотання про зміну застосованого запобіжного заходу подається у письмовому вигляді, із додатками, що підтверджують доводи, викладені в ньому, та має містити посилання на відповідну практику ЄСПЛ [262].

Отож, адвокат-представник потерпілого повинен вжити належних заходів щодо дотримання окреслених процесуальних вимог, а також щодо того, щоб примірник клопотання про зміну (скасування) запобіжного заходу не пізніше ніж за 3 години до початку підготовчого судового засідання був наданий стороні обвинувачення, обвинуваченому та його захиснику. Такі позиції визначені Верховним Судом, який зазначає, що «суду слід зважати, що запобіжний захід, обраний або продовжений слідчим суддею на стадії досудового розслідування, може бути змінений лише в підготовчому судовому засіданні. У випадку, коли після направлення обвинувального акта до суду першої інстанції та до проведення підготовчого судового засідання строк застосування запобіжного заходу закінчився, запобіжний захід вважається таким, що припинив свою дію у зв'язку із закінченням строку, на який такий запобіжний захід був обраний» (п. 18 Листа) [266].

Допустимо у стадії підготовчого провадження, щоб адвокат-представник потерпілого заявив клопотання щодо вивчення матеріалів кримінального провадження, що є неодмінними умовами попередньої розробки фактичної і правової позиції в кримінальному провадженні. Важливо при цьому, що відповідне клопотання також має бути обґрунтованим. На нашу думку, однією з важливих умов, що засвідчить перед судом потребу його задоволення, є нещодавній вступ у справу представником потерпілого.

Фактичну позицію адвокат-представник потерпілого визначає «на основі аналізу, оцінювання та перевірки наявних у провадженні доказів. Потім вивчаються матеріали у хронологічній послідовності (з урахуванням обставин, вказаних в обвинувальному акті). Метою дослідження матеріалів є визначення відповідності відомостей, наданих потерпілим, обставинам, викладеним в обвинувальному акті, й з'ясування правильності юридичної класифікації

діяння. Нерідко такий аналіз призводить до необхідності проведення бесіди з потерпілим.

Системне вивчення доказів, зібраних упродовж досудового розслідування, дозволяє: відповісти на питання, чи всі вони отримані відповідно до вимог закону, визначити можливість визначення достовірності доказів або їх джерел під час судового слідства. Крім того, вивчаються прогалини досудового розслідування; плануються заходи для отримання тих або інших доказів, необхідних для об'єктивного розгляду справи у суді; уточнюються очевидці злочину, обсяг відомостей, які вони можуть мати, всебічно розглядається питання про необхідність призначення відповідної експертизи.

Представник потерпілого зобов'язаний з'ясувати позицію потерпілого: чи усвідомлює він ступінь відповідальності за відмову від надання показань і за надання завідомо неправдивих показань (на відміну від обвинуваченого); чи мало місце злочинне діяння, чи вчинене воно особою, якій пред'явлено обвинувачення; чи носили дії потерпілого характер, що призвело до здійснення неправомірних дій обвинуваченим; чи є у довірителя відомості, що відносяться до кримінального провадження, однак не досліджені під час досудового розслідування; чи має намір потерпілий під час судового розгляду підтримувати обвинувачення; якого покарання, на думку потерпілого, заслуговує підсудний; чи згоден потерпілий пробачити підсудного і примиритися з ним. Представникові необхідно з'ясувати, в якому обсязі він може використовувати відомості, що стосуються особистого життя потерпілого. Вивчивши зазначені питання, представник визначає позицію у справі і погоджує її з довірителем. Безумовно, дії представника на всіх стадіях кримінального процесу, у тому числі і під час судового розгляду, зумовлені таким чинником, як участь у справі адвоката-представника» [98, с. 142–143].

Значущість активної участі представника-потерпілого у підготовчому засіданні зокрема, й під час судового розгляду в цілому, полягає у слідкуванні за правильним виконанням усіх передбачених законом процесуальних дій під

час підготовчого провадження.

Згідно із п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України, «судове провадження – кримінальне провадження у суді першої інстанції, що включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом, а також за нововиявленими й виключними обставинами. Таким чином, судовий розгляд структурно відокремлений від підготовчої частини судового засідання» [182].

Кримінальне процесуальне значення стадії судового розгляду полягає в тому, що на ній:

1) безпосередньо досліджують й перевіряють докази, отримані під час досудового провадження, винуватість чи невинуватість обвинуваченого, кваліфікацію правопорушення та інші обставини, що входять до предмета доказування та мають значення для справи, тобто вирішують по суті кримінально-правовий спір між державою (потерпілим) та обвинуваченим;

2) у разі постановлення обвинувального вироку втрачає чинність презумпція невинуватості [331].

Отже, у загальному вигляді діяльність представника потерпілого у процесі підготовки до участі у судовому розгляді можна викласти так:

- проведення бесіди з довірителем, іншими особами;
- вивчення або збирання інших документів, що мають значення для розгляду кримінального провадження у суді;
- визначення позиції у кримінальному провадженні і розроблення тактичних прийомів участі у судовому розгляді.

На етапі підготовки до судового розгляду представник потерпілого має вирішити завдання щодо:

- 1) визначення, чи є підстави для заявлення відводів складу суду або кому-небудь із суддів;
- 2) з'ясування, чи має потерпілий намір примиритися з підсудним;
- 3) визначення, чи є необхідність у заявленні додаткових клопотань, у тому

числі про виклик нових свідків;

4) установлення черговості дослідження доказів у суді.

В умовах відкритого, усного і гласного судового розгляду дослідження доказів відбувається шляхом проведення таких процесуальних дій:

- «допиту обвинуваченого (ст. 351 КПК України);
- допиту свідка (ст. 352 КПК України);
- допиту потерпілого (ст. 353 КПК України);
- допиту експерта в суді (ст. 356 КПК України);
- пред'явлення для впізнання (ст. 355 КПК України);
- дослідження речових доказів (ст. 357 КПК України);
- дослідження документів (ст. 146 358 КПК України);
- дослідження звуко- і відеозаписів (ст. 359 КПК України);
- огляд на місці (ст. 361 КПК України) тощо» [182]. Тому звернімося до з'ясування участі представника потерпілого у їх проведенні.

Під час судового розгляду основним методом, завдяки якому здійснюється дослідження всіх обставин кримінального провадження, є допит. З огляду на це, в юридичній літературі вказують, що якість захисту залежить від професійних дій захисника під час допиту [7, с. 128].

Метою проведення допиту адвокатом-представником потерпілого є виявлення обставин, що пов'язані з подією кримінального правопорушення, вид і розмір завданої потерпілому шкоди, інші обставини, що вказують на тяжкість вини особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Таким чином, допит дає змогу встановлювати факти, що не потрапили в поле зору слідчого, віднайти неправильне, однобічне дослідження деяких обставин, дослідити докази, яким не приділено належної уваги [30, с. 185].

Погоджуємось також із думкою проте, що завдання адвоката-представника потерпілого під час допиту полягає в наданні допомоги потерпілому щодо обвинувачення підсудного у частині найбільш повного (змістовного) пояснення, для того, щоб вони могли бути перевірені іншими доказами у справі. Представник потерпілого також може клопотати про

проведення допиту декількох обвинувачених [182]. Правила допиту свідків визначені ст. 352 КПК України. Під час прямого допиту не дозволено ставити навідні запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді чи підказка до неї (ст. 352 КПК України). Порядок проведення допиту потерпілого під час судового розгляду регламентовано ст. 353 КПК України. Згідно з ч. 1 цієї статті визначено, що перед допитом потерпілого головуючий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки потерпілого з обвинуваченим. Крім того, головуючий з'ясовує, чи отримав потерпілий пам'ятку про права та обов'язки потерпілого, чи розуміє він їхній зміст, а за потреби – роз'яснює їх, а також попереджає його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання.

Частиною 2 ст. 353 КПК України визначено, що допит потерпілого відбувається з дотриманням правил, передбачених ч. 2, 3, 5–14 ст. 352 КПК України. Тобто, він допитується за правилами, передбаченими для допиту свідка. Проведення допиту є ядром здійснення представництва під час судового розгляду й потребує від адвоката неабияких навичок і вмінь. Адвокат має пам'ятати, що «допит у суді – це певний діалог між тим, хто допитує, і тим, кого допитують, ініціатива ж повинна завжди належати тому, хто допитує, для отримання відповідей, що можуть бути використані для постановки нових, раніше, можливо, не передбачених запитань, для найбільш повного й ґрунтовного з'ясування обставин справи, щоб жоден факт, що може слугувати цілям захисту, не залишився нез'ясованим» [7, с. 129].

Проведення допиту потерпілого в межах кримінального провадження має низку особливостей, обумовлених його процесуальним статусом. Насамперед слід урахувати, що потерпілий є учасником кримінального провадження, який користується як процесуальними правами, так і несе передбачену законом відповідальність. Зокрема, відповідно до ст. 384 Кримінального кодексу України, за надання завідомо неправдивих показань потерпілий несе кримінальну відповідальність, однак не несе відповідальності за відмову давати показання. З огляду на це, допит потерпілого слід розглядати як один із

ключових процесуальних засобів одержання фактичних даних, що мають доказове значення для кримінального провадження [90, с. 232].

Для представника потерпілого особливо важливо забезпечити під час допиту повноту, внутрішню узгодженість та точність показань. Досягти цього можливо лише за умови належної підготовки до допиту та правильної поведінки під час його проведення. Представнику не слід втручатися в пояснення потерпілого, перебувати його чи намагатися штучно коригувати хід його розповіді. Натомість доцільно надати потерпілому можливість вільно викласти свою версію подій, а вже після цього, використовуючи право на постановку запитань, допомогти деталізувати чи з'ясувати важливі для справи обставини.

Крім того, слід враховувати, що умови проведення допиту, атмосфера судового розгляду, а також психологічний стан потерпілого можуть впливати на характер і зміст його показань. Тому важливо не тільки фіксувати викладені обставини, а й звертати увагу на можливі суб'єктивні фактори, що впливають на добросовісність і точність наданої інформації. Це дозволить підвищити доказову цінність показань потерпілого, як джерела інформації у кримінальному провадженні [146, с. 82].

Згідно з позицією Є. В. Діденко, при перевірці достовірності показань потерпілого доцільним є застосування тих самих тактичних прийомів, що й у випадку перевірки показань свідків [90, с. 233]. Водночас представнику потерпілого слід враховувати, що після дослідження всіх доказів у судовому провадженні потерпілий має право доповнити свої показання, і тому необхідно бути готовим до такого розвитку подій, що потребує гнучкості й проактивної участі представника в оцінці показань.

Судова практика свідчить, що показання потерпілих розглядаються судами в сукупності з іншими доказами, що забезпечує постановлення законних і обґрунтованих рішень. Відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства, показання потерпілого оцінюються з точки зору їх належності, допустимості, достовірності та достатності. При цьому оцінка

цих джерел доказів здійснюється у формі розумової діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду, яка ґрунтується на принципах всебічного, повного й неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження.

Належними визнаються ті показання потерпілого, які прямо або опосередковано підтверджують або спростовують обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, або інші факти, що мають значення для справи. Показання вважаються допустимими, якщо вони отримані уповноваженим суб'єктом і з дотриманням вимог, установлених Кримінальним процесуальним кодексом України.

Особливу увагу під час встановлення достовірності показань приділяють їх змісту як уособлено, так і у взаємозв'язку з іншими доказами. Зміст показань аналізується з огляду на його відповідність встановлюваним фактичним обставинам кримінального провадження з метою виявлення точності, повноти та правдивості відображення ідеальних слідів події кримінального правопорушення [317, с. 17–18].

Не менш важливою є роль представника потерпілого під час допиту експерта в суді (ст. 356 КПК України). Представникові доцільно заздалегідь з'ясувати, у якій мірі допит експерта може сприяти підтвердженню або спростуванню обставин, що мають значення для захисту інтересів довірителя. Відповідно, він повинен ретельно підготувати перелік запитань, які будуть поставлені експертові усно або подані суду письмово. У випадках виявлення невідповідностей або суперечностей між письмовим висновком експерта та його поясненнями під час судового розгляду, представник потерпілого має право звернутися до суду з клопотанням про призначення додаткової або повторної експертизи.

Особливу увагу необхідно звернути на дотримання процесуального порядку призначення експертиз, адже порушення відповідних норм є підставою для визнання експертного висновку недопустимим доказом. Слід пам'ятати, що висновок експерта, хоча і базується на спеціальних знаннях, має суб'єктивний

характер, отже підлягає оцінці судом на загальних підставах, без надання йому переваги над іншими видами доказів. Разом із тим, аналіз практики засвідчує низький рівень процесуальної активності представників потерпілих у питанні ініціювання призначення експертиз. Зокрема, в жодному з досліджених кримінальних проваджень (100%) не було виявлено клопотань про призначення експертиз, ініційованих представником потерпілого. Вважаємо, що оскільки потерпілий (його представник) не є стороною у справі й відповідно до КПК України не є суб'єктом самостійного залучення експерта, він може лише клопотатися про це перед стороною обвинувачення або слідчим суддею чи судом. Нажаль, не завжди такі клопотання задовольняються. Саме тому, необхідно ввести до КПК України норму щодо можливості залучення експерта потерпілим самостійно.

Важливою є також участь представника потерпілого у пред'явленні для впізнання особи або предмета (ст. 355 КПК України). Його процесуальна функція полягає у належному обґрунтуванні підстав для проведення цієї слідчої (розшукової) дії, контролі за її дотриманням, а також у запобіганні повторному, неправомірному впізнанню. Представник повинен звертати увагу на схожість ознак предметів або осіб, що пред'являються для впізнання, заявляти клопотання, зауваження та фіксувати їх у журналі судового засідання.

Окрім того, представник потерпілого може ініціювати проведення огляду на місці (ст. 361 КПК України), що допускається у будь-який момент судового розгляду. Відповідальним завданням у такому випадку є обґрунтування клопотання, яке повинно переконливо доводити доцільність огляду. Огляд може здійснюватися як у залі суду, так і безпосередньо за місцем знаходження об'єкта. Участь у такому огляді вимагає від представника уважного аналізу формулювань, які вносяться до протоколу огляду, що у подальшому може стати підставою для зауважень чи заперечень до відповідного доказу.

Отже, участь представника потерпілого у розгляді справи в суді першої інстанції має багатовекторний характер і охоплює не лише представлення інтересів довірителя, а й активну участь у доказуванні, зокрема через

реалізацію права на ініціювання та оскарження процесуальних дій, збирання та дослідження доказів.

У сучасній кримінальній процесуальній доктрині привертається увага до зовнішніх аспектів представництва, зокрема до взаємовідносин адвоката-представника потерпілого з органами досудового розслідування та судом. Особливе місце серед суб'єктів, з якими взаємодіє представник, посідає суд як орган правосуддя, що виступає арбітром у кримінальному провадженні. Вступаючи в процесуальні правовідносини з судом, адвокат реалізує функцію представництва в межах, визначених процесуальним законом. Проте важливо зазначити, що ці правовідносини є асиметричними, оскільки суд реалізує владні повноваження, зокрема щодо керівництва судовим розглядом, підтримання порядку та дисципліни в залі суду.

Роль головуєчого судді при цьому є визначальною: він забезпечує дотримання процесуального порядку з боку всіх учасників, включаючи представника потерпілого. Згідно з чинним КПК України, розпорядження головуєчого є обов'язковими, а їх ігнорування може мати процесуальні наслідки для учасника провадження. Примітно, що процесуальний статус адвоката-представника потерпілого не забезпечує йому такої ж гарантії участі, як адвокату-захиснику: у разі порушення порядку він може бути видалений із зали судового засідання без попередження, тоді як щодо адвоката-захисника застосовується більш м'яка процедура – попередження, відкладення розгляду справи та повідомлення Раді адвокатів України.

Таке диференційоване ставлення до представника потерпілого та захисника обвинуваченого свідчить про недооцінку значення представництва інтересів потерпілого, що суперечить принципу змагальності та рівності сторін у кримінальному процесі. З огляду на це, необхідно уніфікувати підхід до застосування заходів процесуального впливу до всіх учасників процесу, за винятком осіб, безперервна участь яких є конституційно обумовленою (обвинувач, захисник).

Зважаючись до можливості процесуального впливу представника

потерпілого на хід кримінального провадження, слід акцентувати на його ініціативній та активній ролі. Вона зумовлюється тим, що потерпіла сторона не завжди поділяє правову позицію сторони обвинувачення, викладену в обвинувальному акті. Це обґрунтовує потребу в самостійному відстоюванні інтересів потерпілого, зокрема шляхом ініціювання додаткових слідчих та судових дій, подання клопотань, доказів, участі в судових дебатах тощо.

Крім того, представник потерпілого має важливе доказове значення у справі, адже потерпілий, а відповідно і його представник, є суб'єктами доказування щодо таких обставин, як розмір завданої моральної шкоди. Це передбачає обґрунтування грошового еквіваленту завданих фізичних та моральних страждань, що постають із суб'єктивної оцінки потерпілим наслідків кримінального правопорушення. Таким чином, представник потерпілого не лише здійснює процесуальне супроводження, а й виконує важливу доказову функцію, яка має бути визнана й підтримана на рівні належного процесуального статусу [71, с. 118–133].

У науковій літературі проблематиці теоретичних і практичних аспектів доказування цивільного позову у кримінальному провадженні присвячено роботи Б. Л. Ващук, М. І. Гошовського, Х. Р. Кахнич, Я. О. Клименко, Л. Д. Кокорєва, О. В. Крикунова, О. П. Кучинської, А. Г. Мазалов, В. Т. Нора, А. М. Стебєлева, І. І. Татарин, Ю. В. Циганюк та інших дослідників. Наразі потребує вирішення питання про те, хто є суб'єктом обов'язку доказування і предмета доказування за цивільним позовом у кримінальному провадженні. Тому вважаємо за потрібне розглянути це питання в межах цього підрозділу, оскільки на стадії досудового розслідування цивільний позов лише може бути подано та вручено обвинуваченому, а його розгляд по суті вже здійснюється під час судового розгляду.

У ч. 5 ст. 128 КПК України визначено, що якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, кримінальним процесуальним законодавством не врегульовані, то до них застосовуються норми Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України за умови, що вони не суперечать

засадам кримінального судочинства [182]. Водночас згідно із ч. 1 ст. 81 ЦПК України кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається, як на підставу своїх вимог чи заперечень [359].

Обов'язок доказування, у тому числі й обставин цивільного позову, покладається на сторону обвинувачення (слідчого, прокурора). Цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники, хоча і є повноцінними суб'єктами доказування, однак їх діяльність щодо доказування характеризується певними особливостями: 1) обсяг фактичного матеріалу, в дослідженні якого вони беруть участь, вужчий – він обмежений їх процесуальними інтересами, що пов'язані з можливістю задоволення або відмови в задоволенні вимог цивільного позову; 2) законодавець не розглядає участь у доказуванні цих осіб як обов'язкову, допускаючи можливість судового розгляду за їх відсутності; 3) на них не лежить обов'язок доказування, однак є підстави говорити про тягар доказування обставин цивільного позову, обумовлений інтересами, які переслідуються зазначеними суб'єктами. Разом із тим зміст тягара доказування моральної шкоди, що лежить на потерпілому (цивільному позивачеві), охоплює необхідність подання доказів в обґрунтування глибини завданих моральних страждань, а також розміру майнової компенсації моральної шкоди.

Отже, представник потерпілого і на етапі судового розгляду відіграє надважливе завдання у забезпеченні прав потерпілого, формуванні та відстоюванні його правової позиції, дослідженні доказів і доказуванні розміру моральної шкоди, завданої подією кримінального правопорушення.

2.5. Особливості участі адвоката-представника потерпілого в умовах особливих правових режимів

Одним із особливих правових режимів є правовий режим воєнного стану. Під ним, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»,

слід розуміти «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [272].

Особливостями правового режиму воєнного стану є «можливість створення тимчасових державних органів – військових адміністрацій з наданням їм відповідних повноважень у межах, визначених Законом, наділення додатковими повноваженнями органів місцевого самоврядування, визначення особливого порядку діяльності за таких умов Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Генерального штабу Збройних Сил України, деяких інших державних органів, а також гарантії законності та деякі особливості обмеження прав та свобод громадян, а також законних інтересів юридичних осіб» [272].

Адвокатура на професійному рівні здійснює правозахисну діяльність у спосіб і порядку, передбаченому законом. Водночас повномасштабне вторгнення на територію України переорієнтувало основні завдання діяльності багатьох державних структур. Не стала винятком і діяльність сектору безпеки, на який тепер покладено завдання щодо ефективного розслідування воєнних злочинів, злочинів проти основ національної безпеки, а також завдання щодо протидії злочинності загально-кримінальної спрямованості, показники якої при цьому також залишаються стабільно високими.

З урахуванням того, що вся система кримінального судочинства має своїм основним завданням захист особи, суспільства та держави від кримінальних

правопорушень, охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження [182], актуалізувати завдання щодо з'ясування змін механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах правового режиму воєнного стану. Така потреба зумовлена перш за все тим, що окрім тих звичних чинників, що посягають на безпекове середовище суспільства, небезпечним ризиком, що тягне за собою настання різних видів шкоди, є воєнні злочини, а також завдання щодо вжиття ефективних заходів в контексті відновлення порушених прав людини. Саме така тенденція має превалювати у діяльності відповідних правоохоронних органів, уповноважених на здійснення досудового розслідування злочинів цієї категорії. Водночас останнє має покладатися не тільки на сторону обвинувачення; важливо, на нашу думку, розроблювати ефективні механізми захисту, що можуть бути реалізовані представниками потерпілих у кримінальному провадженні, однак ця проблематика, попри її актуальність, ще не набула свого достатнього поширення в наукових пошуках наших співвітчизників, а тому потребує свого негайного дослідження та вирішення.

У контексті наведеного предмету дослідження слід зауважити таке: хоча основним законом України визначено норми прямої дії, а права та свободи людини й громадянина залишаючи незмінними, існують певні обмеження щодо реалізації цих засад. Вони, зокрема, діють у випадку введення правових режимів воєнного чи надзвичайного стану [166; 285].

До особливих правових режимів не нижче загальнодержавного рівня, що тимчасово можуть бути введені «в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру може бути віднесено надзвичайний стан.

Згідно із законодавством України, надзвичайний стан може бути введений виключно в умовах, коли виникає серйозна загроза життю громадян або основам конституційного устрою, і при цьому така загроза не може бути нейтралізована звичайними засобами правового регулювання. До ситуацій, які обґрунтовують запровадження цього особливого правового режиму, відносять:

1. Виникнення критичних ситуацій техногенного або природного походження, наприклад, масштабних катастроф, стихійних лих, великих пожеж, біологічних загроз (пандемій, епізоотій), що ставлять під загрозу здоров'я та життя великої кількості людей.

2. Масове здійснення терористичних дій, які призвели до численних жертв або зруйнували ключові об'єкти інфраструктури, що забезпечують життєдіяльність населення.

3. Загострення міжетнічних чи релігійних протиріч, спроби захоплення критично важливих об'єктів або територій, що можуть паралізувати діяльність державних інституцій і створити ризики для громадського порядку.

4. Вибухи масового громадського невдоволення, що супроводжуються насильством, утиском прав громадян, або перешкоджанням реалізації їхніх свобод.

5. Замахи на державний суверенітет у формі спроб насильницького повалення влади чи збройної зміни конституційного ладу.

6. Масове незаконне проникнення осіб через державний кордон з суміжної країни.

7. Ситуації, які вимагають термінового відновлення дії органів влади та дотримання конституційного порядку на території держави (Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»).

Отже, за умови введення окреслених правових режимів допустиме обмеження окремих прав і свобод людини та громадянина. Як визначено ЄСПЛ, обмеження прав і свобод людини та громадянина допустимі, у випадку, якщо вони введені згідно з нормами чинного законодавства і «відповідають правилу «збереження основного змісту прав і свобод» [285; 294].

На підставі текстуального аналізу норм Конституції України, доходимо висновку, що обмеженню можуть підлягати такі права та свободи людини і громадянина, як: «недоторканність житла (ст. 30), право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); право на свободу від втручання в особисте і сімейне життя особи (ст. 32); право

на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); право на участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування (ст. 39); право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41); право на підприємницьку діяльність (ст. 42); право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43); право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44); право на освіту (ст. 53)» [166; 272].

Водночас окрім таких обмежень, законодавцем деталізовано ще й гарантії неприпустимості використання правових режимів воєнного та надзвичайного стану для обмеження прав і свобод людини [412, с. 229; 424, с. 256]. Серед них: «недопустимість внесення змін до Конституції України та Конституції Автономної Республіки Крим, забороняється проведення виборів Президента України, виборів до Верховної Ради України та Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також органів місцевого самоврядування. Недопустимим є і проведення всеукраїнських і місцевих референдумів, страйків, масових зібрань та акцій» [272].

Таким чином, в умовах дії особливих правових режимів надзвичайного та воєнного стану посилюється державне управління не тільки щодо інститутів держави, але й інститутів та інституцій громадянського суспільства. Як слушно вказують у юридичній літературі, сталим залишається доктринальний компонент розвитку і функціонування інституцій громадянського суспільства, зазнавати суттєвих змін можуть засадничий, правозахисний, функціональний та інституційний компоненти. Переважно це стосується діяльності сектору оборони та безпеки й інститутів, залучених до реалізації правоохоронної,

правозахисної та інших функцій держави. Загальним пріоритетним завданням у діяльності державних та неурядових інституцій є забезпечення безпеки індивіда, суспільства і держави шляхом нівелювання негативного впливу обставин та чинників, які об'єктивно є небезпечними для них [420, с. 75-77]. Отож, зупинимося на з'ясуванні специфіки захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень, учинених в умовах особливих правових режимів, зосереджуючи увагу на особливостях діяльності адвоката-представника потерпілого у таких умовах.

З огляду на сучасні реалії, в яких відбувається державний розвиток України, проблематика воєнних злочинів стала чи не найбільш актуальною в спеціальній літературі, що зумовлено потребою відновлення порушених прав потерпілих, кількість яких, на превеликий жаль, постійно зростає. Різноманітними науковими школами зараз активно підготовлюються методичні рекомендації та навчальні посібники щодо розслідування злочинів цієї групи [87].

Протягом 2023 року Офісом Генерального прокурора України видано декілька методичних рекомендацій щодо здійснення досудового розслідування воєнних злочинів різних категорій, зокрема, таких як: незаконне позбавлення волі, катування тощо. Вони отримали назву «Стандарти розслідування» та присвячені висвітленню алгоритмів дій слідчих і прокурорів на територіях, що були деокуповані, з питань, що стосуються документування воєнних злочинів проти населення України, які скоєні військовими країни-агресора. Важливо, що ці алгоритми розроблено на взірцевих прикладах, які є майже типовими для всіх деокупованих населених пунктів [319; 320].

Однак проблематика захисту прав і законних інтересів постраждалих від воєнних злочинів знаходить своє висвітлення у роботах лише деяких представників української наукової спільноти. Ми вважаємо в цьому контексті необхідним відмітити напрацювання таких вчених як Н. М. Ахтирська [10], І. В. Басиста (зі співавторами) [14], Т. С. Вайда [26], Н. В. Глинська [66], М. В. Кривонос [178], А. В. Піддубна [237] та ін. Віддаючи належне їх внеску у

розвиток досліджуваної проблематики, все ж слід, що згадані та інші автори здебільшого звертали увагу у своїх роботах на правові засади здійснення захисту потерпілих, визначення особливостей їх правового статусу у цих категоріях кримінальних правопорушеннях і деякі інші питання, проте проблемні аспекти діяльності адвоката, як представника потерпілого, залишалися поза їх увагою. Вважаємо, що наразі ця проблематика, принаймні на нашу думку, є досить актуальною, як і проблематика розслідування цих кримінальних правопорушень, адже адвокат, котрий є представником потерпілого, у випадках, установлених КПК України, також є учасником сторони обвинувачення, а отже, сприяє виконанню завдань кримінального провадження. До таких випадків законодавець п. 4 частини третьої КПК України відніс відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення.

Досудове розслідування будь-якого кримінального правопорушення має здійснюватися із дотриманням так званого підходу, орієнтованого на потерпілого – *victimoriented approach*. Згідно із ним, захист прав, свобод і законних інтересів особи, постраждалої від вчинення кримінального правопорушення, повинні визнаватися пріоритетними завданнями кримінального провадження. Утім, як зауважують в юридичній літературі, хоча національне законодавство і визначає та гарантує потерпілому широкий перелік його прав, створює механізми для їх реалізації, більшість із них на практиці залишаються лише декларативними, а подекуди система правосуддя може не тільки не відновити порушені права, а й спричинити повторне психологічне травмування потерпілої особи, тобто допустити так звану «вторинну віктимізацію» [66, с.70].

Особливої актуальності набуває завдання щодо запобігання повторної віктимізації жертв в умовах євроінтеграції, адже за таких умов кримінальне процесуальне законодавство повинно бути функціонально спроможним до гарантування реальних процедурних механізмів стосовно уникнення негативних наслідків стосовно потерпілого [88]. З огляду на такі засади, підтримуємо пропозицію щодо розроблення та впровадження стандарту

запобігання вторинної віктимізації потерпілої особи, сутнісний зміст якого, як слушно зауважила Н. В. Глинська, повинен містити такі складові компоненти:

- відшкодування державою шкоди завданої потерпілому кримінальним правопорушенням;
- забезпечення потерпілому права на доступ до правосуддя та застосування щодо нього необтяжливої кримінальної процедури;
- гарантування потерпілому можливості брати активну участь у здійсненні досудового розслідування та в судовому розгляді учиненого щодо нього кримінального правопорушення;
- надання постраждалим особам правової, медичної, психологічної та соціальної допомоги;
- гарантування потерпілим і його близьким особам, а також іншим учасникам кримінального провадження, права на безпеку;
- наявність додаткових гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілих вразливих груп [66, с. 71].

Ураховуючи викладене, вважаємо, що положеннями чинного законодавства України, особливо в контексті розслідування та судового розгляду воєнних злочинів і кримінальних правопорушень, пов'язаних із війною, мають бути більш чітко передбачені та гарантовані реальні механізми означених пріоритетних завдань діяльності (розділ IX¹ КПК України).

Сучасна доктрина кримінального права поки що не визначає дефініції поняття «воєнні злочини» та «кримінальні правопорушення, пов'язані з війною», однак встановлює види кримінальних правопорушень, що можуть бути віднесені до цієї групи (пропаганда війни; виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда тоталітарних режимів; виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікація її учасників; злочини агресії; воєнні злочини; застосування, розроблення, виробництво зброї масового знищення тощо). Це дає підстави припускати, що вони відрізняються як за родовим об'єктом посягання, так й за іншими компонентами складу кримінального

правопорушення, особливостями механізму злочинної діяльності та деякими іншими характеристиками. З огляду на це, вчені також дотримуються різних підходів щодо визначення кримінальних правопорушень, що можуть бути віднесені до категорії, досліджуваної нами.

Так, колектив авторів навчального посібника, виданого Одеським державним університетом внутрішніх справ, на підставі текстуального аналізу положень КК України, зокрема Розділу XIX Особливої частини КК України, запропонували відносити до воєнних злочинів такі як: «1) мародерство (ст. 432 КК України); 2) насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України); 3) погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України); 4) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України)» [165, с. 26]. Ці ж автори на підставі аналізу нормативних положень Розділу XX Особливої частини КК України, до воєнних злочинів віднесли ще й такі кримінальні правопорушення як: «1) Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України); 2) порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України); 3) застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України); 4) геноцид (ст. 442 КК України); 5) найманство (ст. 447 КК України)» [165, с. 26]. Вважаємо, що авторами наведеної роботи допущено змішування понять військових правопорушень із воєнними злочинами, що мають різну природу.

О. В. Пчеліна зауважила, що до воєнних злочинів і кримінальних правопорушень, пов'язаних із війною, окрім згаданих вище, можуть бути віднесені ще й ті, що передбачені ст.ст. ст. ст. 110, 111, 111-1, 111-2, 114, 114-1, 114-2, ч. 4 ст. ст. 185–187, 189, 191, ст. 201- 2, 435-1, 436-2 КК України [278]. На наш погляд, цей перелік можна доповнити такими: 110², 112, 113, бо вони можуть бути пов'язані саме із злочинними діяннями вказаної спрямованості. З урахуванням викладеного, ми вважаємо, що кожне із окреслених кримінальних правопорушень може бути віднесене до категорії воєнних злочинів і кримінальних правопорушень, що пов'язані із війною. Також вважаємо за

потрібне зауважити, що непоодинокими є випадки учинення військовими країни-агресора на території України сексуального насильства. Отож, з огляду на це у «Стратегічному плані щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування міжнародних злочинів на 2023–2025 роки», прийнятому 15 вересня 2023 року, серед пріоритетних напрямів діяльності органів прокуратури України, виокремлено такі:

- зміцнення національного потенціалу щодо розслідування, а також притягнення до відповідальності осіб, винних за скоєння сексуального насильства (пов'язаного з конфліктом), забезпечення доступу постраждалих від нього до комплексної системи підтримки;

- реформування системи чинного законодавства задля забезпечення ефективного кримінального переслідування за скоєння міжнародних злочинів на національному та міжнародному рівнях, вироблення ефективних механізмів компенсації та відшкодування збитків потерпілим;

- захист інтересів вразливих груп населення;

- удосконалення механізмів забезпечення безпеки свідків і потерпілих у кримінальному провадженні;

- координація з державними органами зарубіжних країн, їх неурядовими організаціями, уповноваженими на здійснення правосуддя органами іноземних держав, міжнародними інститутами правосуддя задля посилення підтримки і захисту потерпілих, свідків та інших учасників кримінального провадження;

- запровадження та розвиток механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних злочинів, а також інших міжнародних злочинів задля вжиття заходів захисту й дотримання механізмів безпеки, надання їм консультацій, іншої необхідної допомоги;

- запровадження спеціалізованих ІТ-рішень для управління та ефективної координації зусиль усіх учасників, залучених до здійснення цієї діяльності;

- налагодження постійної взаємодії й обміну інформацією із національними та міжнародними партнерами і неурядовими організаціями, які

залучені до процесу документування міжнародних злочинів, воєнних злочинів, та/або надання підтримки потерпілим [328].

Вважаємо, що окреслені напрями діяльності цілком узгоджується і за сучасним стандартом попередження вторинної віктимізації потерпілого, і мають стати належним фундаментом для реалізації прав потерпілих від воєнних злочинів, а також тих кримінальних правопорушень, що пов'язані із війною. Водночас наразі у практичну діяльність вони повноцінно не впроваджені, тому деякі проблеми продовжують здійснювати негативний вплив на можливості ефективного здійснення кримінального провадження.

Так, одним із проблемних питань, що виникає під час досудового розслідування воєнних злочинів і кримінальних правопорушень, що пов'язані із війною, є визначення їх підслідності. Згідно із положеннями сучасної доктрини кримінального процесу місцем здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, зокрема й тієї групи, що досліджується нами, на підставі ч. 1 ст. 218 КПК України, є той орган досудового розслідування, «під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення» [182]. Однак у разі, коли місце вчинення кримінального правопорушення знаходиться за межами України або якщо воно невідоме, то прокурор визначає місце, тобто орган, який здійснюватиме досудове розслідування. Те ж саме стосується й тих кримінальних правопорушень, що скоєні на території тимчасово окупованих територій. Визначальними критеріями, на які має зважати прокурор при визначенні органу досудового розслідування, який здійснюватиме повноваження сторони обвинувачення у цьому провадженні, є: місце виявлення ознак учиненого кримінального правопорушення; місце перебування підозрюваного та більшості свідків; місце, де було закінчено кримінальне правопорушення чи настали наслідки кримінального правопорушення [182]. Відповідне процесуальне рішення приймається прокурором у формі постанови у таких випадках:

- 1) на підставі розгляду повідомлення слідчого щодо наявності обставин, які засвідчують, що розслідування вчиненого кримінального правопорушення

не віднесене до його компетенції (протягом 10 днів із дня отримання письмового повідомлення за умови підтвердження викладених у ньому обставин);

2) самостійного встановлення прокурором обставин, що засвідчують необхідність визначення іншої підслідності (протягом 10 днів із дня їх установлення) [182]. У контексті досліджуваної нами проблематики варто звернути увагу на те, що в структурі облікованої злочинності, зокрема воєнних злочинів і тих, що пов'язані з війною, превалює злочин за ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни». Суспільно небезпечними наслідками від його учинення, що завдають шкоду цивільним особам, як правило, є: заподіяння фізичної шкоди їх життю та здоров'ю, спричинення майнової шкоди через знищення або пошкодження майна тощо.

Відомості про вчинення тих кримінальних правопорушень, у яких вбачаються склад злочину за ст. 438 КК України, найчастіше реєструються органами Національної поліції України. Таким чином, саме поліцейські проводять огляд місця події та інші невідкладні слідчі (розшукові) дії, після чого передають зібрані матеріали кримінальних проваджень до органів безпеки, адже згідно із положеннями ч. 2 ст. 216 КПК України досудове розслідування останніх уповноважені здійснювати саме слідчі органів безпеки. На практиці це досить часто призводить до того, що в подальшому потерпілі втрачають час на встановлення того слідчого, котрому керівником відповідного органу досудового розслідування доручено проведення досудового слідства. Відповідно це позначається на строках долучення до матеріалів провадження відповідних документів, що можуть набути статусу процесуального джерела доказу, призводить до знищення виявлених потерпілими речових доказів, зміни обстановки на місці вчинення кримінального правопорушення через різні причини, зокрема й намагання потерпілих налагодити звичний спосіб проживання на місці, де відбулася подія, коли, наприклад, було пошкоджено житло особи чи інше володіння тощо.

Сукупно згадані чинники в подальшому можуть або позначатися на

результатах проведених судових експертиз, або взагалі унеможливити її проведення. Тим паче, що досить часто потерпілі можуть взагалі перебувати за кордоном, а через вплив значного проміжку часу, вони в подальшому витрачають час в очікуванні на відповідь за їхньою заявою, яка розглядається у загальному порядку, передбаченому Законом України «Про звернення громадян» протягом 15 днів, а інколи строк розгляду може бути продовжено до місячного терміну. Такі факти негативно позначаються на можливості реалізації потерпілими меж своєї правосуб'єктності у кримінальному провадженні, тому ми вважаємо за потрібне вкотре наголосити на тому, що при зміні органу, який здійснює досудове розслідування, або місця його проведення, слідчий, якому доручено подальше досудове розслідування, належним чином зобов'язаний повідомити про це потерпілого у спосіб, що передбачений кримінальним процесуальним законодавством.

Ще одним питанням, що стосується проблематики забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні та розгляду воєнних злочинів і тих кримінальних правопорушень, що пов'язані з війною, є, по-перше, процедура спеціального досудового розслідування (*in absentia*), а, по-друге, порядок передачі особи, котра вчинила кримінальне правопорушення означеної групи, для обміну як військовополоненого, і зокрема, вплив факту такого обміну на подальше виконання вироку та відповідних судових рішень. Перераховані чинники суттєво позначаються на можливості забезпечення виконання задоволеного у справі цивільного позову, відшкодування завданої потерпілому шкоди тощо.

Так, у справі, що розглядалася Бородянським районним судом Київської області за обвинуваченням громадянина РФ у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 438 і ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 438 КК України, встановлено, що ним, разом із іншими особами, тобто за попередньою змовою групою осіб здійснено обстріл цивільного транспортного засобу, а саме: легкового автомобіля червоного кольору марки «ВАЗ-2101», який рухався по автодорозі між населеними пунктами: село Здвигівка та селище Бабинці

Бучанського району Київської області, і знаходився під керуванням цивільної особи – громадянина України. Унаслідок учинених протиправних дій водій зазначеного автомобіля отримав тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого настала його смерть. Окрім того, військовими країни-агресора вчинено крадіжку майна потерпілого [32]. Слід додати, що у судовому розгляді брали участь двоє потерпілих: сестра загиблого, а також власник майна, яке було викрадено. Попри те, що згаданим потерпілим завдано майнову, і можливо моральну шкоду, цивільний позов у кримінальному провадженні ними заявлено не було.

Отже, у цих категоріях проваджень залишаються актуалізовані питання відшкодування завданої кримінальним правопорушенням потерпілому шкоди та процесуальних витрат. При цьому особливої актуальності це питання набуває тоді, коли особу обмінюють як військовополоненого. Фактично ці питання не будуть вирішені жодною мірою, а отже, не можна буде вказати, що завдання кримінального провадження виконані у повному обсязі. Саме тому, ми переконані, що наразі важливо виробити ефективні шляхи вирішення цієї проблематики, зокрема у тих провадженнях, коли шкоду будь-якого виду завдано фізичній особі. Імовірним шляхом вирішення цієї проблеми має стати або перегляд пропозиції щодо обміну такого обвинуваченого, або здійснення цієї процедури лише на підставі відсутності щодо цього заперечень потерпілого, або за умов відшкодування завданої потерпілому шкоди за рахунок держави. Саме в разі виконання означених умов можна буде стверджувати, що органами держави вжито дієвих заходів щодо недопущення вторинної віктимізації осіб, постраждалих від воєнних та інших, пов'язаних із війною, кримінальних правопорушень.

Таким чином, сучасні умови розвитку нашої держави, зокрема геополітична обстановка та стан безпекового середовища актуалізують потребу підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, забезпечення реальної протидії воєнним злочинам. Разом із тим, слід одночасно забезпечувати захист і відновлення прав постраждалих осіб від цих

кримінальних правопорушень, запобігання вторинної віктимізації жертв, унаслідок неефективної діяльності системи правоохоронних і судових органів України.

Як вже зазначалося, відсутність нормативного визначення категорій «воєнні злочини» та «кримінальні правопорушення, пов'язані з війною» створює підґрунтя для наукових дискусій і формування нової наукової парадигми. Викладене засвідчує їх багатоманітність, різний родовий об'єкт посягання, їх відрізнєння одне від одного за особливостями механізму злочинної діяльності та деякими іншими характеристиками.

Діяльність правоохоронних і судових органів України наразі має бути спрямована на забезпечення та реалізацію прав постраждалих від злочинів цієї категорії, недопущення їхньої вторинної віктимізації. Саме тому під час розслідування слід підтримувати із потерпілими ефективну комунікацію, вживати заходи щодо об'єктивного з'ясування обставин учиненого кримінального правопорушення, фактів спричинення шкоди постраждалим, з'ясовувати, як вони її оцінюють і чи було відповідними особами вжито заходи щодо її відшкодування. Якщо такі заходи не вжито представниками органу досудового розслідування чи прокурором, то задля цього може бути залучено представника потерпілого. У тих провадженнях, де підтверджено завдання шкоди потерпілим у зв'язку із учиненням кримінального правопорушення, слід переглянути механізми обміну військовополонених, засуджених за їх учинення. Вважаємо, що імовірним шляхом вирішення цієї проблематики має стати або перегляд пропозиції щодо обміну такого обвинуваченого, або здійснення цієї процедури лише на підставі відсутності щодо цього заперечень потерпілого, або за умов відшкодування завданої потерпілому шкоди за рахунок держави.

Слід окремо наголосити, що в умовах запровадженого воєнного стану особливої гостроти набула проблема боротьби з торгівлею людьми, яка визнана міжнародним співтовариством як глобальний кримінальний феномен. Найбільш вразливими до цього виду злочинної діяльності залишаються жінки, молодь та діти, адже саме ці категорії населення, як свідчить практика,

виявляють здатність до адаптації навіть у складних і небезпечних умовах існування, що й робить їх ціллю злочинців. За статистикою, яку оприлюднила Міжнародна організація з міграції, упродовж періоду з 1991 по 2018 рік жертвами цього злочину стали понад 300 тисяч громадян і громадянок України [338]. З початком широкомасштабної збройної агресії, зокрема у 2022 році, статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, офіційно було визнано за 47 особами; до кінця 2023 року цей показник зріс до 118 осіб, а станом на 11 вересня 2024 року вже налічувалося 142 особи зі встановленим відповідним статусом [151]. Протягом періоду війни зберігається чітка тенденція, відповідно до якої більшість постраждалих – це повнолітні чоловіки. Таким чином, очевидним є той факт, що торгівля людьми становить реальну загрозу для представників будь-якої соціальної групи, незалежно від вікових характеристик, гендеру, економічного стану чи інших ознак. Рівень небезпеки цього правопорушення суттєво зростає у випадках, коли проти потерпілих використовуються методи фізичного чи психологічного тиску, здійснюється вилучення особистих документів, вдаються до введення в оману, залякування або навіть прямого шантажу. Особа, яка пережила подібний досвід, часто перебуває у важкому моральному та психоемоційному стані, може страждати від депресії та глибокої дезорієнтації, що обумовлює гостру потребу у професійній психологічній підтримці, а також у кваліфікованому юридичному супроводі.

У межах чинного законодавства потерпілим від торгівлі людьми гарантується право на отримання безоплатної вторинної правничої допомоги. Це право включає можливість скористатися послугами з представництва інтересів у судових інстанціях, органах державної влади, місцевого самоврядування, а також перед іншими суб'єктами, зокрема через складання процесуальних документів, пов'язаних із реалізацією прав, визначених Законом України «Про протидію торгівлі людьми» [260].

Таким чином, українська правова система поступово адаптується до міжнародних стандартів щодо захисту осіб, які постраждали внаслідок

кримінальних правопорушень, у тому числі – від торгівлі людьми. Нормативно-правове підґрунтя боротьби з торгівлею людьми формують як міжнародні, так і національні акти. Серед основних міжнародно-правових актів варто виокремити: Конвенцію ООН «Про заборону рабства» (1927 р.), Конвенцію «Про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами» (1949 р.), Конвенцію «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» (1979 р.), Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (1980 р.), Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.), Протокол про попередження й припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, та покарання за неї (так званий Палермський протокол, 2000 р.), а також Підсумкові матеріали IV Всесвітньої конференції зі становища жінок (Пекін, 1995 р.). На національному рівні правову базу становлять: Закон України «Про протидію торгівлі людьми» (2011 р.), норми Кримінального кодексу України, а також акти Кабінету Міністрів України, зокрема: постанова від 23 травня 2012 р. № 417 «Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми» та постанова від 22 серпня 2012 р. № 783 «Про Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми».

Однак, попри наявність чіткої нормативної бази, законодавче врегулювання питань, пов'язаних із представництвом інтересів потерпілих від торгівлі людьми у межах кримінального провадження, наразі не є вичерпним. Відсутні усталені алгоритми процесуальної поведінки представника цієї категорії потерпілих, що зумовлює необхідність індивідуального підходу з урахуванням специфіки кожного окремого випадку.

Одним із ключових стандартів правової взаємодії з особою, яка постраждала від торгівлі людьми, є обов'язок роз'яснення їй права на отримання правничої допомоги, а також інформування про механізми реалізації такого права. Значення цього стандарту полягає в тому, що реалізація права на правову допомогу виступає важливою умовою захисту інших фундаментальних

прав і свобод людини. Правова допомога виконує не лише охоронну, а й превентивну функцію, спрямовану на запобігання незаконному втручанню органів влади чи посадових осіб у сферу прав людини, що, у свою чергу, забезпечує дотримання принципів верховенства права та справедливості [297].

Реалізація потерпілим права на правничу допомогу та залучення до кримінального провадження адвоката як представника створює підґрунтя для формування ефективної стратегії представництва його інтересів. У цьому контексті важливим завданням для адвоката є надання потерпілому вичерпної інформації щодо його процесуального статусу, прав та гарантій, передбачених як національним, так і міжнародним законодавством.

Значення участі адвоката-представника потерпілого не обмежується суто правовим супроводом – його роль є важливою і в аспекті формування доказової бази у кримінальному провадженні. Зокрема, у справах про торгівлю людьми адвокат має забезпечити всебічне виявлення обставин учинення кримінального правопорушення, що передбачає з'ясування наявності трьох обов'язкових елементів, які визначають факт скоєння цього злочину: дії, засобів та мети.

Першим із таких елементів є дія, яка проявляється в конкретних формах впливу на потерпілого: застосування фізичного чи психологічного насильства, викрадення, незаконне утримання, примус до дій, що суперечать волі особи, або ж введення в оману. Якщо орган досудового розслідування не з'ясував ці обставини належним чином (наприклад, під час первинного допиту потерпілого), адвокат-представник має право ініціювати додаткові процесуальні дії, зокрема клопотати про повторний допит або витребування додаткових доказів.

Окрему увагу слід приділити встановленню кола осіб, причетних до вчинення зазначених дій: від фізичних осіб (у тому числі родичів, друзів, знайомих потерпілого) до юридичних суб'єктів, таких як агентства з працевлаштування, модельні студії, шлюбні агентства тощо. Аналіз практики кримінального переслідування у справах про торгівлю людьми засвідчує, що ці особи часто діють під виглядом законної діяльності, що значно ускладнює їх

ідентифікацію.

Недостатнє відображення в матеріалах кримінального провадження ключових обставин, що свідчать про факт торгівлі людьми, може бути використано стороною захисту як підстава для спростування складу кримінального правопорушення. У подібних випадках представник потерпілого повинен вжити всіх передбачених процесуальним законом заходів з метою усунення бездіяльності слідчого, зокрема шляхом подання скарги або ініціювання його відсторонення від участі в провадженні. Активна позиція адвоката є важливою умовою ефективного представництва інтересів потерпілого та належної реалізації його процесуальних прав.

Другим ключовим елементом, що має бути обов'язково встановлений для підтвердження факту вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з торгівлею людьми, є спосіб реалізації протиправної діяльності. У цьому аспекті необхідно чітко з'ясувати механізми, за допомогою яких особа, причетна до злочину, впливала на потерпілого. Йдеться, зокрема, про застосування обману, погроз, шантажу, фізичного чи психологічного насильства, а також про використання вразливого стану жертви – як фізичного, так і психічного.

У випадках, коли зловмисник скористався безпорадністю або вразливістю особи, такі обставини мають бути чітко зафіксовані у матеріалах кримінального провадження. Для встановлення психологічного стану потерпілого, а також для підтвердження наявності емоційної травми або пережитого насильницького впливу, доцільним є призначення судово-психологічної експертизи.

Проведення такої експертизи дозволяє отримати об'єктивний доказовий матеріал у формі експертного висновку, який має високий рівень допустимості та доказової сили в судовому провадженні. Саме цей інструмент дозволяє найбільш ефективно засвідчити психологічні наслідки злочинних дій і є важливим елементом доказування способу вчинення злочину торгівлі людьми [59, с. 62–63].

Значущим є те, що адвокат, який представляє інтереси потерпілого у кримінальному провадженні, має можливість самостійно ініціювати проведення

судової експертизи. Це може відбуватися шляхом подання клопотання слідчому чи слідчому судді або ж через безпосереднє звернення до спеціалізованої експертної установи із забезпеченням проведення відповідного дослідження на умовах договору.

Ще одним невід'ємним елементом, який має бути встановлений з метою визнання діяння торгівлею людьми, є мотив чи ціль, з якою вчинялося використання особи. Йдеться, зокрема, про встановлення того, чи було це зумовлено наміром отримання прибутку, застосуванням примусової праці, сексуальної експлуатації, використанням у медичних цілях (наприклад, для трансплантації органів), залученням до сурогатного материнства або іншими формами комерційної експлуатації. У випадку, коли експлуатація мала трудовий характер, особливо важливо з'ясувати, які саме обов'язки виконував потерпілий, в яких умовах і за яких обставин це відбувалося.

Установлення всіх трьох складових – дії, способу й мети – дозволяє обґрунтовано стверджувати про наявність об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 149 Кримінального кодексу України. Водночас, якщо потерпілим є малолітня або неповнолітня особа, то для кваліфікації дій як торгівлі людьми чинне законодавство не вимагає доказування способу реалізації злочину. У таких випадках значення мають виключно встановлення факту вчинення дії та її експлуатаційної мети, а методи впливу на дитину (наприклад, шантаж, обман, зловживання довірою) не впливають на юридичну оцінку [114, с. 76–80].

Таким чином, належне формування доказової бази щодо об'єктивної сторони торгівлі людьми вимагає не лише активної позиції слідчого чи прокурора, але й істотного залучення потерпілого та його представника. Адже саме повідомлення потерпілої особи нерідко стає відправною точкою для збирання ключових доказів у провадженні. У цьому контексті адвокат, який здійснює представництво потерпілого, повинен послідовно ініціювати з'ясування та фіксацію кожного з елементів об'єктивної сторони – дії, способу та мети, а у справах за участі малолітніх чи неповнолітніх – дії та мети злочину.

Отже, участь представника потерпілого у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів і торгівлі людьми має ключове значення, оскільки забезпечує реальну можливість потерпілої особи реалізувати свої права, зокрема право на правовий захист, справедливе ставлення, відшкодування завданої шкоди та участь у провадженні. Ці категорії злочинів супроводжуються серйозними фізичними, психологічними, моральними та матеріальними наслідками для потерпілих, які часто перебувають у стані крайньої вразливості, дезорієнтованості та правової незахищеності.

Адвокат, як представник потерпілого відіграє активну роль у збиранні та поданні доказів, ініціюванні процесуальних дій, моніторингу дотримання процедурних гарантій та забезпеченні того, щоб позиція потерпілого була врахована під час прийняття процесуальних рішень. З огляду на складність доказування таких злочинів, особливо в умовах війни або із врахуванням транснаціонального характеру торгівлі людьми, професійна допомога адвоката є не лише правом, а й необхідною умовою ефективного кримінального переслідування винних осіб та відновлення справедливості.

Крім того, участь представника сприяє дотриманню міжнародних стандартів прав людини, принципу рівності сторін та забезпечує баланс між інтересами сторони обвинувачення та потерпілих. Саме представник допомагає уникнути повторної віктимізації, гарантує інформованість потерпілого про хід справи та результат, забезпечує ефективну участь у судовому процесі. Таким чином, залучення представника потерпілого у справах про воєнні злочини та торгівлю людьми – це не просто правова норма, а ключовий інструмент захисту гідності та відновлення справедливості щодо найбільш уражених категорій осіб.

2.6. Потерпілоорієнтований підхід у діяльності представника потерпілого

Правозахисна діяльність, подібно до діяльності правоохоронних органів, має низку іманетних рис, що зумовлюють її специфіку. У центрі практики захисту прав осіб, які постраждали внаслідок кримінального правопорушення, незмінно перебуває процесуальна фігура потерпілого та забезпечення його законних інтересів. У сучасному світі спостерігається посилення уваги міжнародної спільноти до принципу людиноцентризму, що активно інтегрується в різні сфери суспільного життя.

Задля адаптації цього принципу до діяльності інституцій безпеки, правосуддя, а також адвокатури, як професійного інституту щодо представництва інтересів фізичних і юридичних осіб, нагальною, є потреба у перегляді усталених підходів до здійснення правозастосовної діяльності. Такий перегляд передбачає переорієнтацію діяльності на врахування інтересів саме потерпілої сторони через запровадження моделі, в основі якої лежить підхід, чутливий до потреб жертв.

Згаданий підхід, визначений Основними принципами та керівними положеннями щодо забезпечення права на захист і компенсацію жертвам тяжких порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права, а також закріплений у регламентах міжнародних міжурядових структур, ґрунтується на кількох базових положеннях. Зокрема, кожна особа, що зазнала шкоди, має законні очікування: по-перше, що її справа буде розглянута справедливо та об'єктивно, а всі обставини – з'ясовані; по-друге, що винні особи будуть притягнуті до правової відповідальності; по-третє, що їй буде надано доступ до ефективних правових механізмів захисту і відшкодування завданої шкоди; і, нарешті, що процес розслідування і судового розгляду не спричинить додаткової психологічної травматизації та буде позбавлений ризиків повторного стресу, пов'язаного з повторним переживанням травмуючих

подій [391].

Підхід, що ставить у центр уваги потерпілу особу, є продуктом гуманістичного світогляду, сформованого на засадах людиноцентризму – ідеї, яка стала основоположною для становлення правових, соціально орієнтованих і демократичних держав. Сьогодні переважна більшість країн світу, а також міжнародні інституції як урядові, так і неурядові, активно працюють над інтеграцією людиноорієнтованого підходу в усі ключові сфери суспільного життя.

У сучасних умовах орієнтація на потреби потерпілого сприймається як невід’ємний елемент діяльності правоохоронних органів і представників системи правосуддя як у розвинених країнах, так і в державах, що перебувають у процесі правового реформування чи впровадження елементів перехідного правосуддя. Незважаючи на відсутність чіткого нормативного закріплення цього підходу, його концептуальна суть зрозуміла: в основі роботи органів влади, зокрема тих, що здійснюють кримінальне провадження, повинні стояти інтереси особи, яка постраждала від злочину.

Особливої уваги заслуговує питання фактичного втілення такого підходу у правозастосовній практиці адвокатів, які виступають представниками потерпілих. У нашому розумінні ця проблематика є надзвичайно актуальною, оскільки вона безпосередньо стосується реалізації найважливіших прав і законних інтересів жертв кримінальних правопорушень. Її вирішення дозволить сформувати практичні рекомендації для вдосконалення діяльності правозахисників, гармонізувати їхню роботу з міжнародними стандартами здійснення правосуддя та зміцнити гарантії доступу до ефективного правового захисту. Тому, усвідомлюючи потребу вдосконалення низки нормативних положень, існування запитів на розвиток традиційних підходів до розслідування кримінальних правопорушень, вважаємо за потрібне приділити увагу проблематиці типових принципів у роботі правоохоронних органів з потерпілими від злочинів, а також ролі адвокатів, які діють на стороні потерпілого, як визначальних суб’єктів у забезпеченні дотримання та реалізації

такого підходу.

Щодо останніх досліджень, то питання практичної реалізації підходу, орієнтованого на потерпілого, стали предметом досліджень Н. В. Глинської [66], І. В. Гловюк [68], Д. І. Клепки та О. В. Новікова [152], Н. П. Король [171], В. С. Новожилова [224] та багатьох зарубіжних вчених [61; 392; 403; 404; 425; 426; 438].

Текстуальний аналіз положень наукових праць дозволяє узагальнити, що наукова спільнота визнає потребу вдосконалення практики правоохоронних і судових органів у контексті забезпечення підходу, орієнтованого на потерпілого. Водночас позначимо, що конкретних механізмів його запровадження поки що не визначено. Нашу увагу привертає один з аспектів цієї проблематики – забезпечення потерпілоорієнтованого підходу в роботі з потерпілими від злочинів, адже ці особи характеризуються найбільшою вразливістю через те, що їм завдається і фізична, і матеріальна, і майнова шкода, а тому і процесуальні інтереси цих осіб є різнобічними. Це вказує на специфічність представництва інтересів потерпілих цієї групи і складність даної проблематики, а отже і необхідність її самостійного дослідження. Відтак, слід запровадити підхід, орієнтований на потерпілих, у процес розслідування злочинів та в професійну діяльність правозахисників, котрі здійснюють представництво потерпілих.

Утім, попри теоретичне схвалення, чітких, детально прописаних механізмів запровадження відповідної моделі взаємодії з потерпілими, поки що не вироблено. Особливий інтерес становить аспект, пов'язаний із реалізацією цього підходу у випадках роботи з особами, які постраждали внаслідок злочинів. Це, своєю чергою, обумовлює специфіку правового захисту таких осіб і актуалізує необхідність окремого, цілеспрямованого аналізу цієї проблеми.

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, представництво інтересів потерпілого може здійснюватися як через законного представника (у передбачених законом випадках), так і через адвоката – за

договором. Це дозволяє класифікувати форми представництва за рівнем професійності: від спеціалізованої, кваліфікованої допомоги до більш спрощених форм. Хоча така класифікація іноді зазнає критики, як надто поверхова, вона не знижує значущості будь-якої форми участі у процесі представництва інтересів потерпілої сторони. У свою чергу, до адвокатів найчастіше звертаються особи, які не мають достатніх правових знань, не довіряють правоохоронній системі або переживають психологічну нестабільність через злочин. Крім того, оскільки законний представник може залучати адвоката, а частина фахівців наполягає на обов'язковому наданні безоплатної правничої допомоги всім жертвам злочинів, зростає інтерес саме до діяльності адвоката як ключової фігури в захисті прав потерпілого.

Актуальним є практичний бік функціонування адвоката в статусі представника. Адвокат, що діє в інтересах потерпілого, фактично виступає, як його правовий голос у межах кримінального провадження. Його діяльність спрямовується від імені клієнта, проте завжди з урахуванням волі, потреб і правової позиції останнього. Така форма представництва дозволяє адвокату реалізовувати майже весь обсяг процесуальних прав, наданих потерпілому відповідно до норм КПК України – за винятком тих дій, які потерпілий має реалізувати особисто.

Належної уваги заслуговують основні гарантії реалізації прав потерпілого, серед яких слід виокремити такі:

- отримання повної й своєчасної інформації про хід провадження;
- можливість самостійного збирання доказів та їх подання;
- участь у слідчих (розшукових) і процесуальних діях;
- реалізація права на оскарження рішень, дій або бездіяльності органів досудового розслідування; і, звісно ж, право на професійну правничу допомогу [377, с. 117–172].

Водночас у межах аналізу правового статусу адвоката, як представника потерпілого, доречно зазначити, що система гарантій його діяльності доповнюється положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську

діяльність». Однак ці гарантії не охоплюють принципів комунікації між адвокатом і клієнтом, особливо якщо йдеться про особу, яка постраждала від кримінального правопорушення. У зв'язку з цим, у межах нашого дослідження доцільним є звернення до засадничих принципів, які формують основу підходу, орієнтованого на потерпілого.

Такі засади знаходять нормативне відображення у міжнародно-правових актах, що були визнані й Україною. Так, принцип встановлення істини узгоджується з фундаментальним правом на істину, яке закріплено в міжнародних документах ООН і широко тлумачиться в практиці ЄСПЛ [394; 401]. Його реалізація передбачає належне, повне й неупереджене розслідування злочину, а також забезпечення доступу потерпілого до інформації щодо процесуальних рішень, судових процедур і результатів розгляду справи [425].

Наступний складовий елемент – притягнення винних до юридичної відповідальності – включає здійснення кримінального переслідування щодо особи, яка обґрунтовано підозрюється у вчиненні правопорушення. Ще один важливий аспект – це застосування ефективних форм правового захисту й компенсації, серед яких – реституція, грошове відшкодування [403; 438], реабілітаційні заходи та сатисфакція, спрямовані на відновлення гідності, добробуту й морального стану постраждалої особи [403].

Заключний принцип – гарантії неповторення, що передбачають недопущення ретравматизації потерпілого внаслідок процесуальних дій. Зазначені положення становлять вихідні методологічні орієнтири, які мають стати фундаментом стратегії представництва у справі, формувати підхід до практичної діяльності адвоката й визначати вектор формування правової позиції.

З урахуванням наведених постулатів, однією з невід'ємних складових взаємодії адвоката з потерпілим є ефективна комунікація. Як зазначає І. В. Ракіпова, вона є процесом обміну інформацією, що формується в межах кримінально-процесуального комунікативного простору, охоплюючи сфери як правотворчості, так і правозастосування [282, с. 372–373]. Для адвоката цей

обмін реалізується через сприйняття, передавання та аргументацію фактів відповідно до встановленої законом процедури. Водночас для потерпілого комунікація із представником майже завжди відбувається в умовах переживання травматичного досвіду. Саме тому, взаємодія з потерпілим повинна базуватися на дотриманні комплексу правових, організаційно-тактичних і психологічних принципів.

До правових засад такої комунікації належать:

- забезпечення та пріоритетність інтересів клієнта;
- недопущення виникнення конфлікту інтересів між потерпілим та його представником;
- суворе дотримання принципу конфіденційності [255].

Організаційно-тактичні принципи взаємодії включають насамперед обмін інформацією та формування спільної стратегії участі потерпілого у кримінальному провадженні – як у загальному процесі, так і під час конкретних процесуальних дій. Їх реалізація передбачає також спільне визначення порядку збору й подання доказів. Це особливо важливо з огляду на той факт, що тягар доказування перед судом покладається на сторону, яка ці докази подає. Відтак необхідним є правильний підхід як до їх виявлення, так і до фіксації та передавання стороні обвинувачення з одночасним забезпеченням доступу до них сторони захисту.

Уважного відношення потребують докази, які підтверджують факт заподіяння потерпілому моральної шкоди. У цьому контексті слід зважити на доцільність ініціювання призначення психологічної експертизи, якщо така не була запроваджена стороною обвинувачення.

До організаційно-тактичних принципів, на нашу думку, варто також віднести недопущення прямого контакту потерпілого з підозрюваним. Із метою забезпечення безпеки потерпілого слід розглядати можливість застосування положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». У випадках, коли підозрюваний не має інформації про місце проживання потерпілого чи інші персональні дані, може

бути виправданим використання заходів щодо приховування іменних відомостей для запобігання можливого психологічного тиску чи загроз.

У зв'язку із цим адвокат, який представляє інтереси потерпілого, повинен підтримувати з ним постійний контакт, а за наявності ознак ризику – оперативно реагувати, в тому числі шляхом ініціювання застосування передбачених законом заходів безпеки.

Водночас зазначена взаємодія повинна здійснюватися із врахуванням комплексу психологічних принципів, притаманних роботі з особами, які зазнали кримінального правопорушення, з метою мінімізації вторинної травматизації та формування довірливих відносин між адвокатом і потерпілим.

До психологічних засад, яких необхідно неухильно дотримуватися в процесі взаємодії з потерпілим, справедливо відносять низку важливих рекомендацій. По-перше, це встановлення психологічного контакту та створення атмосфери «безпечного спілкування», що є передумовою ефективної комунікації. По-друге, за потреби – а в разі участі неповнолітніх потерпілих обов'язково – слід залучати психолога до процесуальних дій. У таких випадках доцільним є використання методик, орієнтованих на уникнення повторної травматизації, зокрема технологій «зеленої кімнати» або підходу «Барнахус».

По-третє, важливо дотримуватися принципів безбар'єрної та чутливої мови – уникати в комунікації термінів, що можуть мати стигматизуючий або віктимізуючий характер, зважаючи на вразливість становища потерпілого. По-четверте, доцільною є мінімізація кількості процесуальних дій, у межах яких потерпілий змушений повторно відтворювати обставини вчиненого проти нього правопорушення, оскільки кожен такий етап потенційно пов'язаний із емоційним напруженням і ризиком повторного травмування. І нарешті, по-п'яте, слід забезпечувати реалізацію холістичного (цілісного) підходу, який передбачає не лише юридичну підтримку, а й комплексне задоволення потреб потерпілого, включаючи надання медичної допомоги, психологічної підтримки тощо [61, с. 78–80].

Крім того, варто враховувати етичні принципи взаємодії з потерпілими,

визначені Міжнародним протоколом документування та розслідування сексуального насильства в умовах збройного конфлікту. Серед них: 1) принцип недопущення заподіяння шкоди; 2) принцип інформованої згоди; 3) мінімізація шкоди; 4) конфіденційність. З огляду на те, що більшість цих положень уже було розглянуто в попередньому аналізі, окрему увагу слід зосередити на принципі інформованої згоди.

Цей принцип ґрунтується на низці важливих умов: поінформованість потерпілого щодо ризиків та переваг розкриття інформації; добровільність у прийнятті рішень – відсутність будь-якого тиску чи примусу; наявність виразної згоди на участь у процесуальних заходах. Йдеться про надання згоди на допит, медичний огляд, фотофіксацію, запис і передачу персональної інформації, її подальше використання або спрямування до інших органів [212; 215].

Безперечно, принцип інформованої згоди доцільно адаптувати й у практику представника потерпілого. Його впровадження повністю узгоджується із ключовим постулатом адвокатської діяльності – забезпеченням інтересів клієнта, що передбачає попереднє з'ясування ставлення потерпілого до кожного рішення чи процесуальної дії та врахування його позиції як пріоритетної у визначенні правової стратегії.

Узагальнюючи викладене, слід наголосити на тому, що підхід, орієнтований на потерпілого, сьогодні набуває статусу одного з ключових міжнародних стандартів у сфері правозахисної діяльності та забезпечення правосуддя. Адвокат, який виступає представником потерпілого у кримінальному провадженні, зобов'язаний діяти відповідно як до положень кримінального процесуального законодавства України, так і до вимог міжнародно-правових актів, що регламентують захист прав осіб, постраждалих від злочинів.

Попри те, що представник користується майже всіма процесуальними правами потерпілого (за окремими винятками), він реалізує їх в інтересах свого клієнта, формуючи правову позицію та стратегію захисту з урахуванням

обставин справи й індивідуальних потреб потерпілого.

У цьому контексті доцільним є виокремлення трьох основних груп принципів, що визначають діяльність адвоката-представника потерпілого в межах реалізації підходу, орієнтованого на потерпілого: правові, організаційно-тактичні та психологічні.

До правових засад належать:

- принцип пріоритету інтересів клієнта;
- недопустимість конфлікту інтересів між представником і потерпілим;
- дотримання принципу конфіденційності.

Організаційно-тактичні засади охоплюють комплекс положень, що стосуються узгодження участі потерпілого у процесуальних діях, визначення тактики збирання та подання доказів, а також ініціювання застосування заходів безпеки. Ці аспекти безпосередньо залежать від характеру кримінального правопорушення, специфіки слідчої ситуації та особливостей процесуального контексту.

Психологічні засади передбачають дотримання чутливого підходу до комунікації з потерпілим, мінімізацію ризику ретравматизації, застосування мовних і поведінкових моделей, які не містять стигматизації чи звинувачення, а також урахування психоемоційного стану особи, що постраждала від протиправного посягання. Комплексне дотримання зазначених засад у взаємодії адвоката з потерпілим сприяє ефективному втіленню підходу, орієнтованого на потерпілого, а також забезпеченню реалізації цілей кримінального провадження – захисту прав і законних інтересів осіб, що зазнали шкоди внаслідок кримінального правопорушення [107].

Звернімося також до проблематики забезпечення дотримання потерпілоорієнтованого підходу у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів, адже вони є доволі поширеними в групі облікованих кримінальних правопорушень.

У науковій літературі поняття насильницьких злочинів трактується неоднозначно. Так, Є. М. Пащенко виокремив низку ознак, на підставі яких

певні злочини можуть бути віднесені до цієї категорії. До таких ознак належать:

- об'єкт посягання, яким є життя, здоров'я, фізична чи психічна недоторканність особи;
- спосіб учинення злочину, що полягає у заподіянні фізичного або психологічного насильства;
- протиправність дії, що виражається у її вчиненні без згоди або всупереч волі потерпілої особи;
- мотиви, які мають ворожий, інструментальний чи загалом негативний характер;
- наслідки, що виявляються у спричиненні або реальній загрозі заподіяння шкоди фізичному чи психічному стану потерпілого;
- умисна форма вини [234].

Недоліком такого підходу є те, що в ньому не враховано сексуальне насильство, як окремий спосіб вчинення насильницького злочину.

Конкретизуючи склади таких злочинів, О. М. Храмцов запропонував класифікацію насильницьких злочинів за окремими підгрупами:

- злочини проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи (зокрема, умисне вбивство, доведення до самогубства, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, катування, викрадення людини, захоплення заручників тощо);
- корисливо-насильницькі злочини, зокрема грабіж, розбій, вимагання, бандитизм;
- злочини проти держави, громадської безпеки, порядку, що супроводжуються насильством (тероризм, диверсія, злісне хуліганство тощо);
- злочини проти представників влади чи службових осіб, які виконують службові обов'язки або професійну діяльність;
- злочини, вчинені самими представниками влади або службовими особами із застосуванням насильства;
- насильницькі статеві злочини, серед яких: зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, примушування до

статевих зносин [356].

Наприклад, Бюро статистики юстиції Міністерства юстиції США відносить до насильницьких злочинів: убивство, зґвалтування, грабіж, напад із обтяжуючими обставинами, а також простий напад [17].

Таким чином, поняття «насильницькі злочини» може тлумачитися у вузькому та широкому значеннях. Основною ознакою, яка їх об'єднує, є специфічний спосіб учинення, що передбачає застосування фізичного, психологічного або сексуального насильства, а також високий рівень суспільної небезпеки.

Більшість насильницьких злочинів підслідні слідчим органам Національної поліції України. Особливістю функціонування органів досудового розслідування в межах цієї структури є їх підконтрольність і підзвітність як вищому керівництву, так і відповідним процесуальним особам. Це простежується вже на первинних етапах документування ознак злочину.

Відповідно до положень Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 27.04.2020 № 357, на слідчого покладається низка обов'язків щодо інформування оперативного чергового про характер виявленого кримінального правопорушення та його попередню кваліфікацію [135].

Зокрема, розділ IX Інструкції передбачає, що уповноважена особа після прибуття на місце події має негайно повідомити чергового про обставини події. У подальшому, згідно з алгоритмом дій, зазначеним в Інструкції, слідчий (дізнавач) або інший член слідчо-оперативної групи (СОГ) повинен уточнити кваліфікацію злочину й оперативно повідомляти про її зміни. Розділ XVI Інструкції визначає обов'язок системного інформування чергової служби щодо ходу розслідування резонансного правопорушення. У разі затяжних подій або їх ускладнення інформація передається щогодини або негайно [135]. Отже, на всіх етапах досудового розслідування слідчий має забезпечувати безперервну

комунікацію з черговою частиною, надаючи інформацію про перебіг слідчих дій, зібрані обставини та попередню правову кваліфікацію.

Окрім чергової служби, до процесу інформування залучаються: керівник органу досудового розслідування, черговий прокурор, представники слідчого управління тощо. Реалізація зазначених вимог, на нашу думку, неможлива без аналітичної діяльності слідчого, що передбачає також застосування превентивних поліцейських заходів, серед яких особливо важливим є опитування осіб, котрі можуть надати суттєву інформацію, а також огляд місця події, який, згідно з положеннями Інструкції, може бути проведений ще до внесення відомостей до ЄРДР [108].

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», право поліцейського на опитування особи виникає за наявності обґрунтованих підстав вважати, що вона може мати інформацію, важливу для реалізації повноважень поліції [270]. Такий превентивний захід досить часто застосовується до осіб, які постраждали внаслідок насильницьких злочинів. Водночас варто зазначити, що низка нормативно-правових та рекомендаційних документів містить положення щодо:

- недопущення повторного психологічного травмування потерпілих;
- необхідності дотримання високих етичних стандартів особою, яка здійснює опитування;
- забезпечення безпеки опитуваної особи;
- можливості застосування програми захисту свідків за відповідних умов;
- обов'язковості фіксації опитування (у письмовій, аудіо- чи відеоформі), з урахуванням думки опитуваного щодо конфіденційності, безпеки та характеру обстановки [433].

На практиці ж опитування нерідко проводять не слідчі, а патрульні поліцейські. Такий підхід може бути обґрунтований необхідністю оперативного встановлення обставин події та виявлення особи, яка вчинила злочин. Водночас виникає питання: чи завжди оперативність забезпечує досягнення належної

процесуальної мети?

У цьому контексті доцільним вбачається орієнтування на Міннесотський протокол розслідування потенційно незаконної смерті, схвалений ООН. Цей документ передбачає чіткі методичні рекомендації щодо підготовки до опитування, встановлення первинного контакту, з'ясування ключових обставин, належного завершення процедури, а також врахування ролі перекладачів та забезпечення фіксації опитування. Важливо, щоб особа, яка проходила опитування, письмово або із застосуванням аудіо- чи відеофіксації підтвердила:

- відсутність тиску з боку правоохоронців і добровільність участі в опитуванні;
- достовірність наданої інформації в межах її пам'яті та обізнаності;
- відсутність матеріального або нематеріального стимулювання, погроз чи будь-яких форм примусу;
- факт отримання роз'яснення про можливе використання її свідчень у суді, про ймовірність виклику до суду для надання показань, а також про відповідальність за неправдиве повідомлення про злочин [433].

У контексті аналізу нормативно-правових актів, що регламентують порядок першочергових дій працівників слідчо-оперативної групи (СОГ) з метою встановлення обставин учинення кримінальних правопорушень, значущим є положення Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 07.07.2017 № 575. Цим підзаконним актом визначено, що після отримання повідомлення про вчинення кримінального правопорушення працівник чергової частини зобов'язаний негайно повідомити про це керівника органу досудового розслідування, який призначає слідчого для здійснення провадження. Після внесення відповідної інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), згідно з положеннями Інструкції, передбачено вжиття невідкладних слідчих

(розшукових) дій. До таких, зокрема, належать:

- 1) огляд місця події;
- 2) переслідування та затримання правопорушників за гарячими слідами, за вказівками потерпілих чи свідків, або з використанням службових собак;
- 3) здійснення оперативно-розшукових заходів;
- 4) виявлення свідків та проведення їх опитування, а за наявності запису в ЄРДР – проведення допиту;
- 5) встановлення базових станцій операторів мобільного зв'язку, які обслуговують локацію, де сталася подія, тощо [134].

Таким чином, Інструкція закріплює проведення опитування як одного з невідкладних заходів, що часто здійснюється безпосередньо на місці події або за місцем проживання потерпілого. Надалі, зазвичай вже наступного дня, потерпілого викликають для офіційного допиту в межах кримінального провадження. Крім того, в ході досудового розслідування, після встановлення нових обставин, потерпілого можуть повторно допитати щодо окремих деталей. У подальшому можливе проведення додаткових, а також одночасних допитів осіб, які вже надавали показання. У підсумку, лише на етапі досудового розслідування потерпілий змушений неодноразово (щонайменше тричі) відтворювати хід подій, а згодом – і під час судового розгляду.

Склалася практика, за якої багаторазове опитування та допит потерпілих, попри формальну відповідність законодавству, можуть мати ризики повторного психотравмування. Це обумовлює потребу в імплементації найкращих світових практик у сфері комунікації з потерпілими, зокрема, постраждалими від насильницьких злочинів, та, можливо, у перспективі – закріплення відповідальності за недотримання таких стандартів.

У цьому контексті позитивним прикладом є положення Міннесотського протоколу з розслідування потенційно незаконної смерті, що підготовлений ООН. Згідно з ним:

– порушення прав потерпілих на безпеку, приватність, гідність, а також недотримання принципів гуманності й неупередженості під час слідства є

підставою для притягнення відповідальних осіб до етичної відповідальності;

- основним принципом взаємодії з потерпілими, їхніми родинами та іншими особами, дотичними до розслідування, є мінімізація потенційної шкоди, яку можуть спричинити процесуальні дії для фізичного або психічного стану людини;

- дії слідчих мають узгоджуватися як із нормами національного, так і міжнародного права, із уникненням надмірного або свавільного втручання в особисте життя особи;

- обов'язковою є повага до культурних особливостей і традицій осіб, залучених до розслідування, а також врахування волі родичів у контексті забезпечення ефективного розслідування [433];

- необхідною є ретельна підготовка до опитування (допиту) та належне документування отриманої інформації;

- рекомендовано використовувати контрольні списки для забезпечення повноти інтерв'ювання;

- особа, яка надала показання або пояснення, має бути заохочена до їх уважного ознайомлення, уточнення чи доповнення;

- опитування слід проводити в умовах, комфортних і безпечних для потерпілої особи.

Аналіз слідчої практики свідчить про те, що місцями вчинення насильницьких кримінальних правопорушень, зокрема сексуального та корисливо-насильницького характеру, часто стають відкриті загальнодоступні ділянки місцевості, до яких необмежено мають доступ громадяни. Нерідко такі злочини вчиняються поблизу лісосмуг, водойм, за межами населених пунктів – у місцях, де відсутні орієнтири чи постійна присутність людей. Вказані обставини створюють додаткову складність у встановленні точного місця вчинення злочину, що, у свою чергу, потребує проведення огляду відповідної території. Проведення такого огляду важливе не лише з метою локалізації місця події, а й задля виявлення можливих слідів або знарядь злочину.

У зв'язку з цим, органи досудового розслідування часто залучають

потерпілих до участі в огляді місця події. Однак на практиці така участь нерідко перетворюється на фактичне опитування потерпілого в умовах, наближених до місця вчинення правопорушення. Аналогічна ситуація спостерігається й під час проведення слідчих експериментів за участю потерпілих. З огляду на це слід зауважити, що проведення таких дій не повинно застосовуватися автоматично в кожному випадку, без аналізу доцільності та з урахуванням принципу недопущення повторної віктимізації (ретравматизації) потерпілих.

Установлений правоохоронною практикою підхід потребує перегляду і приведення у відповідність до міжнародних стандартів, згідно з якими пріоритетом є забезпечення безпеки, психологічного добробуту та гідності потерпілої особи. Враховуючи також, що жоден доказ не має наперед визначеної сили, надмірне залучення потерпілого до різних процесуальних дій не є запорукою якісної доказової бази. Більше того, така практика може негативно вплинути на стан потерпілого та спровокувати додаткову психологічну травматизацію.

Під час реалізації підходу, орієнтованого на потреби потерпілого під час досудового розслідування насильницьких злочинів, особливу увагу необхідно приділяти питанням емоційного навантаження та уникнення психологічного тиску. Це передбачає повагу до небажання особи повідомляти певні деталі або розповідати про травматичний досвід. У разі відмови потерпілого розкривати суттєві обставини вчиненого щодо нього злочину, слід розглянути можливість залучення фахівця-психолога, що сприятиме налагодженню довірливого контакту, створенню безпечного середовища для комунікації та, за потреби, подоланню психологічних бар'єрів у взаємодії зі слідством.

Підхід, орієнтований на потерпілого, визнається міжнародним стандартом у сфері розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі тих, що супроводжуються насильством. У зв'язку з цим положення національного законодавства України мають бути приведені у відповідність до міжнародних договорів і рекомендацій, що регламентують захист прав

потерпілих. На сьогодні нормативне регулювання діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, викладене в низці підзаконних нормативно-правових актів, не повною мірою узгоджується із загальноприйнятими міжнародними стандартами щодо недопущення вторинної травматизації та забезпечення найкращих інтересів потерпілих.

У зв'язку з цим, доцільним є вдосконалення відповідних інструкцій і регламентів шляхом включення до них концептуальних положень, наведених далі.

Мінімізація повторного опитування потерпілого. Під час розслідування кримінальних правопорушень, спосіб вчинення яких передбачає застосування фізичного, психологічного або сексуального насильства, необхідно обмежити кількість опитувань потерпілих до мінімально необхідної. Проведення таких заходів має здійснюватися лише після належної підготовки, в умовах, що дозволяють зафіксувати перебіг процесу (наприклад, аудіо- чи відеозапис), із дотриманням принципів конфіденційності та безпеки.

Залучення потерпілих до слідчих (розшукових) дій. Участь потерпілих у таких слідчих діях, як огляд місця події чи слідчий експеримент, має здійснюватися виключно у випадках, коли встановити необхідні обставини іншим способом неможливо, або ж за умови чіткого і добровільного волевиявлення потерпілого на участь у відповідній дії. Проведення фактичних опитувань під виглядом зазначених процесуальних дій є неприпустимим.

Професійна підготовка осіб, які здійснюють первинне опитування. Проведення первинного опитування потерпілої особи одразу після отримання повідомлення про вчинення насильницького кримінального правопорушення має здійснювати виключно спеціально підготовлений фахівець – слідчий, дізнавач або працівник, який має відповідну підготовку й досвід роботи з уразливими категоріями осіб.

Забезпечення добровільної ініціативи потерпілого. Ініціатива потерпілого щодо участі у слідчих діях, а також щодо збирання або надання доказів не повинна обмежуватися. Взаємодія з потерпілим має здійснюватися із

дотриманням етичних стандартів, без застосування будь-яких форм психологічного чи процесуального тиску та з урахуванням недопущення надмірного втручання в його особисте життя [108].

2.7. Надання правничих послуг населенню неурядовими організаціями

Динамічний розвиток суспільних відносин зумовлює зростаючу потребу в їх належному нормативному врегулюванні. Особливої ваги це набуває у контексті визначення специфіки функціонування органів державної влади, які, відповідно до статті 19 Конституції України, зобов'язані діяти виключно в межах, у спосіб та на підставі, передбачених Конституцією і законами України.

У сучасних умовах, коли Україна стикається з необхідністю забезпечення національної безпеки в умовах збройної агресії, а також з урахуванням тривалого процесу трансформації підходів до здійснення професійної діяльності як урядових, так і неурядових організацій, питання захисту прав та законних інтересів усіх суб'єктів суспільних відносин набуло особливої гостроти. Це знову ж таки підтвердило важливість того, щоб усі учасники суспільних процесів діяли виключно в межах правового поля під час реалізації своїх прав і обов'язків, а також у процесі взаємодії як з фізичними особами, так і з іншими суб'єктами правових відносин.

Інститути громадянського суспільства виступають суб'єктами, які активно беруть участь у реалізації правозахисної функції в межах нашої держави. Хоча вплив неурядових правозахисних організацій на забезпечення прав і свобод людини поки що не є таким вагомим, як діяльність правоохоронних органів або адвокатури, спостерігається стійка тенденція до посилення їхнього значення та зростання впливу у сфері правозахисту. Проблематиці діяльності неурядових правозахисних організацій присвячено

чимало наукових праць. Серед сучасних досліджень, у межах яких, зокрема, висвітлено питання функціонування правозахисних неурядових організацій в умовах воєнного стану, розглянуто аспекти протидії тероризму, боротьби з торгівлею людьми, а також проаналізовано інші актуальні виклики сучасності, на нашу думку, особливо вирізняються роботи таких авторів: Р. С. Березовського [16], А. О. Галая [63], А. Л. Демиденко [82], В. В. Пилип [420], О. В. Щербанюк та О. В. Сінькевич [375] та ін. У своїх наукових працях дослідники наголошують на тому, що діяльність інституцій громадянського суспільства має істотне значення для становлення правової та демократичної держави, сприяє активному залученню громадян до участі у громадській діяльності, забезпечує зростання рівня правової культури серед представників суспільства, а також виступає джерелом актуальної інформації щодо важливих для суспільства та держави питань.

Водночас, у наукових дослідженнях недостатньо уваги приділено питанням визначення меж компетенції правозахисних організацій у сфері надання правничих послуг населенню. У зв'язку з цим предметом нашого зацікавлення є діяльність неурядових правозахисних організацій у контексті їхньої участі в наданні правничої допомоги громадянам. Зокрема, нас цікавлять форми здійснення такої діяльності, обсяг повноважень і межі компетенції, особливості юридичної відповідальності, а також підходи до врегулювання спірних питань, що виникають у процесі взаємодії як з громадянами, так і з органами державної влади.

Основними напрямками діяльності неурядових правозахисних організацій зазвичай є надання правової допомоги як фізичним, так і юридичним особам. Ця допомога полягає в тому, щоб забезпечити припинення випадків порушення прав людини, домогтися того, щоб винні особи були притягнуті до встановленої законом юридичної відповідальності, а також запобігти можливим випадкам зловживання правами з боку деяких суб'єктів. Окрім того, важливою метою є відновлення прав, які було порушено, а також ініціювання процесів, що стосуються відшкодування шкоди, яка була завдана внаслідок порушення

прав особи [374, с. 363]. Таким чином, правозахисна діяльність має схожий напрям із правоохоронною, однак, на наш погляд, головною відмінністю між ними є склад суб'єктів, які беруть участь у здійсненні цієї діяльності.

У разі звернення до нормативно-правових актів, що регулюють питання, пов'язані з правозахисною діяльністю, можна помітити, що їхнє основне спрямування полягає в регламентації діяльності правозахисних громадських об'єднань, а також деяких осіб, які є їх представниками чи членами. Втім, спеціального закону, який би повноцінно врегульовував діяльність правозахисних організацій, наразі не існує. Їх створення та функціонування ґрунтується на положеннях Конституції України, а також забезпечується нормами Закону України «Про громадські об'єднання». Цей закон встановлює правові та організаційні засади реалізації права громадян на свободу об'єднання, визначає процедуру створення, державної реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань. Таким чином, саме ці нормативно-правові акти становлять фундамент правового регулювання для правозахисних і всіх інших громадських організацій.

Серед міжнародно-правових документів, що становлять правову основу функціонування правозахисних організацій, особливе значення має «Декларація про право і обов'язок окремих осіб, груп та органів суспільства сприяти утвердженню і захисту загальновизнаних прав людини та основних свобод» (більш відома, як Декларація ООН про правозахисників), ухвалена Генеральною асамблеєю ООН у 1998 році. Цей документ гарантує кожній людині право індивідуально і колективно сприяти захисту, реалізації та утвердженню прав людини й основоположних свобод як на національному, так і на міжнародному рівнях [81]. До цього переліку також входить Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 48/134 від 1993 року, яка стосується національних інституцій, що опікуються просуванням і захистом прав людини [284], а також інші резолюції Генеральної Асамблеї ООН, присвячені діяльності національних правозахисних структур і самих правозахисників. У відповідь на положення міжнародних документів, нині були розроблені та

прийняті низка регіональних актів – таких як резолюції, декларації, керівні принципи – що закріплюють «гарантії та механізми захисту прав правозахисників з урахуванням особливостей географічного положення, культурного контексту, традицій та релігійних вірувань» [28, с. 162]. Разом із тим, регіональні організації запровадили спеціалізовані моніторингові структури, уповноважені на вивчення випадків порушення прав людини щодо правозахисників. Ці органи здійснюють аналіз таких фактів, розробляють рекомендації для держав з метою попередження та усунення подібних порушень, а також здійснюють систематизацію і поширення найефективніших практик у зазначеній сфері.

Крім того, у 2008 році Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив «Декларацію про зміцнення захисту правозахисників і підтримку їхньої діяльності», в якій було висловлено осуд щодо будь-яких форм нападів на правозахисників, а також наголошено на неприпустимості порушення їхніх прав з боку держав, які входять до Ради Європи. Аналіз змісту цього документа дозволяє зробити висновок, що кожна держава зобов'язана забезпечити, відповідно до міжнародних стандартів, належні умови для діяльності правозахисників, зокрема через приведення національного законодавства у відповідність із цими стандартами. Такий підхід сприяє реалізації правозахисниками свого громадянського обов'язку. Окрім того, особливо важливою є вимога гарантувати правозахисникам право на доступ до Європейського суду з прав людини, Європейської комісії з соціальних прав та інших міжнародних механізмів захисту прав людини відповідно до передбачених процедур [80].

Варто зазначити, що аналіз практики Європейського суду з прав людини, проведений нами, свідчить про те, що неурядові організації, зокрема правозахисного характеру, дедалі частіше виступають ініціаторами звернення до цього органу. Таке право передбачено статтею 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до якої: «Суд уповноважений приймати скарги від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які

вважають, що стали жертвами порушення однією з Високих Договірних Сторін прав, гарантованих Конвенцією або її Протоколами». Високі Договірні Сторони зобов'язані не чинити жодних перешкод для ефективного здійснення цього права, що закріплено в положеннях Конвенції ООН. Ілюстративним прикладом цього є справа «Бучухану та інші проти Румунії», у якій третьою стороною виступала правозахисна неурядова національна організація Румунії «АССЕРТ». Її діяльність спрямована на визнання та юридичний захист усіх типів сімей у Румунії, а також на захист прав кожної особи незалежно від її сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності [287]. Таким чином, залучення неурядових організацій до розгляду справ, пов'язаних із захистом прав людини, зокрема у судових процесах, є однією з форм реалізації їхньої діяльності. Важливо, щоб заявником була особа, права якої були порушені з боку державних органів на національному рівні.

Отже, міжнародне та національне законодавство гарантує правозахисним організаціям свободу у виборі цілей, форм і завдань своєї діяльності, що свідчить про застосування диспозитивного підходу в правовому регулюванні цієї сфери. Як зазначають дослідники, в Україні правозахисні організації, залежно від напрямку роботи, переважно поділяються на такі:

- 1) організації загального правозахисного спрямування, у статутах яких закріплено вирішення широкого спектра правозахисних питань;
- 2) спеціалізовані організації, діяльність яких орієнтована на захист окремих видів прав, тобто має вузьконаправлений, локальний характер [74, с. 76–83].

Прикладом профільної правозахисної організації є громадська організація «Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем». Відповідно до її статуту, основним напрямом діяльності є об'єднання жінок-юристок з метою забезпечення лідерства та необхідних ресурсів для просування жінок у юридичній професії, а також захист їхніх прав і можливостей у всіх сферах суспільного та політичного життя. Слід звернути увагу на те, що представниці цієї організації надають не лише безоплатну юридичну, а й психологічну

допомогу. Крім того, з початком повномасштабної війни вони активно займаються підтримкою осіб, які постраждали від сексуального насильства та різних форм гендерної дискримінації [324].

Також варто підкреслити, що ще одним із напрямів діяльності правозахисних організацій виступає моніторинг роботи державних органів щодо виконання ними обов'язків із забезпечення та реалізації прав людини [130]. Ілюстрацією такої форми діяльності є здійснення візитів до установ виконання покарань моніторинговими групами, сформованими представниками Харківської правозахисної групи та громадської організації «Захист в'язнів України» [130].

Практично всі правозахисні неурядові організації здійснюють освітню (просвітницьку) діяльність. Такі освітні заходи спрямовані як на правників, так і на широку громадськість. Інформаційна робота цих організацій полягає, зокрема, в аналізі та поширенні максимально повної інформації щодо прав людини, а також щодо процедур відновлення порушених прав.

На сьогоднішній день правозахисний сектор характеризується внутрішньою неоднорідністю, а ефективність роботи окремих організацій є різною. При цьому варто зауважити, що в цій сфері сформувалася група організацій, які вже протягом тривалого часу послідовно та успішно займаються розв'язанням актуальних проблем, що мають важливе значення для українського суспільства. На нашу думку, основною метою діяльності правозахисних організацій є забезпечення утвердження та захисту основоположних прав і законних інтересів громадян. Однак форми реалізації цієї діяльності в кожній організації можуть суттєво відрізнятися, що повністю відповідає нормативно-правовим засадам. Законодавство передбачає диспозитивний підхід у цьому питанні, що надає організаціям право самостійно визначати свої цілі та завдання.

Як уже зазначалося, форми діяльності правозахисних неурядових організацій є різноманітними. У правовій літературі до основних з них належать:

1) захист прав людини у судовому порядку шляхом участі в судових розглядах як у межах національної юрисдикції, так і в Європейському суді з прав людини;

2) налагодження взаємодії з міжнародними інституціями та державними органами України;

3) здійснення громадського контролю за роботою органів державної влади й органів місцевого самоврядування;

4) правозахисний активізм, що охоплює надання практичної допомоги, збір фактів, організацію інформаційних кампаній і публічних заходів, а також проведення освітніх ініціатив у сфері прав людини [161, с. 421–423];

5) окремим напрямом діяльності правозахисних неурядових організацій є документування злочинів. На сьогодні особливо актуальними є такі сфери, як фіксація злочинів проти людяності, воєнних злочинів, а також надання допомоги жертвам війни та внутрішньо переміщеним особам [82, с. 92–93]. На нашу думку, такий підхід є дещо неоднозначним, оскільки охоплює не лише форми, але й деякі аспекти діяльності, що може спричинити змішування різних категорій у межах однієї класифікації.

У світлі актуальних викликів у сфері захисту прав людини фахівці звертають увагу на доцільність виокремлення додаткових форм діяльності правозахисних організацій. До таких форм належать: здійснення тиску, впливу, налагодження взаємодії, партнерства, співпраці, реалізація спільних проєктів, створення робочих груп за участю громадських організацій, державних органів та органів місцевого самоврядування, ведення діалогу, проведення спільних дій, формування коаліцій, посередницька діяльність, адвокаційна робота, залучення громадськості до правозахисної активності, проведення інформаційно-роз'яснювальної діяльності, надання підтримки, вплив на правові, моральні, етичні та інші соціальні норми й процеси ухвалення рішень, зміцнення легітимності правозахисників на місцевому, національному та міжнародному рівнях, виконання консультативно-дорадчих функцій, участь у загальнонаціональних кампаніях, проведення партнерських зустрічей, а також

створення онлайн-платформ для комунікації та співпраці [16, с. 3].

Нам близький запропонований підхід, оскільки автор подає найбільш всеохопний перелік можливих форм діяльності правозахисних організацій. Попри те, що не всі з них наразі широко застосовуються українськими правозахисними структурами, кожна із цих форм у тій чи іншій мірі сприяє реалізації правозахисної місії. Застосування тієї чи іншої форми діяльності відбувається за ініціативою самої організації та за умови, що така форма передбачена її статутними документами.

Участь громадян, зокрема у форматі діяльності неурядових організацій, ґрунтується на відповідних нормативно-правових положеннях, що закріплюють дієві правові механізми реалізації прав та законних інтересів як окремих осіб, так і організацій. Одним із головних документів у цій сфері є Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки [219]. У зазначеній Стратегії підкреслюється, що діяльність інститутів громадянського суспільства має здійснюватися у тісній взаємодії з органами державної влади та органами місцевого самоврядування на всіх ключових етапах. До таких етапів належать: аналіз стану реалізації державної політики у відповідній сфері та виявлення актуальних тенденцій; визначення наявних проблем; напрацювання варіантів їх вирішення; розроблення проєктів рішень; впровадження цих рішень; здійснення моніторингу процесу реалізації; а також оцінка їх ефективності.

У межах реалізації правозахисної функції Стратегією визначено, що одним із стратегічних завдань є забезпечення ефективної комунікації між правоохоронними органами та інститутами громадянського суспільства. Варто погодитися з тим, що така взаємодія найчастіше реалізується у форматі партнерських відносин, зокрема через здійснення громадського контролю за діяльністю окремих державних органів, які на підставі закону наділені відповідними повноваженнями [23, с. 18–21]. Разом з тим до форм такої взаємодії слід віднести й спільне з правоохоронними органами проведення заходів освітнього та інформаційного спрямування, а також інших ініціатив, що

мають на меті підвищення правової обізнаності населення та зміцнення довіри до механізмів захисту прав людини.

У законодавстві правничі послуги визначаються як діяльність, що включає: надання правової інформації, консультацій та роз'яснень з правових питань; підготовку заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; представництво інтересів особи в судах, органах державної влади, місцевого самоврядування та перед іншими особами; здійснення захисту особи від обвинувачення; а також надання допомоги у забезпеченні доступу до вторинної правової допомоги та процедури медіації [260]. Такі правничі послуги не належать до категорії міжсуб'єктних цивільно-правових відносин і не розглядаються як економічне благо, оскільки їхня сутність полягає насамперед у забезпеченні реалізації та захисту прав і свобод людини, а не в отриманні матеріальної вигоди. У такому контексті правнича послуга розглядається радше як інструмент у діяльності суб'єктів права, зокрема правозахисних неурядових організацій. Важливо зазначити, що такі організації, надаючи відповідні послуги, не несуть юридичної відповідальності перед державою чи особою за їхню якість, оскільки їхня діяльність має переважно добровільний, суспільно-корисний характер і не регулюється комерційними стандартами зобов'язань.

Відповідно до Конституції України кожному гарантується право на отримання правничої допомоги. У сфері надання такої допомоги на професійному рівні провідну роль відіграє адвокатура. Згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», саме адвокати уповноважені здійснювати окремі види правничої допомоги, зокрема представляти інтереси осіб у кримінальному провадженні та здійснювати їхній захист від обвинувачення [258]. Законом також визначено порядок набуття статусу адвоката, встановлено кваліфікаційні вимоги до осіб, які претендують на цей статус, регламентовано процедуру його реєстрації, а також передбачено можливість позбавлення статусу у випадках невиконання або неналежного виконання адвокатом своїх професійних обов'язків. Подібні вимоги не

застосовуються до осіб, які надають правничі послуги поза межами адвокатури, у тому числі до правозахисних неурядових організацій, на діяльність яких ці положення не поширюються.

Доречно зазначити, що під час аналізу персонального складу багатьох правозахисних неурядових організацій в Україні спостерігається тенденція: майже в кожній з них серед учасників є особа, яка має статус адвоката згідно з положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і, відповідно, має право на здійснення адвокатської діяльності на професійному рівні. Варто також зазначити, що притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за надання неякісної правничої допомоги можливе лише за умови наявності попередньо укладеного договору про її надання. Отже, надання неточної або помилкової правової інформації, консультацій чи роз'яснень, скоріш за все, не стане підставою для дисциплінарної відповідальності, якщо буде доведено, що такі дії здійснювалися в межах виконання правничої допомоги без договірної зобов'язання.

У контексті надання правничих послуг у формі представництва інтересів особи в суді, слід зазначити, що на практиці спостерігається значна варіативність щодо кола суб'єктів, які мають право здійснювати таке представництво. У цьому зв'язку важливо підкреслити, що саме процесуальне законодавство регламентує специфіку реалізації права на представництво. Тому цілком обґрунтованою виглядає позиція, відповідно до якої адміністративні суди, керуючись положеннями статей 55–57 Кодексу адміністративного судочинства України, визначають порядок участі представників у процесі з урахуванням встановлених законом вимог.

Українські адміністративні суди акцентують увагу на тому, що представництво інтересів особи в судовому процесі може здійснюватися виключно адвокатом або законним представником, які мають адміністративну процесуальну дієздатність, тобто здатність самостійно реалізовувати процесуальні права та обов'язки в межах адміністративного судочинства [159]. Аналогічні принципи закріплені й в інших кодифікованих нормативно-

правових актах, що регулюють процесуальні правовідносини, зокрема в Цивільному процесуальному кодексі, Господарському процесуальному кодексі та Кримінальному процесуальному кодексі України, де також визначено вимоги до осіб, які можуть здійснювати представництво в суді.

Отже, враховуючи конституційні норми, а також положення інших нормативно-правових актів, необхідно проводити чітке розмежування між поняттями «правнича послуга» та «правнича допомога». Надання правничих послуг може здійснювати будь-який правник чи відповідна організація, оскільки закон не встановлює жорстких обмежень щодо суб'єктного складу. Надання ж правничої допомоги у вузькому, процесуально значущому розумінні є виключною компетенцією адвокатури, що свідчить про її монопольний статус у цій сфері.

Попри те, що зазначений підхід неодноразово піддається критиці у спеціальній правничій літературі, треба підкреслити його відповідність міжнародно-правовим стандартам. Зокрема, Основні положення про роль адвокатів, ухвалені на VIII Конгресі ООН з питань запобігання злочинам у серпні 1990 року, містять вимогу щодо професійного характеру діяльності представника потерпілого, що передбачає наявність відповідної кваліфікації та підготовки, а отже, підкреслює потребу саме адвокатської участі у таких процесах [228, с. 175], адже саме професійність представника має вирішальне значення для забезпечення ефективного представництва інтересів особи, повної реалізації принципу доступу до правосуддя, а також дотримання засади рівності сторін у судовому процесі.

Не можна залишити поза увагою й міжнародні стандарти, впроваджені в практику окремих зарубіжних країн. Зокрема, у сфері захисту прав потерпілих варто відзначити «Рекомендацію Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про допомогу потерпілим від злочинів», оприлюднену 14 червня 2006 року. Цей документ визначає вимоги щодо розроблення стандартів відбору та підготовки фахівців і волонтерів, які надають допомогу потерпілим. Основна увага приділяється тому, щоб така допомога відповідала професійним

критеріям та забезпечувала захист постраждалих від повторної віктимізації [393].

Іншими словами, органи влади, усвідомлюючи значущість правової підтримки для громадян, встановили механізм підготовки фахівців, які здатні надавати такі консультації на професійному рівні, навіть на волонтерських засадах. Наразі подібна практика в Україні ще не впроваджена. Вважаємо, що запровадження такого підходу є доцільним і в діяльності національних правозахисних організацій, оскільки їхні функції у сфері роботи з потерпілими від кримінальних правопорушень, зокрема у випадках транснаціональної злочинності, є досить широкими та потребують відповідної підготовки залучених осіб.

Так, відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», на об'єднання громадян, організації та їхніх посадових осіб покладено обов'язок інформувати про відомі їм факти терористичної діяльності або про будь-які інші обставини, що мають зв'язок із цим суспільно небезпечним явищем [261].

Також зазначені об'єднання та організації мають повноваження брати участь у забезпеченні професійної підготовки відповідних фахівців, які залучаються до заходів із протидії тероризму, а також надавати допомогу особам, які постраждали внаслідок терористичних актів.

Відповідно до Закону України «Про протидію торгівлі людьми», передбачена можливість налагодження міжнародного співробітництва в цій сфері на різних рівнях — державному, регіональному та місцевому. Крім того, громадські організації мають право брати участь у впровадженні заходів, спрямованих на запобігання торгівлі людьми та протидію їй [275].

Положеннями Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» закріплено широкі повноваження громадських об'єднань, які не обмежуються виключно правом здійснювати громадський контроль щодо дотримання вимог законодавства з питань запобігання та протидії домашньому насильству. Зокрема, цим законом визначено, що громадські об'єднання мають право вступати у взаємодію з суб'єктами, які

здійснюють заходи, спрямовані на запобігання та протидію домашньому насильству, безпосередньо реалізовувати відповідні заходи, а також надавати постраждалим особам ефективну та дієву допомогу [270].

Крім того, статтею 21 Закону України «Про запобігання корупції» передбачено, що громадські організації та громадськість загалом мають право подавати пропозиції суб'єктам законодавчої ініціативи щодо вдосконалення нормативного регулювання у сфері запобігання корупції; проводити або ініціювати проведення громадської антикорупційної експертизи чинних нормативно-правових актів і проєктів таких актів; за результатами експертизи подавати пропозиції до відповідних органів та отримувати від них інформацію про те, чи були ці пропозиції враховані. Окрім цього, громадськість має право організовувати й проводити заходи, спрямовані на інформування населення з питань запобігання корупції [269].

Отже, законодавство гарантує правозахисним організаціям можливість участі та реалізації широкого кола заходів правового характеру. Одним із ключових міжнародних стандартів у сфері надання правничої допомоги є вимога професійності, тому при наданні правничих послуг важливо враховувати як статус особи, яка надає такі послуги, так і правову основу її діяльності. Для правозахисних організацій характерною є діяльність, що полягає в наданні правової інформації, проведенні консультацій та роз'яснень правового змісту для населення, а також організації заходів інформаційного й освітнього спрямування. Але у випадках, коли виникає потреба в отриманні допомоги для складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, здійснення представництва інтересів особи в судах чи інших державних органах, забезпечення захисту від обвинувачення, а також надання допомоги у доступі до вторинної правничої допомоги чи медіації, варто звертатися безпосередньо до представників органів адвокатури або до центрів з надання безоплатної правничої допомоги, які мають відповідні повноваження та фахову підготовку.

Узагальнення положень чинних національних та міжнародних правових

актів дає підстави стверджувати, що діяльність правозахисних неурядових організацій ґрунтується передусім на нормах Конституції України, міжнародних договорів, ратифікованих Україною, а також на положеннях Закону України «Про громадські об'єднання». Це забезпечує таким організаціям гарантовану свободу у виборі форм діяльності, визначенні цілей та завдань, що дозволяє їм адаптувати свою роботу до актуальних суспільних потреб.

Отже, як вже зазначалось, правозахисні організації в Україні відзначаються певною різноманітністю, проте їх можна умовно класифікувати на організації загального правозахисного спрямування та спеціалізовані (профільні), які зосереджуються на окремих напрямках правового захисту. Основними формами їхньої діяльності є інформаційна та просвітницька робота. Вона полягає в аналізі конкретних правових проблем і поширенні отриманих висновків серед населення та державних інституцій з метою спонукання останніх до вдосконалення чинних правових механізмів регулювання суспільних відносин. Проведення освітніх заходів спрямоване на підвищення рівня правової культури населення, що сприяє профілактиці правопорушень і зниженню рівня його віктимізації. Такі заходи також охоплюють представників правничих професій, оскільки інститути громадянського суспільства активно взаємодіють як з правоохоронними органами, так і з іншими структурами державної влади.

Відповідно до загального підходу, правозахисні неурядові організації мають право здійснювати надання правничих послуг. Водночас окремі види діяльності, такі як представництво інтересів особи в судах чи перед іншими органами державної влади, а також захист особи від обвинувачення, можуть здійснювати лише представники адвокатури. Це пояснюється тим, що у подібних випадках необхідним є суворе дотримання принципу професійної правничої діяльності. Отже, правозахисні неурядові організації, які прагнуть здійснювати представництво інтересів осіб у судах, органах державної влади та інших інституціях, повинні забезпечити наявність у своєму складі осіб, які

мають право на здійснення адвокатської діяльності. Лише за цієї умови така діяльність відповідатиме вимогам чинного законодавства та відбуватиметься в межах правового поля. Правовою підставою для здійснення адвокатської діяльності в межах правозахисних неурядових організацій, як і в будь-якому іншому випадку, залишається договір про надання правничих послуг. Цей договір не лише регламентує взаємодію між сторонами, але й виступає підставою для порушення дисциплінарного провадження у разі, якщо адвокат надає послуги неналежної якості, що не відповідають вимогам чинного законодавства та міжнародним стандартам [106].

Отже, хоча значення правозахисних неурядових організацій у сучасному суспільстві постійно зростає, їхні повноваження у сфері надання правничих послуг залишаються обмеженими і, здебільшого, зводяться до проведення інформаційних і просвітницьких заходів, а також до надання правових консультацій.

Висновки до розділу 2

Проведені наукові пошуки у царині інституту представництва інтересів потерпілого, що, зокрема, реалізується залученням представником на підставі домовленості, стали підґрунтям для формулювання наступних висновків:

1. З'ясовано, що у разі участі адвоката, як представника потерпілого у кримінальному процесі, він отримує спеціальний правовий статус, який допоки залишається нормативно не закріпленим. У зв'язку з цим наголошено, що чинне кримінальне процесуальне законодавство потребує внесення змін і доповнень в аспекті законодавчого закріплення правового статусу адвоката-представника потерпілого, що забезпечить однозначне тлумачення та розуміння іншими учасниками кримінального провадження процесуальних прав та обов'язків адвокатів-представників потерпілих, сприятиме належному

виконанню останніми їх діяльності щодо представництва потерпілого.

2. До основних заходів, що можуть реалізовуватися представником потерпілого на етапі досудового розслідування віднесено такі: «1) збирання та надання слідчому, дізнавачу, прокурору, характеризуючих відомостей про потерпілу сторону; 2) з'ясування виду і розміру завданої потерпілому шкоди; 3) установлення та проведення опитування свідків, ініціювання заходів щодо здійснення їх допиту слідчим, дізнавачем; 4) збирання інформації на підтвердження обставин учинення кримінального правопорушення; 5) отримання доступу до речей і документів, котрі матимуть значення під час досудового розслідування та судового розгляду справи на підставі ухвали слідчого судді; 6) призначення експертиз у судово-експертних установах, зокрема на договірних засадах; 7) складання та подання цивільного позову; 8) подання на розгляд слідчого чи прокурора клопотання про встановлення майна, рахунків, інформації щодо кількості працюючих на підприємстві осіб, а також щодо забезпечення цивільного позову тощо; 9) роз'яснення потерпілому положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні» та ініціювання їх застосування за наявності достатніх підстав».

3. Проведений аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства дозволив аргументувати, що адвокат, який виступає представником потерпілого у кримінальному провадженні, повинен бути активним суб'єктом процесу доказування, зокрема щодо тих обставин, які згідно із законодавством підлягають встановленню власне за ініціативою потерпілої сторони. При цьому слід звернути увагу на положення частини другої статті 92 КПК України, відповідно до якої тягар доказування певних обставин покладається на потерпілого. Однак ця норма є загальною за своїм змістом та не містить чіткого переліку обставин, які мають бути доведені саме потерпілим.

На підставі текстуального аналізу КПК України, а також узагальнення матеріалів судової практики, обґрунтовано, що до таких обставин належать,

зокрема: 1) розмір процесуальних витрат, понесених потерпілою стороною; 2) фактичні дані, що стосуються особистих характеристик обвинуваченого, про які заявляє потерпілий; 3) доводи й обґрунтування, наведені потерпілим на підтвердження клопотань і скарг, поданих у межах кримінального провадження; 4) обставини, що підтверджують факт заподіяння моральної шкоди; 5) фактичні підстави цивільного позову, заявленого в рамках кримінального провадження.

З'ясовано, що в реалізації функції доказування, представник потерпілого може здійснювати ініціювання процесуальних дій, спрямованих на отримання та приєднання до матеріалів провадження відповідних доказів, зокрема – витребування документів, подання заяв, клопотань, здійснення запитів, ініціювання допиту свідків тощо. Акцентовано увагу на тому, що роль адвоката, як представника потерпілого, не обмежується лише реалізацією делегованих процесуальних прав, а поширюється на активну участь у формуванні доказової бази у кримінальному провадженні. Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на розроблення конкретних методичних підходів і практичних рекомендацій, які дозволять представникам потерпілих ефективно реалізовувати функцію доказування з дотриманням процесуальних гарантій та принципів кримінального провадження.

4. Обґрунтовано, що положення кримінального процесуального законодавства гарантують участь представника потерпілого на всіх етапах судового розгляду кримінального провадження. Визначено, що участь цього суб'єкта у підготовчому провадженні полягає у визначенні подальшого руху справи, що безпосередньо впливає на можливість реалізації прав і законних інтересів потерпілого. Наголошено, що активна участь адвоката-представника в цій стадії судового процесу полягає у нагляді за правильним виконанням усіх встановлених законом процесуальних дій на стадії попереднього провадження суддею; роз'яснені потерпілому можливості укладання угоди про визнання винуватості та про примирення, її умов, порядку і наслідків укладання; підготовці проєкту угоди про примирення у разі потреби; поданні скарги на дії,

рішення та бездіяльність слідчого, прокурора, а також на порушення встановлених законом процесуальних строків у кримінальному провадженні, перевірці обвинувального акту; наданні клопотання про обрання, зміну чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження щодо обвинуваченого, судового виклику певних осіб до суду для допиту, витребувані певних речей чи документів, здійсненні судового розгляду в закритому судовому засіданні, про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження.

5. Установлено, що одним із головних завдань адвоката-представника в умовах відкритого, усного і гласного судового розгляду є дослідження доказів шляхом участі у таких процесуальних діях, як: допит обвинуваченого (ст. 351 КПК України), допит свідка (ст. 352 КПК України), допит потерпілого (ст. 353 КПК України), допит експерта в суді (ст. 356 КПК України), пред'явлення для впізнання (ст. 355 КПК України), дослідження речових доказів (ст. 357 КПК України), дослідження документів (ст. 358 КПК України), дослідження звуко-, відеозаписів (ст. 359 КПК України), огляд на місці (ст. 361 КПК України) тощо.

6. Констатовано, що тактика представництва під час допиту будується на відомих криміналістичних рекомендаціях з урахуванням конкретної ситуації, яку оцінює адвокат-представник, зокрема, знаючи позицію обвинуваченого та оцінку кожного доказу, ретельно відбирати всі запитання й по можливості розширювати допит. Допит потерпілого повинен бути використаний адвокатом-представником для підтвердження інформації про відомі йому фактичні обставини, а також даних про фактори, що впливають на повноту й добросовісність показань, тобто для підтримання обвинувачення. Реалізуючи функцію представництва, адвокат має право брати участь у дослідженні речових доказів, документів, звуко- і відеозаписів, огляді на місці.

7. Аргументовано, що на сучасному етапі державно-правового розвитку діяльність правоохоронних і судових органів має бути спрямована на забезпечення та реалізацію прав постраждалих від злочинів, недопущення їхньої вторинної інтимізації. Наголошено, що під час участі у кримінальному

провадженні, що здійснюється в умовах особливих правових режимів, слід підтримувати із потерпілими ефективну комунікацію, вживати заходи щодо об'єктивного з'ясування обставин учиненого кримінального правопорушення, фактів спричинення шкоди постраждалим, з'ясовувати, як вони її оцінюють і чи було відповідними особами вжито заходів щодо її відшкодування. Якщо такі заходи не вжито представниками органу досудового розслідування чи прокурором, то задля цього може бути залучено представника потерпілого. У тих провадженнях, де підтверджено завдання шкоди потерпілим у зв'язку із учиненням кримінального правопорушення, слід переглянути механізми обміну військовополонених, засуджених за їх учинення. Визначено, що імовірним шляхом вирішення цієї проблематики має стати або перегляд пропозиції щодо обміну такого обвинуваченого, або здійснення цієї процедури лише на підставі відсутності щодо цього заперечень потерпілого, або за умов відшкодування завданої потерпілому шкоди за рахунок держави.

8. Обґрунтовано, що потерпілоорієнтований підхід є одним із ключових міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та забезпечення ефективного функціонування правосуддя, а тому адвокат, який здійснює представництво потерпілого у кримінальному провадженні, повинен будувати свою діяльність на засадах відповідності як національному кримінальному процесуальному законодавству, так і нормам міжнародного права. Наголошено, що незважаючи на те, що представник потерпілого користується більшістю процесуальних прав потерпілого, він не є самостійною стороною, а виступає від його імені, формуючи правову позицію й обираючи стратегію дій з урахуванням інтересів потерпілого та конкретних обставин справи. Виокремлено серед принципів діяльності представника потерпілого три основні групи: правові, організаційно-тактичні та психологічні. Правові засади включають: принцип пріоритетності інтересів особи, яку представляють; принцип уникнення конфлікту інтересів між представником і потерпілим; принцип конфіденційності як основу довірливих відносин між клієнтом і адвокатом.

Організаційно-тактичні засади полягають у формуванні чіткої стратегії та тактики участі представника у провадженні, яка охоплює визначення послідовності та змісту процесуальних дій, механізмів збирання доказів, способів забезпечення участі потерпілого у розслідуванні, а також застосування заходів безпеки. Психологічні засади зосереджуються на створенні безпечного, чутливого до емоційного стану потерпілого середовища взаємодії, уникаючи повторної травматизації. Вони включають використання методів ненасильницької комунікації, адаптованого мовлення, створення безбар'єрного простору для висловлення своїх позицій, запитів чи переживань.

З'ясовано, що чинні підзаконні нормативно-правові акти, які регламентують діяльність органів досудового розслідування Національної поліції України, в окремих положеннях не відповідають міжнародно визнаним стандартам щодо недопущення повторної травматизації потерпілих і дотримання принципу пріоритету їхніх найкращих інтересів. Тому запропоновано переглянути такі законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти шляхом включення до них ряду ключових засад гуманного та професійного ставлення до осіб, які постраждали від насильницьких злочинів. Серед таких концептуальних доповнень пропонується: 1) за умов розслідування кримінальних правопорушень, що супроводжувалися фізичним, психологічним або сексуальним насильством, необхідно максимально обмежити кількість опитувань потерпілих, проводити їх лише за умови належної підготовки та в безпечному середовищі, що дозволяє здійснити фіксацію перебігу таких слідчих (розшукових) дій; 2) участь потерпілих у таких процесуальних заходах, як огляд місця події чи слідчий експеримент, повинна мати місце лише тоді, коли іншим способом отримати докази неможливо, або коли потерпілий добровільно й усвідомлено виявляє бажання до цього долучитися; 3) первинне опитування осіб, які постраждали від насильницьких кримінальних правопорушень, повинно здійснюватися лише працівниками, що мають спеціальну підготовку або відповідний практичний досвід у підрозділах дізнання й досудового розслідування, і рекомендовано за методикою

процесуального інтерв'ю; 4) ініціативність потерпілого щодо участі у процесуальних діях, збиранні та поданні доказів має бути визнана повноцінною складовою співпраці сторони обвинувачення й потерпілої сторони, та повинна здійснюватися з дотриманням високих стандартів етики, без здійснення тиску чи нав'язування участі, й з обов'язковим урахуванням меж приватності особи.

9. Констатовано, що правозахисні неурядові організації, які прагнуть здійснювати представництво інтересів осіб у судах, органах державної влади та інших інституціях, повинні забезпечити наявність у своєму складі осіб, які мають право на здійснення адвокатської діяльності. Лише за цієї умови така діяльність відповідатиме вимогам чинного законодавства та відбуватиметься в межах правового поля. Правовою підставою для здійснення адвокатської діяльності в межах правозахисних неурядових організацій, як і в будь-якому іншому випадку, залишається договір про надання правничих послуг, що не лише регламентує взаємодію між сторонами, але є підставою для порушення дисциплінарного провадження у разі, якщо адвокат надає послуги неналежної якості, що не відповідають вимогам чинного законодавства та міжнародним стандартам. Попри невинне зростання ролі правозахисних неурядових організацій у сучасному суспільстві, їхні повноваження у сфері надання правничих послуг залишаються обмеженими і, здебільшого, зводяться до проведення інформаційних і просвітницьких заходів, а також до надання консультацій щодо вирішення правових питань.

10. Запропоновано доповнити чинний КПК України статтею 58-1 «Повноваження адвоката-представника потерпілого» такого змісту:

«1. У кримінальному провадженні представник потерпілого користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, а також професійними правами, гарантованими йому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність, за винятком передбаченого п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК України».

2. Адвокат, який є представником потерпілого, зобов'язаний неухильно виконувати обов'язки, що покладаються на потерпілого, інтереси якого він

представляє, й інших обов'язків, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правилами адвокатської етики.

3. За неналежне виконання своїх професійних обов'язків представник потерпілого несе дисциплінарну відповідальність у порядку, передбаченому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також підлягає іншим видам юридичної відповідальності відповідно закону».

РОЗДІЛ 3

ПРЕДСТАВНИЦТВО НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ, ОБМЕЖЕНО ДІЄЗДАТНИХ І НЕДІЄЗДАТНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕНІ

3.1. Статус і підстави участі представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні

Система кримінального правосуддя є частиною інституційної структури держав. У сучасних конституційних демократіях кримінальне правосуддя підпорядковане верховенству права, основними принципами якого є попередня визначеність, передбачуваність і чіткість законів. Інституції, що формують систему кримінального правосуддя – поліція, прокурори, суди та суддівський корпус – мають бути незалежними та застосовувати й тлумачити закон неупереджено і без страху [391].

Кримінальні закони, які ця система втілює, мають глибоке нормативне підґрунтя й забезпечуються державною примусовою силою. Усі громадяни й посадові особи вважаються рівними перед законом. Однак кримінальне правосуддя подекуди породжує діаметрально протилежні оцінки. Попри протилежність підходів вчені визнають динамічні соціальні, економічні й політичні умови, в яких функціонує система кримінального правосуддя, а також триваючі політичні й суспільні дискусії щодо її форми, змісту, процесів і учасників. Центральною фігурою в цих дискусіях є потерпіла особа.

У кримінальному провадженні потерпілий здебільшого розчиняється в понятті «суспільного інтересу». Це широке поняття дозволяє професіоналам системи кримінального правосуддя діяти з максимальною свободою. Критично важливо, що воно надає державі право використовувати окремих потерпілих так, як вона вважає за потрібне. Позбавлені гідності внаслідок насильства,

потерпілі отримують заклик заявити про свій досвід правоохоронним органам, але, зробивши це, вони повинні відійти вбік і дозволити владі діяти на власний розсуд. Жертви або відкидаються, або підносяться – їх змальовують або як мстивих осіб, які переслідують власні цілі, або як травмованих прохачів. Їм закидають, що, потрапивши в публічний простір кримінального правосуддя, вони переслідують лише приватні інтереси, не маючи жодного соціального чи політичного статусу, як члени суспільства. У статусі «жертви» вони втрачають свою багатовимірну ідентичність і перетворюються на інструмент для досягнення чужих цілей, а їхні права часто мають радше риторичний, ніж реальний характер.

Відтак потерпілий має окрему, незалежну від державних органів, ідентичність у межах кримінального правосуддя. У сучасному звіті стоїть гостро питання про забезпечення та дотримання фундаментальних правових цінностей – таких як принцип справедливості, повага до людської гідності, права людини й ідеї гуманізму. Їх належне втілення у норми національного законодавства та правозастосовну практику зумовлює необхідність забезпечення рівного, недискримінаційного ставлення до всіх осіб, незалежно від віку чи іншого правового статусу. Дитина, так само як і доросла особа, є носієм повного спектра основоположних прав і свобод [168, с. 11].

Утім, об'єктивна обмеженість життєвого досвіду, правосвідомості та самостійної здатності до захисту власних інтересів зумовлює особливу вразливість неповнолітніх, що потребує їх додаткового правового захисту та інституційного супроводу [169, с. 9]. В умовах кримінального провадження ці гарантії набувають особливої значущості.

Із прийняттям у 2012 році чинного КПК України інструментарій захисту сторони обвинувачення значно розширився, надавши підозрюваним і обвинуваченим – у тому числі неповнолітнім – ширші процесуальні можливості для реалізації своїх прав. Водночас нагальним є питання балансування процесуальних можливостей неповнолітнього підозрюваного, що має право на захисника, із правом неповнолітнього потерпілого на участь представника у

провадженні. Обидві моделі спрямовані на досягнення процесуальної рівноваги й ефективного захисту інтересів неповнолітніх, які самотійно не здатні повноцінно реалізувати надані їм законом права. У випадках, коли участь захисника є обов'язковою, то неповнолітній потерпілий лише наділений правом залучати представника, який має професійний статус адвоката.

Загальновизнаним є виокремлення представництва прав, свобод і законних інтересів неповнолітньої особи на два основних види: представництво за законом та за угодою.

Інститут законного представництва має давнє коріння в національному кримінальному судочинстві, його початки сягають часів Стародавньої Русі. Ця інституція була закріплена в історичних правових актах, таких як Соборні Уложення 1649 року, Статут про покарання, що накладається мировими судьями 1885 року та Статут кримінального судочинства 1864 року. Останній увібрав у себе повністю прийнятий згодом Закон від 2 червня 1897 року про малолітніх і неповнолітніх підсудних. Згідно з положеннями цього Статуту, система представництва була застосована переважно до дорослих учасників кримінального процесу, а також, у частині законного представництва, до малолітніх і неповнолітніх правопорушників. Проте вона не охоплювала інші процесуальні категорії неповнолітніх, такі як потерпілі, цивільні позивачі чи свідки. Важливо, що законне представництво неповнолітніх було переважно обмежене судовими стадіями процесу, що підтверджується і назвою зазначеного закону – «Про малолітніх і неповнолітніх підсудних».

Представництво за законом здійснюється законним представником у випадках, коли потерпілий є неповнолітньою особою або має фізичні чи психічні вади, що унеможливають самотійне здійснення та захист своїх прав і законних інтересів. Таке представництво є імперативним і не потребує згоди самої особи, яку представляють.

Право на обов'язкову участь законного представника у кримінальному провадженні гарантується з огляду на вікові, психологічні та соціальні особливості особи, які зумовлюють обмежену здатність до самотійного

захисту своїх прав та інтересів. Дитина або недієздатна чи обмежено дієздатна особа, в силу недостатнього життєвого досвіду, знань і рівня розвитку, не завжди може повною мірою усвідомити зміст процесуальних дій, оцінити свої дії та їх правові наслідки, а також адекватно реагувати на слідчі дії, заходи або судові процедури. Тому участь законного представника виступає додатковою гарантією того, що всі права неповнолітнього, недієздатного чи обмежено дієздатного будуть належним чином захищені, а провадження відповідатиме вимогам справедливості.

Окрім правового значення, участь законного представника має також емоційно-психологічну функцію, особливо в контексті дитини, оскільки присутність авторитетної та довіреної дорослої особи дає дитині відчуття безпеки, підтримки та знижує рівень стресу. Водночас законний представник контролює, щоб дії правоохоронців або інших учасників провадження не порушували прав дитини, не здійснювався тиск або маніпуляції. Таке положення узгоджується з міжнародними стандартами, зокрема з Конвенцією ООН про права дитини, яка вимагає, щоб кожна дитина, яка залучена до правосуддя, мала ефективний правовий захист, можливість бути почутою і брати участь у процесі відповідно до свого віку та рівня розвитку. Таким чином, обов'язкова участь законного представника є правовою, гуманітарною та моральною вимогою, спрямованою на забезпечення справедливого, безпечного і правозахисного середовища для дитини в умовах кримінального провадження.

Законний представник зобов'язаний забезпечувати захист прав та інтересів потерпілого в усіх компетентних органах – органах досудового розслідування, прокуратурі та суді. До законних представників, як правило, належать батьки, опікуни, піклувальники потерпілого, а також офіційні представники установ або організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває особа [206]. Для участі законного представника в кримінальному провадженні не вимагається надання письмової згоди від потерпілого або іншої форми засвідчення. Достатньо подати документ, що підтверджує відповідний

правовий статус особи – зокрема, батька, опікуна або представника установи, яка здійснює опіку над потерпілим.

Натомість представництво за угодою має договірний характер і передбачає участь особи, яка уповноважена на надання правничої допомоги потерпілому. У більшості випадків такою особою є особа, котра є адвокатом. Ще до введення у дію чинної редакції КПК України в юридичній науці відзначалося, що саме адвокат є першою серед осіб, які можуть реалізовувати функцію представника потерпілого у кримінальному процесі. Це зумовлено як його процесуальними повноваженнями, так і професійною юридичною компетентністю, що дозволяє ефективно здійснювати захист прав особи в умовах кримінального провадження [206]. Таким чином, актуалізоване завдання щодо визначення правових та організаційних засад законного представництва неповнолітнього потерпілого та його представництва на договірних умовах.

Стрімкий розвиток суспільних відносин зумовлює той факт, що неповнолітні все частіше стають учасниками правових відносин. Останнім часом суттєво зростає кількість фактів, коли неповнолітні стають об'єктом кримінально протиправної діяльності. Як вказують українські та зарубіжні вчені, тенденція, коли стосовно неповнолітніх вчиняються сексуальні злочини [388], домашнє насильство [160; 396], вони стають потерпілими від торгівлі людьми [390] тощо, сформувалася вже давно, а масштаби такої кримінально-караної поведінки продовжують невпинно зростати. Така теза засвідчується й офіційними статистичними даними Офісу Генерального прокурора. Так, у 2019 р. стосовно неповнолітніх скоєно 4201 злочин, у 2020 р. – 4626 кримінальних правопорушення, у 2021 р. – 5148, у 2022 р. – 4718, а у 2023 р. – 6517, у 2024 р. – 5071 [131]. Тобто останнім часом формується тенденція до віктимізації неповнолітніх осіб.

З огляду на те, що категорія справ, де потерпілими від кримінальних правопорушень є неповнолітні особи, практична діяльність щодо представлення їх інтересів вимагає врахування та дотримання низки правових

вимог щодо здійснення досудового розслідування, визначення тактики проведення процесуальних дій, щоб усі реалізовані заходи забезпечували найкращі інтереси дитини, важливо докладати максимальних зусиль задля вдосконалення правозастосовної практики в цьому контексті. Неповнолітні особи, залучені до кримінального провадження, користуються додатковими процесуальними гарантіями, спрямованими на повноцінну реалізацію їхніх прав та інтересів, передбачених кримінальним процесуальним законом. Однією з ключових таких гарантій є обов'язкова участь законного представника як у випадку з неповнолітнім підозрюваним, так і щодо неповнолітнього потерпілого.

Тим паче, що такі справи, як правило, набувають суспільного резонансу, а тому дії представників правоохоронних і судових органів, адвокатів, а також інших учасників кримінального провадження можуть стати предметом критичних оглядів і висловлень інших правників. Тобто, з огляду на те, що саме діти нерідко стають жертвами кримінальних правопорушень, забезпечення їхніх прав потребує особливої уваги. Найважливішим інструментом тут виступає участь законних представників, які покликані захищати інтереси дитини в усіх процесуальних аспектах.

Відтак, у контексті впровадження в Україні міжнародних стандартів ювенального правосуддя та з метою ефективної реалізації завдань кримінального провадження, необхідно враховувати специфіку процесуальної ролі законних представників неповнолітніх потерпілих. Важливо виявляти чинники, що ускладнюють реалізацію гарантованих їм прав, і розробляти дієві механізми для усунення цих перешкод. Адже саме через законних представників здійснюється захист прав неповнолітніх осіб і представлення їхніх інтересів у межах кримінального провадження.

Значущу роль у формуванні правового підґрунтя та процесуального механізму здійснення кримінального провадження за участю неповнолітніх осіб, у тому числі й у статусі потерпілих, відіграли наукові розвідки О. Ф. Вакуленка [27], Є. М. Гідулянової [65], О. Л. Камінської [143],

О. О. Кочури [174], В. В. Романюка [303; 304], К. О. Юсупової [379] та інших дослідників. У своїх монографіях вони всебічно охопили теоретичні основи порушеної проблематики та представили власне концептуальне бачення шляхів подолання труднощів, що виникають у практиці розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми. Центральною проблематикою цих розробок стало забезпечення прав неповнолітнього підозрюваного, а не потерпілого.

Що стосується наукового розроблення інституту законного представництва у кримінальному судочинстві, то цій темі присвячено низку монографічних досліджень, зокрема праці В. В. Самолюка [306], В. Г. Пожара [241] та інших фахівців. У свою чергу, процесуальні інструменти захисту прав осіб, які мають статус потерпілих, а також питання, пов'язані з формами їхнього представництва, детально розглянуто у роботах С. Є. Абламського [1], М. Л. Грібова, В. В. Червінського [76], І. В. Ракіпової та К. В. Черноморченко [283], О. В. Щиголя [377; 378] та багатьох інших. Проте, попри вагомий доробок науковців у цій галузі, у проведених дослідженнях залишено поза належною увагою важливі аспекти реалізації правового статусу представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні. Це свідчить про необхідність подальшого глибокого наукового осмислення означеної проблематики та підтверджує її актуальність у сучасних умовах.

Неповнолітній потерпілий – це особа, яка не досягла 18-річного віку та якій кримінальним правопорушенням завдано фізичну, моральну або матеріальну шкоду. Участь неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні є обов'язковою, незалежно від його віку, наявності законних представників та інших обставин. Саме такий підхід запроваджено спільним наказом Офісу Генерального прокурора України, МВС України, Міністерства юстиції України та Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187, положення якого спрямовані на вдосконалення правозастосовної практики та забезпечення дотримання стандартів правосуддя, дружнього до дитини [246].

Чинні положення кримінального процесуального законодавства визначають, що коли особа визнається потерпілим і при цьому не досягла повноліття, її участь у кримінальному провадженні обов'язково має супроводжуватися присутністю законного представника. Такий представник уповноважений здійснювати процесуальні права від імені дитини, інтереси якої він покликаний відстоювати. Ці повноваження не поширюються на ті процесуальні права, які можуть бути реалізовані виключно самим неповнолітнім потерпілим і не передбачають можливості їх передачі або делегування іншій особі, навіть представнику [182].

Правовий статус потерпілого у кримінальному провадженні, а отже, і неповнолітнього потерпілого, є нормативно визначеним. Однією з гарантій належного правового захисту потерпілого є можливість залучення для представлення його процесуальних інтересів «особи, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником» [182]. Водночас на відміну від неповнолітнього підозрюваного, потерпілий *має право* (курсив – наш) на залучення представника. Тобто законодавцем не закріплено обов'язку сторони обвинувачення щодо залучення до участі з неповнолітнім потерпілим його представника (яким є адвокат) в усіх випадках, або принаймні в окремо визначених ситуаціях. Такий підхід законодавця зазнає критики в наукових колах, оскільки допускає певну нерівність у процесуальних статусах і гарантіях потерпілого та сторони обвинувачення.

Зауважимо, що у практиці досить поширеними є факти, коли законний представник не користується тим комплексом гарантованих йому кримінальним процесуальним законодавством прав, що завдає шкоди потерпілому. Така ситуація особливо загострюється, коли потерпілим є малолітня особа. Негативно позначається на реалізації процесуального інтересу неповнолітнього потерпілого ситуація, коли його законний представник умовно кажучи діє на стороні обвинувачення, не оскаржує ті процесуальні рішення, що певним чином обмежують чи взагалі порушують законні інтереси особи, яку він представляє, не заявляє цивільного позову тощо або ж взагалі порушує свої

процесуальні обов'язки (наприклад, не з'являється на виклик дізнавача, слідчого чи не прибуває на судові засідання за відсутності поважних для цього причин). Так, ігнорування судових викликів стало підставою для заміни законного представника неповнолітнього обвинуваченого на представника органу опіки та піклування у справі №700/106/19, що розглядалася Лисянським районним судом Черкаської області [345]. Подібна поведінка може бути притаманна і законним представникам неповнолітніх потерпілих, адже поки що рівень правової культури середньостатистичного українця не надто високий, проходить стадію свого становлення [72, с. 129].

Юридичне (договірне) представництво неповнолітнього потерпілого наразі має визнаватися не просто його правом, а гарантією реалізації його кримінального процесуального інтересу. Тому у міжнародно-правових актах і практиці ЄСПЛ така вимога проголошується все частіше. Так, Керівні принципи правосуддя, дружнього до дитини, проголошують важливість забезпечення юридичного представництва неповнолітнього потерпілого [148].

Європейський суд з прав людини у справі «Р., С. та S. проти Сполученого Королівства» від 15 червня 2011 року підкреслює, що навіть дорослі з нормальним розвитком не завжди можуть повністю зрозуміти всі особливості судового процесу, кожен тонкість законодавства або деталі доказів, які розглядаються в залі суду. Враховуючи це, для дітей таке завдання є ще більш складним. Саме тому Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у пункті (с) частини 3 статті 6 акцентує увагу на необхідності забезпечення права на юридичне представництво, що є законною гарантією справедливого судового розгляду [289].

Підхід до впровадження юридичного представництва потерпілих, зокрема неповнолітніх, активно розвивається і в країнах, що належать до так званого «третього світу». Як слушно зазначають зарубіжні дослідники, судді та прокурори не можуть виступати представниками потерпілих, адже кримінальний процес є змагальним, а суд виконує роль «нейтрального арбітра». Будь-яке надмірне втручання судді з метою захисту інтересів потерпілого може

стати підставою для оскарження судового рішення в апеляційному порядку. Прокурор, у свою чергу, виконує функції державного обвинувача і не несе відповідальності за захист прав і інтересів заявника. Тому вчені, досліджуючи проблеми захисту інтересів потерпілих від сексуальних злочинів, підкреслюють, що юридичне представництво потерпілих безумовно підвищить рівень довіри до системи правосуддя, забезпечить постійне дотримання прав заявників на приватне життя та гідність, а отже, зменшить випадки приховування подібних фактів самими потерпілими через зневіру у правоохоронні органи та суди. Це, у свою чергу, гарантувало б ефективну реалізацію принципу «доступності правосуддя» [410].

Тобто поширена позиція про те, що на стадії досудового розслідування права неповнолітнього потерпілого зобов'язана відстоювати держава в особі прокурорів, слідчих, дізнавачів, декілька не узгоджується з засадами змагальності та рівності сторін. Тим паче, що інколи вони достатньо завантажені і не повною мірою здатні використовувати надані їм повноваження в частині реалізації процесуальних інтересів потерпілих [326, с. 178]. Тому важливо, щоб слідчий або дізнавач, який здійснює досудове розслідування, роз'яснював на всіх етапах право неповнолітнього потерпілого на безоплатну вторинну правничу допомогу та забезпечував можливість подання ним безпосередньо на місці події або в приміщенні органу поліції заяви про це. Якщо останній відмовлятиметься від реалізації свого права, то тоді доречно керуватися тим порядком, що був окреслений нами раніше.

Закріплена в Кримінальному процесуальному кодексі України норма про обов'язковість присутності законного представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні (стаття 59) була покликана посилити механізми охорони його прав, свобод і законних інтересів [182].

У положеннях чинного національного законодавства питання участі законного представника врегульовано положеннями ст.ст. 44, 59, 64, 488 КПК України. Відповідно до вказаних норм, функції законного представника можуть виконувати батьки або усиновлювачі неповнолітнього, а в разі їх відсутності —

опікуни, піклувальники, інші повнолітні родичі чи члени сім'ї, а також уповноважені особи органів опіки та піклування, установ чи організацій, під опікою яких перебуває дитина.

Своєю чергою, ст.ст 226, 227 та 354 КПК України передбачають обов'язкову присутність законного представника під час слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітньої або малолітньої особи. Закон також дозволяє участь законного представника разом із неповнолітніми особами, які мають процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого чи цивільного позивача [182].

Частиною 1 ст. 226 КПК України визначено, що під час допиту осіб, які не досягли повноліття або є малолітніми, обов'язковою є присутність законного представника, а також педагога чи психолога. Якщо ситуація того вимагає, до участі залучається також лікар. У свою чергу, ч. 1 ст. 354 КПК України передбачає, що під час допиту свідка, який є малолітнім, участь законного представника, педагога або психолога є обов'язковою, а щодо неповнолітніх свідків така участь здійснюється за рішенням суду. У разі потреби до цього процесу також може бути залучений лікар. При тому, що стосується неповнолітніх осіб, які мають статус підозрюваних або обвинувачених, то згідно з положенням ч. 1 ст. 488 КПК України, їхні законні представники, зокрема батьки або інші уповноважені особи, повинні брати участь у відповідному кримінальному провадженні. У ч. 2 ст. 44 КПК України встановлено, що до законних представників, окрім батьків (усиновлювачів), у разі їх відсутності можуть належати опікуни, піклувальники, інші повнолітні родичі або члени сім'ї. Також представниками можуть бути особи від органів опіки і піклування або від установ, які здійснюють опіку чи піклування над неповнолітнім. Разом із тим, суттєвою прогалиною чинного КПК України є відсутність закріпленої дефініції поняття «законний представник».

Погоджуємося з позицією вчених проте, що у чинному законодавстві термін «законні представники» вживається як родове поняття, що охоплює низку суб'єктів: батьків, усиновителів, батьків-вихователів, опікунів,

піклувальників, прийомних батьків, патронатних вихователів, а також представників закладів, які виконують функції опікуна чи піклувальника. Ураховуючи той факт, що потерпілі, підозрювані або обвинувачені, які є неповнолітніми або не мають повної дієздатності, не завжди здатні самостійно реалізовувати свої процесуальні права, законодавець передбачив участь законних представників як додатковий механізм забезпечення їх правового захисту. Залучення таких представників є одним із способів запобігання порушенню прав і законних інтересів зазначених осіб на всіх стадіях кримінального провадження [353, с. 142]. Відтак вважаємо за потрібне закріпити у ч. 1 ст. 3 КПК України поняття законних представників такого змісту: *«законний представник – батько, мати, вітчим, мачуха, усиновлювачі малолітніх і неповнолітніх дітей, опікуни та піклувальники, а за їх відсутності – інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний»*. При цьому перелік осіб, які вважаються близькими родичами та членами сім'ї, наведено у пункті 1 частини 1 статті 3 КПК України. До них належать чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач або усиновлений, опікун або піклувальник, особа, яка перебуває під опікою чи піклуванням, а також особи, які проживають разом, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права й обов'язки, включно з тими, хто проживає разом, але не перебуває у шлюбі. Залучення інших осіб як законних представників забороняється [182].

Щодо договірного представництва, то зауважимо, що у законах ЄС і міжнародно-правових договорах забезпечення прав неповнолітніх потерпілих ґрунтується на нормативних положеннях Директиви 2012/29/ЄС про захист потерпілих та Директиви 2016/800 про процесуальні гарантії для дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими. Згідно зі ст. 24 Директиви 2012/29/ЄС, для неповнолітнього потерпілого призначається спеціальний представник у

трьох випадках:

- якщо батьки мають конфлікт інтересів або коли дитина перебуває без супроводу дорослих;
- коли нез'ясований вік потерпілого, його вважають дитиною до доведення зворотного;
- для дітей діють спеціальні заходи захисту: запис інтерв'ю аудіовізуально; якщо дитина потерпіла від сексуального або домашнього насильства – опитування проводить інтерв'юер тієї самої статі; допити відбуваються в дружньому середовищі, щоб мінімізувати травматизацію [399].

Директива 2016/800 встановлює, що дитина має бути забезпечена адвокатом під час затримання або першого допиту поліцією, причому цей захист – не опційний: навіть якщо в дитини немає свого адвоката, держава має його призначити. Адвокат також обов'язковий при розгляді питань затримання дитини судом і в судовому процесі. Для застосування захисту в ЄС ураховується «найкращий інтерес дитини», що включає її вік, рівень розвитку, індивідуальні потреби, та обов'язок забезпечити інформованість у доступній формі.

Діти мають право на безоплатну правничу допомогу: всі країни ЄС забезпечують безкоштовну вторинну правничу підтримку як дитині-потерпілому, так і підозрюваному; проте у випадку дитини-свідка ситуація відрізняється: лише деякі держави гарантують таке право незалежно від віку або доходу.

Відповідно до законодавства США, неповнолітній потерпілий у кримінальному провадженні має низку спеціальних прав, які забезпечують його безпеку, психологічний комфорт й участь у процесі. Передусім, йому гарантується право на конфіденційність: особисті дані, фотографії та інша інформація, що дозволяє ідентифікувати дитину, зазвичай не розголошуються. У багатьох випадках судові засідання, де бере участь неповнолітній, можуть проходити у закритому режимі, особливо якщо йдеться про злочини сексуального характеру. Крім того, неповнолітній має право брати участь у

кримінальному провадженні, якщо це не завдає шкоди його благополуччю. Йому може бути надана можливість виступити з усною або письмовою заявою щодо наслідків злочину, що називається *victim impact statement*. Також важливим є право на захист і підтримку: дитина має право на супровід батьків, опікунів або уповноваженого представника під час проведення слідчих і судових дій. У випадках, коли це необхідно, їй може бути призначено представника – так званого *guardian ad litem* – який діє виключно в інтересах дитини.

Особлива увага в законодавстві США приділяється захисту неповнолітнього від повторної травматизації. З цією метою закон забороняє багаторазові необґрунтовані допити дитини. Допити зазвичай проводяться у спеціально облаштованих приміщеннях, де присутні кваліфіковані психологи або соціальні працівники. У деяких випадках дитина може давати показання за допомогою відеозапису або в режимі відеоконференції, щоб уникнути прямого контакту з обвинуваченим. Неповнолітній потерпілий має право бути проінформованим про хід розслідування та судового розгляду. Його законний представник має отримувати інформацію про затримання, судовий розгляд, вирок, а також про можливе звільнення або втечу підозрюваного чи засудженого.

Також неповнолітньому потерпілому в США гарантується право на відшкодування шкоди. Йдеться про можливість отримання компенсації за заподіяні збитки, включно з витратами на медичну чи психологічну допомогу. Відшкодування може бути призначене в межах кримінального провадження або шляхом подання окремого цивільного позову. Окрему увагу в американській правовій системі приділяють праву неповнолітнього на представництво. Участь у процесі завжди передбачає наявність уповноваженої особи – батьків, опікунів, адвокатів, працівників соціальних служб або спеціальних захисників дітей, які діють в інтересах потерпілої дитини. Усі ці права неповнолітніх потерпілих закріплені як у федеральному законодавстві, так і на рівні штатів. Основу становить Закон США про права жертв злочинів (*Crime Victims' Rights Act*,

2004), який визначає обов'язки держави щодо забезпечення справедливого ставлення, поваги до гідності, безпеки та участі у провадженні, особливо у випадках, коли йдеться про дітей [419; 437].

Усвідомлюючи вагомість ролі професійного представника у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього потерпілого, розглянемо його повноваження для здійснення представництва інтересів неповнолітнього потерпілого. Вважаємо, що кримінальна процесуальна діяльність представника неповнолітнього потерпілого має узгоджуватися з принципами, викладеними Великою Палатою ВС у справі № 357/17852/15-ц. У цій справі органами судової влади констатовано, що при вирішенні питань, що стосуються життя дитини, яка за своїм віком та особливостями інтелектуального розвитку здатна сформулювати власні погляди, слід ураховувати погляди та позиції, які вільно висловлені дитиною.

Важливо, щоб діти були обізнані щодо ефективних механізмів донесення своєї думки до сторони обвинувачення та суду, однак також необхідно роз'яснювати, що така думка не завжди визначатиме остаточне судове рішення [148]. Таким поглядам слід приділяти належну увагу, детально вивчати в кожній ситуації, з урахуванням тих чинників та обставин, які можуть вплинути на інтереси дитини та формування таких думок. Цей підхід обґрунтований сучасною концепцією потерпілоорієнтованого підходу, а також з урахуванням того, що інтереси дитини можуть переважати над інтересами батьків або іншого законного представника [249]. Таким чином, практична діяльність адвоката щодо представництва інтересів дитини у кримінальному провадженні має підпорядковуватися ідеї забезпечення найкращих інтересів дитини, потерпілоорієнтованого підходу, який узгоджуватиметься з концепцією підходу, орієнтованого на травму, та не допускати вторинну травматизацію неповнолітньої особи.

Щодо основ, які визначають процесуальне становище законного представника такої особи, необхідно першочергово враховувати, що він, разом із потерпілим, може належати до сторони обвинувачення. Це означає, що у

змагальному процесі поруч із ним діють інші представники цієї сторони – слідчий, дізнавач, прокурор. Хоча така класифікація може створити уявлення про формальну, поверхневу участь законного представника в кримінальному процесі, прихильники цієї позиції не поділяють такого трактування. У ряді кримінальних проваджень, особливо на етапі досудового слідства, його участь набуває особливого значення. Саме ця особа покликана гарантувати дотримання процесуальних прав неповнолітнього та сприяти створенню сприятливого, психологічно безпечного середовища у взаємодії дитини з представниками слідчих чи судових органів.

Не менш важливо забезпечити неповнолітнього потерпілого від повторної віктимізації, яка може виникати через недоречну або травматичну комунікацію з представниками правоохоронних органів. Крім того, законний представник, усвідомлюючи вікові та психологічні особливості розвитку дитини, здатен налагодити конструктивну взаємодію між потерпілим та слідчим і тим самим сприяти ефективному розслідуванню кримінального правопорушення. Отже, у низці ситуацій участь законного представника є ключовою для повноцінного захисту інтересів дитини.

Ми повністю поділяємо зазначену точку зору, оскільки присутність законного представника з боку неповнолітнього учасника кримінального провадження відповідає принципу забезпечення участі дитини у процесі та врахування її найкращих інтересів. Такий представник має брати участь у провадженні поряд з неповнолітньою особою незалежно від її процесуального статусу. Закріплення правового статусу та чіткого порядку залучення законного представника на рівні КПК України дозволить забезпечити ефективний захист прав і законних інтересів неповнолітніх осіб, а також сприятиме дотриманню принципів рівності та законності в межах кримінального процесу.

Згідно з частиною 2 статті 59 КПК України, регулювання питань, пов'язаних з участю законного представника потерпілого, здійснюється відповідно до положень статті 44 цього ж Кодексу [182]. У зазначеній нормі йдеться про процесуальні засади, що регулюють участь законного представника

підозрюваного або обвинуваченого у кримінальному провадженні. На підставі цього можна обґрунтовано зробити висновок, що законодавець формально прирівнює правовий статус законних представників неповнолітнього потерпілого і неповнолітнього підозрюваного. Проте в реальному вимірі ці статуси мають суттєві відмінності: обсяг прав, наданих кожній стороні, та способи їх реалізації є нерівнозначними й визначаються змістом процесуальних ролей.

Зі змісту статті 44 КПК України випливає, що законний представник неповнолітнього потерпілого може реалізовувати всі належні йому процесуальні права, за винятком тих, які повинні бути здійснені виключно особисто потерпілим [182]. До таких належать, зокрема, право надавати показання, участь у певних слідчих діях, таких як пред'явлення для впізнання, проведення слідчого експерименту та інших. Якщо звернутися до процесуальних гарантій, якими наділений потерпілий, а отже – і його законний представник, у науковій літературі вони виокремлені:

- 1) право бути поінформованим про хід і результати кримінального провадження;
- 2) право ініціювати збирання та подавати докази;
- 3) право на участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, а також на забезпечення реалізації своїх прав під час їх проведення;
- 4) право оскаржувати рішення, дії або бездіяльність осіб, які здійснюють досудове розслідування;
- 5) право на отримання професійної правничої допомоги [375, с. 117–172].

Відтак особливої уваги заслуговує питання: які саме з цих процесуальних гарантій і в який спосіб поширюються на діяльність законного представника неповнолітнього потерпілого.

Право потерпілого на отримання інформації визнається міжнародною спільнотою, як один із базових стандартів у сфері захисту жертв злочинів. Цей принцип закріплений у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою [430], а також у Рекомендаціях R (85) 11,

ухвалених Комітетом Міністрів Ради Європи 28 червня 1985 року, які стосуються процесуального становища потерпілих у кримінальному судочинстві. У національному кримінальному процесуальному законодавстві України згадане право прямо не кодифіковано, однак воно опосередковано реалізується через низку процесуальних норм, які зобов'язують слідчого, дізнавача або прокурора інформувати учасників процесуальних дій про їхні права та обов'язки.

У цьому контексті вагомого значення набуває надання потерпілому спеціальної інформаційної пам'ятки, що містить перелік його прав і обов'язків. Проте реальна практика свідчить про те, що окрім простого вручення цієї пам'ятки, належне роз'яснення її змісту часто залишається поза увагою з боку слідчих, дізнавачів, а тим більше – оперативних співробітників. Унаслідок цього потерпілі нерідко виявляються дезорієнтованими в процесуальних питаннях і змушені звертатися до правників не лише з метою отримання консультацій, а й для представництва в межах кримінального провадження.

Окремої уваги потребує ситуація, коли у справі фігурує неповнолітній потерпілий. У такому випадку не завжди є чітке розуміння того, хто саме має отримати пам'ятку, та кому слід роз'яснити процесуальні права: самому неповнолітньому, його законному представнику чи обом одночасно. На практиці зустрічаються всі три варіанти реалізації цієї вимоги. Автор даної роботи вважає, що правильним із правової та логічної точок зору є саме третій підхід – обов'язкове інформування і дитини, і її представника. Це обумовлюється тим, що обидва суб'єкти мають різний рівень процесуальної дієздатності, а отже, й обсяг прав, які мають бути окремо пояснені кожному з них.

Погоджуємося з позицією О. В. Щиголя, який стверджує, що в межах кримінального провадження неповнолітнім потерпілим та їх законним представникам необхідно не лише ознайомити й роз'яснити положення КПК України, а й забезпечити доступ до основних норм міжнародного права. Зокрема, мова йде про Конвенцію про захист прав людини і основоположних

свобод 1950 року, а також протоколи до неї, що створюють додаткові правові гарантії для потерпілих у процесі [377, с. 122–123].

Водночас право потерпілого на збір і подання доказів, передбачене пунктом 3 частини 1 статті 56 КПК України [182], у сучасній кримінальній практиці виглядає досить суперечливо. Це право, попри його наявність у законі, часто реалізується не самим неповнолітнім потерпілим, а переважно його законним представником. При тому навіть для останнього можливості фактичної реалізації зазначеного права залишаються обмеженими. Насправді єдиним доступним для представника механізмом є подання клопотання до процесуальних осіб – слідчого, дізнавача або прокурора – з проханням здійснити ті чи інші слідчі (розшукові) або інші процесуальні дії. Самостійно ж, наприклад, призначити судову експертизу потерпілий або його представник не може. Він може лише звертатися до сторони обвинувачення, суду щодо залучення експерта. На жаль, на практиці це не завжди задовольняється.

Схожа ситуація спостерігається і щодо інших видів доказових ініціатив. На практиці сформувалися два найбільш поширені варіанти реалізації цього процесуального права. Перший полягає у зверненні потерпілої сторони із клопотанням до органів обвинувачення про проведення відповідних дій зі збору доказової бази. Рішення про задоволення такого клопотання приймається на розсуд уповноваженої особи, зважаючи на її професійну оцінку ситуації. Другий механізм передбачає залучення до процесу адвоката, ініціатором чого є законний представник дитини. Саме адвокат, користуючись передбаченим законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» правом на направлення адвокатських запитів, може взаємодіяти з підприємствами, установами, організаціями з метою отримання необхідної інформації або документів.

У контексті реалізації потерпілим свого права на участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, особливо у випадках, коли потерпілий є неповнолітнім, важливо акцентувати увагу на доцільності або недоцільності проведення окремих процесуальних заходів. Деякі з таких дій, зокрема за участі дитини, можуть стати джерелом повторної психологічної

травматизації (вторинної віктимізації), що суперечить принципам гуманності кримінального процесу. У зв'язку з цим доцільним виглядає внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, якими б закріпили обов'язок слідчого, дізнавача або прокурора погоджувати із законним представником неповнолітнього питання про доцільність його участі в окремих слідчих діях.

Зокрема, проведення таких дій, як пред'явлення для впізнання підозрюваного, трупа або предметів, пов'язаних із вчиненням злочину (наприклад, знаряддя), спільні допити у ситуаціях конфлікту, а також слідчі експерименти, можуть мати негативний вплив на психоемоційний стан неповнолітнього потерпілого. У такому разі участь законного представника не повинна зводитись до ролі пасивного спостерігача. Навпаки, саме законний представник, як особа, що глибоко обізнана з особливостями поведінки, психіки та емоційної вразливості дитини, повинен мати можливість впливати на рішення щодо її участі в тих чи інших слідчих діях, які потенційно можуть травмувати дитину.

Щодо права потерпілого на оскарження дій, рішень або бездіяльності уповноважених осіб у ході досудового розслідування, воно детально врегульоване ст.ст. 303–310 КПК України. При цьому перелік дій, які підлягають оскарженню, є чітко визначеним і вичерпним. У цьому зв'язку повністю підтримуємо обґрунтовану пропозицію Н. В. Нестор та ін. щодо необхідності доповнення частини першої статті 303 КПК України новим пунктом 12, що передбачав би можливість оскарження будь-яких процесуальних дій чи рішень, що порушують права і законні інтереси потерпілого [220, с. 129–130, 132]. Це право, згідно з пропозицією, має бути надано як самому потерпілому, так і його представнику або законному представнику. Така зміна дозволила б забезпечити ширший і більш гнучкий механізм захисту прав потерпілої сторони у досудовому провадженні.

У науковій юридичній літературі також активно обговорюється доцільність надання потерпілим гарантованої можливості безоплатного представництва їхніх інтересів – зокрема, залучення адвоката за рахунок

держави [21, с. 133; 140, с. 62; 177, с. 122; 372, с. 311; 377, с. 156]. Ми підтримуємо цю ідею, проте вважаємо, що її застосування має бути виваженим та адресним, тобто не охоплювати абсолютно всі кримінальні провадження без розбору. Наразі право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги регламентовано частиною першою статті 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» і закріплює вичерпний перелік осіб, які можуть претендувати на таку допомогу [260].

З урахуванням цілей нашого дослідження особливу увагу варто звернути на категорію «діти». Саме вони, відповідно до чинного законодавства, мають право на отримання таких видів безоплатної правової допомоги, як представництво інтересів у судах, органах державної влади та місцевого самоврядування, а також перед фізичними і юридичними особами. Це положення є надзвичайно важливим для забезпечення реального захисту прав дитини-потерпілого у кримінальному провадженні.

Таким чином, законний представник неповнолітнього потерпілого наділений правом самостійно визначати, чи звертатися за допомогою до адвоката, який надається через систему безоплатної вторинної правової допомоги, чи залучити фахівця на договірних засадах, спираючись на власну оцінку його професійної компетентності.

На підставі проведеного аналізу чинних нормативно-правових актів і наукових підходів щодо гарантування прав потерпілого та реалізації цих прав законним представником неповнолітньої особи, можна зробити висновок, що представник має похідний правовий статус. Це означає, що він не може реалізовувати ті права, які безпосередньо належать лише самому потерпілому. Водночас, навіть ті права, які законодавчо передбачені для законного представника, часто залишаються декларативними через відсутність дієвих механізмів їх реалізації.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне внести зміни до чинного кримінального процесуального законодавства, зокрема щодо:

- гарантованого вручення процесуальної пам'ятки та належного

роз'яснення прав і обов'язків як неповнолітньому потерпілому, так і його законному представнику – відповідно до вимог національного законодавства та положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року й протоколів до неї;

- закріплення обов'язку недопущення повторної віктимізації неповнолітнього потерпілого, передусім через узгодження з його законним представником доцільності участі дитини в окремих слідчих (розшукових) діях;
- розширення переліку процесуальних рішень, дій і бездіяльності, які можуть бути оскаржені потерпілим, його представником або законним представником у досудовому розслідуванні [117].

3.2. Гарантії прав неповнолітнього потерпілого

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві України міститься низка правових норм, що забезпечують посилений захист прав та законних інтересів неповнолітніх потерпілих. Зокрема, це положення, які регламентують особливості проведення слідчих і розшукових дій за участю осіб, які не досягли 18 років (ст.ст. 226, 227, 336 КПК України), а також норми, що гарантують захист прав неповнолітніх потерпілих і цивільних позивачів через залучення їх законних представників (пункт 1 статті 59, пункт 1 статті 64 КПК України).

Ретельний аналіз принципу посиленого захисту неповнолітніх у кримінальному провадженні виявляє його тісний зв'язок з іншими принципами кримінального процесу. По-перше, застосування спеціальних кримінально-процесуальних норм, спрямованих на компенсацію неможливості неповнолітніх самотійно захищати свої права, є підґрунтям для реалізації інших процесуальних засад, таких як змагальність сторін, свобода надання доказів і доведення їх переконливості перед судом (стаття 20 КПК України), а

також забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (стаття 24 КПК України).

По-друге, гарантування повноцінного захисту прав та інтересів неповнолітніх є важливою запорукою досягнення істини у кримінальному провадженні, що створює умови для виконання основного призначення кримінального процесу – розв’язання загальної задачі, яка лежить в основі всіх процесуальних засад.

По-третє, нормативні положення, що утворюють засади захисту неповнолітніх, нерозривно пов’язані з іншими принципами кримінального процесу, підкреслюючи їх комплексний характер.

Необхідність надання особливих гарантій неповнолітнім потерпілим обумовлена не лише піклуванням про їхні особисті інтереси, а й суспільною значущістю. Суспільство зацікавлене в тому, щоб дитина, яка зазнала насильства чи стала жертвою злочину, могла повернутися до нормального життя і в майбутньому стати законослухняним громадянином.

З огляду на це, у статті 39 Конвенції про права дитини закріплено зобов’язання держав вживати всі необхідні заходи для сприяння фізичному, психологічному відновленню та соціальній реінтеграції дитини, яка зазнала будь-яких форм зловживань, катувань, жорстокого або принижуючого гідність поводження, а також наслідків збройних конфліктів. Відновлення має відбуватися у безпечних умовах, що забезпечують здоров’я, самоповагу і гідність дитини.

Таким чином, зміст засади (принципу) підвищеного захисту прав і законних інтересів неповнолітніх є невід’ємною частиною системи засад (принципів) національного кримінального процесу. Ця засада формує сукупність кримінально-процесуальних норм, покликаних:

- компенсувати нездатність неповнолітніх, обумовлену їхньою емоційною та інтелектуальною незрілістю, неспроможністю самостійно здійснювати повноцінний захист своїх прав і законних інтересів;
- мінімізувати негативний вплив, який може виникати стосовно

неповнолітніх учасників кримінального провадження під час проведення процесуальних дій як на стадії досудового розслідування, так і судового розгляду;

– створити умови для подальшої ресоціалізації дитини, яка стала потерпілою від злочину.

Однак, як уже зазначалося, лише положення шести статей чинного КПК України (п. 1 ст. 59, п. 1 ст. 64, ст. ст. 224, 226, 227, 336) прямо регулюють статус неповнолітніх потерпілих, що є явно недостатнім. Тому є нагальна потреба у розробленні та внесенні відповідних змін до КПК України, які б комплексно регламентували процесуальний статус дітей-жертв злочинів від моменту повідомлення про кримінальне правопорушення до виконання вироку.

Норми статей 226, 227 та 354 Кримінального процесуального кодексу України встановлюють обов'язкову участь певних осіб при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітніх і неповнолітніх осіб. Зокрема, йдеться про обов'язкову присутність педагога або психолога, законного представника, а за потреби – лікаря. Законодавець також передбачає надання цим суб'єктам окремих процесуальних повноважень: зокрема, права ставити уточнюючі запитання неповнолітній особі (з дозволу слідчого або суду), а також права заперечувати проти некоректних або неприйнятних запитань під час допиту.

На нашу думку, аналіз формулювань зазначених норм виявляє низку неузгодженостей. Наприклад, частина 1 статті 226 та частина 1 статті 127 КПК України вказують на необхідність участі представника, педагога, психолога або лікаря, але лише частина друга статті 127 КПК України прямо зобов'язує роз'яснювати їхнє право на участь у процесуальній дії. Водночас, згідно зі змістом ст. 354 КПК України є можливість їх участі лише «за розсудом суду», що фактично нівелює обов'язковість такої присутності, особливо у випадках роботи з вразливими категоріями осіб.

Окрему проблему становить нечіткість законодавчого визначення того, хто саме зі спеціалістів має бути залученим як педагог чи лікар. Наразі відсутнє уточнення спеціалізації таких осіб. Науковці, зокрема В. Романюк підкреслює,

що участь у таких процесуальних діях має брати саме дитячий спеціаліст – лікар-психіатр, дитячий психолог, невропатолог або дитячий педіатр [303; 304].

На практиці найчастіше до участі в процесуальних діях залучають шкільних психологів чи класних керівників із того закладу освіти, де навчається неповнолітній. Такий підхід має як переваги, так і недоліки. З одного боку, ці особи добре обізнані з психоемоційним станом дитини, її соціальним оточенням та індивідуальними рисами. З іншого – їхня присутність може створити додатковий емоційний бар'єр для дитини, оскільки вона може відчувати психологічний тиск, страх осуду або сором.

ВССУ у своїх роз'ясненнях звертає увагу на необхідність залучення лікаря лише в разі наявності у неповнолітнього серйозних психічних чи фізичних порушень, викликаних кримінальним правопорушенням. Такий спеціаліст повинен стежити за тим, щоб допит не завдав додаткової шкоди здоров'ю дитини, зокрема – щоб некоректні запитання не поглибили її психологічну травму.

З огляду на вищезазначене, важливим є попереднє консультування слідчим зі спеціалістами у сфері дитячої психології або педагогіки ще до моменту проведення процесуальних дій. Таке консультування дозволить отримати об'єктивну оцінку доцільності залучення того чи іншого спеціаліста, обрати найбільш підходящу модель комунікації з дитиною, що сприятиме ефективному розслідуванню, недопущенню ретравматизації та реалізації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні.

Однією з актуальних проблем у кримінальному провадженні є належне нормативне врегулювання участі представника неповнолітнього потерпілого, а також адвоката, який надає правничу допомогу неповнолітньому. Проте реалізація цих прав на практиці вимагає активного сприяння з боку органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду, які зобов'язані не лише формально забезпечити участь зазначених суб'єктів, але й доступно й вичерпно роз'яснити сам механізм їх залучення.

Як ми вже зауважували, окремо потребує уваги ситуація, коли інтереси неповнолітнього потерпілого можуть вступати в суперечність із позицією його законного представника. Так, наприклад, дитина може не бажати ініціювати провадження чи брати участь у ньому, тоді як її батьки або інші законні представники наполягають на поданні відповідної заяви. Це ставить під сумнів той факт, чи насправді у такій ситуації враховуються інтереси дитини, а не відображаються лише погляди її представників.

Особливо проблемною є ситуація, коли кримінальне правопорушення вчинено членом родини неповнолітнього, а отже, саме ці особи формально мають статус законного представника або ж можуть перебувати у залежності від правопорушника. У такому випадку втрачається механізм ефективного захисту прав дитини, оскільки можливість подання заяви або ініціювання провадження повністю залежить від волі представника, який може бути зацікавленою особою. У таких обставинах права дитини можуть бути використані, як засіб тиску чи маніпуляції у родинному конфлікті. Це особливо небезпечно у справах щодо злочинів, передбачених пунктом 3 частини 1 статті 477 КПК України, коли мова йде про кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, що потребує заяви потерпілого для початку розслідування.

Науковці, зокрема, І. А. Тітко, звертають увагу на ще одну критичну обставину – випадки, коли законний представник навмисно не повідомляє про вчинення злочину щодо дитини або ігнорує такі обставини. Це означає, що механізм правового захисту вразливої категорії осіб є недостатнім, і потребує доопрацювання на рівні законодавства [332].

Крім того, не менш значущим є питання чіткого визначення процесуального статусу законних представників неповнолітніх осіб. Частина друга статті 59 КПК України відсилає до статті 44, де передбачено, що законний представник користується всіма процесуальними правами особи, яку він представляє, за винятком тих, що реалізуються виключно цією особою і не можуть бути передані. Згідно з коментарями до КПК України, це означає, що

законний представник може діяти паралельно з потерпілим або замість нього, здійснюючи представництво в межах наданих прав. Водночас, виключення становлять права, які мають особистий характер, зокрема: право давати показання, мати власного представника, вимагати відшкодування шкоди, забезпечення безпеки тощо. Ці права не можуть бути реалізовані іншою особою, навіть у випадку неповної дієздатності неповнолітнього.

Отже, чинна редакція КПК України має певні прогалини, що можуть використовуватися в цілях зловживання та порушення прав неповнолітніх, які вимагає ґрунтовного перегляду й удосконалення відповідних норм законодавства.

На нашу думку, вирішення виниклої проблематики можливе шляхом урахування деяких наукових підходів. Наприклад, І. А. Тітко, наголошує на необхідності впровадження додаткових державних гарантій правової безпеки неповнолітніх у таких випадках [333].

Аналізуючи участь дітей у кримінальному провадженні, що має ознаки справи приватного обвинувачення, доцільним вважається переосмислення положень пункту 7 частини 1 статті 284 КПК України. Вказана норма передбачає можливість закриття кримінального провадження у разі, якщо потерпілий або його законний представник (в окремих випадках, передбачених законом) відмовився від обвинувачення. Однак у ситуаціях, коли ініціатором подання заяви виступає саме законний представник неповнолітнього потерпілого, законодавство має чітко врегулювати і право останнього на відкликання цієї заяви або відмову від підтримки обвинувачення. Таким чином, на нашу думку, слід розширити відповідне формулювання норми для включення представників неповнолітніх осіб.

Ще однією невирішеною проблемою залишається процесуальний статус законних представників малолітніх і неповнолітніх свідків. Хоча положення статей 226 і 227 КПК України прямо передбачають обов'язкову участь представника під час проведення слідчих (розшукових) дій, відсутність подальшого законодавчого регулювання призводить до формалізації такої

участі, позбавляючи її реального змістовного наповнення. Наразі чинне законодавство не визначає ані обсягу повноважень законних представників свідків, ані їхньої відповідальності за забезпечення належного представництва інтересів неповнолітньої особи.

Заслуговує на увагу питання вікового цензу для участі неповнолітніх у кримінальному провадженні як осіб, які надають показання. У Кримінальному процесуальному кодексі України відсутнє чітке вікове обмеження або критерії, які б дозволяли визначити, з якого віку дитина може бути допитана. Водночас частина 2 статті 65 КПК України не містить жодних положень, що обмежують допит осіб у зв'язку з віком, крім випадків процесуальної недієздатності. Зважаючи на принцип вільної оцінки доказів, передбачений статтею 94 КПК України, показання неповнолітніх можуть визнаватися допустимими доказами, однак їх оцінка має здійснюватися з урахуванням віку, психоемоційного стану та здатності до сприйняття подій.

Практика інших держав у цьому контексті може бути корисною для вдосконалення вітчизняного підходу. Наприклад, у США мінімальний вік свідка становить п'ять років. У випадках сексуального насильства дозволяється допит навіть чотирирічних дітей, оскільки в подібних категоріях справ саме показання дитини можуть бути ключовими [402; 404]. У Великій Британії дітям молодше 14 років дозволено давати показання за спеціальним дозволом суду з використанням відеозапису, зокрема у справах про насильство, жорстоке поводження або злочини сексуального характеру [386].

Значна кількість гарантій участі неповнолітніх у кримінальному провадженні міститься також у міжнародних правових актах. Одним із них є Конвенція Ради Європи № 201 про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, яка закріплює окремий блок норм, присвячених розслідуванню, кримінальному переслідуванню та процесуальним гарантіям. Зокрема, стаття 35 вказаної Конвенції зобов'язує держави-учасниці:

- забезпечити оперативне проведення першого опитування дитини відразу після звернення до компетентних органів;

- проводити такі опитування у спеціально пристосованих, безпечних приміщеннях;
- залучати до їх проведення виключно підготовлених фахівців;
- прагнути до того, щоб опитування проводилися одними й тими самими особами;
- максимально зменшувати кількість таких опитувань, обмежуючись лише необхідним мінімумом;
- гарантувати право дитини на супровід законного представника або іншої довіреної особи, обраної нею самостійно, за відсутності обґрунтованої заборони з боку органу розслідування [164].

Таким чином, забезпечення прав неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні повинно ґрунтуватися як на внутрішньому законодавстві, так і на міжнародних стандартах, ратифікованих Україною. Вирішення описаних проблем потребує вдосконалення норм КПК України, зокрема в частині чіткого визначення статусу, прав та обов'язків законних представників, вікових критеріїв для надання показань, а також запровадження процесуальних гарантій, орієнтованих на чутливий підхід до дитини як учасника кримінального процесу.

Аналізуючи відповідність положень Кримінального процесуального кодексу України міжнародним гарантіям захисту прав дитини, передбаченим зокрема Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, виявляється низка суттєвих прогалин, які потребують законодавчого вдосконалення.

Зокрема, чинне кримінальне процесуальне законодавство України не відносить допит неповнолітніх осіб до категорії невідкладних процесуальних дій. Водночас міжнародні стандарти зобов'язують національні правові системи забезпечити якнайшвидше отримання показань від дитини одразу після фіксації повідомлення про кримінальне правопорушення, при цьому – із мінімальним впливом на психіку неповнолітнього. Таке зменшення психологічного навантаження може бути реалізоване не лише шляхом створення сприятливого

середовища для спілкування (наприклад, так звані «зелені кімнати»), але й через обмеження кількості слідчих (розшукових) дій за участю дитини.

Варто підкреслити, що чинний КПК України не містить прямих норм, які б забороняли перехресний допит або одночасний допит декількох осіб за участю неповнолітнього. Виняток становлять лише кримінальні провадження щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, а також випадки насильницьких злочинів, для яких частина 9 статті 224 КПК прямо передбачає окремі обмеження.

З огляду на це, слід враховувати й норми Керівних принципів ООН щодо забезпечення правосуддя стосовно дітей – жертв і свідків злочинів, ухвалених Економічною і соціальною радою ООН у 2005 році. У пункті 31 вказаних Принципів міститься низка обов’язкових положень, які мають бути імplementовані в національне законодавство. Зокрема, йдеться про:

- максимальне скорочення кількості контактів дитини з процесом здійснення правосуддя;
- запровадження спеціальних процедур фіксації показань із використанням відеозапису;
- уникнення перехресного допиту у присутності підозрюваного чи обвинуваченого;
- проведення допитів у захищеному середовищі та в окремих приміщеннях суду;
- забезпечення фізичного і психологічного захисту дитини упродовж усього провадження [163].

Ураховуючи ці міжнародні вимоги, участь неповнолітніх у судовому розгляді має регламентуватися з дотриманням принципу чутливості до особливостей віку й психологічного стану. Суд повинен кожного разу індивідуально оцінювати доцільність проведення перехресного допиту, а в разі його недоцільності – ініціювати проведення процесуальної дії у форматі, що відповідає кращим інтересам дитини. Такий підхід потребує внесення змін до статті 354 КПК України шляхом запровадження окремих застережень щодо

участі дитини в судових процедурах, адже участь у таких провадженнях часто супроводжується емоційними потрясіннями. Особливо небезпечною для дитини може виявитися ситуація, коли подробиці кримінальної події стають надбанням широкого загалу. У таких випадках у неповнолітнього можуть виникати почуття сорому, страху чи внутрішнього напруження, а поширення відомостей, які він хотів би зберегти в таємниці, завдає йому моральних страждань. Більше того, наявність у залі судового засідання сторонніх осіб може створити психологічно дискомфортні умови, викликати напруження і страх, унаслідок чого потерпілий відчуває пригнічення, що негативно позначається на його здатності брати повноцінну участь у процесі.

Навіть за умови, коли питання розголошення конфіденційних даних не є критичним, проведення слухання в закритому режимі може бути виправданим із метою недопущення вторинної травматизації та запобігання іншому негативному впливу на психіку дитини. Психологічна вразливість неповнолітніх вимагає максимально чутливого та виваженого підходу, що має знайти відображення в організації судового процесу.

У таких обставинах слідчому судді необхідно надати право за певних умов ухвалювати рішення про проведення слухання в закритому режимі, що дозволить забезпечити належний рівень захисту прав неповнолітнього учасника процесу. На жаль, чинна редакція частини другої статті 27 Кримінального процесуального кодексу України не передбачає прямої можливості закритого провадження в разі, коли потерпілим є неповнолітній. Це положення стосується виключно обвинуваченого у віці до 18 років.

І. В. Ракіпова та К. В. Черноморченко справедливо вказують на необхідність внесення змін до чинного законодавства. Вони пропонують передбачити можливість закритого судового розгляду також у випадках, коли у справі бере участь неповнолітній у статусі потерпілого. Такий підхід дозволить узгодити кримінальну процесуальну практику з міжнародними стандартами захисту прав дитини [282].

З огляду на викладене, О. В. Щиголь пропонує уточнити пункт 1

частини другої статті 27 КПК України, сформулювавши його так: «у випадку, коли обвинуваченим та/або потерпілим є неповнолітній» [377, с. 208–209]. Водночас, при аналізі етапу завершення досудового розслідування, важливо акцентувати увагу на гарантії реалізації прав потерпілого. Відповідно до пункту 5 частини другої статті 56 КПК України, після завершення досудового розслідування, потерпілий має право отримати копії матеріалів, що стосуються кримінального правопорушення, учиненого щодо нього особисто. Зазначене право є важливим інструментом забезпечення його активної участі в подальших етапах провадження.

На нашу думку, апробованою при роботі з неповнолітніми потерпілими поряд із практиками застосування методики «зеленої кімнати» та «барнахусу», має стати практика застосування процесуального інтерв'ю.

Методика «зеленої кімнати» (також відома як методика дружнього до дитини інтерв'ювання) – це спеціальна процедура проведення процесуальних дій, перш за все допиту неповнолітнього потерпілого або свідка, яка покликана мінімізувати психологічну травматизацію дитини під час контакту з правоохоронною або судовою системою. Основні положення цієї методики включають такі аспекти:

1. Створення спеціального середовища: «Зелена кімната» – це спеціально обладнане приміщення, оформлене в м'яких кольорах, яке не схоже на типові службові чи кабінетні середовища поліції чи суду. У ньому створюється атмосфера безпеки, довіри та психологічного комфорту. Обстановка наближена до дитячої кімнати: м'які меблі, іграшки, книги, засоби для творчості. Візуальний контакт із іншими учасниками процесу (наприклад, слідчим або суддею) обмежується одностороннім склом або камерною передачею.

2. Присутність мінімальної кількості осіб: у кімнаті безпосередньо перебуває лише інтерв'юер – спеціально підготовлений психолог, соціальний працівник або слідчий, який має навички комунікації з дітьми. Інші учасники (слідчий, прокурор, адвокат, суддя, експерт, спеціаліст, у необхідних випадках – лікар) можуть спостерігати за процесом з суміжного приміщення в режимі

онлайн або через дзеркальне скло. Це дозволяє зменшити тривожність дитини.

3. Підготовка до інтерв'ювання: перед початком допиту інтерв'юер знайомиться з матеріалами справи, оцінює психологічний стан дитини, її вік, особливості спілкування, рівень довіри до дорослих. Проводиться адаптаційна бесіда, у якій дитині пояснюють, що вона має право не відповідати на запитання, зупиняти розмову, просити пояснити щось незрозуміле. Обов'язково попередньо роз'яснюються права.

4. Проведення самого інтерв'ю:

- уся бесіда ведеться в неформальній, доброзичливій манері;
- застосовуються тільки відкриті, не навідні запитання;
- питання ставляться у логічній послідовності: від нейтральних до складних;
- уникається юридична термінологія;
- інтерв'ю може проводитися у кілька сесій, але бажано обмежити кількість повторних допитів;
- у процесі може застосовуватися техніка гри або малювання – для виявлення емоційного стану чи конкретизації подій.

5. Фіксація показань: із метою уникнення повторних допитів, які можуть спричинити ретравматизацію, допит записується на відео з дотриманням усіх процесуальних вимог. Відеозапис може бути визнаний доказом у суді, якщо він отриманий належним чином.

6. Післяінтерв'ювальний супровід: дитина не повинна залишатися наодинці з незнайомими дорослими. Після завершення інтерв'ю вона потребує психологічної підтримки. Спеціаліст може оцінити необхідність подальшої психосоціальної допомоги або залучення до реабілітаційних програм [176; 193].

Переваги цієї методики полягають у такому:

- 1) зменшується кількість повторних опитувань;
- 2) запобігається психологічна травматизація;
- 3) гарантується дотримання міжнародних стандартів захисту прав дитини (зокрема положень Конвенції Ради Європи Me201, Конвенції ООН про

права дитини) [162; 164];

- 4) підвищується якість та достовірність отриманих свідчень;
- 5) дитина не контактує з обвинуваченим/підозрюваним без потреби;
- 6) сприяє формуванню довіри до системи правосуддя з боку дитини та її представників.

Отже, методика «зеленої кімнати» є сучасним інструментом реалізації принципу дитиноцентризму в кримінальному процесі. Її застосування – це не просто етична вимога, а й правова необхідність, яка сприяє дотриманню найкращих інтересів дитини в умовах кримінального провадження. Впровадження цього підходу має стати стандартом роботи всіх органів, що контактують із неповнолітніми потерпілими.

Ще однією апробованою методикою є методика Барнахус (будинок дітей). Це модель захисту дітей, що передбачає створення безпечного середовища, де дитина, яка постраждала від насильства чи жорстокого поводження, може надати показання, пройти обстеження, отримати допомогу психолога і медичного працівника, а всі задіяні в кримінальному провадженні фахівці координують свою діяльність. Усі дії відбуваються в одному приміщенні, пристосованому для дітей, і з урахуванням їх психологічного стану. Дитина не стикається з обвинуваченим, її не змушують повторно надавати одні й ті самі показання – достатньо одного опитування, яке записується на відео та може бути використане в судовому процесі як доказ. Такий підхід також дає змогу уникнути повторної травматизації дитини.

З дитиною спілкується підготовлений спеціаліст, найчастіше це психолог або соціальний працівник, який володіє методикою процесуального інтерв'ю. Інші учасники кримінального процесу, такі як слідчий, прокурор, адвокат, можуть спостерігати за допитом через відеозв'язок або спеціальне скло. Це дозволяє не переривати процес опитування і водночас дає змогу всім сторонам дотримуватись процесуальних гарантій. У межах такого підходу кожен фахівець виконує свою функцію, не перевантажуючи дитину зайвими контактами. Медичне обстеження і психологічна допомога також надаються у

цьому ж центрі.

Відмінною особливістю моделі Барнахус є те, що вона передбачає скоординовану роботу системи охорони здоров'я, соціальних служб, юстиції та поліції, при цьому в центрі залишається дитина та її потреби. Така модель зменшує ризики повторної віктимізації, дозволяє зібрати більш якісні свідчення, покращує ефективність досудового розслідування і водночас захищає права та гідність дитини. Саме тому ця модель була визнана однією з найефективніших у Європі й рекомендована Радою Європи для впровадження в державах-учасниках. В Україні така модель вже починає запроваджуватись у пілотному режимі й має потенціал стати важливою частиною реформованої системи кримінального правосуддя щодо дітей [93, с.76; 373].

Своєю чергою методика процесуального інтерв'ю стосовно неповнолітніх потерпілих передбачає дотримання особливого порядку спілкування з дитиною, яка стала жертвою кримінального правопорушення. Ця методика заснована на необхідності врахування індивідуальних особливостей дитини, її віку, психоемоційного стану, рівня розвитку, а також здатності до сприйняття інформації. Основною метою такого інтерв'ю є збирання достовірних показань із мінімальним негативним впливом на психіку неповнолітнього.

Під час підготовки до проведення інтерв'ю слідчий або інша уповноважена особа повинна зібрати попередню інформацію про дитину, оцінити доцільність її допиту та визначити оптимальний формат проведення такої слідчої дії. Важливо враховувати, чи потребує дитина супроводу психолога або іншого спеціаліста. При цьому особа, яка проводитиме допит, має бути спеціально підготовленою та володіти навичками дитиноорієнтованого спілкування.

Саме інтерв'ю повинно проводитися в безпечному та зручному для дитини середовищі, бажано у приміщенні, облаштованому відповідно до вимог (у так званій «зеленій кімнаті»). Перед початком розмови дитині мають бути чітко пояснені її права, правила комунікації, мета бесіди, а також її право припинити інтерв'ю у будь-який момент. Доцільно уникати будь-яких

навідних, провокаційних або складних формулювань запитань. Натомість доцільно застосовувати відкриті, прості, зрозумілі формулювання, що не створюють тиску та дають змогу дитині викладати свої думки у вільній формі [247; 301; 319].

Особливу увагу необхідно приділяти емоційному стану дитини: якщо вона виявляє страх, тривожність або уникнення розмови, інтерв'ю має бути зупинене або перенесене. Інформація, отримана в ході інтерв'ю, підлягає фіксації з дотриманням усіх процесуальних вимог. У випадку необхідності можуть застосовуватися технічні засоби (аудіо- або відеозапис), що дозволяє уникнути повторного допиту та зменшити психологічне навантаження на дитину.

Після завершення інтерв'ю дитина повинна отримати підтримку, роз'яснення подальших дій і, за можливості, бути скерована до спеціалістів (психолога або соціального працівника) для надання допомоги у подоланні можливих негативних переживань. Правильно проведене процесуальне інтерв'ю не лише сприяє ефективному збиранню доказів, але й дозволяє забезпечити дотримання прав дитини та створити атмосферу довіри до системи правосуддя.

Узагальнюючи викладене, варто констатувати, що вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство містить окремі норми, які відповідають міжнародним стандартам захисту прав неповнолітніх у кримінальному провадженні. Водночас наявні положення потребують суттєвого вдосконалення, зокрема:

- деталізації вимог до професійної підготовки лікарів, психологів і педагогів, які залучаються до процесуальних дій за участю дітей;
- законодавчого визначення процесуального статусу законних представників неповнолітніх потерпілих і свідків;
- унормування повноважень адвоката неповнолітнього свідка;
- встановлення спеціалізації прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво у провадженнях із участю неповнолітніх. Лише комплексне

врегулювання цих питань дасть змогу гарантувати не декларативне, а реальне забезпечення прав дитини як учасника кримінального провадження в Україні.

3.3. Участь законного представника неповнолітнього потерпілого у процесуальних діях

Сучасна доктрина кримінального процесуального права наголошує на необхідності дотримання належної правової процедури щодо кожного учасника кримінального провадження. Особливої ваги набуває інститут законного представника неповнолітнього потерпілого, який виступає активним учасником у формуванні кримінального процесуального інтересу дитини.

Сьогодні попит на послуги законного представництва неповнолітніх значно зростає. Так, лише за період січень–вересень 2024 року до системи безоплатної правничої допомоги (БПД) надійшло понад 2 тисячі звернень щодо необхідності захисту інтересів дітей у суді. З них у 750 випадках інтереси дітей представляли юристи системи БПД, а у 1200 – адвокати, які співпрацюють із системою.

Це свідчить про актуальність і важливість посилення ролі законних представників неповнолітніх потерпілих у кримінальному процесі, а також про необхідність подальшого розвитку відповідних механізмів підтримки та правового захисту дітей [244].

До запровадження змін, що надали дітям можливість безоплатно отримувати правничу допомогу, система безоплатної правничої допомоги (БПД) за період 2022 року — першої половини 2023 року отримала близько 7 тисяч звернень із потребою захисту прав дітей. При цьому у понад 3 тисячах випадків заявникам було надано вторинну правничу допомогу. Це свідчить про існування значного суспільного запиту на залучення адвокатів для надання правничої допомоги неповнолітнім, що актуалізує завдання підвищення якості

таких послуг.

Правові засади та процесуальні аспекти досудового розслідування за участю неповнолітніх потерпілих і кримінального провадження щодо неповнолітніх у цілому досліджувалися багатьма вітчизняними науковцями. Автори детально розглянули проблеми, що виникають у практиці розслідування кримінальних правопорушень, скоєних стосовно неповнолітніх або неповнолітніми, та запропонували шляхи їх вирішення [1; 27; 65; 143; 174; 187; 303; 379 та ін.].

Окремо процесуальні та криміналістичні аспекти проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування є предметом постійної уваги наукової спільноти. Серед останніх досліджень особливе значення мають напрацювання В. І. Галагана (2017), який вивчав співвідношення процесуального порядку і тактичних прийомів під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема наголошував на недоліках їхнього процесуального унормування [62].

Вагома увага приділяється вченими процесуальним, криміналістичним і психологічним аспектам проведення процесуальних дій за участю неповнолітніх потерпілих. Ці питання були предметом дослідження Г. Нікітіної-Дудікової (2021) [221], Т. Малиновської (2021) [200], І. Зіньковського (2024) [132], Ю. Чорноус і А. Суворової (2024) [366] та ін. Попри значні наукові здобутки у вивченні проблематики проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих, питання ролі та процесуального статусу представника неповнолітнього потерпілого – адвоката – залишаються недостатньо дослідженими. Це стосується як його участі у кримінальному провадженні загалом, так і криміналістичних і процесуальних аспектів проведення дій за його участю. Тому доцільно зосередити увагу на цих проблемних моментах, починаючи з аналізу практики залучення адвоката для захисту інтересів неповнолітнього потерпілого.

Відповідно до принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд і інші учасники кримінального

провадження зобов'язані організовувати проведення процесуальних дій таким чином, щоб мінімізувати порушення звичайного укладу життя неповнолітнього, враховувати його вікові та психологічні особливості, доступно роз'яснювати суть процесуальних дій і рішень, вислуховувати його думку під час прийняття рішень і вживати всіх необхідних заходів для уникнення негативного впливу на дитину [182].

Потерпілоорієнтований підхід під час здійснення процесуальних дій, на нашу думку, полягає не лише у суворому дотриманні норм права, а й у застосуванні максимально кваліфікованого та компетентного підходу до неповнолітнього потерпілого. Це означає, що при проведенні таких дій необхідно враховувати специфічні особливості дитини, її вік, психологічний стан і загальний рівень розвитку, щоб мінімізувати будь-який негативний вплив і забезпечити ефективний захист її прав.

Сучасні правові засади, які регулюють цей процес, повністю відповідають міжнародним стандартам і нормам, які передбачають обов'язкову участь у слідчих та інших процесуальних діях, у яких бере участь неповнолітній потерпілий, спеціально визначених осіб. До них належать законний представник потерпілого, педагог, психолог та лікар. Ці учасники залучаються з метою надання підтримки і допомоги стороні обвинувачення у вирішенні конкретних тактичних завдань під час проведення слідчих (розшукових) дій, а також для сприяння в розгляді кримінального провадження в цілому.

Заслуговує на увагу участь лікаря у процесі, що є обов'язковою у випадках, коли зафіксовано наявність у неповнолітнього потерпілого порушень розумового чи фізичного розвитку, або якщо відомо про існування у дитини психічних чи інших захворювань, хворобливого стану. Участь лікаря також необхідна у разі, якщо психолог вказує на відповідну рекомендацію, або ж якщо дитина перебуває на лікуванні в закладі охорони здоров'я [246].

Ініціатива щодо залучення лікаря до участі в процесуальних діях, які проводяться за участю неповнолітнього потерпілого, може виходити не лише від органів досудового розслідування, а й від особи, що представляє інтереси

потерпілого – зокрема, адвоката. Представник має право подати відповідне клопотання на розгляд сторони обвинувачення, обґрунтувавши потребу у присутності лікаря з урахуванням стану здоров'я неповнолітнього, його емоційного чи психічного стану, фізичного розвитку або можливих психосоматичних відхилень. Важливість цього кроку зумовлена тим, що на стадії підготовки до слідчої (розшукової) дії, слідчі або дізнавачі не завжди приділяють належну увагу повному аналізу індивідуальних характеристик потерпілого – зокрема, часто не проводиться глибоке з'ясування його психофізичного стану чи рівня емоційної стабільності.

Цю проблему поглиблює ще й те, що в правозастосовній практиці діє презумпція психічного здоров'я особи. Саме це, як зазначають науковці, що досліджували участь фахівців з психології та психіатрії у кримінальному процесі, є однією з причин, чому представники сторони обвинувачення досить рідко звертаються за спеціалізованими висновками або консультаціями до експертів відповідного профілю. Зокрема, якщо у неповнолітнього не спостерігалось раніше жодних проявів девіантної або асоціальної поведінки, відповідні дані, найімовірніше, взагалі будуть відсутні в інформаційних ресурсах органів поліції [404].

Це підтверджується положеннями Інструкції з організації діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, яка вказує, що профілактична робота інспекторів ювенальної превенції та психологів, що з ними співпрацюють, здебільшого зосереджена на дітях із проявами ризикованої, девіантної або асоціальної поведінки. Отже, втрачається можливість отримати достовірну інформацію про психоемоційний стан дитини, яка не перебуває на профілактичному обліку або не привертала раніше увагу соціальних служб [136].

На стадії підготовки неповнолітнього потерпілого до участі в слідчих (розшукових) діях представник дитини – адвокат – відіграє важливу роль. Першочерговим його завданням є правова просвіта підзахисного: він має пояснити дитині, у доступній віковій формі, її права, обов'язки та можливості в

межах кримінального провадження. При цьому адвокат також повинен переконатися, що слідчий або дізнавач під час спілкування з неповнолітнім не застосовують надмірно складної, юридично або емоційно неадекватної лексики, не використовують двозначних формулювань або таких висловлювань, що можуть викликати в дитини плутанину чи дезорієнтацію. Якщо ж такі мовні конструкції мають місце, адвокат повинен роз'яснити їх дитині в зрозумілій і прийнятній для її сприйняття формі.

Крім того, на цьому етапі представник зобов'язаний проконтролювати, чи було належним чином вручено неповнолітньому потерпілому та його законному представнику офіційну пам'ятку, яка містить інформацію про права, обов'язки, надані державою гарантії, а також доступні соціальні послуги. Заслуговує на увагу зміст цієї пам'ятки: вона має бути сформована не лише відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України, але й включати основні норми міжнародно-правових документів, ратифікованих Україною, які є складовою національного законодавства. Ці документи передбачають дотримання ключового принципу – забезпечення найкращих інтересів дитини під час здійснення кримінального правосуддя [118].

У процесі представництва інтересів неповнолітнього потерпілого, адвокат, на нашу думку, повинен активно співпрацювати з фахівцями, залученими до кримінального провадження. Така взаємодія є основоположною для розробки належної стратегії ведення слідчих (розшукових) дій, що стосуються дитини, та передбачає досягнення глибокого розуміння її особистості, всебічного аналізу її емоційного, правового, психологічного, соціального, фізичного та когнітивного стану [148, с. 25]. Ці вимоги відповідають стандартам, викладеним у Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо здійснення правосуддя, адаптованого до потреб дитини.

Під час такої співпраці з психологом адвокат має змогу отримати важливу інформацію про психологічні особливості підзахисного – зокрема, про стан дитини на момент розслідування, а також – за потреби – витребувати письмові висновки щодо доцільності її участі у певних слідчих діях. Після

завершення таких дій адвокат, продовжуючи взаємодію з психологом, може дізнатися про можливі ознаки недостовірності свідчень дитини, з'ясувати, чи схильна вона до навіювання, фантазування, підвищеної емоційності або поведінкової нестабільності, що може мати значення для подальшого процесу.

Більше того, якщо представник потерпілого до цього вже налагодив з дитиною довірливий психологічний контакт, це, на нашу думку, може позитивно вплинути на результативність проведення відповідних слідчих дій. Наведене залишається актуальним навіть у тих випадках, коли подібні заходи не були ініційовані безпосередньо слідчим чи дізнавачем.

Підхід, що ставить у центр уваги благополуччя неповнолітнього потерпілого, передбачає дотримання цілого комплексу вимог під час організації та проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій за його участю. Однією з таких умов є прагнення до того, щоб усі дії, в яких бере участь дитина, здійснювалися одними й тими ж працівниками, якщо це можливо та виправдано обставинами конкретної справи [164]. Вказане дозволяє уникнути зайвого стресу й сприяє формуванню відчуття безпеки у дитини.

Критично важливим є додержання меж допустимих строків проведення таких дій. При визначенні їх тривалості слід орієнтуватися не лише на процесуальні рамки, а й враховувати особисті особливості дитини – її здатність до зосередження, вікові характеристики, рівень психологічного розвитку.

Час і місце проведення слідчих та процесуальних заходів також мають визначатися з огляду на комфорт і потреби неповнолітнього. Важливо обирати такі методики, які забезпечують максимально щадний підхід, наприклад, застосування спеціальних умов – «зеленої кімнати», моделі Барнахус тощо.

У випадках, коли дитина постраждала від злочинів, пов'язаних із насильством, допит має проводитися, по можливості, лише один раз. Оптимальним є використання відеозапису, щоб уникнути повторного залучення дитини до процесу і, відповідно, запобігти повторній психологічній травмі.

Участь неповнолітнього потерпілого у відтворенні обставин злочину чи огляді місця події є вкрай небажаною, якщо мова йде про злочини сексуального

або іншого насильницького характеру. Якщо ж проведення таких дій є обґрунтовано необхідним, вони мають здійснюватися за межами місця скоєння правопорушення, із застосуванням спеціальних засобів (наприклад, манекенів) та із забезпеченням заходів психологічного захисту дитини [222; 246].

Також має бути виключена можливість того, щоб дитина-свідок або потерпілий надавала показання в присутності особи, яку підозрюють чи обвинувачують у вчиненні злочину [222]. Це створює додатковий тиск і може негативно вплинути на психоемоційний стан дитини.

Нарешті, якщо психолог надає відповідні рекомендації, слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії мають здійснюватися особами однієї статі з дитиною [222]. Це сприяє зниженню рівня тривожності й забезпечує більший рівень довіри з боку неповнолітнього потерпілого.

Серед основних засад здійснення правосуддя, чутливого до потреб дитини, особливе місце займає реалізація підходу, зорієнтованого на потерпілого. У цьому контексті важливими гарантіями є, зокрема, можливість проводити судовий розгляд у закритому режимі, що дозволяє захистити дитину від зайвої публічності й пов'язаного з нею психологічного тиску.

Варто максимально уникати будь-якого візуального контакту між неповнолітнім потерпілим та особою, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину. Це може бути досягнуто, зокрема, через застосування сучасних засобів комунікації, організацію виклику до суду в різний час для дитини та інших учасників процесу, а також за допомогою інших інструментів, що дозволяють зменшити емоційне навантаження на потерпілого.

Допустимим є використання аудіовізуального запису допитів дитини, що стала жертвою кримінального правопорушення. Такі матеріали можуть визнаватися доказами в суді, що дозволяє уникнути необхідності повторного допиту, який, у свою чергу, міг би мати травматичний вплив. Надзвичайно важливим також є забезпечення нерозголошення, або принаймні обмеження поширення інформації про особу дитини й місце її перебування. Це ще один елемент захисту її приватності та безпеки.

Дотримання зазначених принципів має бути обов'язковим, оскільки сучасна правозастосовна практика доводить їхню ефективність. Вони не лише покращують якість досудового розслідування, а й забезпечують реалізацію найкращих інтересів дитини та сприяють її подальшій ресоціалізації після пережитого злочину.

Окрему увагу слід приділити тій обставині, коли неповнолітні найчастіше зазнають шкоди внаслідок злочинів, пов'язаних із насильством. Це обумовлює потребу у проведенні значної кількості експертиз у межах з'ясування фактів, передбачених статтею 91 КПК України. Участь дитини у відповідних експертних процедурах має визначатися стороною обвинувачення з особливою обережністю. Важливо не допускати залучення дитини до тих дій, які можуть викликати повторну психологічну травму. Якщо ж без такої участі зібрати необхідні докази неможливо (наприклад, коли йдеться про судово-медичні експертизи), надзвичайно важливо забезпечити, щоб експерти, які залучаються до процесу, дотримувалися не лише професійних вимог, а й етичних стандартів правосуддя, адаптованого до потреб дитини. Так, в системі судово-експертних установ Міністерства юстиції України для проведення психологічних досліджень обладнано «зелені кімнати».

У питанні призначення судово-психологічної або комплексної психолого-психіатричної експертизи щодо неповнолітнього потерпілого необхідно враховувати дію принципу презумпції психічного здоров'я, про який вже згадувалося раніше. У цьому контексті орієнтиром має стати стандарт «достовірних відомостей та очевидних підстав», який передбачає, що рішення про необхідність проведення таких експертиз повинно ґрунтуватися на чітких і обґрунтованих даних [132, с. 530]. Саме залучення кваліфікованих спеціалістів на цьому етапі є конче важливим, адже завдяки їхній участі процедура призначення експертизи не виглядатиме як порушення вищезгаданої презумпції і не спричинить ситуації, коли експертиза взагалі не буде призначена без належного обґрунтування.

Як приклад ефективного підходу до підтримки неповнолітніх потерпілих

можна навести практику Великої Британії, яка в цьому сенсі вважається зразковою. Там передбачене право дітей на застосування спеціальних заходів захисту, включаючи залучення посередників під час вербального опитування, можливість давати показання в умовах, що забезпечують конфіденційність (тобто в закритому судовому розгляді), використання відеозаписів опитувань як допустимих доказів, а також участь у судовому засіданні за допомогою відеозв'язку з окремої кімнати або навіть з іншої будівлі [439]. Такі гарантії спрямовані на забезпечення безпеки та зменшення психологічного навантаження на дитину.

Щодо завершення кримінального провадження шляхом укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним або обвинуваченим, то тут необхідно орієнтуватися, передусім, на позицію самої дитини, її законного представника та враховувати вік неповнолітнього. Відповідно до принципів дружнього до дитини правосуддя, у справах, де потерпілому від 14 до 16 років, така угода може бути укладена за участю законного представника, але лише за письмовою згодою самої дитини. Якщо ж йдеться про малолітню особу, то угода укладається від її імені виключно законним представником, проте за умови, що дитина надала усвідомлену згоду, яка має бути підтверджена письмовим висновком психолога.

У цьому процесі важливою є роль адвоката, що представляє неповнолітнього потерпілого. Саме він має підготувати текст угоди, враховуючи інтереси дитини, пояснити їй наслідки укладення цієї угоди, а також перевірити наявність усіх необхідних документів відповідно до вимог, викладених у Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей.

Важливим є етап ознайомлення з матеріалами досудового розслідування відповідно до статті 290 КПК України. Адвокат повинен відповідально підійти до питання участі дитини в цьому процесі з огляду на те, що деякі матеріали можуть мати травматичний зміст. У таких справах участь дитини не повинна бути автоматичною або обов'язковою. Доцільно отримати фахову

консультацію у психолога чи соціального педагога щодо того, чи є необхідність ознайомлювати дитину з потенційно шкідливою інформацією або зображеннями. Це дозволяє уникнути вторинної травматизації і зберегти психоемоційне благополуччя неповнолітнього потерпілого.

Окрім того, у міжнародно-правових актах приділяють значну увагу питанню забезпечення правосуддя, орієнтованого на дитину, акцентуючи увагу на дотриманні принципів, які мають забезпечити її безпеку, гідність та найкращі інтереси під час взаємодії з системою кримінального правосуддя. У зв'язку з потребою імплементації міжнародних стандартів у національну правову систему, в Україні було здійснено важливий крок – запроваджено пілотний проєкт, спрямований на впровадження дружнього до дитини правосуддя.

Спільним наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства юстиції та Міністерства соціальної політики України № 150/445/2077/5/187 було офіційно затверджено впровадження зазначеного пілотного проєкту. Важливою метою вказаної ініціативи є забезпечення дотримання найкращих інтересів дитини в усіх етапах кримінального процесу, починаючи з розслідування та закінчуючи виконанням покарань щодо неповнолітніх.

Проєкт передбачає не лише реалізацію окремих положень міжнародного права, а й координацію та ефективну взаємодію між усіма суб'єктами, які беруть участь у процесі – від працівників правоохоронних органів до представників системи соціального захисту та юстиції. Йдеться про розробку та поступове впровадження в практику уніфікованих стандартів і системного підходу до захисту прав дитини в кримінальному процесі.

Слід зазначити, що в межах цього підходу приділяється практичним аспектам взаємодії з дитиною – наприклад, проведенню допитів, оцінці психологічного стану, застосуванню відеозапису для уникнення повторної травматизації, вибору місця і часу проведення слідчих дій, забезпеченню конфіденційності тощо. Водночас це також включає навчання та підготовку

фахівців до роботи з дітьми в контексті стандартів правосуддя, дружнього до дитини, визначених міжнародними документами, зокрема Керівними принципами Ради Європи [246].

Цей пілотний проєкт є важливим етапом інтеграції європейських і міжнародних норм у сфері дитячого правосуддя в українську практику та свідчить про прагнення держави створити більш чутливу, ефективну й безпечну систему захисту прав неповнолітніх у кримінальному провадженні [246].

У реалізації згаданого пілотного проєкту, спрямованого на впровадження стандартів правосуддя, дружнього до дитини, особливу увагу приділено процесуальним аспектам, які мають ключове значення для ефективного захисту прав та найкращих інтересів неповнолітніх потерпілих. Одним із таких аспектів є порядок визначення та оцінки діяльності законного представника дитини, що бере участь у кримінальному провадженні.

Важливо, що у межах нових підходів передбачається можливість врахування особистої думки дитини щодо того, хто саме із членів родини або близького оточення має представляти її інтереси. Це стосується тих осіб, із якими дитина має довірливі стосунки, і які потенційно можуть бути залучені як законні представники. Водночас така думка повинна враховуватися лише за умови, що вік і рівень розвитку дитини дозволяють їй самостійно, усвідомлено і аргументовано висловити свою позицію. Відтак доцільним є отримання висновку відповідного фахівця (наприклад, психолога), який засвідчить здатність дитини до самостійного прийняття таких рішень.

Крім того, пілотний проєкт надає чіткі орієнтири для ситуацій, у яких сторона обвинувачення має право ініціювати заміщення законного представника. Така процедура застосовується у випадках, коли виявляються підстави, що ставлять під сумнів здатність законного представника діяти в найкращих інтересах дитини. До таких підстав, зокрема, належать:

- 1) дії представника переслідують його власні інтереси або суперечать інтересам неповнолітнього;
- 2) факти правопорушень – якщо законний представник сам скоїв

кримінальне правопорушення або має відношення до осіб, які приховують злочин чи можуть виступати свідками у справі;

3) пасивність чи зловживання повноваженнями – тобто коли представник не виконує належним чином свої функції (наприклад, систематично не з'являється на виклики, не проявляє інтересу до справи або перешкоджає процесу);

4) об'єктивна неможливість виконувати функції – у випадках виїзду за межі країни на невизначений термін, відсутності відомостей про місцеперебування, або подання самим представником клопотання про заміну;

5) інші поважні причини, які свідчать про те, що представник не може ефективно виконувати свої обов'язки.

Отже, упровадження пілотного проєкту не лише конкретизує міжнародні стандарти в українській практиці, а й формує нову правову культуру роботи з дітьми в кримінальному процесі. Акцент зміщується з формального статусу законного представника на реальну здатність захищати інтереси дитини, що є важливим кроком до ефективної реалізації принципу найкращих інтересів неповнолітнього потерпілого.

У реалізації принципів правосуддя, дружнього до дитини, ключовою вимогою є обов'язкова участь неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні, навіть якщо дитина має законного представника, незалежно від її віку. Якщо особа постраждала внаслідок вчинення проти неї кримінального правопорушення, вона визнається самостійним суб'єктом процесу з відповідним обсягом прав і гарантій.

На початковому етапі розслідування обов'язковими діями мають бути:

- роз'яснення процесуальних прав неповнолітньому потерпілому у зрозумілій для нього формі, з урахуванням віку, рівня розвитку та індивідуальних особливостей;

- вручення пам'ятки потерпілого, в якій доступно викладено права та механізми їх реалізації;

- аналогічні дії щодо законного представника – роз'яснення його прав,

повноважень, можливості отримання соціальних послуг, а також права на безоплатну правничу допомогу, гарантованого Законом України «Про безоплатну правничу допомогу».

Крім цього, особливий порядок передбачено для проведення таких процесуальних дій, як відібрання біологічних зразків чи освідчування неповнолітнього потерпілого:

- якщо дитина не досягла 14 років, така дія може здійснюватися виключно за згодою дитини та її законного представника;
- якщо дитині виповнилося 14 років, процедура можлива за згодою самого неповнолітнього, що відповідає принципу визнання поступової автономії дитини у правовому процесі.

Міжнародні стандарти також послідовно наголошують на праві дитини на правничу допомогу. У зв'язку із цим, неповнолітній потерпілий та його законний представник повинні бути чітко та своєчасно поінформовані про гарантії безоплатної вторинної правничої допомоги. При цьому на сторону обвинувачення покладається обов'язок:

- забезпечити дитині можливість подати заяву на отримання такої допомоги безпосередньо на місці події або в приміщенні органів поліції;
- невідкладно ініціювати залучення адвоката через центр надання безоплатної правничої допомоги.

Таким чином, ефективна реалізація дружнього до дитини правосуддя передбачає не лише формальну участь дитини у провадженні, а й створення таких умов, за яких вона отримає реальні процесуальні гарантії, зокрема – доступ до правової допомоги, психологічної підтримки та інформування, адаптоване до її віку й потреб [246].

У випадках, коли ініціюється укладення угоди про примирення з потерпілим, який досяг 16-річного віку, така угода має укладатися безпосередньо з ним, але обов'язково за попередньої згоди законного представника. Це відповідає принципу поступової правової автономії неповнолітнього, за якого старші підлітки можуть усвідомлено приймати

рішення щодо власних прав, але за умови належного захисту з боку дорослого.

У разі, якщо потерпілий не досяг 14 років, угода укладається із законним представником, проте за обов'язкової наявності усвідомленої згоди дитини, яка має бути офіційно підтверджена висновком психолога. Такий підхід забезпечує дитиноцентричний баланс між правоздатністю дитини і потребою в її захисті, відповідає міжнародним стандартам і принципам Конвенції ООН про права дитини.

Проведений текстуальний аналіз Спільного наказу, який регламентує особливості провадження щодо неповнолітніх потерпілих у межах пілотного проєкту, дозволив виокремити такі процесуальні аспекти, що стосуються:

- участі дитини у кримінальному процесі;
- дотримання її найкращих інтересів;
- особливостей визначення і діяльності законного представника;
- реалізації прав на правничу допомогу та соціальну підтримку;
- проведення слідчих і процесуальних дій у спосіб, що не допускає ретравматизації.

У результаті зіставлення цих норм із чинними положеннями Кримінального процесуального кодексу України виявлено, що переважна більшість зазначених гарантій не мають належного нормативного відображення у тексті КПК. Іншими словами, ці сучасні практики реалізуються переважно на рівні наказів і пілотних механізмів, а не закріплені в основному процесуальному законі.

З огляду на це, вважається, вкрай необхідним невідкладне вирішення питання нормативного унормування статусу неповнолітнього потерпілого. Це означає, що положення про участь дитини у кримінальному провадженні мають бути не лише рекомендованими в межах окремих проєктів чи актів міжвідомчої взаємодії, а офіційно включені до КПК України.

Із цією метою пропонується доповнити Кодекс окремою главою 38-1 під назвою «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх потерпілих». Така глава повинна:

- комплексно врегулювати всі особливості статусу дитини як потерпілого;
- закріпити вимоги до участі законного представника;
- визначити обсяг і порядок реалізації процесуальних прав дитини;
- включати гарантії захисту від повторної травматизації;
- забезпечити доступ до безоплатної правничої допомоги;
- передбачити механізми врахування думки дитини при ухваленні рішень, що її стосуються.

Запровадження такої глави дозволить не лише забезпечити узгодженість національного законодавства з міжнародними стандартами, а й створити реальні процесуальні гарантії захисту дітей у кримінальному судочинстві на законодавчому рівні.

Отже, українські науковці вже протягом тривалого часу приділяють значну увагу вивченню проблем захисту прав і законних інтересів неповнолітніх осіб, які виступають у кримінальному процесі як підозрювані чи обвинувачені. Однак сучасна криміногенна ситуація свідчить про те, що дедалі частіше саме неповнолітні стають жертвами злочинів, особливо тих, що супроводжуються насильством. Така тенденція актуалізує потребу в належному правовому захисті дітей, забезпеченні їхніх найкращих інтересів, мінімізації шкоди для психіки, підтримці процесу ресоціалізації та запобіганні повторному психологічному травмуванню.

На підставі аналізу норм національного законодавства, а також міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, що базуються на принципі дотримання найкращих інтересів неповнолітнього, визначено: однією з основних гарантій реалізації процесуального інтересу дитини-потерпілого є принцип компетентного юридичного представництва. Така гарантія повністю узгоджується з чинним законодавством України, зокрема з положеннями Закону України «Про безоплатну правову допомогу», який створює правові умови для надання адвокатських послуг дітям без жодних додаткових бар'єрів.

Звернено увагу і на те, що повноцінне впровадження принципу

юридичного представництва є особливо важливим ще й тому, що інтереси неповнолітнього не завжди збігаються з інтересами його законних представників (батьків чи опікунів), які можуть не мати достатньої правової обізнаності або, в окремих випадках, діяти недобросовісно. Водночас ні органи досудового розслідування, ані суд не наділені законом повноваженнями з власної ініціативи забезпечувати реалізацію процесуальних інтересів дитини. Це підсилює роль адвоката, як єдиного фахового суб'єкта, здатного забезпечити професійний захист потерпілого в межах правового поля.

На досудовому етапі адвокат, який представляє інтереси неповнолітнього потерпілого, виконує низку важливих функцій. До них, зокрема, належать:

1. Пояснення прав дитини у доступній формі, з урахуванням вікових, психологічних та інтелектуальних особливостей;
2. Підготовка до слідчих (розшукових) дій, із забезпеченням дотримання тактичних та процесуальних рекомендацій, встановленням довірливого психологічного контакту між дитиною та іншими учасниками процесу, запобіганням порушенням прав дитини та її повторній травматизації;
3. Підготовка та подання процесуальних документів, зокрема скарг, клопотань, позовів, проектів угод про примирення тощо;
4. Забезпечення взаємодії з обізнаними особами, які володіють спеціальними знаннями, для ефективної реалізації стратегії захисту;
5. Розроблення тактики проведення окремих процесуальних дій, що відповідає принципу дитиноцентричності у кримінальному процесі.

Отже, адвокат, у статусі представника, у цій ролі не повинен залишатися пасивним спостерігачем, а має активно включатися у всі стадії розслідування. Саме через реалізацію таких процесуальних гарантій можливо забезпечити досягнення головної мети – захисту найкращих інтересів дитини.

3.4. Представництво у кримінальному провадженні особи, визнаної в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною

Право на отримання правничої допомоги закріплене за кожною особою законодавством України та не підлягає обмеженню, навіть коли в країні запроваджено воєнний або надзвичайний стан [166]. Його реалізація на професійному рівні забезпечується через діяльність адвокатури як самостійного правового інституту. Утім, особливості правового становища окремих осіб, передусім тих, кого визнано недієздатними або обмежено дієздатними, потребують особливо уважного ставлення до процедур надання їм правничої допомоги.

Надання правової підтримки та представництво інтересів осіб, які мають статус недієздатних або обмежено дієздатних і водночас є потерпілими в межах кримінального провадження, є окремою сферою аналізу. Це зумовлено як багаторівневою складністю правового врегулювання відповідних ситуацій, так і специфічністю правового положення таких осіб, що належать до категорії вразливих і тому мають потребу в підвищених гарантіях як у межах процесуального захисту, так і з боку соціальної опіки.

Норми адвокатської етики передбачають чіткий регламент для взаємодії адвоката з клієнтом, який визнаний недієздатним, обмежено або частково дієздатним. Відповідно до цих положень, якщо особа має знижені можливості до прийняття рішень або об'єктивного усвідомлення власних дій, це жодним чином не може виправдовувати відмову адвоката у наданні їй допомоги чи недотримання ним професійних стандартів. Адвокат повинен встановлювати правомірні й етично виважені форми комунікації з такою особою, суворо дотримуючись принципів фахової поведінки. Угоду про надання правничої допомоги дозволяється припинити лише за виключних обставин, які прямо враховують інтереси самої особи, що потребує захисту.

Ситуація в Україні свідчить про тенденцію до зростання чисельності осіб,

яким встановлено статус недієздатності або обмеженої дієздатності. Так, за статистикою Центральної виборчої комісії, на дату 24 лютого 2022 року таких осіб налічувалося 35 372. Міністерство соціальної політики на 1 січня 2023 року фіксувало вже 26 880 осіб. За даними Національної соціальної сервісної служби, станом на 1 липня 2023 року таких осіб було 31 075, а за інформацією обласних військових адміністрацій на 1 жовтня 2023 року – 34 342. Кількість громадян із обмеженою дієздатністю, відповідно до різних джерел, варіюється від 1300 до 1800 осіб [316].

Найчастіше жертвами кримінальних правопорушень стають саме недієздатні та обмежено дієздатні особи. Вони страждають від діянь, передбачених статтею 167 Кримінального кодексу України, що стосується зловживання опікунськими правами, а також від злочинів, які посягають на життя та фізичну недоторканність та ін. У переважній кількості випадків ці протиправні дії скоюються тими ж самими особами, які мають статус законних представників потерпілих, що значно ускладнює ситуацію щодо забезпечення представництва інтересів потерпілого та забезпечення розслідування таких фактів.

Подібні ситуації створюють серйозні труднощі для адвокатів, котрі здійснюють договірне представництво таких осіб. Зокрема, виникає чимало організаційних питань – починаючи з побудови ефективної комунікації, формування і погодження правової позиції з особою, яка офіційно виконує функції законного представника, але водночас може мати власний інтерес або бути причетною до злочину. У деяких випадках виникає необхідність ініціювати процес зміни законного представника, якщо його дії порушують права підопічного або суперечать його інтересам, а також встановити правову взаємодію із судом у таких складних ситуаціях.

У зв'язку з цими викликами є підстави вважати за доцільне зосередити увагу на особливостях адвокатського представництва недієздатних і обмежено дієздатних осіб у межах кримінального провадження. При цьому необхідно враховувати не лише юридичні аспекти такого представництва, але й етичну

складову, соціальні умови та процедурні нюанси, які впливають на ефективність захисту.

Проблематика представництва інтересів осіб у кримінальному процесі постійно перебуває в полі дослідницької уваги науковців. У своїх позиціях вони акцентують увагу на тому, що участь представника має бути обов'язковою не лише для підозрюваного чи обвинуваченого, але й для потерпілого, зокрема якщо останній належить до категорії осіб із вразливим статусом. Такий підхід сприятиме повноцінному забезпеченню змагальності в межах кримінального процесу, виступаючи запорукою справедливого розгляду справи [203].

Представництво інтересів потерпілого складає основу правозахисної комунікації між учасником провадження й органами досудового розслідування і судом [218]. У науковій літературі розробленням теоретичних і праксеологічних засад адвокатської діяльності у сфері представництва інтересів потерпілих займалися В. Канюка та Р. Олійничук [144], О. Кучинська і Ю. Циганюк [191], Р. Пожар [241], Н. Рогатинська [299] та ін.

Питання представництва інтересів потерпілих, визнаних недієздатними або обмежено дієздатними, досліджуються у національній доктрині кримінального процесу фрагментарно. Окремі аспекти цієї проблематики досліджували В. Машик [208], Д. Мазурко [197] та ін., однак ці розробки не є системними та комплексними.

Щодо потерпілого або цивільного позивача, які мають психічні розлади, чітке нормативне врегулювання їх правосуб'єктності у КПК України можна знайти лише в окремих положеннях. Наприклад, стаття 59 КПК України передбачає, що якщо потерпілий визнаний у встановленому порядку недієздатним або обмежено дієздатним, його участь у процесуальних діях здійснюється за обов'язкової участі законного представника. Така ж норма закріплена у статті 64 КПК України щодо цивільного позивача [182]. Тобто, якщо немає судового рішення про недієздатність чи обмежену дієздатність у межах цивільного провадження, КПК України не вимагає обов'язкової участі законного представника.

Ця правова прогалина набуває особливої гостроти в ситуаціях, коли поведінка потерпілого або позивача свідчить про ознаки психічного розладу, який фактично перешкоджає їм повноцінно брати участь у провадженні, хоча формально недієздатність не визнана. Саме в таких випадках фахівці пропонують законодавчо передбачити обов'язкове залучення адвоката як представника потерпілого, якщо останній страждає на психічні розлади. Така рекомендація корелює з п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК, згідно з яким обов'язковою є участь захисника у провадженні щодо осіб, які через психічний чи фізичний стан не можуть самостійно реалізовувати свої права.

На відміну від підозрюваних або обвинувачених, для потерпілих та їхніх законних представників закон, взагалі не містить положень щодо правових наслідків впливу психічного розладу на їхню процесуальну дієздатність (за винятком тих ситуацій, коли рішенням суду їх не визнано недієздатними). Законодавець поки що остаточно не врегулював цій проблемі, що залишає потерпілих з психічними розладами у значно менш захищеному становищі, ніж інших учасників кримінального провадження.

Окремі статті визначають, що у процесуальних діях, що проводяться за участю потерпілого, визнаного недієздатним або обмежено дієздатним, обов'язковою є участь його законного представника [182]. Дієздатність індивіда полягає у його спроможності усвідомлювати значення власних дій і контролювати їх. Загальне правило визначає, що особа визнається дієздатною, якщо немає судового рішення, яке б встановлювало протилежне. Формальним критерієм для констатації недієздатності виступає наявність відповідного судового рішення, у той час як фактична підстава полягає в наявності хронічного психічного розладу стійкого характеру, який унеможлиблює здатність особи діяти усвідомлено [358].

Вивчення й аналіз судової практики дозволяє зробити висновок проте, що особи, визнані недієздатними або обмежено дієздатними, належать до групи особливої вразливості. Це зумовлено тим, що вони не завжди можуть правильно сприймати чи оцінювати дії, вчинені щодо них. Часто ці люди

довгий час перебувають у психіатричних установах, де можуть жити в одній палаті з пацієнтами, що страждають на тяжкі психічні розлади, демонструють підвищену агресивність або втратили контроль над власною поведінкою.

Один із прикладів такої ситуації розглядався у Ріпкинському районному суді Чернігівської області. В цьому випадку обвинувачена, що перебувала в комунальному закладі «Замглайський психоневрологічний інтернат», раптово, з огляду на особисту неприязнь, вдарила кулаком по голові недієздатну потерпілу. Внаслідок цього остання отримала тілесні ушкодження, зокрема субкон'юнктивальний крововилив та параорбітальну гематому лівого ока, які класифікуються як легкі тілесні ушкодження [49]. Ця справа ілюструє нагальну потребу в особливому, уважному ставленні до осіб із вразливим статусом, а самі кримінальні провадження за їх участю мають розглядатися крізь призму чутливості та принципу орієнтації на потреби потерпілого. Певну роль у забезпеченні такого підходу може відігравати саме адвокат, як кваліфікований правозахисник, який має змогу повністю реалізувати ідеї потерпілоорієнтованості в межах процесу.

Однак у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України не передбачено обов'язкової участі адвоката у справах, де потерпілими є недієздатні або обмежено дієздатні особи. Це положення активно піддається критиці з боку фахівців правової галузі, які вказують на необхідність закріплення обов'язковості представництва саме адвокатом у таких випадках [71; 1, с. 195; 282, с. 5]. Ми повністю поділяємо цю позицію, оскільки в процесі можуть виникати суттєві труднощі вже на початковому етапі – під час звернення із заявою про злочин. Часто особа не лише не здатна повідомити про конкретні обставини вчиненого правопорушення, але й не усвідомлює самого факту його наявності. Саме з цих причин участь адвоката повинна бути передбачена як обов'язкова – для забезпечення реального захисту прав, гідності та безпеки вразливих учасників кримінального провадження.

Особи з психічними порушеннями не завжди здатні подати заяву про злочин, скоєний проти них, навіть якщо на момент події не спостерігалось

гострих симптомів хвороби. Часто ці люди не обізнані зі своїми правами або перебувають під зовнішнім впливом – психологічним чи іншим – з боку осіб, що їх представляють формально, але діють усупереч їхнім інтересам. Зокрема, йдеться про опікунів, які перешкоджають зверненню до поліції або інших органів. Як наслідок, доступ таких осіб до правосуддя перетворюється на формальність і повністю залежить від доброї волі сторонніх осіб.

Зауважимо, що потерпілий, який має психічні розлади, може брати участь у слідчих (розшукових) діях, однак його участь повинна супроводжуватись належним комплексом процесуальних гарантій. Водночас чинне законодавство не передбачає обов'язкової участі представника потерпілого у таких діях, що пояснюється вченими декількома чинниками.

По-перше, кримінальне провадження не здійснюється проти потерпілого, тому в результаті проведення слідчих (розшукових) дій без представника не виникає прямих негативних правових наслідків для його процесуального становища. По-друге, організаційна складність забезпечення участі представника, якщо потерпілий не залучив його самостійно, зумовлена тим, що чинне законодавство про безоплатну правничу допомогу не передбачає чітко визначеного механізму для забезпечення такої участі в подібних випадках.

При цьому слід зазначити, що відсутність такої регламентації не означає, ніби потерпілий, який має психічні розлади, взагалі позбавлений права на безоплатну правничу допомогу. Деякі положення частини першої статті 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» все ж дозволяють її надання на підставі інших критеріїв (зокрема, пункти 1, 2, 14), однак вони прямо не охоплюють випадків, коли потерпілий має психічні порушення. Автори наукових робіт наголошують на необхідності чіткого законодавчого врегулювання права таких осіб на представництво за рахунок держави в межах системи безоплатної правничої допомоги.

У зв'язку з відсутністю прямої законодавчої вимоги щодо участі представника потерпілого у слідчих (розшукових) діях у разі психічного розладу, доцільним альтернативним механізмом контролю й захисту прав таких

осіб є обов'язкова відеофіксація відповідних процесуальних дій. Такий запобіжник вже застосовується в інших контекстах кримінального провадження, наприклад, в умовах воєнного стану (ч. 11 ст. 615 КПК України), і може бути ефективним засобом недопущення зловживань. Цю ідею підтримують і окремі дослідники, зокрема В. Кириченко, яка вказує на необхідність відеофіксації слідчих (розшукових) дій за участі осіб із психічними відхиленнями у разі виявлення ознак неадекватної поведінки. Таким чином, погоджуємося із тим, що участь потерпілого з психічними розладами у слідчих (розшукових) діях має супроводжуватись такими ключовими гарантіями:

1. Попереднє судово-психіатричне обстеження – для встановлення того, чи спроможна особа брати участь у процесуальних діях, з урахуванням її актуального психічного стану.

2. Обов'язкова присутність спеціаліста (психолога або психіатра) – з покладенням на нього обов'язку інформувати слідчого, дізнавача чи прокурора про зміни у стані особи, які впливають на її здатність усвідомлювати дії та керувати ними.

3. Залучення законного представника – якщо є законні підстави, визначені частиною першою статті 59 КПК України.

4. Мотивоване рішення про виключення потерпілого з участі у слідчих (розшукових) діях – на підставі висновку судово-психіатричного обстеження, із забезпеченням права на оскарження такого рішення відповідно до глави 26 КПК України, і встановленням правових наслідків (наприклад, визнання доказів недопустимими у разі скасування постанови слідчим суддею).

5. Повна й безперервна аудіо- та відеофіксація процесуальних дій – як запобіжник порушення прав потерпілого, що має психічні порушення [331, с. 165–166]. Усі ці заходи спрямовані на забезпечення балансу між ефективністю слідчих дій та належним захистом прав потерпілих осіб з особливими потребами.

Уваги також потребує необхідність щодо вирішення про призначення

психіатричної експертизи стосовно особи, яка не має статусу обмежено дієздатної чи недієздатної, однак яка, будучи потерпілою, проявляє ознаки психічного розладу, захворювання, відставання в розвитку.

У частині 3 статті 242 КПК України законодавець використовує формулювання «примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи». Це стало підґрунтям для численних наукових дискусій щодо переліку осіб, до яких може бути застосовано таке примусове втручання. Основна увага приділяється підозрюваному або обвинуваченому – їх примусове направлення на експертизу вважається допустимим, оскільки обумовлено необхідністю визначення психічного стану саме тієї особи, щодо якої ведеться кримінальне переслідування. Це безпосередньо впливає на вирішення питання про притягнення до відповідальності та можливість призначення покарання. Соматична недоторканність особи може піддаватися деяким обмеженням, однак у контексті потерпілого або свідка таке втручання потребує додаткового обґрунтування.

Ця позиція набуває принципового значення при проведенні судово-психіатричних експертиз, під час яких можливе втручання в тілесну цілісність: огляд рубців, слідів самоушкоджень, татуювань, зони голови, ротової порожнини тощо. Саме тому правомірність примусового залучення потерпілого або свідка до такої експертизи викликає сумніви з погляду дотримання їхніх конституційних прав.

У науковій спільноті немає єдності щодо цієї проблеми. Частина вчених вважає, що участь потерпілого у судово-психіатричній експертизі може здійснюватися виключно за їх письмовою згодою або згодою законного представника. Інші дослідники дотримуються думки, що примусове залучення можливе, з огляду на законодавство окремих країн (Молдови, Казахстану, Киргизстану, Туркменістану, Узбекистану), де прямо передбачено можливість обов'язкового призначення експертизи з метою перевірки здатності особи адекватно сприймати обставини і давати показання.

У цьому контексті приклади з української практики вказують на

суперечливість судових рішень. Так, слідчий суддя Херсонського міського суду дозволив примусову комплексну психолого-психіатричну експертизу неповнолітньої потерпілої, виходячи з необхідності з'ясування достовірності її показань у справі про зґвалтування. Аналогічно – у справі за ч. 2 ст. 156 КК України – суд задовольнив клопотання про призначення амбулаторної експертизи щодо малолітньої дитини з участю законного представника (матері) та педагога.

Однак більшість слідчих суддів у схожих ситуаціях відмовляють у задоволенні клопотань про примусове залучення потерпілих або свідків до судово-психіатричної експертизи, посилаючись на відсутність у КПК України чіткої норми, яка б це дозволяла. Судді наголошують на тому, що чинне законодавство не надає права зобов'язувати потерпілого до проходження експертизи, яка стосується його психічного стану, особливо коли особа прямо відмовляється від участі. Дехто навіть кваліфікує таку експертизу без згоди особи як грубе порушення процесуального законодавства.

Таким чином, відсутність конкретизації у частині третій статті 242 КПК України статусу особи, щодо якої може бути застосоване примусове залучення до експертизи, породжує значну правову невизначеність. Це, у свою чергу, спричиняє неоднозначність у судовій практиці, де в одних випадках дозволяють проведення судово-психіатричної експертизи стосовно потерпілих без їхньої згоди, а в інших – категорично це забороняють. Ця ситуація свідчить про потребу законодавчого врегулювання питання, зокрема шляхом чіткого закріплення у КПК України критеріїв і процедур, за яких допустимим буде проведення психіатричної або психолого-психіатричної експертизи щодо потерпілих.

Проведений аналіз наукових досліджень засвідчує наявність суттєвого дефіциту системного осмислення того, як імплементовані конвенційні стандарти ЄКПЛ щодо використання спеціальних знань – зокрема, психіатричних. Через відсутність чіткого й належного нормативного закріплення на національному рівні ці стандарти вимагають подальшого

вдосконалення, адаптації до вітчизняного правового простору та імплементації як у законодавство, так і в повсякденну правозастосовну практику.

Застосування психіатричних знань у кримінальному процесі має ґрунтуватися на чіткому дотриманні низки правових принципів, яких зобов'язані дотримуватись усі учасники кримінального провадження. До таких основоположних критеріїв належать:

1. Обґрунтованість підстав – експертиза або інші форми використання спеціальних знань повинні призначатися виключно за наявності чітко визначених юридичних і фактичних підстав.

2. Неупередженість та незалежність експерта – особа, яка проводить експертизу, повинна бути незалежною від сторін процесу та неупередженою в оцінці фактів.

3. Верховенство права – процес використання спеціальних знань має відбуватись у межах і відповідно до загальних правових принципів, зокрема презумпції невинуватості та рівності сторін.

4. Заборона розголошення таємниці досудового розслідування – інформація, отримана під час експертизи, не може використовуватись з порушенням принципу конфіденційності.

5. Право на альтернативний висновок — кожна зі сторін має право ініціювати проведення незалежної експертизи або залучення іншого спеціаліста.

Дотримання зазначених принципів є надзвичайно важливим, оскільки вони на пряму кореспондують із гарантіями, закріпленими в Європейській конвенції з прав людини. Зокрема:

– ст. 3 – заборона катувань та нелюдського або принизливого поводження;

– ст. 5 – право на свободу та особисту недоторканність;

– ст. 6 – право на справедливий суд;

– ст. 8 – право на повагу до приватного та сімейного життя.

З метою вдосконалення чинного кримінального процесуального

законодавства виникає потреба питання перегляду підстав для призначення психіатричних експертиз, а також уточнення розуміння і меж дії презумпції психічного здоров'я, у тому числі й потерпілих. Це зумовлено тим, що у сучасній слідчо-судовій практиці все частіше фіксується вплив різних форм розладів – зокрема, алкогольної та наркотичної залежності, нейрокогнітивних порушень – на поведінку осіб, які потрапляють у сферу кримінального судочинства. Відповідно, такі обставини повинні враховуватись при визначенні психічного стану особи та при обранні належної правової процедури і форми реагування в межах кримінального процесу [418].

Зауважимо, що у зарубіжній правозастосовній практиці спостерігається чітка тенденція до запровадження спеціальних механізмів захисту прав потерпілих із вразливим статусом, зокрема осіб, які є недієздатними або обмежено дієздатними. Досвід провідних європейських та англосаксонських юрисдикцій демонструє різноманітність підходів до представництва таких осіб у кримінальному провадженні.

Так, у Німеччині потерпілі, які є особами з обмеженою дієздатністю або неповнолітніми, мають право залучити так званого приватного обвинувача (*Privatkläger*), що забезпечує можливість активної участі в судовому розгляді, включаючи подання доказів та апеляцій. Застосування такої форми процесуального представництва доволі поширене у справах про тілесні ушкодження та сексуальні злочини [427].

В Італії потерпілі, які не можуть самостійно реалізувати свої права через психічний чи фізичний стан, мають право на участь у провадженні через адвоката та бути поінформованими про всі процесуальні етапи. З метою уникнення додаткової травматизації, під час допитів таких осіб обов'язковою є присутність психолога або члена родини [413].

У Сполученому Королівстві констатується недостатній рівень чутливості до потерпілих з інвалідністю з боку поліції. У відповідь на ці виклики пропонується інституціоналізація доступу до незалежного фахівця-юриста, який би здійснював правозахисну функцію у справах за участю вразливих

осіб [431].

Досвід Австралії (штат Вікторія) також свідчить про актуальність впровадження моделі Незалежного Юридичного Представництва (Independent Legal Representation, ILR) для потерпілих, особливо в справах про сексуальне насильство [432]. Законодавчі пропозиції передбачають надання таким особам адвоката, який не є стороною обвинувачення, але діє виключно в інтересах потерпілого – практика, що вже запроваджена у Німеччині, Канаді, Швеції та Норвегії.

У Канаді потерпілі мають право на юридичне представництво за рахунок держави у визначених випадках, включаючи можливість звернення із самостійними апеляціями на рішення про відмову в притягненні особи до відповідальності. Представник потерпілого має доступ до доказів та право на участь у судовому розгляді.

У міжнародній практиці, зокрема в діяльності Міжнародного кримінального суду (МКС), потерпілі (включаючи недієздатних) користуються правом бути представленими Legal Representatives, які діють як незалежні правозахисники, забезпечуючи участь потерпілих на всіх стадіях процесу, включно з представленням позиції у змагальних процедурах [399].

Юрисдикції, що належать до системи common law (наприклад, США, Канада, Велика Британія), широко застосовують інститут “guardian ad litem” або “next friend” – представника, який призначається судом для захисту інтересів осіб, нездатних діяти самостійно через вікові чи психічні обмеження [432].

Окремо слід відзначити досвід Казахстану, Молдови, Узбекистану, де для проведення судово-психіатричної експертизи щодо потерпілих або свідків законодавство вимагає обов’язкової письмової згоди особи або її законного представника. Такий підхід забезпечує баланс між необхідністю отримання доказової інформації та дотриманням прав людини, зокрема права на особисту недоторканність.

Констатуємо, що міжнародна практика демонструє важливість

законодавчого визнання вразливого статусу потерпілих із психічними чи когнітивними порушеннями та закріплення спеціальних процедур для їх представництва. Найбільш ефективними механізмами є:

- участь незалежного адвоката;
- залучення спеціаліста (психолога/психіатра);
- обов’язкова відеофіксація процесуальних дій;
- можливість судової заміни представника;
- формалізація інституту опікуна *ad litem*.

Усі ці інструменти спрямовані на гарантування повноцінного та недискримінаційного доступу до правосуддя осіб, які потребують посиленого процесуального захисту.

Щодо процедури залучення адвоката для представництва інтересів осіб, які не можуть самотійно себе захищати, вона передбачає ініціативу з боку законного представника – тобто опікуна або представника органу опіки й піклування. Проте не можна залишити поза увагою норми Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». Частина друга статті 18 цього Закону прямо вказує, що звернення з проханням про надання правничої допомоги особам, визнаним судом недієздатними, або тим, чиї права обмежено, можуть подаватися як самою особою (у межах дозволеної здатності до комунікації), так і її опікуном або піклувальником [260].

При цьому слід зазначити, що недієздатна особа може самотійно звертатися по безоплатну первинну правничу допомогу лише у тих справах, у яких законом прямо дозволено її звернення до суду.

Що стосується безоплатної вторинної правничої допомоги, яка включає, зокрема, представництво інтересів особи, то згідно з пунктом 9 частини першої статті 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», її мають право отримати особи, у справах щодо яких суд розглядає питання про визнання їх недієздатними, обмеження або поновлення дієздатності, а також у випадках, коли йдеться про звільнення опікунів або піклувальників. У межах цих проваджень передбачено надання послуг, визначених у пунктах 2 і 3 частини

другої статті 13 цього ж Закону – зокрема, щодо представництва інтересів у суді.

Таким чином, українське законодавство прямо гарантує можливість отримання правничої допомоги для осіб, визнаних недієздатними або обмежено дієздатними. Це дає підстави не критикувати однобічно законодавця, оскільки аналіз змісту відповідних норм дозволяє зробити висновок, що такі особи можуть отримати допомогу й на інших законних підставах.

Право на безоплатну правничу допомогу мають усі потерпілі, які постраждали від таких видів злочинів, як:

- торгівля людьми;
- домашнє насильство;
- насильство, зумовлене статевою належністю;
- посягання на статеvu свободу та недоторканність;
- катування;
- жорстоке, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання;
- насильство, вчинене в умовах збройного конфлікту чи воєнних дій.

Отже, якщо особа з недієздатністю або обмеженою дієздатністю стала жертвою одного з наведених злочинів, вона має право на отримання правничої допомоги, незалежно від будь-яких інших обставин. Це свідчить про те, що в нормативному полі існують необхідні гарантії для захисту прав осіб вразливих категорій. Водночас на практиці ці норми не завжди реалізуються ефективно, і саме тому вкрай важливо законодавчо закріпити обов'язковість участі адвоката у кримінальному процесі в справах, де потерпілими є недієздатні або обмежено дієздатні особи [109].

Істотною підставою для отримання безоплатної правничої допомоги є недієздатність та обмежена дієздатність особи. Більшість з них перебувають на державному утриманні, отримують пенсії або державну соціальну допомогу, тож їхній середньомісячний дохід, як правило, не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму. У таких випадках застосуванню підлягає пункт 1

частини першої статті 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». Згідно з ним, право на безоплатну вторинну правову допомогу мають особи, середньомісячний дохід яких, обрахований за методикою, затвердженою Міністерством юстиції України, не перевищує розміру двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи [260].

Право на таку допомогу мають й особи з інвалідністю, які отримують пенсійні виплати або державну соціальну допомогу відповідно до положень Законів України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» [264] і «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» [265].

Отже, більшість осіб, визнаних недієздатними або обмежено дієздатними, гіпотетично підпадають під декілька правових підстав для отримання безоплатної правничої допомоги. Проте слід урахувати, що самі вони можуть бути не обізнаними щодо наявного у них права або ж перебувати під впливом третіх осіб. У зв'язку з цим, органи досудового розслідування повинні займати активну позицію й у разі встановлення відповідного правового статусу потерпілого – забезпечувати належне інформування його або законного представника про можливість отримання правничої допомоги. Це повністю узгоджується з обов'язком сторони обвинувачення роз'яснювати права й обов'язки особі, залученій як потерпіла, у порядку, передбаченому статтею 56 КПК України.

У досудовому розслідуванні діяльність адвоката, залученого як представника недієздатного чи обмежено дієздатного потерпілого, полягає у реалізації процесуального інтересу особи, яку він представляє. До обов'язків адвоката, зокрема, належать:

- забезпечення належних умов для участі підзахисного в процесуальних діях;
- контроль за дотриманням процесуальних строків;
- ініціювання додаткових або повторних слідчих (розшукових) дій;
- підготовка та подання клопотань, заяв і скарг до уповноважених

суб'єктів.

Особливістю представництва інтересів цієї категорії потерпілих є необхідність з боку адвоката не лише юридичного захисту, а й здійснення оцінки дій законного представника. Це пояснюється тим, що в окремих випадках останні можуть діяти всупереч інтересам підопічного – через власну протиправну поведінку або з інших, зокрема соціально небезпечних мотивів. За таких умов адвокат, діючи добросовісно та професійно, має ініціювати процедуру заміни законного представника. У спеціальній літературі слушно зазначається, що підставою для цього може бути невиконання законним представником обов'язків щодо захисту прав та інтересів підопічного [208, с. 35].

У позитивному аспекті слід зазначити, що частина третя статті 128 КПК України передбачає можливість подання цивільного позову прокурором в інтересах недієздатних та обмежено дієздатних осіб [182]. Проте в умовах, коли прокурор відмовляється від підтримання державного обвинувачення (особливо – у справах приватного обвинувачення), вирішальну роль у забезпеченні реалізації права потерпілого на відшкодування шкоди має відігравати саме адвокат. Він виступає гарантом процесуального захисту прав особи, яка не має змоги самотійно реалізовувати свої права через обмеження цивільної дієздатності.

Отже, чинне кримінальне процесуальне законодавство України гарантує право участі у кримінальному провадженні, розпочатому за фактом порушення прав недієздатної або обмежено дієздатної особи, як її законному представнику, так і адвокату, залученому для кваліфікованого представництва інтересів такої особи. Реалізація принципів доступу до правосуддя та рівності сторін забезпечує можливість звернення зазначених осіб за отриманням безоплатної правничої допомоги – за умови дотримання передбачених законом підстав.

Таке звернення може бути ініційоване:

- безпосередньо самою особою (у межах дозволених їй законом повноважень),

- її опікуном або піклувальником,
- органом опіки та піклування.

Участь адвоката як представника інтересів недієздатного чи обмежено дієздатного потерпілого має вирішальне значення. Адвокат не лише забезпечує реалізацію процесуальних прав клієнта, але й здійснює контроль за діями законного представника, а також недопущення порушень з боку органів досудового розслідування, зокрема, у випадках навмисної протидії встановленню об'єктивної істини.

Разом із тим, незважаючи на наявність низки гарантій, покликаних забезпечити процесуальні права зазначеної категорії потерпілих, низка питань залишається неврегульованими або недостатньо дослідженими. Серед них:

- відсутність чітко визначеної процедури заміни законного представника в разі його неефективності або недоброчесності;
- необхідність розширеного тлумачення обов'язків сторони обвинувачення щодо захисту прав недієздатного потерпілого;
- правова регламентація припинення участі недієздатної особи у судовому засіданні, якщо її поведінка об'єктивно унеможлиблює подальший хід процесу.

Висновки до розділу 3

Системне вивчення наукових праць, міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, положень національного законодавства та вивчення правозастосовної практики в аспекті специфіки законного та договірної представництва інтересів неповнолітнього потерпілого, дозволило сформулювати такі висновки:

1. Українські науковці вже тривалий час детально аналізують питання захисту прав і законних інтересів неповнолітніх підозрюваних і обвинувачених.

Водночас, сучасна криміногенна ситуація свідчить про зростання кількості злочинів, жертвами яких стають саме діти, особливо у справах, пов'язаних із насильством, а тому актуалізоване завдання щодо впровадження ефективних механізмів захисту та реалізації найкращих інтересів неповнолітніх потерпілих, що дозволить мінімізувати психологічні наслідки злочину, запобігти ретравматизації й забезпечити ресоціалізацію дитини.

2. На підставі аналізу законодавчих норм, які визначають засади забезпечення прав дітей, а також положень міжнародних стандартів «дружнього до дитини правосуддя», встановлено, що ключовим інструментом реалізації процесуального інтересу неповнолітнього потерпілого є принцип компетентного юридичного представництва. Цей підхід є цілком здійсненим у межах чинного Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». У зв'язку із цим особливої уваги набуває питання повноцінної реалізації права дитини на професійного захисника, оскільки інтереси дитини не завжди збігаються з інтересами її батьків чи інших законних представників, які, до того ж, можуть не володіти необхідними знаннями для захисту її прав.

3. Обґрунтовано позицію, згідно з якою ані органи обвинувачення, ані суд не мають процесуальної компетенції для самостійного забезпечення реалізації процесуального інтересу неповнолітнього потерпілого – цю функцію має здійснювати виключно його представник. У зв'язку із цим роль адвоката на етапі досудового розслідування слід розглядати не як формальну, а як активну і відповідальну. Аргументовано, що адвокат, який представляє неповнолітнього потерпілого, повинен: 1) роз'яснювати права доступною для дитини мовою з урахуванням її віку та особистісних особливостей; 2) підготовлювати неповнолітнього до слідчих (розшукових) дій, забезпечуючи психологічний комфорт та запобігаючи повторній травматизації; 3) складати необхідні процесуальні документи (клопотання, скарги, цивільні позови, угоди про примирення тощо); 4) налагоджувати комунікацію з експертами і фахівцями у сфері дитячої психології; 5) визначати доцільну тактику процесуальних дій відповідно до принципів потерпілоорієнтованого підходу.

Наголошено на важливості проявлення ініціативності адвоката у забезпеченні прав дитини, із дотриманням процесуальних стандартів, які гарантують захист найкращих інтересів неповнолітнього.

4. В аспекті вирішення питання про призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи неповнолітньому потерпілому запропоновано застосовувати критерій «достовірних відомостей та очевидних підстав», що унеможливить зайве втручання у його психоемоційний стан, попередить вторинну травматизацію особи.

5. Наголошено, що неповнолітні мають гарантоване законом право на отримання правничої допомоги, яка включає, зокрема, представництво їхніх інтересів у судових інстанціях, державних органах, органах місцевого самоврядування та перед третіми особами. У цьому контексті законний представник неповнолітнього потерпілого має право самостійно обирати форму такої правничої допомоги – або звернутися до системи безоплатної вторинної правової допомоги, зокрема до відповідного регіонального центру, або укласти договір із приватним адвокатом, адвокатським бюро чи об'єднанням, досвід і кваліфікація якого відповідають очікуванням представника.

6. Установлено, що законний представник володіє похідною правосуб'єктністю, тобто реалізує лише ті права, що надані дитині, і не може перевищувати меж, встановлених законом. Проте навіть ті права, які гарантовані національним законодавством та міжнародними договорами, часто залишаються декларативними через відсутність ефективних механізмів їх реалізації на практиці.

7. Запропоновано внести зміни до положень чинного КПК України, зокрема:

– закріпити у ч. 1 ст. 3 КПК України поняття законних представників такого змісту: *«законний представник – батько, мати, вітчим, мачуха, усиновлювачі малолітніх і неповнолітніх дітей, опікуни та піклувальники, а за їх відсутності – інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи*

підкуванню яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний»;

– закріпити у ч. 3 ст. 59 КПК України право потерпілого на отримання пам'ятки потерпілого та пам'ятки законного представника потерпілого, що має супроводжуватися роз'ясненням його прав та обов'язків як самому неповнолітньому, так і його законному представнику, з урахуванням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 року) та протоколів до неї;

– доповнити ст. 227 КПК України положенням щодо недопущення повторної віктимізації дитини, зокрема шляхом погодження слідчим, дізнавачем або прокурором із законним представником і психологом питання про участь неповнолітнього потерпілого у тій чи іншій процесуальній дії;

– розширити перелік процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів досудового розслідування, які можуть бути оскаржені як потерпілим, так і його представником чи законним представником.

РОЗДІЛ 4

ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ, ЯКА Є ПОТЕРПІЛОЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

4.1. Правове регулювання участі представника юридичної особи, яка є потерпілою у кримінальному провадженні

Організації, які набувають статусу юридичних осіб, утворюються та проходять державну реєстрацію згідно з визначеними законодавчими процедурами [358]. Вони беруть участь у правових відносинах нарівні з фізичними особами та можуть бути визнані потерпілими в кримінальному провадженні, якщо у результаті кримінального правопорушення було завдано шкоди їхньому майну або спричинено певні збитки, що знайшли грошове вираження.

Процесуальні дії, що становлять невід'ємну складову кримінального провадження, здійснюються юридичною особою через уповноваженого представника. У цьому контексті під представництвом юридичної особи в кримінальному провадженні слід розуміти правовідносини, що врегульовані положеннями кримінального процесуального права та забезпечують участь представника, який діє від імені та в інтересах такої особи з метою захисту її прав, виконання покладених процесуальних обов'язків, а також реалізації передбачених законом процесуальних повноважень [382, с. 18–19].

У разі спричинення шкоди внаслідок кримінального правопорушення представництво юридичної особи має на меті не лише забезпечення ефективного функціонування кримінального провадження, але й гарантування дотримання прав конкретного суб'єкта правовідносин, щодо якого було вчинено протиправне посягання.

На практиці реалізація процедури представництва юридичних осіб у

кримінальному провадженні часто ускладнюється низкою чинників. Зокрема, спостерігається недостатня законодавча врегульованість окремих питань та наявність суперечливих підходів до тлумачення норм, що спричиняє неоднозначність у судовій і слідчій практиці. З цим, зокрема, погоджується й М. І. Тлепова, яка вважає за необхідне вдосконалити чинне визначення поняття «потерпілий». У чинному законодавстві закріплено, що юридична особа визнається потерпілою, коли їй завдано майнової шкоди внаслідок кримінального правопорушення [182]. Водночас залишається неврегульованим питання, коли шкода заподіюється юридичній особі у результаті діянь, вчинених особою, яка внаслідок свого психічного стану не є суб'єктом злочину. Така ситуація, попри відсутність кримінальної відповідальності заподіювача, може потребувати досудового розслідування, проте формальне застосування ч. 1 ст. 55 КПК України не дає однозначної підстави для визнання юридичної особи потерпілою [334, с. 57–58].

Отже, розглянуте питання залишається дискусійним і вимагає подальшого глибокого дослідження та нормативного доопрацювання.

Суттєвий науковий внесок у формування та розвиток інституту представництва потерпілих у кримінальному провадженні здійснили провідні вітчизняні вчені, серед яких слід назвати В. І. Галагана, І. В. Гловюк, В. К. Грищука, О. В. Капліну, О. П. Кучинську, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Нора, В. О. Попелюшка, Л. Д. Удалову та інших дослідників, які своєю працею сприяли становленню теоретичних підвалин цього інституту. У числі останніх наукових напрацювань, що мають концептуальне значення для розуміння участі представника юридичної особи у кримінальному процесі, варто звернути увагу на монографії таких дослідників, як С. Є. Абламський [1], Р. О. Ємельянов [98], В. Г. Пожар [241], Є. В. Щербань [375], О. В. Якимчук [382] та ін. Їхні праці є вагомими, оскільки здійснюють глибокий аналіз доктринальних аспектів, що стосуються представництва юридичних осіб у межах кримінального провадження, а також розкривають специфіку правового статусу таких суб'єктів.

Окрему увагу заслуговують дослідження, які зосереджуються на проблематиці представництва саме на досудовій стадії кримінального процесу. Ці питання знайшли відображення у наукових працях М. І. Демури [84], К. В. Дрішлюк [92], В. Є. Канюки та Р. П. Олійничука [144], А. С. Метіль і Т. О. Часової [211] та інших науковців, які висвітлюють окремі аспекти діяльності представника юридичної особи на ранніх етапах провадження. У зазначених роботах автори зосереджуються на визначальних положеннях, що мають доктринальний характер, однак при цьому недостатньо приділяють уваги прикладним аспектам реалізації представництва у практиці правозастосування, що створює певний дисбаланс між теоретичними концептами та практичними потребами правозастосовної діяльності.

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, юридичну особу, яка зазнала шкоди внаслідок кримінального правопорушення, у кримінальному провадженні може представляти кілька категорій осіб. Передусім, таке представництво може здійснювати адвокат, який має офіційне право на провадження адвокатської діяльності, підтверджене відповідним свідоцтвом, а також ордером або договором про надання правової допомоги. Варто зазначити, що взаємовідносини між адвокатом і юридичною особою, інтереси якої він представляє, будуються на підставі договору цивільно-правового характеру. При цьому чинним законодавством не передбачено можливості безоплатного представництва інтересів юридичної особи у межах кримінального провадження.

Окрім того, представником юридичної особи може виступати її керівник або інша особа, яка відповідно до положень законодавства чи установчих документів має належні повноваження. Такі повноваження мають бути підтверджені належно оформленими документами – зазвичай копією установчих документів юридичної особи. Також передбачено можливість представництва інтересів юридичної особи її штатним працівником, який діє на підставі виданої довіреності, що формалізує його повноваження відповідно до вимог цивільного та процесуального законодавства.

Для кожної особи, яка може бути залучена до представництва юридичної особи у кримінальному процесі, передбачено базовий перелік ознак, яким вона повинна відповідати. До таких ознак належать: наявність фізичного статусу (тобто представником не може бути юридична особа), досягнення віку повноліття, а також повна цивільна дієздатність.

У виключних обставинах представництво інтересів юридичної особи у кримінальному провадженні може бути здійснене іншими особами. Зокрема, такими суб'єктами можуть бути ліквідатор або арбітражний керуючий – за умов ліквідації підприємства чи у процедурі банкрутства. Також у випадках, передбачених нормами Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про прокуратуру», повноваження представника може здійснювати прокурор. Така форма представництва допускається, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що інтереси держави зазнали порушення або існує реальна загроза їх порушення, а органи державної влади, місцевого самоврядування чи інші суб'єкти владних повноважень, до яких належить обов'язок представлення таких інтересів, не виконують ці функції або взагалі відсутні [182].

Що стосується правового становища особи, яка виступає як представник юридичної особи, що набрала статус потерпілої, то він уповноважений реалізовувати процесуальні права цієї юридичної особи як потерпілого. Водночас, є винятки: ті процесуальні дії, які вимагають особистої участі потерпілого, не можуть бути передані представнику для реалізації. Це положення покликане забезпечити баланс між реалізацією представницької функції та гарантією особистої участі в окремих аспектах процесу, якщо така передбачена законом [182].

Процедура залучення представника юридичної особи до участі в кримінальному провадженні, як правило, здійснюється шляхом ухвалення процесуального рішення стороною обвинувачення. Таке рішення ґрунтується на відповідній заяві та супровідних документах, поданих особою, яка має намір здійснювати представництво інтересів юридичної особи.

У зв'язку з тим, що чинне кримінальне процесуальне законодавство не визнає юридичну особу, щодо якої ведеться провадження, повноцінним учасником кримінального процесу, необхідно розглядати умову її участі через надання їй статусу суб'єкта кримінально-процесуальних правовідносин. Це пояснюється тим, що в межах провадження діє не безпосередньо сама юридична особа, а її представник, котрий наділений відповідними правами та обов'язками.

Іншою передумовою для реалізації процесуальних прав є правова обґрунтованість передачі відповідних повноважень від юридичної особи до її представника. Це означає, що особа, яка представляє інтереси організації, на практиці реалізує її повноваження в межах кримінального провадження. Водночас обсяг таких прав може бути обмеженим – як через положення довіреності, так і через внутрішні нормативні акти самої організації чи норми спеціального закону. Часто такі обмеження стосуються представників державних органів.

Наступною обов'язковою умовою для виникнення представництва виступає наявність чітко вираженого наміру, тобто взаємного волевиявлення сторін. Юридична особа повинна прагнути, щоб її інтереси представляв інший суб'єкт, а сам представник має добровільно погодитися виконувати ці функції. Якщо згода останнього відсутня, лише наміру з боку юридичної особи недостатньо для формування легітимного представництва.

Деякі науковці вважають волевиявлення окремою підставою виникнення представництва. Проте більш точним буде розглядати його саме як передумову, оскільки виявлене бажання передається та фіксується у відповідних правових формах – таких як довіреність, договір про правову допомогу або положення статуту. Саме ці форми й виступають юридичними підставами, що легітимізують участь представника. Отже, сам факт наявності наміру не створює представництва, а лише передуює його правовому оформленню.

Погоджуємося з позицією В. Г. Пожара, що перш, ніж допустити представника юридичної особи до участі в кримінальному провадженні, слід

встановити низку обставин, які фактично є передумовами виникнення такого представництва. Зокрема, йдеться про підтвердження факту державної реєстрації юридичної особи, наявність у неї майнових прав на відокремлене майно, з'ясування характеру та обсягу завданої злочином шкоди, а також визначення правового статусу майна, якому було завдано шкоди. Усі ці чинники, на його думку, мають бути ретельно перевірені до моменту, коли особа отримає право представляти юридичну особу в межах кримінального процесу [242].

У підсумку участь юридичних осіб у кримінальному провадженні через представника є об'єктивною необхідністю, оскільки такі суб'єкти не можуть особисто реалізовувати свої процесуальні права. Така участь має примусовий характер — юридична особа не здатна виступати самостійно, а відтак потребує уповноваженої особи. Водночас без відповідного суб'єктивного чинника — тобто ініціативи самої юридичної особи, яка набуває юридичної форми в документах (довіреність, договір, установчі акти) — представництво в кримінальному провадженні не може бути реалізоване.

У випадках, коли предметом кримінального правопорушення стало протиправне посягання на матеріальні цінності, що належать юридичній особі (наприклад, у разі вчинення крадіжки чи розтрата), і особу правопорушника вже встановлено, участь представника юридичної особи зазвичай реалізується через виконання низки процесуальних дій. Зокрема, представник надає документи, які підтверджують його повноваження діяти від імені юридичної особи; бере участь у допиті як потерпілий, під час якого підтверджує свій зв'язок з юридичною особою (наприклад, через трудові відносини) і викладає відомі йому обставини злочину, вид та розмір спричиненої шкоди; бере участь в укладенні угоди про примирення; ознайомлюється з матеріалами провадження після їх відкриття у порядку, передбаченому ст. 290 КПК України; а також з'являється у судові засідання, у тому числі підготовчі, і бере участь у судовому розгляді.

Утім не всі кримінальні справи мають простий чи очевидний характер,

що, у свою чергу, впливає як на строки досудового розслідування, так і на особливості здійснення окремих процесуальних дій або застосування певних заходів процесуального примусу.

У вітчизняній правничій доктрині вказується на наявність загальних і спеціальних передумов, дотримання яких є необхідним для здійснення ефективного представництва інтересів юридичної особи у кримінальному провадженні. До переліку загальних передумов, що є спільними для всіх суб'єктів, що мають право на представництво, відносять:

- 1) наявність відкритого кримінального провадження;
- 2) набуття особою, яку представляють, відповідного процесуального статусу та її наділення відповідними правами;
- 3) законність делегування представникові процесуальних прав та обов'язків;
- 4) наявність чіткого волевиявлення щодо здійснення представництва;
- 5) відповідність особи представника встановленим законодавством вимогам;
- 6) наявність правових норм, котрі передбачають можливість реалізації права на представництво.

Водночас, спеціальні передумови, властиві саме представництву юридичних осіб, включають:

- 1) наявність правосуб'єктності юридичної особи;
- 2) завдання шкоди юридичній особі внаслідок вчинення кримінального правопорушення або наявність нормативних положень, які покладають на юридичну особу обов'язок щодо відшкодування шкоди;
- 3) існування кримінального провадження щодо юридичної особи паралельно з провадженням стосовно фізичної особи [382, с. 162–163].

У цілому погоджуючись із висловленим підходом, зауважимо, що теза про необхідність наявності відкритого кримінального провадження, як передумови для реалізації представництва інтересів юридичної особи в межах кримінального процесу, не є універсально застосовною. Адже на практиці

нерідко трапляються ситуації, коли саме представник юридичної особи звертається до органів досудового розслідування із відповідною заявою про вчинення кримінального правопорушення щодо майнових інтересів цієї особи. У такому випадку саме він подає обґрунтування наявності фактів, які свідчать про заподіяну майнову шкоду юридичній особі.

Тому обґрунтовано вважати, що первинною фактичною підставою для представництва юридичної особи у кримінальному провадженні є наявність шкоди, заподіяної внаслідок кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння. У свою чергу, юридичною підставою для здійснення представництва виступає належним чином оформлений документ, передбачений частиною третьою статті 58 Кримінального процесуального кодексу України, яким конкретна особа уповноважується діяти в інтересах юридичної особи та реалізовувати її права в межах кримінального провадження.

У практиці діяльності органів досудового розслідування на стадії досудового розслідування досить поширеними є випадки, коли представники юридичних осіб звертаються зі скаргами на дії, рішення або бездіяльність посадових осіб відповідних органів. Провівши текстуальний аналіз положень частини першої статті 303 КПК України, можна зробити висновок, що в межах досудового розслідування представник юридичної особи, яка постраждала внаслідок кримінального правопорушення, має право оскаржити:

рішення, зокрема:

- про зупинення досудового розслідування;
- про закриття кримінального провадження;
- про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи;
- про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій;
- про відмову у визнанні особи потерпілою;
- про зміну порядку досудового розслідування та продовження його за

правилами, встановленими главою 39 КПК України;

- про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем або прокурором під час досудового розслідування;

- про відмову задовольнити клопотання про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктом 9-1 частини першої статті 284 КПК України;

- дії або бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, що виявляються у:

- невнесенні відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань;

- неповерненні тимчасово вилученого майна відповідно до вимог статті 169 КПК України;

- нездійсненні процесуальних дій у межах строків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України [182].

Таким чином, чинне законодавство дозволяє представникам юридичних осіб активно захищати інтереси своїх організацій уже на ранніх стадіях кримінального провадження, реалізуючи низку передбачених процесуальних прав.

Перелік обставин, які підлягають оскарженню у досудовому кримінальному провадженні, є вичерпно визначеним у положеннях частини першої статті 303 Кримінального процесуального кодексу України. Будь-які скарги представників потерпілих, у тому числі юридичних осіб, зміст яких не охоплюється наведеним переліком, підлягають відмові у розгляді. Так, з посиланням на зазначену норму, слідчим суддею Голосіївського районного суду міста Києва було відмовлено в задоволенні скарги представника юридичної особи щодо надання інформації про результати розслідування у кримінальному провадженні №12020100010000412 та копії постанови про його закриття [343].

Водночас, на наш погляд, може бути піддана обґрунтованій критиці бездіяльність сторони обвинувачення, яка полягає у невчиненні процесуальних

дій у строки, передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Зокрема, відмова в наданні копії постанови про закриття кримінального провадження є юридично необґрунтованою, оскільки частина шоста статті 284 КПК України прямо передбачає обов'язок слідчого або дізнавача надсилати копію відповідної постанови заявнику, потерпілому, а також прокурору. Зазначене положення покладає на слідчого чітко визначений обов'язок у встановлений строк інформувати учасників провадження, що свідчить про можливість розцінювання ненадання такої копії як процесуальної бездіяльності, яка підлягає оскарженню відповідно до пункту 1 частини першої статті 303 КПК України.

У зазначеній справі слідчий суддя, формулюючи резолютивну частину судового рішення, вжив вислів: «відмовити у відкритті провадження за скаргою адвоката ... на бездіяльність слідчого СВ Голосіївського УП ГУ Національної поліції м. Києва ..., що полягає у ненаданні інформації щодо проведеного розслідування у кримінальному провадженні №12020100010000412» [343]. При цьому вимога щодо надання копії постанови про закриття кримінального провадження залишена без належної процесуальної реакції.

Крім того, на практиці нерідко фіксуються випадки, коли представники юридичних осіб не володіють достатнім рівнем обізнаності щодо процесуальних механізмів участі у кримінальному провадженні, особливо у сфері оскарження дій, рішень або бездіяльності органів досудового розслідування. Так, прикладом може слугувати розгляд Вінницьким міським судом Вінницької області скарги генерального директора фірми «ІВО+КГ» на бездіяльність представників Вінницької окружної прокуратури, поданої в порядку статті 303 КПК України. Скаргу не було розглянуто по суті та повернуто заявнику на тій підставі, що до матеріалів скарги не було додано документів, які б підтверджували повноваження подавача як представника юридичної особи [342]. Зазначене судове рішення не є поодиноким [346–348], що, на нашу думку, свідчить про недостатній рівень правової грамотності керівників та уповноважених представників юридичних осіб у сфері

процесуального законодавства.

Підстави припинення представництва юридичної особи, стосовно якої вчинено кримінальне правопорушення, поділяються на дві основні групи: ті, що стосуються самої юридичної особи, та ті, що пов'язані з припиненням повноважень конкретної фізичної особи як її представника у кримінальному провадженні.

До загальних підстав припинення представництва належать, зокрема:

- втрата юридичною особою дієздатності унаслідок реорганізації, ліквідації або визнання її банкрутом у встановленому законом порядку;
- закриття кримінального провадження, у межах якого здійснювалося представництво інтересів цієї особи.

Окрему групу становлять підстави, що стосуються припинення повноважень конкретної фізичної особи, яка діяла від імені юридичної особи в межах кримінального провадження. До них належать:

- припинення договірних правовідносин між юридичною особою та адвокатом, зокрема шляхом розірвання договору про надання правничої допомоги;
- припинення трудових відносин із працівником юридичної особи, який був її представником;
- зупинення або анулювання права на здійснення адвокатської діяльності у випадку, коли представник є адвокатом;
- скасування або відкликання довіреності на представництво юридичною особою, яка її видала;
- закінчення строку дії довіреності, що засвідчувала повноваження представника.

У випадках, коли інтереси юридичної особи представляє прокурор, підставами припинення виконання ним цієї функції можуть бути:

- звільнення з посади;
- заміна прокурора в межах конкретного кримінального провадження;
- тимчасове відсторонення від виконання службових обов'язків [274].

Ураховуючи викладене, припинення представництва не означає втрату прав юридичною особою в цілому, однак вимагає належного документального оформлення та процесуального реагування з боку сторони обвинувачення, слідчого судді або суду.

Отже, представництво юридичної особи, стосовно якої вчинено кримінальне правопорушення чи суспільно небезпечне діяння, доцільно розглядати як специфічний вид процесуальної діяльності уповноваженої особи, що здійснюється на підставі належним чином підтверджених повноважень і спрямована на реалізацію процесуальних прав і обов'язків юридичної особи у межах кримінального провадження.

Представник юридичної особи фактично виконує функції потерпілого, реалізуючи відповідний обсяг прав, передбачених КПК України. Зокрема, він має право звертатися із заявами та скаргами, брати участь у слідчих (розшукових) та процесуальних діях, подавати докази, отримувати копії матеріалів та процесуальних рішень, брати участь у судових засіданнях тощо.

Для здійснення такого представництва необхідною умовою є наявність двох підстав: фактичної (наявність шкоди, завданої кримінальним правопорушенням), та юридичної (наявність відповідного документа, який підтверджує повноваження представника згідно з ч. 3 ст. 58 КПК України).

Проведений аналіз положень ч. 1 ст. 303 КПК України засвідчив потребу в корекції формулювань, зокрема, у частині опису підстав для оскарження бездіяльності сторони обвинувачення. Недостатня нормативна визначеність цієї категорії процесуальних рішень зумовлює неоднозначність тлумачення та створює підґрунтя для формування суперечливої судової практики.

До типових помилок, яких допускаються представники юридичних осіб, відносимо: відсутність належних документів, які підтверджують повноваження особи як представника, а також звернення зі скаргами, які не підлягають оскарженню в межах кримінального процесу. Такі недоліки мають місце як у діях адвокатів, так і керівників чи працівників юридичних осіб, що вказує на необхідність підвищення рівня їх правової обізнаності та вдосконалення

законодавчого регулювання процедури представництва [110].

4.2. Зміст представництва інтересів юридичної особи, яка є потерпілою у кримінальному провадженні

Здійснення адвокатської діяльності, пов'язаної з представництвом інтересів юридичних осіб, є досить поширеним явищем. Юридичні особи, які є організаціями, створеними та зареєстрованими відповідно до законодавства, мають право на правовий захист. Адвокат може представляти їх інтереси у різних правових ситуаціях, включаючи цивільні, кримінальні справи, справи про адміністративні правопорушення та господарські спори. Це також охоплює захист від неправомірних дій третіх осіб. Адвокат, що займається такими справами, повинен мати відповідну кваліфікацію, оскільки робота з юридичними особами має свої особливості, що потребують специфічного підходу [358].

Юридичні особи є повноправними учасниками правових відносин, у тому числі й кримінальних процесуальних відносин. Представництво їхніх інтересів у кримінальному провадженні можуть здійснювати:

1. Адвокат, який має право бути захисником у кримінальному провадженні на підставі свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордеру або договору про надання правничої допомоги. Важливо зазначити, що між адвокатом та юридичною особою, інтереси якої він представлятиме, існують договірні відносини, і надання правничої допомоги на безоплатних засадах для юридичних осіб законодавчо не передбачено.

2. Керівник юридичної особи або інша особа, уповноважена законом або установчими документами, що підтверджується копією установчих документів юридичної особи.

3. Працівник юридичної особи, яка є потерпілою стороною, що діє на

підставі довіреності.

Кожен суб'єкт, який залучається як представник юридичної особи, повинен відповідати певним ознакам. Основними з них є: досягнення повноліття та наявність дієздатності.

У виняткових випадках представництво юридичної особи в кримінальному провадженні можуть здійснювати: 1) ліквідатор юридичної особи та арбітражний керуючий, якщо юридична особа перебуває у процесі відновлення платоспроможності або визнана банкрутом; 2) прокурор, в межах випадків, передбачених КПК України та Законом України «Про прокуратуру».

Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні прокурором здійснюється, якщо є достатні підстави для вважання, що порушено або існує загроза порушення інтересів держави. Це може статися, якщо орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень не здійснює належним чином представництва інтересів держави, або ж якщо відсутній орган, який би мав відповідні повноваження для захисту таких інтересів [182]. Зважаючи на складність інституту представництва інтересів юридичної особи у кримінальному провадженні, доцільно детальніше розглянути цю проблематику та визначити шляхи її вирішення.

Питання становлення та розвитку інституту представництва інтересів потерпілого в кримінальному провадженні ставали предметом комплексного вивчення С. Є. Абламського [1], М. Л. Грібова та В. В. Червінського [76], С. О. Данькової [79], Р. О. Ємельянова [98], В. Г. Пожар [241], В. В. Самолюка [307], С. І. Ципи [361], О. В. Якимчук [382] та ін. Науковці у своїх дослідженнях розглядали питання захисту інтересів потерпілих у кримінальному процесі, акцентуючи увагу на ролі представників, залучених на договірній основі, розвитку інституту представництва у кримінальному провадженні, проблемах реалізації повноважень представників потерпілих – як фізичних, так і юридичних осіб, що постраждали від злочинних дій. Окремо досліджувалися права потерпілого як суб'єкта доказування, а також

класифікація суб'єктів доказування з урахуванням їхньої ролі та функцій. Водночас лише в окремих наукових працях висвітлюються окремі аспекти представництва інтересів юридичної особи, яка має статус потерпілої у кримінальному провадженні.

Зміст правовідносин, пов'язаних із представництвом юридичних осіб у кримінальному провадженні, визначається обсягом повноважень представника, які залежать від його процесуального статусу. Представництво інтересів юридичної особи, яка є потерпілою в кримінальному провадженні, має специфічну природу, що виражається в реалізації уповноваженим законом суб'єктом повноважень від імені потерпілого з метою захисту та задоволення його процесуальних інтересів. Це здійснюється на підставі договору, укладеного за ініціативою потерпілого, довіреності або установчих документів юридичної особи. Метою представництва інтересів юридичних осіб є відновлення порушених матеріальних прав, що досягається через повне та об'єктивне розслідування, а також судовий розгляд, спрямований на притягнення винних осіб до відповідальності за відповідними статтями КК України.

Для досягнення зазначеної мети представник виконує низку завдань, зокрема, доказує вину правопорушників шляхом участі в процесуальних діях і надання достовірних доказів, ініціює процедуру відшкодування заподіяної шкоди, збитків і понесених потерпілою стороною процесуальних витрат (за їх наявності). Він також взаємодіє зі слідчими та прокурорами, які мають ширші повноваження в межах кримінального провадження.

У юридичній науці під змістом представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні розуміють суб'єктів, об'єкт та зміст правовідносин. У вузькому сенсі суб'єктами таких правовідносин виступають «правомочна сторона та зобов'язана сторона», тобто юридична особа та її представник. Враховуючи поділ правовідносин представництва на зовнішні та внутрішні, до складу суб'єктів також можна віднести інших учасників кримінального провадження, зокрема слідчого, прокурора, обвинуваченого, а

також суд, який виконує функцію незалежного арбітра.

Об'єктом правовідносин виступає предмет, на який спрямовані суб'єктивні юридичні права та обов'язки. О. Ф. Скакун визначає об'єкт правовідносин як «частину суспільних відносин, елемент загального». У контексті кримінальних процесуальних відносин таким елементом є інтереси юридичної особи, яка бере участь у кримінальному провадженні [312, с. 403].

Об'єктом представництва є кримінально-правові та кримінально-процесуальні інтереси. Кримінально-правові інтереси спрямовані на захист від обвинувачення та охорону порушених прав і благ, тоді як кримінально-процесуальні інтереси пов'язані з реалізацією процесуальних прав і активною участю представника у процесуальних діях для досягнення поставлених цілей [382].

Завдання кримінального провадження полягає у захисті особи, суспільства та держави від злочинних посягань, охороні прав і законних інтересів учасників процесу, а також забезпеченні справедливого судового розгляду. Це спрямовано на запобігання обвинуваченню або засудженню невинуватих осіб та гарантування належних правових процедур для всіх учасників.

Такі цілі можна розглядати як кримінальні процесуальні інтереси. Кримінальне матеріальне законодавство спрямоване на охорону прав людини, власності, громадського порядку та інших соціальних благ. У разі вчинення злочину та відкриття кримінального провадження порушені матеріальні та моральні інтереси юридичних осіб можуть бути захищені виключно в межах процесу шляхом реалізації їхніх прав та обов'язків. Таким чином, об'єктом представництва у кримінальному провадженні виступає діяльність представника юридичної особи, спрямована на захист її прав та законних інтересів як учасника процесу [382]. Отже, об'єктом представництва у кримінальному провадженні є діяльність представника юридичної особи, спрямована на захист її прав та законних інтересів як учасника процесу, а також відновлення матеріальних прав та інтересів, котрим спричинена шкода через

учинення кримінального правопорушення.

Зміст правовідносин із представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні визначається повноваженнями представника в цьому процесі. Кримінально-процесуальне законодавство надає представнику певний обсяг прав та обов'язків, які він реалізує від імені та в інтересах юридичної особи. Повноваження представника можуть встановлюватися статутом, іншими установчими чи розпорядчими актами юридичної особи, довіреністю або договором.

При цьому особа, яка виступає довірителем, або керівник юридичної особи має можливість встановити певні обмеження щодо обсягу прав та обов'язків представника, які будуть меншими порівняно з тими, що визначені кримінальним процесуальним законодавством. Водночас представник не має права використовувати повноваження чи виконувати обов'язки, які не передбачені чинним законодавством у межах участі в кримінальному провадженні. Зауважимо, що допити представників потерпілих проводяться і під час досудового розслідування, і під час судового розгляду кримінальної справи [45; 46; 51], тому це питання потребує свого дослідження.

У науковій літературі розрізняють дві форми представництва – обмежене та необмежене [383, с. 5]. Необмежене представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні означає, що представник має право реалізовувати всі передбачені кримінально-процесуальним законодавством права та виконувати всі визначені обов'язки. При цьому надані йому повноваження не зазнають жодних обмежень, які могли б бути встановлені договором або актами органу юридичної особи, що слугують правовою підставою для здійснення представництва.

Обмежене представництво, навпаки, передбачає встановлення певних обмежень щодо повноважень представника. Юридична особа, яка бере участь у кримінальному провадженні, має право визначити межі реалізації прав представника. Зокрема, засновники можуть закріпити у статуті компанії обмеження повноважень одноособового органу управління, такого як керівник.

Характерним прикладом обмеженого представництва є ситуація, коли довірителі встановлюють заборону для представника на укладення мирових угод або інші важливі процесуальні рішення без додаткового погодження [383, с. 5–6].

Важливо зазначити, що конкретна стадія кримінального провадження впливає на обсяг повноважень представника потерпілого. Якщо представництво здійснюється під час досудового розслідування, доцільно виокремити такі можливі форми діяльності, що пов'язані з представництвом.

Процесуальна діяльність у цьому періоді охоплює подання заяви про вчинення кримінального правопорушення, надання представником документів, що підтверджують його повноваження, а також участь у слідчих (розшукових) і процесуальних діях. Як правило, представника юридичної особи можуть допитати як свідка. Також нерідкими є випадки, коли за участі свідка здійснюється огляд предметів, документів, відеозаписів і речових доказів.

Окрім того, процесуальна діяльність передбачає надання доказів, що підтверджують обставини, які підлягають доказуванню. Це можуть бути фактичні дані у документах, що свідчать про спричинену шкоду, завдані матеріальні збитки, актах ревізій і перевірок, а також інших документах, які засвідчують окремі факти, пов'язані з подією кримінального правопорушення.

Наприкінці стадії досудового розслідування представник потерпілого здійснює реалізацію повноважень, пов'язаних із ознайомленням з матеріалами кримінального провадження, поданням цивільного позову, а також наданням відповідних доказів на його обґрунтування. Він також може ініціювати укладення угоди про примирення з винною особою, що на практиці відбувається доволі часто [40; 41; 43; 44]. Упродовж усього досудового розслідування представник юридичної особи має право оскаржувати рішення слідчого, якщо вони порушують права та законні інтереси потерпілого.

Окрім того, представник потерпілого може здійснювати пошукову й аналітичну діяльність у межах свого представництва. Це, перш за все, стосується встановлення свідків, пошуку додаткових доказів, збору матеріалів,

зокрема тих, на які може посилатися судовий експерт під час проведення експертизи. Аналітична діяльність передбачає систематизацію та аналіз отриманих доказів, виявлення можливих суперечностей і планування подальших процесуальних дій.

Консультативно-контрольна діяльність представника юридичної особи включає надання правових порад клієнту, наприклад, адвокатом – керівникові юридичної особи. Крім того, представник здійснює контроль за правильністю складання процесуальних документів усіма учасниками кримінального провадження, аналізує кваліфікацію дій винної особи, яку визначає сторона обвинувачення, й за необхідності висловлює заперечення щодо її обґрунтованості.

Під час судового розгляду справи представник юридичної особи виконує функції, пов'язані з участю в підготовчому судовому засіданні та подальшому судовому процесі. Адже далеко не всі кримінальні справи є простими й очевидними, а це може впливати на строки розслідування та визначати специфіку процесуальних дій і заходів, які необхідно провести. У судовому розгляді представник потерпілого бере безпосередню участь у дослідженні доказів, формулює та відстоює правову позицію потерпілого, а також доводить обґрунтованість вимог, викладених у цивільному позові.

Після ухвалення вироку судом першої інстанції представник юридичної особи має можливість подати апеляційну скаргу щодо прийнятого рішення. Оскарження судових рішень в апеляційній та касаційній інстанціях є важливим елементом реалізації конституційного права на судовий захист. Це право забезпечується основоположними принципами судочинства, які закріплені в Конституції України та поширюються на всі форми судового провадження, включаючи можливість апеляційного та касаційного перегляду ухвалених судом рішень.

Відповідно до частини 2 статті 24 Кримінального процесуального кодексу України, кожна особа має право на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора чи слідчого. Також законодавство

гарантує можливість перегляду судом вищої інстанції вироку або ухвали, які стосуються прав, свобод чи законних інтересів особи, незалежно від її безпосередньої участі в судовому процесі, а також надання роз'яснення щодо ухваленого судового рішення [182].

Крім того, частина 4 статті 380 Кримінального процесуального кодексу України передбачає можливість оскарження в апеляційному порядку ухвали суду про роз'яснення судового рішення або відмову в такому роз'ясненні. Це право належить як особі, яка подала відповідну заяву, так й іншим учасникам кримінального провадження [182].

Гарантується, що учасники кримінального провадження мають право на апеляційне оскарження судових рішень, що стосуються їхніх інтересів при вирішенні питань про речові докази та документи. Також третім особам надається право оскаржувати рішення, які стосуються спеціальної конфіскації [182]. Отже, представник юридичної особи, щодо майна якої розглядається питання про арешт або скасування арешту, має право на апеляційне оскарження судових рішень, що порушують його інтереси як сторони кримінального провадження та учасника судового процесу.

Реалізація напрямів діяльності, які складають зміст представництва юридичної особи в кримінальному провадженні, забезпечується завдяки правовому статусу особи, яка отримує статус представника. Це відбувається після того, як відповідне процесуальне рішення буде винесене особою, що діє на стороні обвинувачення, тобто слідчим, прокурором або дізнавачем.

До основних процесуальних повноважень представника юридичної особи належать:

1. Запитання та зауваження – представник має право ставити запитання, висловлювати зауваження та заперечення щодо порядку проведення процесуальних дій, що фіксуються в протоколі. Також він має право ознайомлюватися з протоколами слідчих та інших процесуальних дій, в яких він брав участь;

2. Використання технічних засобів – представник може використовувати

технічні засоби під час участі у процесуальних діях за умови дотримання вимог законодавства. Проте слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд можуть заборонити використання таких засобів, якщо це необхідно для захисту інформації з таємницею або особистих даних, прийнявши вмотивовану постанову чи ухвалу;

3. Подання клопотань – представник може подавати клопотання про проведення процесуальних дій або забезпечення безпеки для себе, своїх близьких, членів сім'ї, майна та житла;

4. Заявлення відводів – представник має право заявляти відводи учасникам процесу;

5. Отримання копій документів – представник може отримувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

6. Оскарження дій та рішень – представник має право оскаржувати дії, рішення або бездіяльність слідчого, прокурора чи слідчого судді відповідно до чинного законодавства [182].

Крім цих повноважень, якщо представник є адвокатом, йому також надаються додаткові повноваження, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Зміст правовідносин щодо представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні визначається через повноваження представника, що зумовлені його процесуальним становищем. Кримінально-процесуальне законодавство надає представнику конкретний обсяг прав та обов'язків, які він реалізує від імені та в інтересах юридичної особи. Повноваження представника можуть бути встановлені різними документами, зокрема статутом юридичної особи, іншими розпорядчими актами цієї особи, довіреністю або договором, укладеним з юридичною особою. Це дозволяє чітко визначити коло можливих дій представника і забезпечити належну реалізацію інтересів юридичної особи в кримінальному процесі.

Суб'єктами представництва юридичної особи у кримінальному провадженні є:

1. Особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні на підставі свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордеру, або договору про надання правової допомоги.

2. Керівник юридичної особи або інша особа, уповноважена законом або установчими документами юридичної особи. Повноваження таких осіб підтверджуються копією установчих документів юридичної особи.

3. Працівник юридичної особи, яка є потерпілою, котрий діє на підставі довіреності.

У ситуації, коли юридична особа припиняє свою діяльність унаслідок ліквідації за рішенням засновників або учасників, функції її представника в кримінальному провадженні покладаються на ліквідатора або голову ліквідаційної комісії. Таке представництво стає можливим лише після прийняття рішення про припинення діяльності юридичної особи та офіційного призначення ліквідатора відповідно до положень Цивільного кодексу України (зокрема, статей 104, 105, 110, 111 цього Кодексу).

Аналогічно, арбітражний керуючий набуває прав представляти юридичну особу у кримінальному процесі у випадках, коли щодо неї порушено провадження у справі про банкрутство. Призначення арбітражного керуючого (у ролі ліквідатора, розпорядника майна чи керуючого санацією) здійснюється господарським судом відповідною ухвалою в межах цього провадження, як передбачено Кодексом України з процедур банкрутства (зокрема, пункт 2 статті 10, стаття 28, пункт 1 частини 2 статті 44, пункт 2 статті 50 цього Кодексу).

З моменту свого призначення й до припинення повноважень арбітражний керуючий прирівнюється до службової особи підприємства-боржника. Водночас варто підкреслити, що якщо господарський суд не припинив повноваження керівника боржника, то розпорядник майна не може виступати як єдиний представник юридичної особи. Це пов'язано з тим, що сам факт призначення розпорядника не автоматично позбавляє повноважень чинне керівництво компанії (пункт 11 статті 44 Кодексу з процедур банкрутства).

Проте, в разі недієвості або порушення з боку керівника – наприклад, у

випадках, коли той не забезпечує збереження майна чи перешкоджає діям розпорядника – господарський суд може ухвалити рішення про припинення його повноважень (пункт 12 статті 44 Кодексу).

У ситуації, коли запроваджується процедура санації (відповідно до частини 3 пункту 4 статті 50) або коли боржника визнають банкрутом і відкривається ліквідаційна процедура (частина 9 пункту 1 статті 59), повноваження керівника юридичної особи припиняються в повному обсязі, а управління та представництво переходять до арбітражного керуючого.

Для кожного суб'єкта, залученого як представника юридичної особи, важливо, щоб він відповідав певним вимогам, серед яких базовими є досягнення повноліття та дієздатність. Це гарантує, що особа, яка представляє юридичну особу, здатна здійснювати свої повноваження належним чином в межах кримінального провадження.

Отже, об'єктом представництва в кримінальному провадженні є діяльність представника юридичної особи, спрямована на захист її прав та законних інтересів як учасника процесу. Це включає також відновлення матеріальних прав та інтересів юридичної особи, яким спричинена шкода через учинення кримінального правопорушення. Процесуальна діяльність представника охоплює різноманітні етапи, такі як подання заяви про вчинення кримінального правопорушення, надання документів, що засвідчують його повноваження, а також участь у слідчих (розшукових) і процесуальних діях. Ця діяльність важлива для ефективного забезпечення інтересів юридичної особи на всіх етапах кримінального провадження.

Представник потерпілого, окрім участі в процесуальних діях, може здійснювати пошукову й аналітичну діяльність, яка включає встановлення свідків, пошук додаткових доказів, а також надання додаткових матеріалів, наприклад, висновків експертів. Аналітична діяльність включає систематизацію і аналіз зібраних доказів для виявлення суперечностей та формування стратегії подальших дій.

Консультативно-контрольна діяльність представника передбачає надання

порад клієнту – у даному випадку, керівникові юридичної особи. Представник може допомогти в оцінці правових аспектів ситуації та надавати рекомендації з урахуванням правових наслідків для юридичної особи.

Об'єктом представництва в кримінальному провадженні є діяльність представника юридичної особи, спрямована на захист її прав та законних інтересів як учасника процесу, а також на відновлення матеріальних прав та інтересів, яким була спричинена шкода через вчинення кримінального правопорушення [103, с. 292].

4.3. Представництво інтересів потерпілого (юридичної особи) в стадії досудового розслідування та судового розгляду

Процесуально-правові дії, що вчиняються слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом, виконують функцію правової перевірки та формують основу для легітимного представництва юридичної особи у кримінальному провадженні. Такі дії полягають у встановленні правоздатності самої юридичної особи, а також у підтвердженні легітимності повноважень її представника. Вони охоплюють перевірку документів, які засвідчують наявність волевиявлення юридичної особи на реалізацію представництва, і документів, що обґрунтовують кримінально-процесуальний статус юридичної особи на різних етапах провадження. Усе це визначає момент, коли представник може офіційно розпочати реалізацію своїх процесуальних функцій у справі.

Час, з якого особа вступає в процесуальне представництво, напряму залежить від того, який процесуальний статус надано юридичній особі. Для кожного з можливих статусів – потерпілого, цивільного позивача, відповідача, третьої особи (у контексті арешту майна) чи суб'єкта, щодо якого ведеться провадження, – характерний власний момент набуття відповідного статусу.

Відповідно до частини 2 статті 55 КПК України, юридична особа набуває статусу потерпілого з моменту подання нею (через представника) заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Тільки після цього її представник набуває права брати участь у провадженні. В окремих випадках, коли така заява не подана, але слідчий, прокурор чи суд визнає юридичну особу потерпілою, представництво можливе лише за наявності письмової згоди від неї. Це не стосується справ приватного обвинувачення.

З огляду на те, що юридична особа не може діяти самостійно у фізичному плані, усі звернення (заяви, скарги тощо) подає її представник – зазвичай це керівник підприємства або інша уповноважена особа. Таким чином, момент визнання юридичної особи потерпілою та момент, коли її представник вступає у процес, збігаються.

Найчастіше саме керівник юридичної особи подає таку заяву, додаючи документи, які підтверджують його право представляти юридичну особу. Однак функції представника може виконувати також інша особа: працівник за довіреністю або адвокат, уповноважений відповідним договором про надання правової допомоги. У будь-якому з цих випадків перед офіційним визнанням представника орган досудового розслідування або суд має перевірити дійсність його повноважень та підтвердити легітимність його участі в кримінальному процесі. Зауважимо, що найчастіше представництво юридичних осіб здійснюють їх працівники, котрі діють на підставі довіреності [40; 41; 43; 44]. Рідше – залучають адвокатів [33; 39; 48].

Проблематика представництва в межах кримінального провадження розглядається з точки зору забезпечення та реалізації правового захисту учасників процесу, їхніх свобод і законних інтересів. Ініціація участі представника, як правило, є початковим етапом залучення адвоката до виконання процесуальних функцій на різних фазах досудового розслідування та щодо учасників, які мають різний процесуальний статус. Серед осіб, яким може бути надано професійну правову допомогу адвоката в умовах кримінального

провадження, належать: особа, яка постраждала від злочину, свідок (зокрема неповнолітній), підозрюваний, обвинувачений, цивільний позивач і відповідач, а також представники юридичних осіб. Особливості надання допомоги кожному із зазначених суб'єктів обумовлюються їхнім конкретним процесуальним становищем, обсягом передбачених законом прав і обов'язків [209, с. 188].

Ще однією категорією осіб, які можуть представляти юридичну особу у межах кримінального провадження, є її керівник, за умови, що такі повноваження передбачені статутом або іншими установчими документами. Попри те, що керівник юридичної особи, так само як і її працівники, має з нею трудові відносини, для реалізації функції представника окрема довіреність йому не потрібна. Водночас установчі документи можуть передбачати можливість представництва також іншими особами, зокрема тими, які не перебувають у трудових відносинах із юридичною особою. Серед них можуть бути, наприклад, засновники, учасники, акціонери або члени наглядових рад.

Крім того, представницькі функції в окремих випадках можуть бути делеговані особам, яким таке право надається безпосередньо законом. Серед таких осіб варто виокремити арбітражних керуючих – розпорядників майна, керуючих санацією чи ліквідаторів. Якщо юридична особа проходить процедуру ліквідації і керівництво передане ліквідатору або ліквідаційній комісії (відповідно до положень ст. 105 Цивільного кодексу України), або коли така особа перебуває у стані банкрутства (відповідно до Кодексу України з процедур банкрутства), саме арбітражний керуючий може виконувати функції представника у провадженні. Що стосується арбітражного керуючого, то окрім загальних вимог, які ставляться до представника відповідно до КПК України, на нього покладаються ще й спеціальні обов'язки, передбачені законодавством у сфері господарювання. Закон визначає арбітражного керуючого як фізичну особу, яка отримала свідоцтво на право здійснення цієї діяльності і внесена до відповідного реєстру. Призначення його на відповідну посаду в межах справи про банкрутство здійснюється ухвалою господарського суду. Від моменту

ухвалення рішення суду про його призначення і до завершення виконання повноважень, арбітражний керуючий прирівнюється до службової особи боржника (відповідно до п. 2 ст. 10 Кодекс України з процедур банкрутства) та може виконувати обов'язки його керівника.

Необхідно також зупинитися на особливому варіанті представництва юридичної особи – участі прокурора. Пункт 12 частини 2 ст. 36 КПК України прямо передбачає, що прокурор має право пред'явити цивільний позов в інтересах держави. Закон «Про прокуратуру» деталізує випадки, коли прокурор може здійснювати представництво в суді: наприклад, у ситуації, коли державний орган або орган місцевого самоврядування, який зазвичай мав би забезпечити захист публічного інтересу, не виконує цю функцію або відсутній. Водночас передбачено й обмеження – прокурор не може представляти інтереси державних підприємств або організацій у справах, що стосуються виборів, роботи ВРУ, Президента, діяльності медіа, політичних і релігійних організацій, профспілок тощо.

У статусі представника юридичної особи, яка має процесуальний статус потерпілого або цивільного позивача, прокурор виконує функцію представництва. Закон «Про прокуратуру» визначає, що прокурор має право подати вимогу до суду у формі цивільного позову в інтересах осіб, які зазнали матеріальної або моральної шкоди від кримінального правопорушення, з метою її компенсації за рахунок винної особи або інших суб'єктів, які несуть відповідальність [274].

Унікальність функції прокурора, як представника юридичної особи полягає в тому, що він не діє в інтересах окремих юридичних осіб, навіть якщо вони є державними підприємствами чи органами, а спрямовує свої дії на захист інтересів держави загалом.

Підсумовуючи наведене, слід зазначити, що участь юридичних осіб у кримінальному процесі України стає дедалі частішою, однак чинне кримінально-процесуальне законодавство залишається фрагментарним у врегулюванні цього питання. На відміну від цивільного, господарського чи

адміністративного процесів, КПК не містить достатньої деталізації щодо порядку реалізації процесуальних прав юридичних осіб. Юридичні особи, відповідно до усталеної практики, діють через своїх представників. Такими представниками можуть бути адвокати, керівники, уповноважені особи за установчими документами, працівники, що мають довіреність. У передбачених законом випадках таке представництво може здійснюватися прокурором.

У зв'язку з набранням чинності положеннями про адвокатську монополію, питання самопредставництва юридичної особи потребує окремого врегулювання у КПК України. Цей кодекс оперує лише поняттям «представник», не містячи визначення «самопредставництво юридичної особи», що створює правову прогалину, яка має бути усунута.

Наявність такої неврегульованості спричиняє правову колізію, яка перешкоджає повноцінному здійсненню доступу до правосуддя. Тому доречним виглядає внесення відповідних змін до статей 58, 63, 641 і 642 КПК України з метою гармонізації підходів до представництва юридичних осіб із нормами інших процесуальних галузей [381, с.330–333].

Звернімося до аналізу повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні. У науковій літературі поняття «повноваження представника» трактується крізь призму кількох підходів:

1) як суб'єктивне право на виконання представницьких функцій; як обсяг дозволених дій від імені особи, яку представляють;

2) як прояв волі (волевиявлення); а також як письмове підтвердження – документ. Однак останні два підходи не повною мірою відображають суть повноважень. Волевиявлення слугує лише передумовою виникнення повноважень і оформлюється через відповідні документи – довіреність, установчі акти, договір про правову допомогу. Самі ці документи є юридичною основою, а не самими повноваженнями, як це підтверджується нормами КПК України (зокрема, ч. 3 ст. 58, ч. 2 ст. 63, ч. 2 ст. 641, ч. 5 ст. 642).

На підставі аналізу підходів дослідників, повноваження представника юридичної особи у кримінальному провадженні можна визначити як

уповноваження на реалізацію від імені юридичної особи тих прав та обов'язків, які надаються їй самим законом і які делегуються у встановленому законом порядку.

Межі здійснення повноважень, по суті, відображають дозволений обсяг дій представника. Ці межі формуються як самою юридичною особою (через волевиявлення, оформлене у відповідних документах), так і кримінально-процесуальним законодавством. Наприклад, Л. І. Шаповал стверджує, що обсяг дій представника визначається інструкціями довірителя, змістом договору, довіреністю та приписами закону [368, с. 8].

Насправді, хоча представник не може мати більших повноважень, ніж передбачено КПК України, юридична особа має право звужити їх обсяг, наприклад, заборонити укладення мирової угоди або подання апеляцій. Це право гарантується принципами Конституції України (ст. 19) і ЦПК України (свобода договору). ЦПК України прямо допускає такі обмеження у довіреності (ч. 2 ст. 64), а представник державних інтересів, відповідно до закону, не має права укладати мирові угоди (ст. 57 ЦПК).

Повноваження представника формуються також у межах правовідносин із самою юридичною особою. На ці відносини поширюється не лише дія КПК, а й норм цивільного, трудового та спеціального законодавства, що регулює статус представника – адвоката, прокурора, працівника підприємства. Відповідно, на представника можуть покладатися додаткові функції: ведення звітності, дотримання професійної етики, збереження адвокатської таємниці тощо.

Оскільки обсяг повноважень представника залежить від ряду факторів – процесуального статусу юридичної особи в кримінальній справі, стадії провадження, форми уповноваження – доцільно систематизувати ці повноваження за відповідними класифікаційними критеріями, щоб забезпечити чіткість та ефективність представницької діяльності в умовах кримінального процесу.

Повноваження представника юридичної особи в межах кримінального провадження значною мірою залежать від тієї процесуальної ролі, яку виконує

сама юридична особа. Саме тому, базовим критерієм для класифікації повноважень представника є процесуальний статус юридичної особи в цьому провадженні. На цій основі виокремлюються повноваження представника юридичної особи в ролі: потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, суб'єкта, стосовно якого здійснюється провадження, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також заявника.

Ці повноваження спрямовані на виконання конкретних завдань – як-от захист прав та інтересів особи, відшкодування шкоди, протидія позовам тощо. Саме ця ознака класифікації прямо закріплена у Кримінальному процесуальному кодексі України та є ключовою при визначенні обсягу прав і обов'язків представника.

Другий критерій, який впливає на класифікацію повноважень, – це етап, стадія кримінального провадження. КПК України передбачає специфіку реалізації повноважень представника на кожному етапі – досудовому розслідуванні, судовому розгляді, перегляді рішень і виконанні вироків. Відповідно, класифікація включає:

- повноваження представника під час досудового розслідування;
- повноваження в судовому провадженні (зокрема на підготовчій стадії та під час розгляду справи по суті);
- повноваження на стадії перегляду судових рішень (апеляція, касація, нововиявлені або виключні обставини);
- повноваження на етапі виконання судового рішення.

Окремий критерій – обсяг делегованих повноважень. У цьому випадку представництво розподіляється на повне (без обмежень, прямо зазначених у документах) і обмежене (де в довіреності, ордері чи інших документах є конкретні застереження щодо певних дій).

Інша важлива ознака класифікації – професійний статус самого представника. Залежно від цього, розрізняються повноваження адвоката, працівника юридичної особи, її керівника або уповноваженої установчими документами особи, а також прокурора.

Для адвоката як представника передбачено низку спеціальних прав і обов'язків згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». До них, зокрема, належать: право на адвокатські запити, ознайомлення з документами (крім тих, що містять обмежену інформацію), збір доказів, отримання експертних висновків. Обов'язки включають дотримання присяги та етики, звітування перед клієнтом, уникнення конфлікту інтересів і професійний розвиток. Особливо акцентується увага на збереженні адвокатської таємниці.

Що ж до представника-працівника юридичної особи, то його діяльність також регулюється трудовим законодавством. Він зобов'язаний сумлінно виконувати свої обов'язки, дотримуватись розпоряджень керівника, зберігати конфіденційність і підвищувати професійний рівень. Аналогічні обов'язки покладаються і на керівника юридичної особи в разі, якщо він виступає представником.

Прокурор, який діє як представник державних інтересів у кримінальному процесі, окрім загальних повноважень цивільного позивача, має також специфічні обов'язки, визначені законом «Про прокуратуру», етичними кодексами та відомчими актами. До них належать дотримання професійної етики, забезпечення конфіденційності, дія у межах і в спосіб, визначених Конституцією та законами.

Таким чином, повноваження представника юридичної особи в кримінальному провадженні є складним і багатовимірним правовим інститутом, який потребує індивідуального підходу в залежності від контексту: статусу юридичної особи, стадії провадження, обсягу уповноваження та професійного статусу самого представника.

Спеціальні повноваження представника юридичної особи, яка має статус потерпілого у кримінальному провадженні, спрямовані на реалізацію функції захисту її порушених прав та інтересів, а також на забезпечення відшкодування шкоди, спричиненої внаслідок кримінального правопорушення. Йдеться, зокрема, про такі дії, як доведення факту заподіяння шкоди, визначення її

обсягу, підтвердження вини обвинуваченого у завданні цієї шкоди. До переліку повноважень представника потерпілої юридичної особи віднесено право бути поінформованим про суть підозри або обвинувачення, а також про процесуальні рішення щодо підозрюваного чи обвинуваченого (наприклад, обрання запобіжного заходу), брати участь у перевірці доказів, виступати як обвинувач у разі відмови прокурора від підтримки публічного обвинувачення та висловлювати свою позицію при призначенні покарання або застосуванні примусових заходів (відповідно до ст. 56 КПК України).

Крім того, представник юридичної особи-потерпілого наділений процесуальними правами учасника доказування – має змогу ініціювати подання доказів, брати участь у перевірці вже наданих доказів, доводити наявність шкоди та її зв'язок із діями підозрюваного чи обвинуваченого. В межах проваджень приватного обвинувачення тягар доказування, відповідно, покладається саме на потерпілого або його представника.

Метою здійснення повноважень цивільного позивача і його представника є правове обґрунтування відповідальності винної особи або інших суб'єктів, зобов'язаних відшкодовувати шкоду. Представник має право підтримувати позов або відмовитися від нього до моменту ухвалення судового рішення (ст. 61 КПК України). Натомість представник цивільного відповідача виконує протилежну функцію – захищає юридичну особу від пред'явленого позову, має право визнавати чи заперечувати його (ст. 62 КПК України).

У зв'язку з тим, що при розгляді цивільного позову в кримінальному процесі застосовуються також норми цивільного процесуального права, представники сторін цивільного позову можуть: укласти мирову угоду (ст. 49 ЦПК України), змінювати предмет або підставу позову, а також змінювати або уточнювати розмір позовних вимог.

Окрему групу становлять повноваження представника юридичної особи, щодо якої безпосередньо здійснюється провадження. Вони мають особливу природу – надаються не юридичною особою, а безпосередньо законом, адже юридична особа бере участь у провадженні виключно через уповноваженого

представника. Таким чином, процесуальні права реалізує не юридична особа як суб'єкт, а її представник, наділений ними прямо законом.

Ці повноваження є подібними до прав, якими наділений підозрюваний або обвинувачений. Основна функція представника полягає в організації правового захисту юридичної особи, відстоюванні її законних інтересів, а також спростуванні доводів обвинувачення. Серед передбачених законом спеціальних повноважень цього представника: бути поінформованим про те, в рамках якого кримінального правопорушення здійснюється провадження щодо юридичної особи та надавати пояснення з цього приводу; користуватися правовою допомогою; брати участь у слідчих та процесуальних діях; ставити запитання, робити зауваження та знайомитися з протоколами слідчих дій; подавати клопотання, у тому числі – про заходи безпеки щодо себе чи інших осіб; брати участь у судових дебатах (ст. 641 КПК України).

Таким чином, зміст і обсяг спеціальних повноважень представника юридичної особи чітко корелює з її процесуальним статусом у кримінальному провадженні. Ці повноваження забезпечують належну реалізацію функцій захисту, участі в доказуванні та відновлення порушених інтересів, що є запорукою ефективного процесуального представництва.

Зауважимо, що у сучасній судовій практиці дедалі частіше фіксуються ситуації, коли сторона обвинувачення ініціює перед судом питання допиту адвоката, залученого як представника юридичної особи, визнаної потерпілою у кримінальному провадженні. Зазвичай такі адвокати діють на підставі договору про надання правничої допомоги відповідно до статті 50 КПК України. Це викликає обґрунтовані сумніви щодо правомірності отримання показань такої особи, враховуючи існуючі обмеження, встановлені процесуальним законодавством.

Згідно зі статтею 55 КПК України, потерпілим визнається юридична особа, якій заподіяно майнову шкоду кримінальним правопорушенням. Стаття 56 КПК України надає потерпілому право мати представника, а також відмовитися від його послуг на будь-якому етапі кримінального провадження.

Згідно з положеннями статті 58 КПК України, представником юридичної особи може виступати її керівник, уповноважена особа, працівник за довіреністю або особа, яка має право бути захисником.

Представник потерпілого реалізує більшість процесуальних прав, передбачених для потерпілого, за винятком тих, що не підлягають делегуванню. Серед них – надання показань про обставини вчинення кримінального правопорушення. Стаття 353 КПК України регламентує порядок допиту потерпілого, який відбувається за аналогією з допитом свідка. Проте КПК України не містить окремої норми щодо можливості допиту представника потерпілого, якщо останній є адвокатом.

Відповідно до статті 95 КПК України, допустимими є лише ті показання, що ґрунтуються на особистому сприйнятті подій. У цьому контексті адвокат, який був залучений лише для представництва інтересів юридичної особи в суді й не є її штатним працівником або посадовою особою, не може надати показання про факти, щодо яких він не був безпосереднім свідком.

Більше того, положення частини першої статті 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлює, що будь-яка інформація, отримана адвокатом у зв'язку з наданням правової допомоги, становить адвокатську таємницю. Стаття 65 КПК України прямо забороняє допит представника потерпілого як свідка щодо обставин, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням представницьких функцій.

Таким чином, допит адвоката, який представляє потерпілу юридичну особу, є процесуально неприпустимим. Такий допит порушує норми не лише КПК України, але й правові гарантії, закріплені у законодавстві про адвокатську діяльність, зокрема принцип збереження адвокатської таємниці.

Натомість для збирання доказової інформації доцільним є допит осіб, які безпосередньо перебували у відповідних правовідносинах із потерпілою юридичною особою та володіють релевантною інформацією – зокрема, посадових осіб, керівника або інших працівників підприємства. Саме ці особи відповідають вимогам статей 65 та 95 КПК України щодо допустимості доказів

у формі показань.

У низці судових рішень вже було підтримано позицію про недоцільність допиту адвоката, як представника потерпілої юридичної особи. Наприклад, у вирокі Кагарлицького районного суду Київської області від 04.03.2024 року у справі № 368/183/24 суд дійшов висновку, що допит представника не є необхідним, оскільки встановлені обставини не заперечуються сторонами [38].

Таким чином, погоджуємося із тим, що допит адвоката як представника юридичної особи-потерпілого не лише суперечить чинному законодавству, а й ставить під сумнів допустимість зібраних доказів. Це створює ризики для об'єктивності судового розгляду та реалізації принципу змагальності в кримінальному процесі. Альтернативним підходом, який не суперечить процесуальному закону, є реалізація адвокатом представницьких функцій виключно в межах прав потерпілого, що можуть бути делеговані.

Слід зауважити, що представник юридичної особи у кримінальному провадженні несе персональну відповідальність за свої дії чи бездіяльність, вчинені під час реалізації функції представництва. У разі порушення законодавства або неналежного виконання своїх обов'язків, він може бути притягнутий до адміністративної, кримінальної або дисциплінарної відповідальності, зокрема у випадках перевищення меж наданих повноважень, недотримання вимог кримінального процесуального законодавства або дій без належного оформлення повноважень.

Крім того, з огляду на конституційний принцип свободи дій у межах закону, юридична особа має право встановити матеріальну відповідальність представника у договірному порядку. Зокрема, у відповідному договорі може бути закріплено обов'язок представника відшкодувати збитки, завдані юридичній особі внаслідок його неналежної поведінки при здійсненні представництва. Таким чином, відповідальність представника юридичної особи у кримінальному провадженні має багаторівневий характер – від публічно-правової (державної) до приватно-правової (договірної) її форм.

Однією з актуальних прогалин українського кримінального

процесуального законодавства є відсутність чіткої регламентації щодо максимальної кількості представників, які можуть одночасно діяти в інтересах юридичної особи у межах кримінального провадження. На відміну від захисника, кількість яких обмежена до п'яти осіб на одного обвинуваченого згідно з пунктом 3 частини першої статті 46 КПК України, щодо представників така межа взагалі не визначена. При цьому доволі часто один представник, який має статус адвоката, здійснює представництво декількох потерпілих осіб [42; 45; 53].

Якщо виходити з буквального тлумачення положень КПК України, можна помітити, що законодавець використовує термін «представник» виключно в однині. Наприклад, у пункті 8 частини першої статті 56 КПК України йдеться про право «мати представника», а не «представників». Це дозволяє припустити, що закон має на увазі одного представника. Водночас, з урахуванням загального правового принципу «дозволено все, що прямо не заборонено», відсутність заборон щодо кількості представників відкриває можливість залучення юридичною особою необмеженої кількості представників. Крім того, обмеження, встановлене статтею 46 КПК України, стосується виключно захисників обвинуваченого і не поширюється на інших учасників провадження.

Складається ситуація, за якої юридична особа має потенційне право бути представлена будь-якою кількістю осіб без будь-яких обмежень, у той час як обвинувачений у цьому плані обмежений законодавчо. Такий дисбаланс створює ризик порушення принципу процесуальної рівності та ставить під сумнів недискримінаційний характер кримінального процесу.

З практичної точки зору, участь надмірної кількості представників може ускладнити процес: виникають труднощі організаційного характеру, збільшується ризик процесуальних зловживань і затягування судового розгляду. У кримінальному процесуальному законодавстві ряду інших держав уже давно встановлено обмеження кількості представників, яке стосується всіх сторін процесу, що дозволяє уникнути подібних проблем без надання переваг

будь-кому.

Ці обставини вказують на необхідність внесення змін до КПК України, спрямованих на встановлення граничної кількості представників у кримінальному провадженні – наприклад, до п'яти осіб, як це вже зроблено щодо захисників. Така норма не лише усуне правову невизначеність, а й сприятиме балансу інтересів у процесі.

Окрему увагу слід звернути на ситуацію, коли у провадженні беруть участь як керівник юридичної особи, так і її представник – наприклад, адвокат. У наукових джерелах доволі поширеним є підхід, згідно з яким представник може діяти як паралельно з юридичною особою, так і замість неї. З точки зору кримінального процесу, керівник виступає як представник, тоді як у цивільному законодавстві він ототожнюється із самою юридичною особою. Зокрема, у частині третій статті 58 ЦПК України, аналогічно – у статті 56 ГПК України та статті 55 КАС України, передбачено участь юридичної особи у процесі безпосередньо через керівника або уповноважену особу, що фактично реалізує принцип самопредставництва.

Однак у кримінальному процесі статус керівника або працівника юридичної особи як її процесуального представника чітко не визначено, що призводить до розбіжностей між різними галузями процесуального законодавства та підриває ідею уніфікації підходів до представництва. Це є особливо критичним в умовах запровадження адвокатської монополії, відповідно до якої лише адвокати можуть представляти інтереси у суді, за винятком прямо передбачених законом випадків.

У зв'язку з цим доцільно гармонізувати положення КПК України із нормами інших процесуальних кодексів – ЦПК, ГПК, КАС України. Зокрема, рекомендується внести зміни до статей 58, 63, 641, 642 КПК України, доповнивши їх положенням про можливість самопредставництва юридичної особи через керівника або іншу уповноважену особу, прямо закріпивши відповідне формулювання у дужках: «(самопредставництво юридичної особи)». Це сприятиме правовій визначеності, узгодженості процесуального статусу осіб

у різних видах судочинства та забезпеченню однакового підходу до реалізації права на представництво.

У кримінальному провадженні представник юридичної особи фактично реалізує весь обсяг прав, які надаються самій юридичній особі відповідно до її процесуального статусу за КПК України. Якщо в установчих документах, довіреності або договорі про надання правової допомоги прямо не передбачено інше, представник вважається таким, що не має обмежень у своїх повноваженнях. Інакше кажучи, за замовчуванням його дії вважаються повністю правомірними та допустимими в межах закону.

Разом із тим, порівняльний аналіз правозастосовної практики зарубіжних країн [216; 217; 218; 294; 298] свідчить про інший підхід. Згідно із цим досвідом, певні повноваження, які мають суттєве значення для правової позиції юридичної особи, можуть бути реалізовані представником лише за наявності прямої вказівки на це у документах, що підтверджують його повноваження. До таких повноважень, зокрема, належать: право визнавати цивільний позов, відмовлятися від нього, укладати мирову угоду, погоджуватись на примирення з обвинуваченим або укладати відповідну угоду про примирення.

На відміну від зарубіжної практики, українські суди в межах перевірки повноважень представника зосереджуються не на наявності в нього конкретних прав, а на тому, чи не обмежений він у можливості їх реалізації. Такий підхід передбачений, зокрема, у ч. 2 ст. 206 та ч. 3 ст. 207 Цивільного процесуального кодексу України, а також у ст. 474 КПК України. Згідно з цими нормами, суд зобов'язаний переконатися, що укладення мирової угоди, визнання або відмова від позову не суперечить закону, не порушує інтересів сторін та чи не обмежений представник у праві вчиняти такі дії. При цьому, суд має обов'язок пояснити сторонам правові наслідки таких дій. На практиці у подібних ситуаціях суди доволі часто відбирають письмову заяву про добровільне укладання угоди про примирення [35; 36; 52].

Однак у цьому підході виникає колізійне питання: що саме суд має вважати «обмеженням повноважень»? Чи є обмеженням відсутність у

довіреності або в іншому документі прямої згадки про таке право, чи все ж необхідна пряма заборона на вчинення певних дій? Ця невизначеність залишає суду простір для дискреції, тобто рішення буде залежати від конкретного тлумачення суддею обставин справи. Таким чином, межі реалізації представницьких повноважень в українському кримінальному провадженні залишаються, по суті, відкритими для судового тлумачення.

Висновки до розділу 4

Вивчення проблем представництва юридичних осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень, дозволило узагальнити й обґрунтувати такі положення:

1. З'ясовано, що правова природа відносин, пов'язаних із представництвом юридичних осіб у кримінальному процесі, визначається обсягом повноважень представника, які, своєю чергою, залежать від його процесуального статусу. Дослідження показали, що відповідно до норм кримінального процесуального законодавства, представник наділяється певними правами й обов'язками, які він реалізує від імені юридичної особи з метою захисту її інтересів.

2. Визначено, що центральним елементом представницької функції є діяльність представника, яка полягає у вжитті процесуальних заходів, спрямованих на забезпечення та захист прав і законних інтересів юридичної особи як сторони кримінального провадження. Окрім того, завдання представника полягає у відновленні майнових прав та інтересів організації, що були порушені внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

3. Установлено, що до сфери процесуальної активності представника належить, зокрема, ініціювання розгляду справи шляхом подання відповідної заяви про скоєння кримінального правопорушення, а також передання

документів, які підтверджують його повноваження діяти від імені юридичної особи. У подальшому представник бере участь у проведенні слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів, пов'язаних із забезпеченням правової позиції організації в рамках кримінального провадження.

4. Запропоновано розглядати представництво інтересів юридичної особи, яка постраждала внаслідок кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, як форму процесуальної активності суб'єкта, уповноваженого законом і належним чином документально підтвердженого. Ця особа виконує функцію захисту прав і забезпечення виконання обов'язків юридичної особи в межах кримінального провадження. Уточнено, що діяльність такого представника є процесуально тотожною тій, що передбачена для потерпілого, оскільки він реалізує аналогічний спектр прав: має право подавати клопотання та скарги, надавати докази, брати участь у проведенні слідчих (розшукових) і процесуальних дій, знайомитися з матеріалами справи та отримувати копії рішень і документів.

5. Констатовано, що для здійснення представництва юридичної особи у кримінальному провадженні повинні одночасно бути дотримані дві умови. По-перше, має бути наявним сам факт вчинення щодо неї кримінального правопорушення, у результаті якого було заподіяно майнову шкоду. По-друге, необхідна наявність відповідного підтвердження у вигляді документу, що передбачений частиною третьою статті 58 КПК України, яким конкретній особі надано повноваження здійснювати дії від імені юридичної особи з метою захисту її прав та інтересів.

Проведений аналіз частини першої статті 303 КПК України дозволив дійти висновку про нечіткість формулювання, яке міститься в пункті 1 цієї статті, а саме щодо можливості оскарження бездіяльності з боку слідчого, дізнавача чи прокурора, яка виражається у невиконанні ними інших процесуальних дій у строки, встановлені кримінальним процесуальним законом. Підкреслено, що таке формулювання суперечить логіці та відкриває простір для довільного або розширеного тлумачення, що в свою чергу

спричиняє формування непослідовної судової практики.

7. На підставі вивчення слідчої та судової практики встановлено, що поширеними помилками представників юридичних осіб, постраждалих від кримінального правопорушення, є, зокрема, ненадання належних документів, які підтверджують їхні повноваження на участь у провадженні, а також спроби оскаржити дії сторони обвинувачення, які згідно із законом не підлягають оскарженню. Подібні недоліки у правозастосуванні допускають як адвокати, так і представники, які є штатними працівниками чи керівниками юридичної особи.

ВИСНОВКИ

На підставі аналізу тих законодавчих змін, яких зазнавала правова система нашої держави протягом свого історичного розвитку, з урахуванням теоретичного аналізу наукових робіт вчених, ураховуючи сформовану практику Європейського суду з прав людини і національних судів України, а також беручи до уваги міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини, сформульовано ряд науково обґрунтованих положень, серед яких основними є такі:

1. Розроблено періодизацію становлення інституту представництва інтересів потерпілих осіб у кримінальному процесі. Визначено, що знаковими у ній є сім етапів, серед яких: *перший етап* (з часів дії звичаєвого права до періоду роздроблення Київської Русі і до появи Великого Князівства Литовського) – характеризується становленням приватної розшукової діяльності, коли представництво особи здійснювалося самостійно або членами її родини, близькими особами; *другий етап* (XIII-XVI ст.ст) – ознаменований започаткуванням інституту адвокатури, яка здійснювала захист особи та її представництво, зокрема, на тих землях, де діяло Магдебурзьке право і Литовські статuti, вдосконаленням правового механізму процедури професійного відбору осіб, які могли займатися представництвом третіх осіб, закладенням основ інституту «заступництва»; *третій етап* (XVI ст. – 1864 р.) – зумовлений стрімким розвитком ремесла, створенням цехів, фабрик, заводів, а також, професійних об'єднань і потребою представлення інтересів не тільки фізичних осіб, але й і юридичних; *четвертий етап* (1864–1960 рр.) – становлення інституту приватних повірених, стрімке збільшення кількості юридичних осіб (недержавних), заснування колегій правозаступників, *п'ятий етап* (1960–2012 рр.) – період дії кримінального процесуального кодексу УРСР 1960 р., згідно з яким суб'єктами адвокатської таємниці визнавалися адвокат, представник професійної спілки та іншої громадської організації у зв'язку з

виконанням ним обов'язків представника потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача; *шостий етап* (2012–2016 рр.) – перехідний період від положень застарілого кримінального процесуального законодавства до введення «адвокатської монополії», а також пов'язаний із реформуванням правового механізму регулювання професійної діяльності адвокатів в Україні; *сьомий етап* (2016 р. – наш час) – характеризується приведенням системи положень національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, зокрема й представництва потерпілих.

2. З'ясовано, що засада змагальності гарантована положеннями Конституції України та Кримінального процесуального кодексу України. Вона є універсальною та притаманна будь-якому провадженню, адже наявність потерпілої особи та суб'єкта, який посягнув на охоронювані законні інтереси іншої особи, вже породжує існування спору, що є фундаментом для змагального процесу. Аргументовано, що виникнення інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі зумовлено забезпеченням змагального процесу.

3. Доведено, що представництво інтересів потерпілого у кримінальному провадженні – це форма адвокатської діяльності, що полягає в наданні жертві кримінального правопорушення професійної правничої допомоги щодо забезпечення його прав і законних інтересів на стадіях досудового розслідування та судового провадження, а також під час процесуальних дій, що можуть проводитися до початку досудового розслідування. Визначено, що представництво потерпілих у кримінальному провадженні наразі є неодмінною гарантією реалізації засад рівності перед законом і судом, доступу до правосуддя й обов'язковості судових рішень, а також змагальності сторін і свободи у поданні ними до суду своїх доказів та у доведенні перед судом їх переконливості тощо. З огляду на це, запропоновано віднести таку засаду, як представництво потерпілого, до переліку загальних засад кримінального провадження. Обґрунтовано, що така позиція з огляду на проведений аналіз прецедентної практики ЄСПЛ, і на чинні джерела права ЄС, є необхідною, а у

подальшому вимагатиме законодавчої регламентації підстав обов'язкової безоплатної участі представника потерпілого у положеннях КПК України.

Аргументовано, що спрямованість діяльності представника потерпілого у широкому сенсі визначається завданнями кримінального провадження, а у вузькому – полягає в задоволенні інтересів потерпілого щодо захисту та поновлення його порушених прав, відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Установлено, що задля виконання означених завдань представник потерпілого уповноважений: 1) надавати правничі консультації потерпілому; 2) забезпечувати дотримання законності під час проведення процесуальних дій, у формі контролю за дотриманням законодавства з боку працівників, уповноважених на досудове розслідування кримінальних правопорушень, та інших учасників справи, оскарженні бездіяльності останніх тощо; 3) вживати заходи щодо відновлення порушених прав, подавати клопотання про проведення процесуальних дій, залучати експерта на договірних засадах для проведення експертизи; 4) збирати та подавати докази; 5) брати участь у судових дебатах; 6) оскаржувати судові рішення, передбачені законом; 7) підписувати угоду про примирення у кримінальному провадженні.

4. Стверджено, що представництво потерпілого у кримінальному провадженні в Україні має здійснюватися із дотриманням загальних засад кримінального провадження, а також таких специфічних, як: 1) добровільності, яка передбачає залучення представника із власної ініціативи потерпілого, його вільного обрання, наявності в особи, яка представлятиме інтереси потерпілого бажання та добровільної волі на участь у кримінальному провадженні; 2) законності, що означає здійснення представництва виключно у спосіб і межах, визначених чинним законодавством; 3) компетентності, що полягає здебільшого в залученні як представника особи, котра є адвокатом або має вищу освіту в галузі «Права»; 4) ініціативності, що полягає в самостійному визначенні стратегії реалізації прав і законних інтересів потерпілого, гарантує можливість ініціювання проведення окремих заходів; 5) співпраці та ефективної комунікації з іншими учасниками кримінального провадження.

5. Установлено, що законодавство України відповідає базовим стандартам у сфері представництва жертв злочинів щодо забезпечення їх прав. Визначено основні правоможності представника потерпілого у кримінальному судочинстві. Установлено, що право потерпілого мати представника є базовим, але випадки обов'язкової участі представника-адвоката потерпілого у кримінальному провадженні на законодавчому рівні не визначені. Визначено, що це питання потребує нагального вирішення, шляхом внесення змін та доповнень до законодавчих актів. Такі зміни повинні бути внесені з метою відновлення та встановлення балансу між правами потерпілого та підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, а також забезпечення принципу рівності і змагальності сторін. На прикладі аналізу законодавства таких країн, як Чехія, Болгарія, Грузія визначено особливості представництва потерпілих у кримінальному судочинстві за законодавством цих країн. На підставі міжнародно-правових договорів визначено ті фундаментальні принципи, яким має відповідати правова система будь-якої правової та соціальної держави. З урахуванням отриманих висновків, сформульовано рекомендації щодо вдосконалення законодавства України.

6. Окреслено основоположні міжнародні засади у сфері захисту інтересів потерпілого представлені засадами доступу до правосуддя, забезпеченням права на справедливу реституцію жертвам, їх сім'ям або утриманцям, відшкодування державою потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, можливість потерпілого вільно виражати свою думку та її врахування, забезпечення потерпілого правовою, медичною, соціальною і психологічною допомогою, право потерпілого на безпеку, право на інформацію, а також засади забезпечення правосуддя, дружнього до дитини.

У контексті визначення міжнародно-правових стандартів представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні виокремлено такі: рівність, доступність, професійність, належна поінформованість. Доступність означає, що правничу допомогу потерпіла сторона має отримувати в порядку, передбаченому Законом України «Про безоплатну правничу допомогу».

Стандарт належної поінформованості витікає з права на інформацію і має означати, що представник потерпілого має право бути поінформованим про всі рішення та обставини з'ясовані у кримінальному провадженні, що й сам потерпілий. Стандарт рівності передбачає рівність представника потерпілого у процесуальних правах із самим потерпілим, а також із стороною захисту, адже лише тоді можна буде констатувати дотримання засад рівності сторін і змагальності сторін. Аргументовано, що здебільшого окреслені засади знаходять своє закріплення у нормах національного законодавства, однак деякі не відповідають положенням міжнародного законодавства, тому вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у окресленні шляхів імплементації міжнародних стандартів в національне кримінальне процесуальне законодавство.

7. Визначено, що у разі участі адвоката, як представника потерпілого у кримінальному процесі, він отримує спеціальний правовий статус, який допоки залишається нормативно не закріпленим. У зв'язку із цим, наголошено, що чинне кримінальне процесуальне законодавство потребує внесення змін і доповнень в аспекті законодавчого закріплення правового статусу адвоката-представника потерпілого, що забезпечить однозначне тлумачення та розуміння іншими учасниками кримінального провадження процесуальних прав та обов'язків адвокатів-представників потерпілих, сприятиме належному виконанню останніми їх діяльності щодо представництва потерпілого.

8. До основних заходів, що можуть реалізовуватися представником потерпілого на етапі досудового розслідування, віднесено такі: 1) збирання та надання слідчому, дізнавачу, прокурору, відомостей, що характеризують про потерпілу особу; 2) з'ясування виду і розміру завданої потерпілому шкоди; 3) установлення та проведення опитування свідків, ініціювання заходів щодо здійснення їх допиту слідчим, дізнавачем; 4) збирання інформації на підтвердження обставин учинення кримінального правопорушення; 5) отримання доступу до речей і документів, які матимуть значення під час досудового розслідування та судового розгляду справи на підставі ухвали

слідчого судді; 6) призначення експертиз у судово-експертних установах, зокрема на договірних засадах; 7) складання та подання цивільного позову; 8) подання на розгляд слідчого чи прокурора клопотання про встановлення майна, рахунків, інформації щодо кількості працюючих на підприємстві осіб, а також щодо забезпечення цивільного позову тощо; 9) роз'яснення потерпілому положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні» та ініціювання їх застосування за наявності достатніх підстав.

9. Проведений аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства дозволив аргументувати, що адвокат, який виступає представником потерпілого у кримінальному провадженні, може бути активним суб'єктом процесу доказування, зокрема щодо тих обставин, які згідно із законодавством підлягають встановленню саме за ініціативою потерпілого. При цьому, слід звернути увагу на положення частини другої статті 92 КПК України, відповідно до якої тягар доказування певних обставин покладається на потерпілого. Однак ця норма є загальною за своїм змістом та не містить чіткого переліку обставин, які мають бути доведені саме цією стороною.

На підставі текстуального аналізу КПК України, а також узагальнення матеріалів судової практики, обґрунтовано, що до таких обставин належать, зокрема: 1) розмір процесуальних витрат, понесених потерпілою стороною; 2) фактичні дані, що стосуються особистих характеристик обвинуваченого, про які заявляє потерпілий; 3) доводи й обґрунтування, наведені потерпілим на підтвердження клопотань і скарг, поданих у межах кримінального провадження; 4) обставини, що підтверджують факт заподіяння моральної шкоди; 5) фактичні підстави цивільного позову, заявленого в рамках кримінального провадження.

Окреслено, що в реалізації функції доказування, представник потерпілого може здійснювати ініціювання процесуальних дій, спрямованих на отримання та приєднання до матеріалів провадження відповідних джерел доказів, зокрема – витребування документів, подання заяв, клопотань, здійснення запитів,

ініціювання допиту свідків тощо. Акцентовано увагу на тому, що роль адвоката як представника потерпілого не обмежується лише реалізацією делегованих процесуальних прав, а поширюється й на активну участь у формуванні доказової бази у кримінальному провадженні. Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на розроблення конкретних методичних підходів і практичних рекомендацій, які дозволять представникам потерпілих ефективно реалізовувати функцію доказування з дотриманням процесуальних гарантій та принципів кримінального провадження.

10. Обґрунтовано, що положення кримінального процесуального законодавства гарантують участь представника потерпілого на всіх етапах судового розгляду кримінального провадження. Визначено, що участь цього суб'єкта у підготовчому провадженні полягає у визначенні подальшого руху справи, що безпосередньо впливає на можливість реалізації прав і законних інтересів потерпілого. Наголошено, що активна участь адвоката-представника на цій стадії судового процесу полягає у контролі за правильним виконанням усіх встановлених законом процесуальних дій на стадії попереднього провадження суддею; роз'яснені потерпілому можливості укладання угоди про визнання винуватості та про примирення, її умов, порядку і наслідків укладання; підготовці проєкту угоди про примирення у разі потреби; поданні скарги на дії, рішення та бездіяльність слідчого, прокурора, а також на порушення встановлених законом процесуальних строків у кримінальному провадженні, перевірці обвинувального акту; наданні клопотання про обрання, зміну чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження щодо обвинуваченого, судового виклику певних осіб до суду для допиту, витребування певних речей чи документів, здійснення судового розгляду в закритому судовому засіданні, про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження.

11. Установлено, що одним із головних завдань адвоката-представника в умовах відкритого, усного і гласного судового розгляду є дослідження доказів шляхом участі у таких процесуальних діях, як: допит обвинуваченого (ст. 351

КПК України), допит свідка (ст. 352 КПК України), допит потерпілого (ст. 353 КПК України), допит експерта в суді (ст. 356 КПК України), пред'явлення для впізнання (ст. 355 КПК України), дослідження речових доказів (ст. 357 КПК України), дослідження документів (ст. 358 КПК України), дослідження звуко-, відеозаписів (ст. 359 КПК України), огляд на місці (ст. 361 КПК України) тощо.

12. Констатовано, що тактика представництва під час допиту будується на відомих криміналістичних рекомендаціях з урахуванням конкретної ситуації, яку оцінює адвокат-представник, зокрема знаючи позицію обвинуваченого та оцінку кожного доказу, ретельно відбирати всі запитання й за можливості розширювати предмет допиту. Допит потерпілого повинен бути використаний адвокатом-представником для підтвердження інформації про відомі йому фактичні обставини, а також даних про фактори, що впливають на повноту й добросовісність показань, тобто для підтримання обвинувачення.

13. Аргументовано, що на сучасному етапі державно-правового розвитку діяльність правоохоронних і судових органів має бути спрямована на забезпечення та реалізацію прав постраждалих від злочинів, недопущення їхньої вторинної віктимізації. Наголошено, що під час участі у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах особливих правових режимів, слід підтримувати із потерпілими ефективну комунікацію, вживати заходи щодо об'єктивного з'ясування обставин учиненого кримінального правопорушення, фактів спричинення шкоди постраждалим, з'ясовувати, як вони її оцінюють і чи було відповідними особами вжито заходів щодо її відшкодування. Якщо такі заходи не вжито представниками органу досудового розслідування чи прокурором, то задля цього може бути залучено представника потерпілого. У тих провадженнях, де підтверджено завдання шкоди потерпілим у зв'язку із учиненням кримінального правопорушення, слід переглянути механізми обміну військовополонених, засуджених за їх учинення. Визначено, що імовірним шляхом вирішення цієї проблематики має стати або перегляд пропозиції щодо обміну такого обвинуваченого, або здійснення цієї процедури лише на підставі відсутності щодо цього заперечень потерпілого, чи за умов відшкодування

завданої потерпілому шкоди за рахунок держави.

14. Обґрунтовано, що потерпілоорієнтований підхід є одним із ключових міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та забезпечення ефективного функціонування правосуддя, а тому адвокат, який здійснює представництво потерпілого у кримінальному провадженні, повинен будувати свою діяльність на засадах відповідності як національному кримінальному процесуальному законодавству, так і нормам міжнародного права. Наголошено, що незважаючи на те, що представник користується більшістю процесуальних прав потерпілого, він не є самостійною стороною, а виступає від його імені, формуючи правову позицію й обираючи стратегію дій з урахуванням інтересів потерпілого та конкретних обставин справи. Виокремлено серед принципів діяльності представника потерпілого три основні групи: правові, організаційно-тактичні та психологічні. Правові засади включають: принцип пріоритетності інтересів особи, яку представляють; принцип уникнення конфлікту інтересів між представником і потерпілим; принцип конфіденційності як основу довірливих відносин між клієнтом і адвокатом.

Організаційно-тактичні засади полягають у формуванні чіткої стратегії та тактики участі представника у провадженні, яка охоплює визначення послідовності та змісту процесуальних дій, механізмів збирання доказів, способів забезпечення участі потерпілого у розслідуванні, а також застосування заходів безпеки. Психологічні засади зосереджуються на створенні безпечного, чутливого до емоційного стану потерпілого середовища взаємодії, уникаючи повторної травматизації. Вони включають використання методів ненасильницької комунікації, адаптованого мовлення, створення безбар'єрного простору для висловлення своїх позицій, запитів чи переживань.

Стверджено, що чинні підзаконні нормативно-правові акти, які регламентують діяльність органів досудового розслідування Національної поліції України, в окремих положеннях не відповідають міжнародно визнаним стандартам щодо недопущення повторної травматизації потерпілих і дотримання принципу пріоритету їхніх найкращих інтересів. Тому

запропоновано переглянути такі законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти шляхом включення до них ряду ключових засад гуманного та професійного ставлення до осіб, які постраждали від насильницьких злочинів. Серед таких концептуальних доповнень пропонується: 1) за умов розслідування кримінальних правопорушень, що супроводжувалися фізичним, психологічним або сексуальним насильством, необхідно максимально обмежити кількість опитувань потерпілих, проводити їх лише за умови належної підготовки та в безпечному середовищі, що дозволяє здійснити фіксацію перебігу таких слідчих (розшукових) дій; 2) участь потерпілих у таких процесуальних заходах, як огляд місця події чи слідчий експеримент, повинні мати місце лише тоді, коли іншим способом отримати докази неможливо, або коли потерпілий добровільно й усвідомлено виявляє бажання до цього долучитися; 3) первинне опитування осіб, які постраждали від насильницьких кримінальних правопорушень, має здійснюватися лише працівниками, що отримали спеціальну підготовку або відповідний практичний досвід у підрозділах дізнання й досудового розслідування, і рекомендовано за методикою процесуального інтерв'ю; 4) ініціативність потерпілого щодо участі у процесуальних діях, збиранні та поданні доказів має бути визнана повноцінною складовою співпраці сторони обвинувачення з потерпілим, та здійснюватися з дотриманням високих стандартів етики, без застосування тиску чи нав'язування участі, з обов'язковим урахуванням меж приватності особи.

15. Констатовано, що правозахисні неурядові організації, які прагнуть здійснювати представництво інтересів осіб у судах, органах державної влади та інших інституціях, повинні забезпечити наявність у своєму складі осіб, які мають право на здійснення адвокатської діяльності. Лише за цієї умови така діяльність відповідатиме вимогам чинного законодавства та відбуватиметься в межах правового поля. Правовою підставою для здійснення адвокатської діяльності в межах правозахисних неурядових організацій, як і в будь-якому іншому випадку, залишається договір про надання правничих послуг, що не лише регламентує взаємодію між сторонами, а й є підставою для порушення

дисциплінарного провадження у разі, якщо адвокат надає послуги неналежної якості, що не відповідають вимогам чинного законодавства та міжнародним стандартам. Попри невинне зростання ролі правозахисних неурядових організацій у сучасному суспільстві, їхні повноваження у сфері надання правничих послуг залишаються обмеженими і, здебільшого, зводяться до проведення інформаційних і просвітницьких заходів, а також до надання консультацій щодо вирішення правових питань.

16. Українські науковці вже тривалий час детально аналізують питання захисту прав і законних інтересів неповнолітніх підозрюваних й обвинувачених. Водночас, сучасна криміногенна ситуація свідчить про зростання кількості злочинів, жертвами яких стають саме діти, особливо у справах, пов'язаних із насильством, а тому актуалізоване завдання щодо впровадження ефективних механізмів захисту та реалізації найкращих інтересів неповнолітніх потерпілих, що дозволить мінімізувати психологічні наслідки злочину, запобігти ретравматизації й забезпечити ресоціалізацію дитини.

17. На підставі аналізу законодавчих норм, які визначають засади забезпечення прав дітей, а також положень міжнародних стандартів «дружнього до дитини правосуддя», встановлено, що ключовим інструментом реалізації процесуального інтересу неповнолітнього потерпілого є принцип компетентного юридичного представництва. Цей підхід є цілком здійсненим у межах чинного Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». У зв'язку з цим, особливої уваги набуває питання повноцінної реалізації права дитини на професійного захисника, оскільки інтереси дитини не завжди збігаються з інтересами її батьків чи інших законних представників, які, до того ж, можуть не володіти необхідними знаннями для захисту її прав.

18. Обґрунтовано позицію, згідно з якою ані органи обвинувачення, ані суд не мають процесуальної компетенції для самостійного забезпечення реалізації процесуального інтересу неповнолітнього потерпілого – цю функцію має здійснювати виключно його представник. У зв'язку з цим роль адвоката на етапі досудового розслідування слід розглядати не як формальну, а як активну і

відповідальну. Аргументовано, що адвокат, який представляє неповнолітнього потерпілого, повинен: 1) роз'яснювати права доступною для дитини мовою з урахуванням її віку та особистісних особливостей; 2) підготовлювати неповнолітнього до слідчих (розшукових) дій, забезпечуючи психологічний комфорт та запобігаючи повторній травматизації; 3) скласти необхідні процесуальні документи (клопотання, скарги, цивільні позови, угоди про примирення тощо); 4) налагоджувати комунікацію з експертами і фахівцями у сфері дитячої психології; 5) визначати доцільну тактику процесуальних дій відповідно до принципів потерпілоорієнтованого підходу.

Акцентовано на важливості проявлення ініціативності адвоката у забезпеченні прав дитини, із дотриманням процесуальних стандартів, які гарантують захист найкращих інтересів неповнолітнього.

19. В аспекті вирішення питання про призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи відносно неповнолітнього потерпілого, запропоновано застосовувати критерій «достовірних відомостей та очевидних підстав», що унеможливить зайве втручання у його психоемоційний стан, попередить вторинну травматизацію особи.

Наголошено, що неповнолітні мають гарантоване законом право на отримання правничої допомоги, яка включає, зокрема, представництво їхніх інтересів у судових інстанціях, державних органах, органах місцевого самоврядування та перед третіми особами. У цьому контексті законний представник неповнолітнього потерпілого має право самостійно обирати форму такої правничої допомоги – або звернутися до системи безоплатної вторинної правової допомоги, зокрема до відповідного регіонального центру, або укласти договір із приватним адвокатом, адвокатським бюро чи об'єднанням, досвід і кваліфікація якого відповідають очікуванням представника.

20. Установлено, що законний представник володіє похідною правосуб'єктністю, тобто реалізує лише ті права, що надані дитині, і не може перевищувати меж, встановлених законом. Проте навіть ті права, які гарантовані національним законодавством та міжнародними договорами, часто

залишаються декларативними через відсутність ефективних механізмів їх реалізації на практиці.

21. З'ясовано, що правова природа відносин, пов'язаних із представництвом юридичних осіб у кримінальному процесі, визначається обсягом повноважень представника, які, своєю чергою, залежать від його процесуального статусу. Дослідження показали, що відповідно до норм кримінального процесуального законодавства, представник наділяється певними правами й обов'язками, які він реалізує від імені юридичної особи з метою захисту її інтересів.

Визначено, що центральним елементом представницької функції є діяльність представника, яка полягає у вжитті процесуальних заходів, спрямованих на забезпечення та захист прав і законних інтересів юридичної особи у перебігу кримінального провадження. Окрім того, завдання представника полягає у відновленні майнових прав та інтересів організації, що були порушені внаслідок вчинення злочину.

22. Установлено, що до сфери процесуальної активності представника юридичної особи належить, зокрема, ініціювання розгляду справи шляхом подання відповідної заяви про скоєння кримінального правопорушення, а також передавання документів, які підтверджують його повноваження діяти від імені юридичної особи. У подальшому представник бере участь у проведенні слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів, пов'язаних із забезпеченням правової позиції організації в рамках кримінального провадження.

Запропоновано розглядати представництво інтересів юридичної особи, яка постраждала внаслідок кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, як форму процесуальної активності суб'єкта, уповноваженого законом і належним чином документально підтвердженого. Ця особа виконує функцію захисту прав і забезпечення виконання обов'язків юридичної особи в межах кримінального провадження. Уточнено, що діяльність такого представника є процесуально тотожною тій, що передбачена для потерпілого, оскільки він реалізує аналогічний спектр прав: має право

подавати клопотання та скарги, надавати докази, брати участь у проведенні слідчих (розшукових) і процесуальних дій, знайомитися з матеріалами справи та отримувати копії рішень і документів.

23. Констатовано, що для здійснення представництва юридичної особи у кримінальному провадженні повинні одночасно бути дотримані дві умови. По-перше, має бути наявним сам факт вчинення щодо неї кримінального правопорушення, у результаті якого було заподіяно майнову чи моральну шкоду. По-друге, необхідна наявність відповідного підтвердження у вигляді документу, що передбачений частиною третьою статті 58 КПК України, яким конкретній особі надано повноваження здійснювати дії від імені юридичної особи з метою захисту її прав та інтересів.

Проведений аналіз частини першої статті 303 КПК України дозволив дійти висновку про нечіткість формулювання, яке міститься в пункті 1 цієї статті, а саме щодо можливості оскарження бездіяльності з боку слідчого, дізнавача чи прокурора, яка виражається у невиконанні ними інших процесуальних дій у строки, встановлені кримінальним процесуальним законом. Підкреслено, що таке формулювання суперечить логіці та відкриває простір для довільного або розширеного тлумачення, що в свою чергу спричиняє формування непослідовної судової практики.

24. На підставі вивчення слідчої та судової практики встановлено, що поширеними помилками представників юридичних осіб, постраждалих від кримінального правопорушення, є, зокрема, ненадання належних документів, які підтверджують їхні повноваження на участь у провадженні, а також спроби оскаржити дії сторони обвинувачення, які згідно із законом не підлягають оскарженню. Подібні недоліки у правозастосуванні допускають як адвокати, так і представники, які є штатними працівниками чи керівниками юридичної особи.

25. Запропоновано внести зміни до положень чинного КПК України, зокрема:

– закріпити у ч. 1 ст. 3 КПК України поняття законних представників

такого змісту: *«законний представник – батько, мати, вітчим, мачуха, усиновлювачі малолітніх і неповнолітніх дітей, опікуни та піклувальники, а за їх відсутності – інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний»;*

- доповнити чинний КПК України статтею 58-1 «Повноваження адвоката-представника потерпілого» такого змісту:

«1. У кримінальному провадженні представник потерпілого користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, а також професійними правами, гарантованими йому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», за винятком передбаченого п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК України».

2. Адвокат, який є представником потерпілого зобов'язаний неухильно виконувати обов'язки, що покладаються на потерпілого, інтереси якого він представляє та інші обов'язки, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правилами адвокатської етики.

3. За неналежне виконання своїх професійних обов'язків представник потерпілого несе дисциплінарну відповідальність у порядку, передбаченому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також підлягає юридичній відповідальності відповідно до закону»;

– закріпити у ч. 3 ст. 59 КПК України право потерпілого на отримання пам'ятки потерпілого та пам'ятки законного представника потерпілого, що має супроводжуватися роз'ясненням його прав та обов'язків як самому неповнолітньому, так і його законному представнику, з урахуванням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 року) та протоколів до неї;

– доповнити ст. 227 КПК України положенням щодо недопущення повторної віктимізації дитини, зокрема шляхом погодження слідчим, дізнавачем або прокурором із законним представником і психологом питання

про участь неповнолітнього потерпілого у тій чи іншій процесуальній дії;

– розширити у ст. 303 КПК України перелік процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів досудового розслідування, які можуть бути оскаржені як потерпілим, так і його представником чи законним представником.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків: Панов, 2015. 240 с.
2. Абламський С. Є. Процесуальний статус представника потерпілого у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2014. № 4. С. 80–84.
3. Абламський С. Є., Юхно О. О. Окремі питання участі у кримінальному провадженні представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. *Право і безпека*. 2016. Вип. 1 (60). С. 80–84.
4. Азаров Ю. І., Дубівка І. В. Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування: монографія. Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2018. 218 с.
5. Альмужна А. С. Правовий статус адвоката у кримінальному провадженні. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 листопада 2022 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (гол.); НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. С. 102–104.
6. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2022 році. Верховний суд: офіційний сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pravos_2022.pdf (дата звернення: 22.10.2023)..
7. Андрусів В. Г. Участь адвоката-захисника в суді першої інстанції у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 233 с.
8. Аніщук Н. В., Бойчук А. Ю. Становлення інституту адвокатури на західноукраїнських землях. *Науково-інформаційний вісник*. 2011. № 3. С. 13–19. URL: https://visnyk.iful.edu.ua/wpcontent/uploads/2019/10/2_2011_3.pdf (дата звернення: 22.10.2023).
9. Аракелян М. Р. Еволюція інституту адвокатури на українських

землях за Статутами Великого князівства Литовського. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 99–103.

10. Ахтирська Н. М. Права потерпілих у кримінальному провадженні: виклики та державна стратегія удосконалення правового статусу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія право*. 2023. № 80 (2). С. 116–123. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.17>.

11. Бабешко А. О. Міжнародно-правові стандарти поводження з неповнолітніми, які потрапили у сферу дії кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. № 34. С. 129–141.

12. Бакаянова Н. М. Історія адвокатури України у запитаннях та відповідях, ілюстраціях та фотографіях : навч. посіб. / Нана Мезенівна Бакаянова, Олена Олегівна Храпенко; Нац. ун-т «Одеська юридична академія»; вступ. сл. Й. Л. Бронз. Вид. 2-ге, перероб. та допов. Одеса: Юридична література, 2019. 214 с.

13. Балацька О. Р. Практичні проблеми забезпечення права на захист підозрюваного в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2018. № 1(17). С. 1–18.

14. Басиста І. В., Назар Ю. С., Хатнюк Ю. А. Захист прав дітей та забезпечення їх безпеки за умов воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності. Protecting the rights of children and ensuring their safety in the context of war crimes, genocide, aggression and crimes against humanity: розділ у колективній монографії «Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense»(dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th". Riga, Latvia: «Baltija Publishing. 2023. С. 42–78.

15. Беднарська В. М. Судове провадження в кримінальному процесі: навч. посіб. Сєверодонецьк: ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2019. 169 с.

16. Березовський Р. С. Вдосконалення діяльності правозахисних громадських організацій в контексті публічно-управлінських впливів: дис. ... д-

ра філософії: 281 Публічне управління та адміністрування. Одеса, 2024. 271 с.

17. Бібліотеки LibreTexts. 7.7 Е: Насильницькі злочини.
URL: <https://ukrayinska.libretexts.org/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0>
% (дата звернення: 22.10.2023)..

18. Бойко Л. І. Міжнародні стандарти дисциплінарної відповідальності адвокатів. *Юридична наука*. 2015. № 4. С. 161–166.

19. Бойчук А. Ю. Інститут адвокатури на західноукраїнських землях другої половини ХІХ–початку ХХ століття (на матеріалах Галичини): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 16 с.

20. Большаков Є. В. Відповідальність адвоката-представника потерпілого за надану неякісну правову допомогу. Трансформація юридичної відповідальності на сучасному етапі розвитку суспільства. 2008. С. 135–137.

21. Боняк В. О., Коломоєць Ю. О. Проблема збалансованості процесуальноправового статусу потерпілого в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 130–134.

22. Бородій І. В., Топчій В. В. Правова природа і зміст права на захист учасників кримінального провадження *Ірпінський юридичний часопис*. 2022. Випуск 1 (8). С. 200–206. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/49> (дата звернення: 22.10.2023).

23. Бурангулов А. В., Геращенко О. С., Залєвська І.І., Удренас Г.І. Якісний контроль за діяльністю Національної поліції України як вимога та умова успішного процесу євроінтеграції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 18–22. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.3>.

24. Буртовий М. О. Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2022. 260 с.

25. Буртовий М. О. Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на

стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2022. 20 с.

26. Вайда Т. С. Правова допомога потерпілим особам внаслідок зґвалтування в умовах війни. *ScienceRise: Juridical Science*. 2023. № 2 (24). С. 38–47.

27. Вакуленко О. Ф. Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.

28. Варнавська К. А. Організаційно-правовий механізм захисту правозахисників на міжнародному регіональному рівні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 30. С. 156–163.

29. Варфоломеева Т. В. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1 (14). С. 7–20.

30. Варфоломеева Т. В. Захист у кримінальному судочинстві. Київ: Вища школа, 1998. 204 с.

31. Введенська В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 22 с.

32. Вирок Бородянського районного суду Київської області від 09 квітня 2024 року у справі № 939/2083/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118220618> (дата звернення: 22.10.2023).

33. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 24 червня 2024 р. у справі № 755/7684/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120308271> (дата звернення: 22.10.2023).

34. Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 24 травня 2021 р. у справі № 175/353/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97089741> (дата звернення: 22.10.2023).

35. Вирок Збаразького районного суду Тернопільської області від 28 грудня 2020 р. у справі № 598/1969/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93912743> (дата звернення: 22.10.2023).

36. Вирок Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 03 листопада 2023 р. у справі № 695/3742/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114639130> (дата звернення: 22.10.2023).

37. Вирок Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 17 липня 2023 р. у справі № 695/2259/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112215924> (дата звернення: 22.10.2023).

38. Вирок Кагарлицького районного суду Київської області від 04.03.2024 року у справі № 368/183/24 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118121644> (дата звернення: 22.10.2023).

39. Вирок Ленінського районного суду міста Кіровограда від 19 листопада 2024 р. у справі № 405/2245/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123095726> (дата звернення: 22.10.2023).

40. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 31 липня 2023 р. у справі № 463/2859/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112824579> (дата звернення: 22.10.2023).

41. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 09 квітня 2019 р. у справі № 521/2137/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81040563> (дата звернення: 22.10.2023).

42. Вирок Московського районного суду м. Харкова від 19 жовтня 2021 р. у справі № 643/17939/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100392153> (дата звернення: 22.10.2023).

43. Вирок Овідіопольського районного суду Одеської області від

21 травня 2019 р. у справі № 509/519/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81918509> (дата звернення: 22.10.2023).

44. Вирок Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 12 вересня 2019 р. у справі № 583/3198/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84205534> (дата звернення: 22.10.2023).

45. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівці від 06 листопада 2019 р. у справі № 725/4899/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85464412> (дата звернення: 22.10.2023).

46. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівці від 12 червня 2019 р. у справі № 725/2163/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82418134> (дата звернення: 22.10.2023).

47. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 30 квітня 2021 р. у справі № 522/14365/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96670454> (дата звернення: 22.10.2023).

48. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 06 травня 2022 р. у справі № 569/16246/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104456788> (дата звернення: 22.10.2023).

49. Вирок Ріпкинського районного суду Чернігівської області від 06 серпня 2021 р., у справі № 743/439/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98846634> (дата звернення: 22.10.2023).

50. Вирок Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 08 квітня 2022 р. у справі 682/223/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104267345> (дата звернення: 22.10.2023).

51. Вирок Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 04 травня 2022 р. у справі № 192/463/21. Єдиний державний реєстр судових

рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104161969> (дата звернення: 22.10.2023).

52. Вирок Тарутинського районного суду Одеської області від 12 червня 2025 р. у справі № 514/92/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128251348> (дата звернення: 22.10.2023).

53. Вирок Фортечного районного суду м. Кропивницького від 06 червня 2025 р. у справі № 404/8297/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127927458> (дата звернення: 22.10.2023).

54. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 12 лютого 2019 р. у справі № 466/801/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79770589> (дата звернення: 22.10.2023).

55. Вишковська В. І. Форми здійснення правозахисної діяльності в Україні. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право.* 2014. Вип. 25. С. 136–142. С. 137. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7325/Vyshkovska.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 22.10.2023).

56. Вільчик Т. Б. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів. *Інформація і право.* 2015. № 3. С. 115–122.

57. Вітрук О. Способи усунення негативних майнових наслідків кримінального правопорушення. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 10. С. 156–160.

58. Волошина Л. О. Поняття та види юридичної відповідальності адвоката. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 2. С. 129–135.

59. Вуйма А. Г. Використання висновку експерта, складеного за результатами проведення судово-психологічної експертизи, у кримінальному судочинстві. *Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану: IV Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 7 червня 2024 р.).* Одеса: Видавництво «Юридика»,

2024. С. 61–64.

60. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 297 с.

61. Вуйма А. Г. Застосування потерпілоорієнтованого підходу під час проведення слідчих (розшукових) дій у злочинах, пов'язаних із насильством. Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів: зб. матер. V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 жовтня 2024 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2024. С. 78–81. DOI: <https://www.doi.org/10.32782/31-10-2024>.

62. Галаган В. І. Проведення слідчих (розшукових) дій: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1 (5). С. 73–79.

63. Галай А. О. Недержавні організації юридичного спрямування як учасники публічного управління: монографія. Київ: КНТ, 2015. 408 с.

64. Гарбовський Л. А., Дідківська Г. В., Топчій В. В. Правовий статус потерпілого у кримінальному процесі України: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 152 с.

65. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2008. 18 с.

66. Глинська Н. В. Потерпілоорієнтований підхід при здійсненні кримінального провадження у справах про воєнні злочини: окремі аспекти якості закону та потреб практики. Україна – ЄС: питання гармонізації кримінального та кримінального процесуального законодавства: матеріали круглого столу (м. Львів, 22 червня 2023 року) / упор. І. В. Гловюк, Н. Р. Лащук. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 70–76.

67. Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі: навчальний посібник. Київ: Атіка. 2003. 352 с.

68. Гловюк І. В. Європейський охоронний ордер: питання прогностичного інструментарію для захисту жертв кримінальних

правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 655–660.

69. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. С. 27–28.

70. Гончаренко В. Г., Нор В. Т., Шумило М. Є. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ: Юстиніан, 2012. 1224 с.

71. Гошовський М. І., Кучинська О. П. Потерпілий у кримінальному процесі України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 192 с.

72. Граб М. І. Значення високого рівня правової культури в українському суспільстві. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 127–130. DOI: <https://doi.org/10.32782/EP.2021.3.19>.

73. Грисюк В. В. Система принципів здійснення адвокатської діяльності. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 24–30. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-1-4>.

74. Грицай І. О. Неурядові правозахисні організації України та Європейського Союзу: інституційний аспект порівняння. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 76–83.

75. Гришук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.

76. Грібов М. Л., Червінський В. В. Представництво потерпілого у кримінальному провадженні: поняття, зміст, проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 3–4. С. 8–21. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.3-4/8-21>.

77. Гузела М. В. Відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. Львів, 1999. 18 с.

78. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально

процесуального доказування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Харків, 2007. 20 с.

79. Данькова С. О. Класифікація суб'єктів доказування у кримінальному провадженні в суді першої інстанції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 3. № 81. С. 62–66. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.7>.

80. Декларація Комітету Міністрів Ради Європи щодо поліпшення захисту правозахисників та сприяння їх діяльності: прийнята Комітетом міністрів 6 лютого 2008 року на 1017-му засіданні постійних представників міністрів). URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Defenders/DeclarationHRDCoECommitteeMinisters.pdf> (дата звернення: 22.10.2023).

81. Декларація про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загальновизнані права людини та основні свободи (Декларація ООН про правозахисників)»: схвал. Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 53/144 (A / RES / 53/144) від 09 грудня 1998 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-right-and-responsibility-individuals-groups-and> (дата звернення: 22.10.2023).

82. Демиденко А. Л. Неурядові (громадські) правозахисні організації як інститут громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 238 с.

83. Демиденко Г., Єрмолаєв В. «Правда Руська» Ярослава Мудрого. Початок вітчизняного законодавства. Харків : Право, 2017. 392 с.

84. Демура М. І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування: монографія /наук. ред. В. І. Маринів. Харків: Право, 2018. 224 с.

85. Деркач А. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 124–127.

86. Дехтяр О. Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і

документів та її реалізація у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2014. 20 с.

87. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: наук.-практ. посіб. / [Глов'юк І. В., Литвинов О. М., Орлов Ю. В. та ін.], за заг. ред. В. В. Сокурєнка, МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2023. 400 с.

88. Директива Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу № 2012/29/EU від 25 жовтня 2012 року, яка встановлює мінімальні стандарти прав, підтримки і захисту потерпілих від злочину і замінює Рамкове рішення Ради Європейського Союзу 2001/220/JHA [Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA] // OJ L 315, 14.11.2012. Р. 57–73. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029> (дата звернення: 22.10.2023).

89. Діденко Є. В. Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Ірпінь, 2013. 18 с.

90. Діденко Є. В. Особливості допиту потерпілого на стадіях досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 231–235.

91. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 22.10.2023).

92. Дрішлюк К. В. Повноваження представника юридичної особи, потерпілої від кримінального правопорушення, в кримінальному провадженні. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса:

Юридична література, 2016. С. 300–301.

93. Дубіна О. М. Практика Європейського Союзу щодо впровадження моделі «Барнахус» // Світ наукових досліджень. Випуск 28: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 21-22 березня 2024 р.) /за ред.: О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФОП Шпак ВБ 2024. 191 с.

94. Дудко О. В. Помилки адвоката в кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2020. 296 с.

95. Дутко А., Остапенко Л., Трач І. Правовий статус адвоката: порівняльний аналіз законодавства України і зарубіжних країн. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 4 (28). С. 169–176.

96. Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката: у 2 ч. / О.Д. Святоцький, Т.Г. Захарченко, С.Ф. Сафулько та ін.; за заг. ред. С.Ф. Сафулька. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. 1. 616 с.

97. Європейська Конвенція про захист прав і свобод людини 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

98. Ємельянов Р. О. Адвокат-представник потерпілого у кримінальному процесі: дис. ... д-ра філософ. : 081. Кропивницький, 2023. 233 с.

99. Ємець І. О. Адвокатські розслідування: можливості та особливості використання зібраних представником потерпілого матеріалів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106). Ч. 1. С. 155–167.

100. Ємець І. О. Актуальні напрями вдосконалення діяльності щодо представництва інтересів потерпілих у кримінальному провадженні. *Державно-правові засади формування безпекового середовища в Україні: сучасні виклики*: III Всеукраїнська наукова конференція (м. Одеса, 18 грудня 2024 р.). Одеса: ОДУВС, 2024. С. 162–164.

101. Ємець І. О. Взаємодія представника потерпілого з носіями

спеціальних знань у процесі збирання доказів на стадії досудового розслідування. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 05 грудня 2024 року). Київ: Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2024. С. 134–136.

102. Ємець І. О. Доказування у кримінальному провадженні потерпілим і його представником обставин, покладених в основу цивільного позову. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану*: матеріали міжкафедрального круглого столу (в авторській редакції) (м. Кривий Ріг, 20 вересня 2024 р.). Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2024. С. 138–141.

103. Ємець І. О. Зміст представництва інтересів юридичної особи, яка є потерпілою у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (108). Ч. 1. С. 285–294.

104. Ємець І. О. Інститут представництва потерпілого у кримінальному процесі: особливості становлення та історичного розвитку. *Соціологія права*. 2024. Вип. 3–4 (48–49). С. 47–52.

105. Ємець І. О. Міжнародно-правові стандарти представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 304–313.

106. Ємець І. О. Надання правозахисними неурядовими організаціями правничих послуг населенню: форми та межі компетенції. *Адміністративне право і процес*. 2024. № 3. С. 5–20.

107. Ємець І. О. Підхід, орієнтований на потерпілого в діяльності представника (правові, організаційно-тактичні та психологічні засади). *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 2. С. 149–156.

108. Ємець І. О. Підхід, орієнтований на потерпілого: окремі кроки на шляху запровадження під час розслідування насильницьких злочинів. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024.

№ 4 (108). С. 55–64.

109. Ємець І. О. Представництво інтересів недієздатного чи обмежено дієздатного потерпілого у кримінальному провадженні. *Архів кримінології та судових наук*. 2024. № 2 (10). С. 146–152.

110. Ємець І. О. Представництво потерпілої юридичної особи, якій завдано шкоду кримінальним правопорушенням, на стадії досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 164–174.

111. Ємець І. О. Принципи представництва потерпілого у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105). С. 138–148.

112. Ємець І. О. Процесуальний статус адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні: перспективи вдосконалення. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 3 (107). С. 80–88.

113. Ємець І. О. Реалізація обов'язку доказування потерпілим і його представником у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (106). С. 171–182.

114. Ємець І. О. Роль адвоката-представника потерпілого у доказуванні об'єктивної сторони торгівлі людьми. *Теорія та практика протидії злочинності в умовах правового режиму воєнного стану*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 листопада 2024 року) / упор. Р. М. Андрусишин. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 76–80.

115. Ємець І. О. Роль і місце представника потерпілого у встановленні майнової шкоди та збитків, завданих йому кримінальним правопорушенням. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 276–283.

116. Ємець І. О. Становлення та сутність інтересів представництва у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 3 (36). С. 184–197.

117. Ємець І. О. Участь законного представника неповнолітнього

потерпілого у кримінальному провадженні. *Соціологія права*. 2024. Вип. 1–2 (46–47). С. 27–31.

118. Ємець І. О. Участь представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Право і безпека*. 2024. № 4 (95). С. 20–31.

119. Єфименко М. Ю. Правовий статус адвоката в адміністративному судочинстві. *Право і безпека*. 2013. № 3. С. 35–41.

120. Забарний М. М. Прогалини у кримінальному процесуальному праві: загальнотеоретичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 3. Том 3. С. 108–111.

121. Заборовський В. В. Деякі проблеми визначення дефініції категорії «правовий статус». *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 22–23 квітня 2016 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. С. 165–168.

122. Заборовський В. В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2017. 577 с.

123. Заборовський В. В. Правовий статус особи, яка надає правову допомогу, в цивільному судочинстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 41. Т. 2. С. 183–187.

124. Заборовський В. В. Приводи для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката за законодавством України та російської федерації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 6. С. 352–356. URL: http://pap.in.ua/6_2014/109.pdf (дата звернення: 22.10.2023).

125. Заборовський В. В. Становлення адвокатури на території України: періоди Київської Русі та польсько-литовського правління. *Правова парадигма*. 2017. Т. 16. № 1. С. 67–72.

126. Заборовський В. В. Структура правового статусу адвоката: дослідження сутності елементів, які є передумовами його виникнення або ж є

дотичними до нього. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 39. Т. 2. С. 110–115.

127. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства: прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні від 01.10.1998 р. №994_343. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343 (дата звернення: 22.10.2023).

128. Загурский Л. Н. Принципы римского гражданского и уголовного процесса. Харьков, 1874. 434 с.

129. Заруцький Олександр. Щодо Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». URL: <http://khpg.org/index.php?id=1346404980> (дата звернення: 22.10.2023).

130. Захаров Є. Ю. Про деякі нові риси правозахисного руху в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL: <https://khpg.org/1196251282> (дата звернення: 22.10.2023).

131. Звітність про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 22.10.2023).

132. Зінковський І. П. Новелізація доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих та свідків. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 530–536. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.92>.

133. Іванов В. М. Історія держави і права України. В 2-х частинах. Навч. посіб. Київ: МАУП, 2002. Ч. I. 264 с.

134. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: затв. Наказом МВС України від 07.07.2017 №575. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (дата звернення: 22.10.2023).

135. Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про

кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: затв. Наказом МВС України від 27.04.2020 № 357. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20> (дата звернення: 22.10.2023).

136. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: затв. наказом МВС України від 19.12.2017 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 22.10.2023).

137. Іскендерова Г. Т. Представництво та захист адвокатом прав потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 45–50.

138. Історія адвокатури України / Т. В. Варфоломеева та ін. Київ: СДМ-Студіо, 2002. Ч. 1. 286 с.

139. Історія світової та вітчизняної адвокатури : навч. посібник / В. С. Макарчук. 2-ге вид., випр. і допов. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. 308 с.

140. Кавун Д. Ю. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 214 с.

141. Кавун Д. Ю. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 25 с.

142. Кавун Д. Ю. Представник-адвокат потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. 2016. № 22. С. 206–209.

143. Камінська О. Л. Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2022. 247 с.

144. Канюка В. Є., Олійничук Р. П. Загальна характеристика представництва у кримінальному провадженні: поняття та види. *Наукові*

записки. *Серія: Право.* 2023. №. 14. С. 178–182. URL: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-178-182> (дата звернення: 22.10.2023).

145. Капліна О. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав потерпілих у кримінальному процесі: інтерпретація і проблеми імплементації в національне законодавство України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права.* 2004. № 1–2. С. 223–228.

146. Каркач П. М. Державне обвинувачення в суді за новим кримінальним процесуальним законодавством України: навч. посіб. Харків, 2013. 184 с.

147. Керівні принципи ЄС щодо захисників прав людини. Опубліковано Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) Ul. Miodowa 10 00-251 Warsaw Poland. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/d/150476.pdf> (дата звернення: 22.10.2023).

148. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17.11.2010. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 22.10.2023).

149. Кирилук Л. В. Адвокат-представник потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача у кримінальному судочинстві України. *Форум права.* 2009. № 1. С. 252–259. С. 252. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1f245714-45cf-4d29-92c8-b10c86a673b6/content> (дата звернення: 22.10.2023).

150. Кисельов О. О., Д'яченко Г. Є. Міжнародні стандарти захисту прав осіб, які є потерпілими від кримінальних правопорушень. *Право і суспільство.* 2019. № 6. Ч. 2. С. 158–161.

151. Кількість осіб, яким Нацсоцслужбою встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми / Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/protidiya-torgivli-lyudmi/kilkist-osib-yakim-nacsocsluzhboyu-vstanovleno-status-osobi-yaka-postrazhdala-vid-torgivli-lyudmi> (дата звернення: 22.10.2023).

152. Клепка Д. І., Новіков Д. І. Питання забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 31. № 1. С. 253–263. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.20>.

153. Климчук М. П., Стечик Б. В. Міжнародно-правові стандарти захисту захисника чи представника особи від втручання в їх діяльність. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 471–476. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.76>.

154. Коваленко А. В. Використання доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 576–582. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.101>.

155. Коваленко А. В. Проблеми понятійно-термінологічного апарату процедури ініціювання проведення судової експертизи у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 104 (Ч. 1). С. 176–187.

156. Коваленко В. В., Удалова Л. Д., Письменний Д. П. Кримінальний процес: підручник. Київ: ЦУЛ, 2013. 544 с.

157. Ковальова Я. До питання періодизації новітньої історії адвокатури України. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 грудня 2023 р.) / редкол.: Т. В. Вільчик та ін. Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 75–78.

158. Ковальчук С. О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Івано-Франківськ, 2007. 221 с.

159. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 22.10.2023).

160. Комаринська Ю., Несен О., Русанівська Д. Розслідування кримінальних проступків за участю дітей та пов'язаних з домашнім

наси́льством. Успіхи і досягнення у науці. 2024. № 7 (7). С. 79–91.
DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-7\(7\)](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-7(7)).

161. Компас: посіб. з освіти з прав людини за участю молоді. Харків: Право, 2020. 490 с.

162. Конвенція ООН про права дитини: міжнародний документ від 20.11.1989 р. // Генеральна Асамблея ООН. – Нью-Йорк, 1989.
URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (дата звернення: 22.10.2023).

163. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 № 995_004: ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 22.10.2023).

164. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція): укладена 25.10.2007 р. № MeS 201 // Рада Європи. Страсбург, 2007. URL: <https://rm.coe.int/168046e1e3> (дата звернення: 22.10.2023).

165. Конопельський В. Я., Чекмарьова І. М., Резніченко Г. С. Воєнні злочини за законодавством України : навчальний посібник. Одеса, ОДУВС, 2023. 60 с.

166. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна Рада (ВР) України: офіційний сайт.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 22.10.2023).

167. Копча В. В. Правозахисна функція держави: доктринальні підходи до розуміння. *Публічне право*. 2019. № 2. С. 132–140. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=103:pp-2019-34-17&catid=90&Itemid=483&lang=uk (дата звернення: 22.10.2023).

168. Корнієнко М. В. Концептуальні основи протидії насильницьким

злочинам щодо дітей: монографія. Одеса: ОДУВС, 2019. 318 с.

169. Корнієнко М. В. Сучасна парадигма протидії насильницьким злочинам щодо дітей: монографія. Одеса: ОДУВС, 2021. 371 с.

170. Корнієнко П. С. Особливості правозахисної діяльності як різновиду юридичної діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 71–75. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001036707> (дата звернення: 22.10.2023).

171. Король Н. П. Забезпечення права потерпілої особи від насильства в контексті Директиви Європейського Союзу про права потерпілих. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 18. С. 93–99. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.18.93>.

172. Корчева Т. В. Здійснення адвокатом представництва в кримінальному провадженні: проблемні питання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Т. 2. № 2. С. 94–97.

173. Костюченко О. Ю. Окремі аспекти реалізації права потерпілого на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 40–46.

174. Кочура О. О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження: монографія / О. О. Кочура : за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків: НікаНова, 2015. 249 с.

175. Кочура О. О. Правовий інститут представництва неповнолітнього потерпілого як один з видів кримінальних процесуальних гарантій забезпечення прав та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 80–88.

176. Кравченко І. С., Кононець В. П. Застосування методики «Зелена кімната» в діяльності Національної поліції: Методичні рекомендації для проведення занять зі слухачами на базі тренінгового центру «Зелена кімната» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ / І.С. Кравченко, В.П. Кононець. Дніпро: ДДУВС, 2018. 48 с.

177. Кравчун Ю. А., Степанов П. Л. Окремі проблемні питання інституту потерпілого в кримінальному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3. Том 3. С.120–123.

178. Кривонос М. В. Індивідуальна робота з потерпілим від кримінального правопорушення в умовах воєнного стану. *SWorldJournal*. 2023. № 21 (3) С. 118-124. DOI: <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2023-21-03-018>.

179. Крикливець Д. Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 21 с.

180. Крикунов О. В., Борис І. І. Право потерпілого на професійну правничу допомогу за кошти держави як елемент засад рівності та змагальності кримінального процесу. *Актуальні питання реформування правової системи: зб. матеріалів XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 14–15 черв. 2019 р.)* / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 253–255.

181. Кримінальний кодекс УСРР, затверджений ВЦВК. Харків: вид-во Нарком'юсту УСРР, 1922. 100 с.

182. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 22.10.2023).

183. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків: Одіссей, 2013. 1104 с.

184. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстіан, 2012. 1224 с.

185. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 р. від 28.12.1960 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05/conv#o658> (дата звернення: 22.10.2023).

186. Кропивін Є., Сотник О., Гузь О., Семків Т. Justtalk#15. У якій ти

ролі... адвокат потерпілого? Discussion paper. Justtalk. URL: <https://justtalk.com.ua/post/justtalk15-u-yakij-ti-rol-i-advokat-poterpilogo-discussion-paper> (дата звернення: 22.10.2023).

187. Крукевич О. М. Здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 272 с.

188. Кухар А. В. Професійна відповідальність адвоката: поняття, форми та місце в системі юридичної відповідальності. *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Право*. 2012. № 173–1. С. 63–72.

189. Кучевський П. В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 18 с.

190. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 283 с.

191. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Щодо окремих питань удосконалення правового регулювання участі захисника у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 344–347. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-5/85.

192. Лапкін А. В. Організаційно-правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Харків, 2011. 24 с.

193. Литвиненко О. Г. Окремі аспекти використання «зеленої кімнати» як місця допиту неповнолітнього підозрюваного. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 189–194.

194. Литовські статuti 1529, 1566, 1588. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип. 3. С. 206–221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubpolpr_2016_3_9 (дата звернення: 22.10.2023).

195. Логвинський Г. В. Кримінально-правова характеристика посягання на захисника чи представника особи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса,

2021. 240 с.

196. Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. Донец. юрид. ін-т МВС України. Київ: Юрид. світ, 2016. 416 с.

197. Мазурок Д. І. Право на доступ до суду недієздатних осіб: методичні рекомендації для адвокатів. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2016. 28 с.

198. Майстро Д. Адвокати на захисті інтересів міста Олександрівська (Запоріжжя). *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2022. № 12 (87). С. 60–64. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/visnyky/2022-12-28-v-snik-naau_63ac2470021c8.pdf (дата звернення: 22.10.2023).

199. Майстро Д., Стойчев В. Нариси з історії адвокатури Запорізької області. Запоріжжя: А А Тандем, 2024. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/files/Essays%20on%20the%20History%20of%20the%20Bar%20of%20Zaporizhzhia%20Region.pdf> (дата звернення: 22.10.2023).

200. Малиновська Т. М. До проблеми захисту дітей, що потерпіли від домашнього насильства. *Наше право*. 2021. № 1. С. 102–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/NP.2021.1.16>.

201. Малярченко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів. Теорія, історія і практика. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 544 с.

202. Мамка Г. М. Засади кримінального провадження: наукові та правові основи: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2019. 42 с.

203. Маринич А. П. Обов'язкове представництво як гарантія забезпечення змагальності кримінального судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Т. 2. Вип. 48. С. 124–127. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34433>.

204. Маринич А. П., Степанов П. Л. Обов'язкове представництво як гарантія забезпечення змагальності кримінального судочинства. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: право*. 2018. Т. 2.

Вип. 48. С. 124–127.

205. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 210 с.

206. Мартовицька О. В. Проблемні питання удосконалення правових та процесуальних гарантій прав потерпілих на стадії досудового розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. № 4 (84). С. 123–133.

207. Мартовицька О. В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. 229 с.

208. Машика В. П. Представництво неповнолітніх, недієздатних та обмежено дієздатних осіб у кримінальному провадженні. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. №1–2. С. 30–35.

209. Машика В. П. Роль захисника у здійсненні представництва в кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 186–189. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2019.33>.

210. Мельниченко А. В. Теорія і практика забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 216 с.

211. Метіль А. С., Часова Т. О. Представники юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 666–668.

212. Методичні рекомендації з інтегрування підходу, орієнтованого на потерпілих, у деяких аспектах досудового розслідування злочинів сексуального насильства в умовах збройної агресії / С. Чернявський, К. Левченко, Ю. Чорноус, Г. Нікітіна-Дудікова, О. Перунова, Л. Гордієнко, В. Ієрусалимов, О. Остапенко. Київ, 2023. 48 с.

213. Михайлів С. В. Обов'язкова участь адвоката–представника потерпілого у кримінальному процесі. *Адвокат*. 2009. № 9. С. 33–35.

214. Михайлова Н. В. Інститут захисту прав потерпілого за новим КПК

України. *Право і суспільство*. 2013. № 2. С. 203–206.

215. Міжнародний протокол документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті, 2017 р., URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/598335/International_Protocol_2017_2nd_Edition.pdf (дата звернення: 22.10.2023).

216. Мохонько О. О. Поняття і сутність засади змагальності сторін у кримінальному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 250–253.

217. Мохонько О. О. Реалізація принципу змагальності сторін при застосуванні заходів процесуального примусу на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 197 с.

218. Мудрак І. В. Регламентування та забезпечення права потерпілого на представництво – основа правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 3. С. 256–260.

219. Національна стратегія у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 №119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (дата звернення: 22.10.2023).

220. Нестор Н. В. Забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні України. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 124–136.

221. Нікітіна-Дудікова Г. Компаративістський аналіз організаційно-тактичних і психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими. *Юридична психологія*. 2021. Т. 29. № 2. С. 70–81. DOI: <https://doi.org/10.33270/03212902.70>.

222. Нікітіна-Дудікова Г. Тактика допиту малолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична*

психологія. 2020. Т. 26. № 1. С. 77–84.

223. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України: [Навч. посібник для студентів юрид. спеціальностей вищих закладів освіти] / За ред. Ю. М. Грошевого. Харків: Право, 2002. 160 с.

224. Новожилов В. С. Попередження вторинної віктимізації як завдання кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. № 41. С. 165–181. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2021-41-165>.

225. Ноздріна М. О. Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 Харків, 2004. 20 с.

226. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за січень 2020 року / упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. 43 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KKS_01_20.pdf (дата звернення: 22.10.2023).

227. Основи оперативно-розшукової діяльності в Україні : посіб. / В. В. Аброськін, С. В. Албул, С. О. Єгоров, та ін.; за заг. ред. В. В. Аброськіна. Одеса: Видавець Букаєв В.В., 2020. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e849ed3-0995-4496-a500-5095ec0dabe2/content> (дата звернення: 22.10.2024).

228. Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2000. № 1. С. 170–185.

229. Остапенко С. І. Кримінально-процесуальні гарантії права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2010. 19 с.

230. Остафійчук Г. В. Представництво у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 190–195.

231. Падох Я. Суди і судовий процес Старої України. Нарис історії.

Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка, 1990. 128 с.

232. Панасюк Т. І. Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.

233. Парфило О. А. Кримінально-процесуальний компроміс – необхідність продиктована часом. *Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22–23 березня 2001 р.) Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. С. 53–56.

234. Пашенко Є. М. Щодо поняття та ознак насильницьких злочинів військовослужбовців. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та громадського порядку*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції до 25-річчя Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, 18 квітня 2019 р.). Харків: ХНУВС, 2019. С. 161–163.

235. Пеший Д. А. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 25 с.

236. Пилипенко Д. О. Потерпілий як суб'єкт реалізації функції обвинувачення у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк, 2014. 18 с.

237. Піддубна А. В. Процесуальні гарантії прав потерпілих від воєнних злочинів. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану*: тези доповіді міжнародної наук.-практ. конф.(м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.). Кам'янець-Подільський: ХНУВС, 2023. С. 343–346.

238. Пінчук М. Г. Деякі питання щодо визначення предмета доказування та його структури. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 2 (78). С. 33–38.

239. Погорецький М. М. Становлення та розвиток інституту гарантій адвокатської таємниці в Україні. *Юридична Україна*. 2015. № 4-5. С. 24–30.

240. Подолінська І. С. Засада змагальності та її реалізація у діяльності

сторони захисту у кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2013. № 9. С. 104–109.

241. Пожар В. Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 22 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/51113a95-1278-4139-a534-241ff757ed25/content> (дата звернення: 26.11.2025).

242. Пожар В. Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2006. 236 с.

243. Пожар В. Г. Межі повноважень представників у кримінальному провадженні: проблеми визначення. *Молодий вчений*. 2016. № 12 (39). С. 612–615.

244. Понад 2 тисячі звернень щодо захисту інтересів дітей у суді надійшло до системи БПД з початку року. Безоплатна правнича допомога. URL: <https://legalaid.gov.ua/statti/ponad-2-tysyachi-zvernen-shhodo-zahystu-interesiv-u-sudi-nadiyshlo-do-systemy-bpd-z-pochatku-roku/> (дата звернення: 15.09.2024).

245. Попелюшко В. О. Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 1(13). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf> (дата звернення: 26.11.2025).

246. Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: затв. спільним наказом Офісу Генерального прокурора України, МВС України, Міністерства юстиції України та Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 26.11.2025).

247. Посібник з особливостей проведення процесуального інтерв'ю в рамках кримінального розслідування. Белоусов Ю., Яворська В., 2024. 64 с. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/posibnyk-z-osoblyvostey->

provedennya-protseesualnoho-intervyu-v-ramkakh-kryminalnoho-rozsliduvannya (дата звернення: 26.11.2025).

248. Постанова Великої палати Верховного Суду від 09.11.2022 у справі № 372/1652/18 (провадження № 14-115цс21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046335> (дата звернення: 26.11.2025).

249. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.05.2019 у справі № 357/17852/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82636307> (дата звернення: 26.11.2025).

250. Постанова Верховного Суду від 28 січня 2020 року у справі № 639/1910/19 (провадження № 51-4115км19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87298252> (дата звернення: 26.11.2025).

251. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19.08.2024 у справі № 521/3869/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121104572> (дата звернення: 26.11.2025).

252. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25 листопада 2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209 (дата звернення: 26.11.2025).

253. Права, за якими судиться малоросійський народ / Відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко; Упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков; Ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков (відп. секретар), І. Б. Усенко, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко. НАН України. Інститут держави і права ім В. М. Корецького; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1997. 548 с.

254. Правила адвокатської етики. Затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 26.11.2025).

255. Правила адвокатської етики: затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року 09 червня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 26.11.2025).

256. Право на правову допомогу. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками. Конституційний Суд України: офіційний веб-сайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4310-pravo-na-pravovu-dopomogu> (дата звернення: 26.11.2025).

257. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.

258. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 26.11.2025).

259. Про адвокатуру: Закон 19.12.1992 р. №2887-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/150501__527423 (дата звернення: 26.11.2025).

260. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17-Text> (дата звернення: 01.04.2024).

261. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 15.10.2024).

262. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 15.10.2024).

263. Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 16 квітня 1984 р. № 6834-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/6834-10> (дата звернення: 01.12.2023).

264. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 20 листопада 2009 р. № 1761 VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1761-17#Text> (дата звернення: 15.06.2025).

265. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18 травня 2004 р. № 1727-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1727-15> (дата звернення: 15.06.2025).

266. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого спеціалізованого суду від 4 квіт. 2013 р. № 511-550/0/4-13. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13> (дата звернення: 15.10.2024).

267. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 15.10.2024).

268. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 15.10.2024).

269. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 15.10.2024).

270. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2229-19> (дата звернення: 15.10.2024).

271. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 №580-VIII. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 15.10.2024).

272. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015

№ 389-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 15.10.2024).

273. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів. Постанова Верховного суду України від 02.07.2004 № 13. Web site of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04> (дата звернення: 15.10.2024).

274. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 15.10.2024).

275. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17> (дата звернення: 15.10.2024).

276. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 15.10.2024).

277. Пузирний В. Принципи адвокатської діяльності у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 3. С. 86–90.

278. Пчеліна О. В. Підслідність у кримінальних провадженнях про воєнні злочини та пов'язані з війною кримінальні правопорушення. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України: матеріали круглого столу* (м. Київ, 27 жовтня 2023 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2023. С. 49–52.

279. Пчеліна О. В. Право на інформацію в кримінальному провадженні у контексті міжнародно-правових стандартів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 266–271.

280. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 289 с.

281. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини:

загальні ознаки, класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 18–28.

282. Ракіпова І. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2023. 444 с.

283. Ракіпова І. В., Черноморченко К. В. Неповнолітній потерпілий у кримінальному провадженні: забезпечення права на представництво та комунікацію. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С.124–129.

284. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Національні інститути, які опікуються просуванням і захистом прав людини» від 20 грудня 1993 р. № 48/134. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n94/116/24/pdf/n9411624.pdf> (дата звернення: 15.10.2024).

285. Рішення Великої палати від 13 лютого 2003 року у справі «Партія добробуту та інші проти Туреччини». URL: https://ips.ligazakon.net/document/SO2258?ed=2003_02_13.

286. Рішення ЄСПЛ у справі «Ankerl v. Switzerland» від 23 жовтня 1996 р., заява № 17748/91 п. 38. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES015340> (дата звернення: 15.10.2024).

287. Рішення ЄСПЛ у справі «Buhuceanu and Others v. Romania» від 23.05.2023 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-224774> (дата звернення: 15.10.2024).

288. Рішення ЄСПЛ у справі «Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands» від 27 жовтня 1993 р., заява № 14448/88, п. 33. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57850%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57850%22]}) (дата звернення: 15.10.2024).

289. Рішення ЄСПЛ у справі «Р., С. та S проти Сполученого Королівства» від 15.06.2011 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_097

(дата звернення: 15.10.2024).

290. Рішення ЄСПЛ у справі «Гурепка проти України» (№ 2), заява № 38789/04, рішення від 08.04.2010, пункт 23 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_565 (дата звернення: 15.10.2024).

291. Рішення ЄСПЛ у справі «Касадо Кока проти Іспанії» від 24.02.1994. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO6473> (дата звернення: 15.10.2024).

292. Рішення ЄСПЛ у справі «Лоулесс проти Ірландії» (Lawless v. Ireland) від 1 липня 1961 року // European Court on Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57518%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57518%22]}) (дата звернення: 15.10.2024).

293. Рішення ЄСПЛ у справі «Надточій проти України» (Заява № 7460/03) від 15.05.2008 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_404 (дата звернення: 15.10.2024).

294. Рішення ЄСПЛ у справі «Реквенї проти Угорщини» (Rekvenyi v. Hungary) від 20 травня 1999 р. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=279> (дата звернення: 15.10.2024).

295. Рішення ЄСПЛ у справі «Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom): Рішення Європейського суду з прав людини від 15 лютого 2005 р. №68416/01 // European Court on Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-68224%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-68224%22]}) (дата звернення: 15.10.2024).

296. Рішення ЄСПЛ у справі «Цоньо Цонев проти Болгарії (№2)» (Tsonyo Tsonev v. Bulgaria (№2)): Рішення Європейського суду з прав людини від 14 січня 2010 р. №2376/03 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-sopo-conev-proti-bolgari%D1%97/> (дата звернення: 15.10.2024).

297. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного

тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09> (дата звернення: 15.10.2024).

298. Рішення Слов'янського суду Донецької області у справі № 243/2265/22. Заява № 12021052510001883. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104942930> (дата звернення: 15.10.2024).

299. Рогатинська Н. З. Процесуальні особливості інституту представництва у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4. С. 174–179.

300. Рогатинська Н. З., Склярчук К. І. Особливості процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні. *Київський часопис права*. 2022. №(1). С. 181–185. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.28>.

301. Розкажи мені що сталося, або зізнайся. Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики / Ю. Белоусов, О. Броневицька, С. Деркач, В. Луцик, А. Орлеан, В. Рогальська, Т. Філоненко, В. Яворська Київ, 2020. 232 с. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/07/investigationresearch_web.pdf.

302. Розслідування колабораційної діяльності : практ. посібник / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ: ВД Дакор, 2023. 260 с.

303. Романюк В. В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 23 с.

304. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх: монографія. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 252 с.

305. Русанова О. І. Підстави притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за чинним законодавством. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 10-1 (2). С. 14–16.

306. Савицька С. Л. Кримінально-процесуальні гарантії діяльності адвоката: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ 2013. 199 с.
307. Самолук В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.
308. Святоцька В. О. Інститут адвокатури України: становлення та розвиток: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2010. 20 с.
309. Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Адвокатура України: навч. посіб. для студентів юрид. вищих навч. закладів і фак. Київ: Ін Юре, 1997. 320 с.
310. Северин К. М. Проблеми нормативного регулювання та реалізації принципу конфіденційності адвокатської діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 9-2, т. 2. С. 120–122. (Сер. «Юриспруденція»).
311. Синєокий О. В. Адвокатура як інститут правової допомоги та захисту: навчальний посібник. Харків: Право, 2008. 496 с.
312. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта, 2009. 520 с.
313. Скрябін О. М. Участь захисника в окремих кримінальних провадженнях: монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2017. 380 с.
314. Слінько Т. М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. *Права людини і демократія*: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2018 р.). Харків, 2018. С. 30–34.
315. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/s/uminnja> (дата звернення: 15.10.2024).
316. Сокальська О. В. Генеза інстанційних відносин між судовими установами українських земель у XVI ст. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2010. № 2. С. 251–253.
317. Сольонова О. О. Показання потерпілого як джерело доказів у

кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 21 с.

318. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо стану додержання соціальних та економічних прав повнолітніх осіб, які потребують опіки та піклування, в умовах дії правового режиму воєнного стану.

URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/C%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8CWeb.pdf> (дата звернення: 15.10.2024).

319. Стандарти процесуального інтерв'ю / Белоусов Ю., Орлеан А., Філоненко Т., Рокунь С., Іванов О., Дибя О., Усіков В., Кабаєв В., Єршов П., Риковцев О., Яворська В.; За заг. ред. Рокунь С., Філоненко Т., Белоусов Ю., Яворська В. Дніпро: Середняк Т.К., 2022. 188 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1uwN9xt4IPaEOKV33NwfghOxalmB5u1p2/view> (дата звернення: 15.10.2024).

320. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина: методичні рекомендації / Пашковський М.І., Крапивін Є.О., Яворська В.В., Постоловська М.М., Коваль Д.О. та ін. Київ, 2023. 112 с.

321. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування: методичні рекомендації / Пашковський М.І., Лисенко Д.Л., Лещенко А.Л. та ін. Київ, 2023. 102 с.

322. Директива 2012/29/єс європейського парламенту та ради від 25 жовтня 2012 року, що запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів, а також замінює рамкове рішення ради 2001/220/jha від 25 жовтня 2012 року: неоф. переклад. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0-2012-92.pdf> (дата звернення: 15.10.2024).

323. Старенький О. С. Щодо визначення поняття та видів кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування у досудовому

розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 62–72.

324. Статут громадської організації «Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем»: прийнято рішенням Установчих зборів ГО «Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем» від 28 серпня 2017 року протокол №1. ЮрФем: сайт. URL: https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2024/05/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82_%D0%AE%D1%80%D0%A4%D0%B5%D0%BC.pdf (дата звернення: 15.10.2024).

325. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. Т. I: Статут Великого князівства Литовського 1529 року. 464 с.

326. Стоянов К. С. Захисник та представник як учасники кримінального провадження у досудовому розслідуванні: дис. ... д-ра філософ: 081 Право. Одеса, 2024. 337 с.

327. Стоянов К. С. Міжнародно-правові положення захисту та представництва у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2023. № 4. С. 45–53.

328. Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування міжнародних злочинів на 2023-2025 роки: затв. Генеральним прокурором України від 15 вересня 2023 року. Офіс Генерального прокурора: офіц. сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategicnii-plan-shhodo-realizaciyi-povnovazen-organiv-prokuraturi-u-sferi-kriminalnogo-peresliduvannya-za-vcinennya-miznarodnix-zlociniv-na-2023-2025-roki> (дата звернення: 15.10.2024).

329. Судова влада України. URL: https://nv.zt.court.gov.ua/sud0616/publik_inform11/pampredst (дата звернення: 15.10.2024).

330. Терлюк І., Забзалюк Д. Історія держави і права середньовічної України: навч. посіб. Львів: Каменар, 2010. 232 с.

331. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Київ: Алерта, 2014. 420 с.
332. Тищенко О. І. Кримінальне провадження за участю осіб, які страждають на психічні розлади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2024. 661 с.
333. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу у кримінальному процесі України: монографія. Харків: Право, 2013. 448 с.
334. Тлепова М. І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 221 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12010/1/Tlepova_2015_dus.pdf (дата звернення: 15.10.2024).
335. Тлепова М. І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 221 с.
336. Топчанюк О. Правовий статус стажиста та помічника адвоката за судовими статутами 1864 року. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 грудня 2023 р.) / редкол.: Т. В. Вільчик та ін. Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 137–140.
337. Топчій В. В. Значення судово-балістичної експертизи при встановленні фактів та обставин застосування зброї за слідами пострілів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 203–208. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/175.pdf (дата звернення: 15.10.2024).
338. Топчій В. В. Особливості здійснення та реалізації кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. Вип. 2(15). С. 233–242. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/218>.
339. Торгівля людьми. Основні поняття та види експлуатації /

Міністерство соціальної політики України. URL: msp.gov.ua/news/16080.html?PrintVersion.

340. Уваров В. Г. Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. 42 с.

341. Удалова Л. Д. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування: навч. посібник / Л. Д. Удалова, О. О. Рибалка. Київ: КНТ, 2012. 160 с.

342. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 14.10.2024 у справі №127/33762/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/122295783> (дата звернення: 15.10.2024).

343. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 19.10.2020 у справі №752/20118/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/95474270> (дата звернення: 15.10.2024).

344. Ухвала Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Київського апеляційного суду від 28 жовтня 2021 р. у справі № 757/39917/21-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://revestr.court.gov.ua/Review/100905048> (дата звернення: 15.10.2024).

345. Ухвала Лисянського районного суду Черкаської області від 05.09.2023 у справі №700/106/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/113254883> (дата звернення: 15.10.2024).

346. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 24 грудня 2020 р. у справі № 758/3709/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/93803789> (дата звернення: 15.10.2024).

347. Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 08.07.2024 № 308/11392/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/120260127> (дата звернення: 15.10.2024).

348. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 29 червня 2021 р. у справі № 761/23339/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/97986018> (дата звернення: 15.10.2024).

349. Фаринник В. І. Особливості формування доказів та доказування в

кримінальному судочинстві України: метод. рек. Харків: Фактор, 2013. 96 с.

350. Фігурський В. М. Фідуціарні факти та обставини як засоби кримінального процесуального доказування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2024. № 67. С. 67–72. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.67.13>.

351. Хартія Європейського Союзу про основоположні права від 07.12.2000 р. // Центр громадянських свобод. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/> (дата звернення: 15.10.2024).

352. Хартія основних прав Європейського Союзу. Центр громадських свобод. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/#:~:text=Хартія%20основоположних%20прав%20Європейського%20Союзу,договору%201%20грудня%20202009%20року> (дата звернення: 15.10.2024).

353. Харченко С. В., Симчук А. С. Залучення законного представника у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх осіб. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2021. Т. 28. С. 137–144.

354. Хоматов Ю. В. Розвиток змагальних засад і діяльності адвоката-захисника у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1994. 20 с.

355. Хотенець П. В. Правовий статус адвоката в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2002. 19 с.

356. Храмцов О. М. Щодо видів насильницьких злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3 (50). С. 86–93.

357. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. А. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

358. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV

// База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.10.2024).

359. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.10.2024).

360. Циганюк Ю. В., Кравчук О. В., Крушинський С. А. Процесуальний порядок залучення Рексперта стороною захисту у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 28–36.

361. Ципа С. І. Актуальні питання забезпечення прав потерпілого на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 2. С. 55–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-87-55-59>.

362. Чайка Р. А. Участь захисника на досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2008. 19 с.

363. Чекмарьова Л. Ю. Професійна відповідальність адвоката: поняття та основні ознаки. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. С. 150–153.

364. Червінський В. В. Зміст представництва інтересів потерпілого від дорожньо-транспортної пригоди у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 704–707. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/169>.

365. Червінський В. В. Представництво потерпілого від дорожньо-транспортної пригоди в кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2024. 291 с.

366. Чорноус Ю., Суворова А. Проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку: організаційно-тактичні й психологічні засади. *Юридична психологія*. 2024. Т. 1. № 34. С. 7–17. DOI: <https://doi.org/10.33270/03243401.7>.

367. Чудик Н. Правовий статус адвоката в адміністративному

судочинстві. Актуальні проблеми правознавства. 2016. № 2. С. 77–82.

368. Шаповал Л. І. Представництво у цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 20 с.

369. Шаповалова Л. І. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2001. 18 с.

370. Шевчук М. А., Чорна В. Г. Правовий статус адвоката в адміністративному судочинстві. *Новітні тенденції сучасної юридичної науки: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 1–2 грудня 2017 р.)*. Дніпро: ГО «Правовий світ», 2017. Ч. 2. 2017. С. 61–64.

371. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-е, виправ., допов. Київ: Реферат, 2007. 848 с.

372. Шибіко В. П. Проблема забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 307–313.

373. Шорнікова С. О. Правосуддя, дружнє до дитини: шляхи вдосконалення підтримки вразливих осіб у судовій системі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 4. № 85. С. 356–363.

374. Шуміло О. М., Кравчук Н. Ю. Роль неурядових організацій у становленні та розвитку правозахисного руху (приклади успішного правозахисного активізму): навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 227 с.

375. Щербань Є. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 22 с.

376. Щербанюк О. В., Сінкевич О. В. Роль неурядових правозахисних організацій у забезпеченні збору доказів для міжнародного кримінального суду в контексті війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 80: Ч. 2. С. 395–402. DOI:

<https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.63>.

377. Щиголь О. В. Гарантії прав потерпілого на досудовому розслідуванні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2024. 358 с.

378. Щиголь О. В. Нова концепція процесуального становища потерпілого та його представників у кримінальному провадженні з урахуванням засади процесуального віктимцентризму. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 177–185.

379. Юсупова К. О. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 282 с.

380. Яворський Б. І. Сприяння захисту як необхідна умова забезпечення функціонування засади змагальності у кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2010. 253 с.

381. Якимчук О. Особа представника юридичної особи у кримінальному провадженні України (The representative of a legal entity in criminal proceedings of Ukraine). *European Political and Law Discourse*. 2020. Т. 7. №2. С. 329–334.

382. Якимчук О. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософ. : 081. Київ, 2021. 253 с.

383. Якимчук О. В. Проблеми класифікації представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2017. № 2 (16). С. 1–13.

384. Яновська О. Г. Адвокатура України: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 280 с.

385. Яновська О. Г. Теоретичні та організаційні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2011. 36 с.

386. Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings: Guidance on Interviewing Victims and Witnesses and Using Special Measures. Ministry of Justice, UK, 2023. URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6492e26c103ca6001303a331/achieving-best-evidence-criminal-proceedings-2023.pdf> (дата

звернення: 15.10.2024).

387. Al-Majtoui M. A. M. The Role of the Public in Protecting Crime Victims. International Conference on Engineering and Science to Achieve the Sustainable Development Goals, ICASDG. 2023. 3092, 080032. DOI: <https://doi.org/10.1063/5.0200280>.

388. Azhibekova S.; Kulmukhanbetova B. Public Organization Participation in the Prevention of Sexual Crimes against Minors and Adolescents: International Practices. *Journal of Forensic Science and Medicine*. 2024. № 10(2). P. 99-105. DOI: https://doi.org/10.4103/jfsm.jfsm_165_23.

389. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. General Assembly resolution 60/147. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation> (дата звернення: 29.10.2024).

390. Berisha F., Dema A., Ademi M., Qerimi I. Human Trafficking in Western Balkan: Case Study of Kosovo. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2024. № 7 (1). P. 390–403. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-7.1-a000101>.

391. Bingham T. The Rule of Law, London: Allen Lane. 2010. URL: <https://www.advisory21.com/mt/wp-content/uploads/2022/04/The-Rule-of-Law-PDFDrive-.pdf> (дата звернення: 15.10.2024).

392. Brems E. Transitional justice in the case law of the European Court of Human Rights. *International Journal of Transitional Justice*. 2011. 2 (5). P. 282–290.

393. Committee of Ministers of the Council of Europe (2006). Recommendation Rec (2006) 8 to Member States on assistance to victims of crime. URL: <https://rm.coe.int/16805afa5c> (дата звернення: 15.10.2024).

394. Council Framework Decision European Union. Protection of Victims of Crime, and Replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. 2012, October. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32001F0220> (дата звернення: 15.10.2024).

395. Council of Europe. European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crime, 1983. URL: <https://rm.coe.int/1680079751> (дата звернення: 15.10.2024).

396. De la Mata Barranco N. J. Delitos contra las relaciones familiares y protección de menores:¿ qué protegemos, qué debemos proteger? *Revista electrónica de ciencia penal y criminología*. 2023. № 25. P. 1–24. URL: <http://criminnet.ugr.es/recpc/25/recpc25-03.pdf> (дата звернення: 15.10.2024).

397. Deere A. G. The contract of mandatum and the notion of amicitia in the Roman Republic. 1994. URL: <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/w9505250h> (дата звернення: 15.12.2024).

398. Domingo R. Civil Litigation in Roman Law: An Overview. *SSRN Electronic Journal*. 2017. DOI: 10.2139/ssrn.2942875 (дата звернення: 15.10.2024).

399. European Court of Human Rights. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (criminal limb). URL: <https://www.echr.coe.int/> (дата звернення: 15.10.2024).

400. European Union Agency for Fundamental Rights. FRA opinions – Minimum age for criminal responsibility. Vienna: FRA, 2018. URL: <https://fra.europa.eu/en/opinion/2018/minimum-age-criminal-responsibility> (дата звернення: 15.10.2024).

401. European Union: Council of the European Union, Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, L 315/57, 14 November 2012. URL: <https://www.refworld.org/legal/reglegislation/council/2012/en/96856> (дата звернення: 15.10.2024).

402. Federal Rules of Evidence. Rule 601. Competency to Testify in General. Cornell Law School, Legal Information Institute. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_601 (дата звернення: 15.10.2024).

403. Festman C., Goetz M. Reparations for victims of genocide, war crimes

and crimes against humanity: Systems in place and systems in the making (2nd ed. Brill Nijhoff, 2020. 770 p.

404. Goodman, G. S., Melinder, A. Child Witnesses and the Confrontation Clause: Memory, Development, and Legal Practice. In: Developmental Review, 2007, Vol. 27, Issue 2. P. 188–208. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.dr.2006.10.006>.

405. Grigore S. Victim-Oriented Justice: The International Criminal Court and its Influence on the Situation in Afghanistan. 2024. URL: <https://ssrn.com/abstract=4742132> (дата звернення: 15.10.2024).

406. Husieva V., Oderiy O., Petrova I., Fomina T., Vuima A. Features of the investigation of premeditated murders committed by persons with mental disorders in the practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (46). P. 109–117.

407. Iemets I. Representation of the Victim as Implementation of the Principle of Competitiveness in Criminal Proceedings. Archives of Criminology and Forensic Sciences. 2023. № 8 (2). P. 65–72. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.8.2023.03>

408. Iemets I., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Kolomoitsev M. Justice for victims: a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (78). P. 134–144.

409. International Criminal Court (2002). The Rules of Procedure and Evidence are reproduced from the Official Records of the Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, First session, New York, 3–10 September 2002 (ICC-ASP/1/3 and Corr.1), part II.A. The amendments are reflected via footnotes. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf> (дата звернення: 15.10.2024).

410. Iyer D., Ndlovu L. Protecting the child victim in sexual offenses: is there a need for separate legal representation? *Obiter*. 2012. Iss. 33. № 1. P. 72–92.

411. Kolomoitsev M., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Iemets I. The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (77). P. 135–144 (*Web of*

Science Core Collection).

412. Kryvoruchko L., Pylyp V., Makarova O. Activities of Ukraine law enforcement agencies to ensure the rights and freedoms of citizens during martial law. 2023. *Amazonia Investiga*. Vol. 12 Iss. 64. P. 228–236. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.22>.

413. La testimonianza della vittima vulnerabile. In: Child-Friendly Justice: Developing the Concept of Social Court. URL: <https://www.crj.ro/en/advocate-for-dignity/child-friendly-justice-developing-the-concept-of-social-court-practices/> (дата звернення: 15.10.2024).

414. Law of Georgia No. 4955. On Legal Aid. The UN Refugee Agency. (2007). URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2007/en/107195> (дата звернення: 15.10.2024).

415. Law of the Czech Republic No. 141/1961. Criminal Procedure (Criminal Code) Act. (1961). URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-141> (дата звернення: 15.10.2024).

416. Law of the Czech Republic No. 45/2013. Victims of Crime and Amendments to Certain Acts (Victims of Crime Act) (2013). URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2013-45#cast1> (дата звернення: 15.10.2024).

417. Law of the Republic of Bulgaria No. 502-01-11/10.08.2005. Criminal Procedure Code of the Republic of Bulgaria. Web site of the Department of Justice of the Republic of Bulgaria, 2005. URL: <https://justice.government.bg/home/normdoc/2135512224> (дата звернення: 15.10.2024).

418. Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I. Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci Lekarskie*. 2025. № 78 (2). P. 435–441.

419. National District Attorneys Association. (2019). National Protocol for Sexual Abuse Medical Forensic Examinations: Pediatric. URL: https://www.lieffcabraser.com/survivors/?gad_source=1&gad_campaignid=8260866

123&gbraid=0AAAAAD_wdYtZfr9BPiC-hA7poSSyO12Ci&gclid=CjwKCAjw3rnCBhBxEiwArN0QEwvuqEVnV5AwW2TMXIIo7UhA5hGd0OGFcQkX_qPpFHzJ4cWHxFoRTBoCzXwQAvD_BwE (дата звернення: 15.10.2024).

420. Pylyp V. V. Constitutional principles of civil society Ukraine in the period of martial law. *Конституційно-правові академічні студії*. 2023. №1. P. 74–78. DOI: <https://doi.org/10.24144/2663-5399.2023.1.10>.

421. Pylyp V. V. Ukrainian civil society institutions in countering terrorism: International legal standards. *Social & Legal Studios*. 2023. № 6 (3). P. 136–143. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals3.2023.136>.

422. Resolution (77) 27. On the compensation of victims of crime. Adopted by the Committee of Ministers. (1977). URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804f3e59> (дата звернення: 15.10.2024).

423. Shchyhol O. Comparative legal analysis of criminal procedural legislation of Ukraine and other Eastern European countries in terms of establishing certain victims' rights and their guarantees at the pre-trial investigation. *Recht der osteuropäischen staaten; REOS* 2022. № 1. C. 34–41.

424. Shelever N., Filipaska N., Varunts L., Pylyp V., Voron D. Constitutional law and judicial guarantees: their structure and interpretation at the national and international level. 2023. *Cuestiones Políticas*. Vol. 41. Iss. 77. P. 256–269. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.17>.

425. Shimoyachi N. Between Accountability and Reconciliation: The Making of “the Victim-Centered Approach” at the International Criminal Court. *Global Studies Quarterly*. 2024. T. 4. № 2. URL: <https://academic.oup.com/isagsq/article/4/2/ksae014/7642827> (дата звернення: 15.10.2024).

426. Spitsyna H., Iemets I. Protecting The Rights Of War Crimes Victims: Determining Ways To Prevent Their Secondary Victimisation. *Archives of*

Criminology and Forensic Sciences. 2024. № 1 (9). P. 84–92.

427. Strafprozessordnung: Gesetz über das Verfahren in Strafsachen und in Bußgeldsachen (StPO) / Bundesministerium der Justiz. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/> (дата звернення: 15.10.2024).

428. Support Through Court. Our Service Provision. URL: <https://www.supportthroughcourt.org/get-help/how-we-help/our-service-provision/> (дата звернення: 15.10.2024).

429. The Committee of Ministers Council of Europe. Resolution (77) 27. On the compensation of victims of crime. 1977. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804f3e59> (дата звернення: 15.10.2024).

430. The Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power of 29 November 1985. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/40/34> (дата звернення: 15.10.2024).

431. The Guardian. Disabled victims of crime feel ‘infantilised’ by police, report finds. 2024. URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/article/2024/aug/27/disabled-victims-of-feel-infantilised-by-police-report-finds> (дата звернення: 15.10.2024).

432. The Guardian. Victims of crime should be provided with legal representation, Victorian inquiry finds. 2024. URL: <https://www.theguardian.com/australia-news/2024/mar/18/victoria-victims-of-crime-legal-representation-sexual-assault-survivors> (дата звернення: 15.10.2024).

433. The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, New York/Geneva, 2017. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf> (дата звернення: 15.10.2024).

434. The Principles of European Contract Law 2002 (Parts I, II, and III). URL: <https://www.internationalcontracts.net/international-law-documents/Principles-of-European-Contract-Law.pdf> (дата звернення: 15.10.2024).

435. United Nations (1948). Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення: 15.10.2024).

436. United Nations (1950). European Convention on Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (дата звернення: 15.10.2024).

437. United States Congress (2004). Crime Victims' Rights Act, 18 U.S.C. § 3771. URL: <https://www.congress.gov/bill/108th-congress/senate-bill/2329> (дата звернення: 15.10.2024).

438. Wemmers Jo-A. Restorative Justice for Victims of Crime: A Victim-Oriented Approach to Restorative Justice. *International Review of Victimology*. 2002. No. 9 (1). P. 43–59.

439. Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/23/contents> (дата звернення: 15.10.2024).

ДОДАТКИ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Ємець І. О. Концептуальні засади представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: теорія та практика: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Г. О. Спіциної. Харків: ТОВ «Майдан», 2025. 420 с.

Статті у фахових виданнях України:

2. Iemets I. O. Representation of the Victim as Implementation of the Principle of Competitiveness in Criminal Proceedings. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2023. № 8 (2). P. 65–72.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.8.2023.03>.

3. Ємець І. О. Принципи представництва потерпілого у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105). С. 138–148.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.13>.

4. Ємець І. О. Участь законного представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні. *Соціологія права*. 2024. Вип. 1–2 (46–47). С. 27–31.

DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-1-2.5>.

5. Ємець І. О. Адвокатські розслідування: можливості та особливості використання зібраних представником потерпілого матеріалів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106). Ч. 1. С. 155–167.

DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.155-167>.

6. Spitsyna H., Iemets I. Protecting The Rights Of War Crimes Victims: Determining Ways To Prevent Their Secondary Victimization. *Archives of*

Criminology and Forensic Sciences. 2024. № 1 (9). P. 84–92.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.9.2024.04>.

7. Ємець І. О. Становлення та сутність інтересів представництва у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 3 (36). С. 184–197.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.12>.

8. Ємець І. О. Міжнародно-правові стандарти представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 304–313.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.21>.

9. Ємець І. О. Процесуальний статус адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні: перспективи вдосконалення. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 3 (107). С. 80–88.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.80-88>.

10. Ємець І. О. Реалізація обов'язку доказування потерпілим і його представником у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (106). С. 171–182.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.14>.

11. Ємець І. О. Інститут представництва потерпілого у кримінальному процесі: особливості становлення та історичного розвитку. *Соціологія права*. 2024. Вип. 3-4 (48-49). С. 47–52.

DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.8>.

12. Ємець І. О. Надання правозахисними неурядовими організаціями правничих послуг населенню: форми та межі компетенції. *Адміністративне право і процес*. 2024. № 3. С. 5–20.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2024.3.01>

13. Ємець І. О. Участь представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Право і безпека*. 2024. № 4 (95). С. 20–31.

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.4.02>.

14. Ємець І. О. Представництво інтересів недієздатного чи обмежено дієздатного потерпілого у кримінальному провадженні. *Архів кримінології та судових наук*. 2024. № 2 (10). С. 146–152.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.12>.

15. Ємець І. О. Роль і місце представника потерпілого у встановленні майнової шкоди та збитків, завданих йому кримінальним правопорушенням. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 276–283.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.24>.

16. Ємець І. О. Представництво потерпілої юридичної особи, якій завдано шкоду кримінальним правопорушенням, на стадії досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 164–174.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.15>.

17. Ємець І. О. Підхід, орієнтований на потерпілого: окремі кроки на шляху запровадження під час розслідування насильницьких злочинів. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 4 (108). С. 55–64.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.108.4.55-64>.

18. Ємець І. О. Підхід, орієнтований на потерпілого в діяльності представника (правові, організаційно-тактичні та психологічні засади). *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 2. С. 149–156.

DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.2.15>.

19. Ємець І. О. Зміст представництва інтересів юридичної особи, яка є потерпілою у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (108). Ч. 1. С. 285–294.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.1.23>.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав, проіндексованих наукометричними базами Scopus, Web of Science:

20. Kolomoitsev M., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Iemets I. The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (77). P. 135–144 (*Web of Science Core Collection*).

DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.10>.

21. Iemets I., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Kolomoitsev M. Justice for victims: a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (78). P. 134–144 (*Web of Science Core Collection*).

DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.12>.

22. Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I. Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci Lekarskie*. 2025. № 78(2). P. 435–441. (*Scopus*).

DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/197137>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

23. Ємець І. О. Доказування у кримінальному провадженні потерпілим і його представником обставин, покладених в основу цивільного позову. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану: матеріали міжкафедрального круглого столу (в авторській редакції) (м. Кривий Ріг, 20 вересня 2024 року)*. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2024. С. 138–141.

24. Ємець І. О. Роль адвоката-представника потерпілого у доказуванні об'єктивної сторони торгівлі людьми. *Теорія та практика протидії злочинності в умовах правового режиму воєнного стану: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 листопада 2024 року) / упор. Р. М. Андрусишин*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 76–80.

25. Ємець І. О. Взаємодія представника потерпілого з носіями спеціальних знань у процесі збирання доказів на стадії досудового

розслідування. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 05 грудня 2024 року). Київ: Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2024. С. 134–136.

26. Ємець І. О. Актуальні напрями вдосконалення діяльності щодо представництва інтересів потерпілих у кримінальному провадженні. *Державно-правові засади формування безпекового середовища в Україні: сучасні виклики*: III Всеукраїнська наукова конференція (м. Одеса, 18 грудня 2024 року). Одеса: ОДУВС, 2024. С. 162–164.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Дмитро ЛУЧЕНКО

« 10 » _____ 2025 року

А К Т

**про впровадження в освітній процес і наукову діяльність результатів
дисертаційного дослідження Ємця Івана Олександровича на тему
«Концептуальні засади представництва інтересів потерпілого у
кримінальному провадженні»**

Комісія у складі:

*завідувача кафедри криміналістики, доктора юридичних наук, професора
Шевчука Віктора Михайловича (голова);*

*доцента кафедри, кандидата юридичних наук, доцента Мусієнка Олега
Леонідовича;*

*доцента кафедри, кандидата юридичних наук, доцента Чорного Геннадія
Олексійовича*

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто положення дисертаційного дослідження Ємця Івана Олександровича «Концептуальні засади представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні», його публікацій, і на підставі ознайомлення й оцінки викладених у ньому положень прийнято рішення про їх упровадження в освітній процес і наукову діяльність Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

Комісією проаналізовано основні результати дослідження, зокрема, наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації, серед яких:

1. Ємець І. О. Концептуальні засади представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: теорія та практика: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Г. О. Спіциної. Харків: Факт, 2025. 418 с.

2. Iemets I. O. Representation of the Victim as Implementation of the Principle of Competitiveness in Criminal Proceedings. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2023. № 8 (2). P. 65-72. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.8.2023.03>.

3. Ємець І. О. Принципи представництва потерпілого у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105). С. 138-148. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.13>.
4. Ємець І. О. Участь законного представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні. *Соціологія права*. 2024. Вип. 1-2 (46-47). С. 27-31. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-1-2.5>.
5. Ємець І. О. Адвокатські розслідування: можливості та особливості використання зібраних представником потерпілого матеріалів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106) Ч. 1. С. 155-167. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.155-167>.
6. Spitsyna H., Iemets I. Protecting The Rights Of War Crimes Victims: Determining Ways To Prevent Their Secondary Victimisation. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 1 (9). Р. 70-78. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.9.2024.04>.
7. Ємець І. О. Становлення та сутність інтересів представництва у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 3 (36). С. 184-197. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.12>.
8. Ємець І. О. Міжнародно-правові стандарти представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 304-313. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.21>.
9. Ємець І. О. Процесуальний статус адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні: перспективи вдосконалення. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 3 (107). С. 80-88. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.80-88>.
10. Ємець І. О. Реалізація обов'язку доказування потерпілим і його представником у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (106). С. 171-182. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.14>.
11. Ємець І. О. Інститут представництва потерпілого у кримінальному процесі: особливості становлення та історичного розвитку. *Соціологія права*. 2024. Вип. 3-4 (48-49). С. 47-52. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.8>.
12. Ємець І. О. Надання правозахисними неурядовими організаціями правничих послуг населенню: форми та межі компетенції. *Адміністративне право і процес*. 2024. № 3. С. 5-20. DOI: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2024.3.01>.
13. Ємець І. О. Участь представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Право і безпека*. 2024. № 4 (95). С. 20-31. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.4.02>.
14. Ємець І. О. Представництво інтересів недієздатного чи обмежено дієздатного потерпілого у кримінальному провадженні. *Архів кримінології та судових наук*. 2024. № 2 (10). С. 146-152. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.12>.

15. Ємець І. О. Роль і місце представника потерпілого у встановленні майнової шкоди та збитків, завданих йому кримінальним правопорушенням. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 276-283. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.24>.

16. Ємець І. О. Представництво потерпілої юридичної особи, якій завдано шкоду кримінальним правопорушенням, на стадії досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 164-174. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.15>.

17. Ємець І. О. Підхід, орієнтований на потерпілого: окремі кроки на шляху запровадження під час розслідування насильницьких злочинів. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 4 (108). С. 55-64. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.108.4.55-64>.

18. Ємець І. О. Підхід, орієнтований на потерпілого в діяльності представника (правові, організаційно-тактичні та психологічні засади). *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 2. С. 149-156. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.2.15>.

19. Ємець І. О. Зміст представництва інтересів юридичної особи, яка є потерпілою у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (108). Ч. 1. С. 285-294. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.1.23>.

20. Kolomoitsev M., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Iemets I. The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (77). P. 135-144. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.10>.

21. Iemets I., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Kolomoitsev M. Justice for victims: a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (78). P. 103-113. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.9>.

22. Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I. Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci Lekarskie*. 2025. № 78(2). P. 435-441. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/197137>.

23. Ємець І. О. Доказування у кримінальному провадженні потерпілим і його представником обставин, покладених в основу цивільного позову. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану: матеріали міжкафедрального круглого столу (в авторській редакції) (м. Кривий Ріг, 20 вересня 2024 р.)*. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2024. С. 138-141.

24. Ємець І. О. Роль адвоката-представника потерпілого у доказуванні об'єктивної сторони торгівлі людьми. *Теорія та практика протидії злочинності в умовах правового режиму воєнного стану: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 листопада 2024 року) / упор. Р. М. Андрусишин*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 76-80.

25. Ємець І. О. Взаємодія представника потерпілого з носіями спеціальних знань у процесі збирання доказів на стадії досудового розслідування. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і*

перспективи розвитку: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 05 грудня 2024 року). Київ: Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2024. С. 134-136.

26. Ємець І. О. Актуальні напрями вдосконалення діяльності щодо представництва інтересів потерпілих у кримінальному провадженні. *Державно-правові засади формування безпекового середовища в Україні: сучасні виклики: III Всеукраїнська наукова конференція (м. Одеса, 18 грудня 2024 р.). Одеса: ОДУВС, 2024. С. 162-164.*

Керуючись викладеним, комісія дійшла висновку, що дисертація і подані наукові праці І. О. Ємця містять науково обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації, що дають підстави запровадити їх в освітній процес і наукову діяльність Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, оскільки вони характеризуються вагомим теоретичним і прикладним значенням.

Члени комісії:

Віктор ШЕВЧУК

Олег МУСІЄНКО

Геннадій ЧОРНИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник директора
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл.
проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України

Ганна СПІЦИНА

«15» 06 2025 року

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Ємця Івана Олександровича на тему «Концептуальні засади представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні», в освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

Комісія в складі:

1. Михальського Олега Олександровича, завідувача сектора Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника (голова);
2. Хоші Вадима Віталійовича, завідувача відділу підвищення кваліфікації судових експертів Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника;
3. Давиденко Дар'ї Олександрівни, завідувача відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидата економічних наук, старшого дослідника

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто положення дисертаційного дослідження Ємця Івана Олександровича «Концептуальні засади представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні», його публікацій, на підставі чого прийнято рішення про їх упровадження в освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Комісією проаналізовано основні результати дослідження, зокрема, наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації, серед яких:

1. Ємець І. О. Концептуальні засади представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: теорія та практика: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Г. О. Спіциної. Харків: Факт, 2025. 418 с.

2. Iemets I. O. Representation of the Victim as Implementation of the Principle of Competitiveness in Criminal Proceedings. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2023. № 8 (2). P. 65–72. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.8.2023.03>.

3. Ємець І. О. Принципи представництва потерпілого у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105). С. 138–148. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.13>.

4. Ємець І. О. Участь законного представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні. *Соціологія права*. 2024. Вип. 1–2 (46–47). С. 27–31. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-1-2.5>.

5. Ємець І. О. Адвокатські розслідування: можливості та особливості використання зібраних представником потерпілого матеріалів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106) Ч. 1. С. 155–167. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.155-167>.

6. Spitsyna H., Iemets I. Protecting The Rights Of War Crimes Victims: Determining Ways To Prevent Their Secondary Victimization. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 1 (9). P. 70–78. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.9.2024.04>.

7. Ємець І. О. Становлення та сутність інтересів представництва у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 3 (36). С. 184–197. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.12>.

8. Ємець І. О. Міжнародно-правові стандарти представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 304–313. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.21>.

9. Ємець І. О. Процесуальний статус адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні: перспективи вдосконалення. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 3 (107). С. 80–88. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.80-88>.

10. Ємець І. О. Реалізація обов'язку доказування потерпілим і його представником у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (106). С. 171–182. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.14>.

11. Ємець І. О. Інститут представництва потерпілого у кримінальному процесі: особливості становлення та історичного розвитку. *Соціологія права*. 2024. Вип. 3–4 (48–49). С. 47–52. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.8>.

12. Ємець І. О. Надання правозахисними неурядовими організаціями правничих послуг населенню: форми та межі компетенції. *Адміністративне право і процес*. 2024. № 3. С. 5–20. DOI: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2024.3.01>

13. Ємець І. О. Участь представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Право і безпека*. 2024. № 4 (95). С. 20–31. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.4.02>.

14. Ємець І. О. Представництво інтересів недієздатного чи обмежено дієздатного потерпілого у кримінальному провадженні. *Архів кримінології та судових наук*. 2024. № 2 (10). С. 146–152. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.12>.

15. Ємець І. О. Роль і місце представника потерпілого у встановленні майнової шкоди та збитків, завданих йому кримінальним правопорушенням. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 276–283. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.24>.

16. Ємець І. О. Представництво потерпілої юридичної особи, якій завдано шкоду кримінальним правопорушенням, на стадії досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 164–174. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.15>.

17. Ємець І. О. Підхід, орієнтований на потерпілого: окремі кроки на шляху запровадження під час розслідування насильницьких злочинів. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 4 (108). С. 55–64. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.108.4.55-64>.

18. Ємець І. О. Підхід, орієнтований на потерпілого в діяльності представника (правові, організаційно-тактичні та психологічні засади). *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 2. С. 149–156. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.2.15>.

19. Ємець І. О. Зміст представництва інтересів юридичної особи, яка є потерпілою у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (108). Ч. 1. С. 285–294. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.1.23>.

20. Kolomoitsev M., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Iemets I. The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (77). P. 135–144. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.10>.

21. Iemets I., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Kolomoitsev M. Justice for victims: a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (78). P. 103–113. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.9>.

22. Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I. Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci Lekarskie*. 2025. № 78(2). P. 435–441. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/197137>.

23. Ємець І. О. Доказування у кримінальному провадженні потерпілим і його представником обставин, покладених в основу цивільного позову. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану: матеріали міжкафедрального круглого столу (в авторській редакції) (м. Кривий Ріг, 20 вересня 2024 р.)*. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2024. С. 138–141.

24. Ємець І. О. Роль адвоката-представника потерпілого у доказуванні об'єктивної сторони торгівлі людьми. *Теорія та практика протидії злочинності в умовах правового режиму воєнного стану: зб. тез Міжнар. наук.-*

практ. конф. (м. Львів, 08 листопада 2024 року) / упор. Р. М. Андрусишин. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 76–80.

25. Ємець І. О. Взаємодія представника потерпілого з носіями спеціальних знань у процесі збирання доказів на стадії досудового розслідування. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 05 грудня 2024 року). Київ: Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2024. С. 134–136.

26. Ємець І. О. Актуальні напрями вдосконалення діяльності щодо представництва інтересів потерпілих у кримінальному провадженні. *Державно-правові засади формування безпекового середовища в Україні: сучасні виклики*: III Всеукраїнська наукова конференція (м. Одеса, 18 грудня 2024 р.). Одеса: ОДУВС, 2024. С. 162–164.

На підставі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що подані наукові праці І. О. Ємця містять науково обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації, що дають підстави запровадити їх в освітній процес Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, зокрема при викладанні навчальних дисциплін, і мають важливе теоретичне та практичне значення для підготовки навчальних, методичних посібників, лекцій, методичних рекомендацій, а також для удосконалення вже існуючих і розроблення нових навчальних планів і програм до зазначених дисциплін.

Також комісією констатовано, що наукові положення, пропозиції і рекомендації, викладені у наукових працях І. О. Ємця, можуть бути використані при проведенні наукових досліджень, передбачених планом науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, а також використані докторантами та аспірантами при проведенні дисертаційних досліджень за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність».

Отже, комісія дійшла висновку, що результати дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Ємця Івана Олександровича на тему: «Концептуальні засади представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні» слід вважати впровадженими в освітній процес Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Голова

Олег МИХАЛЬСЬКИЙ

Члени комісії:

Вадим ХОША

Дар'я ДАВИДЕНКО